

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

George Herbert Mead

Zihin, Benlik ve Toplum

George Herbert Mead Zihin, Benlik ve Toplum

Türkçe Söyleyen: Yeşim Erdem

HERETİK

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

MIND, SELF, AND SOCIETY. The Definitive Edition By
George Herbert Mead, Edited by Charles W. Morris, Annotated
Edition by Daniel R. Huebner and Hans Joas
Licensed by The University of Chicago Press, Chicago, Illinois,
U.S.A

© 1934, 2015 by The University of Chicago. All rights reserved

Heretik Yayınları: 52 – Sosyoloji Dizisi: 18

ISBN: 978-605-9436-19-9

©2017 Heretik Basın Yayın

Tüm hakları saklıdır. Yayıncı izni olmadan kısmen de olsa foto-
kopi, film vb. elektronik ve mekanik yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: Eylül 2017, Ankara

Editör: Levent Ünsaldı

Türkçe Söyleyen: Yeşim Erdem

Redaksiyon: Levent Ünsaldı

Dizgi: İsmet Erdoğan

Kapak: Ali İmren

Heretik Basın Yayın Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi

Kültür Mahallesi, Yüksel Caddesi, 41/2, Kızılay, Çankaya, Ankara

Tel: +90 (312) 418 52 00 • Faks: +90 (312) 418 50 00

İnternet Sitesi: www.heretik.com.tr

E-mail: heretikyayin@gmail.com

Twitter: twitter.com/heretikyayin

Facebook: facebook.com/heretikyayin

Tarcan Matbaacılık Yayın San.

Yahyalar Mahallesi İvedik Caddesi No: 417 Yenimahalle-Ankara

Tel: 0312 384 34 35

George Herbert Mead

Zihin, Benlik ve Toplum

Mind, Self, and Society

Türkçe Söyleyen: Yeşim Erdem

HERETİK

İçindekiler

Takdim	7
Önsöz	11
Giriş	15

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYAL DAVRANIŞÇI BAKIŞ AÇISI

1. Sosyal Psikoloji ve Davranışçılık	45
2. Tavrıların Davranışçılık Açısından Anlamı	51
3. Jestlerin Davranışçılık Açısından Anlamı	56
4. Psikolojide Paralelizmin Yükselişi	60
5. Paralelizm ve Bilincin Belirsizliği	68
6. Davranışçılık Programı	73

İKİNCİ BÖLÜM

ZİHİN

7. Wundt ve Jest Kavramı	83
8. Taklit ve Dilin Kökeni	91
9. Sözel Jest ve Anlamlı Sembol	100
10. Düşünce, İletişim ve Anlamlı Sembol	105
11. Anlam	112
12. Tümelik	117
13. Yansıtıcı Zekâ Yapısı	125
14. Davranışçılık, Watsonizm ve Yansıtma	133
15. Davranışçılık ve Psikolojik Paralelizmi	141
16. Zihin ve Sembol	147
17. Zihnin Tepki ve Çevreyle İlişkisi	154

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BENLİK

18. Benlik ve Organizma	165
19. Benliğin Doğuşu	173

20. Oyun, Grup İçinde Oyun ve Genelleştirilmiş Öteki	179
21 Benlik ve Öznel Olan.....	188
22. “Ferdî Ben” ve “Sosyal Ben”	195
23. Toplumsal Tavrılar ve Fiziksel Ortam.....	200
24. Toplumsal Sürecin Bireysel İç Aktarımı	
Olarak Zihin.....	206
25. Benliğin Aşamaları Olarak “Ferdî Ben” ve	
“Sosyal Ben”	211
26. Toplumsal Ortamda Benliğin Gerçekleştirilmesi	218
27. “Sosyal Ben” ve “Ferdî Ben” in Katkıları	225
28. Benliğin Sosyal Yaratıcılığı	229
29. Benliğe Yönelik Bireysel ve Toplumsal Teorilerin	
Karşılaştırılması	235

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUM

30. Toplumun Temeli: İnsanlar ve Böcekler	243
31. İnsan Toplumunun Temeli: İnsanlar ve Omurgalılar	252
32. Organizma, Toplum ve Çevre.....	257
33. Toplumsal Kurumlar ile Düşünce ve	
İletişimin İşlevleri	264
34. Toplum ve Kurumları	270
35. Toplumsal Eylemlerde “Ferdî Ben” ve “Sosyal Ben” in.....	
Birleşimi	281
36. Toplumda Demokrasi ve Evrensellik	288
37. Ekonomik ve Dini Yaklaşımların Daha İleri Bir	
Değerlendirmesi	295
38. Sempatinin Doğası.....	302
39. Çatışma ve Bütünleşme.....	306
40. Toplumsal Örgütlenmede Mantık ve	
Kişiliğin İşlevleri	311
41. İdeal Toplumun Gelişimine Yönelik Umudlar ve.....	
Engeller.....	317
Özet ve Sonuç	327

TAKDİM

HANS JOAS

Zihin, Benlik ve Toplum, ilk defa yayınlanışının üzerinden geçen seksen yıldan sonra bu basımda ufak düzeltmeler ve bazı temel açıklamalarla okurların huzurunda. Kitabın böylesine uzun bir süre boyunca yayın hayatında yer etmiş olması, elde ettiği “klasik” statüsünün kuşkusuz bir göstergesidir de. George Herbert Mead’ın sosyal psikoloji üzerine verdiği dersler, hem bu alan için kurucu nitelikte diyebileceğimiz metinlerdir hem de klasik sosyoloji teorisinin ayrılmaz parçası ve büyük bir Amerikan felsefi akımı olan pragmatizmin itici gücü olarak kendini göstermiştir.

Mead’ın derslerinin etkisi felsefe alanına nazaran sosyal bilimlerde kesinlikle daha güçlü olmuştur. Bunun birçok sebebi vardır kuşkusuz. Ancak muhtemelen en önemlisi, II. Dünya Savaşından sonra Amerikan akademik hayatında genel olarak pragmatizmin bir felsefe olarak göz ardı edilmesidir. Bir yandan da, felsefecilerin tartışmayla ulaşılan kesinliğin yokluğuna karşı oldukça hassas olmalarıyla da alakalı olabilir. Elinizdeki kitap ağırlıklı olarak Mead’ın derslerinde tutulan notlara dayalı olduğu için bazı kusurlar göze çarpacaktır. İlk olarak, okuyucunun karışık duygular içinde kendisini bulması olasıdır. Öğrencilik yıllarımda en azından benim için öyle olmuştu. Kitabı okumak

hem büyüleyici hem de hayal kırıklığı yaratan bir deneyimdi, çünkü ince ve derin fikirler -örneğin kişilerarası ilişkilerin temel içyapıları ve bunların maddi boyutları- sistemli ve tutarlı bir gelişim süreci göstermeden metin içinde bir anda karşınıza çıkabilmektedir.

Durumu açıklığa kavuşturmak için Mead'ın diğer eserlerine, özellikle de kendi öncülüğünde yayınlanmış olanlara başvurma zorunluluğu kaçınılmazdır. Fakat Mead, kitapların (makalelerin değil) felsefe ve beşeri bilimlerden bilginlerin parlak başarıları olarak algılandığı kendi döneminde hiç kitap çıkarmamıştır. Mead'e ait tüm kitaplar kendi ölümünden sonra yayımlanmıştır. Ve hiçbirisi sosyal psikoloji alanında çığır açan bu eser kadar etkileyici olmamıştır. Bu kitabın editoryal çalışmasını borçlu olduğumuz Charles Morris'in gayreti olmasaydı Mead'ın fikirleri kaybolabilirdi. Morris'in önsözde de belirttiği gibi, eğer Mead daha uzun yaşamış olsaydı da arzu ettiğimiz şekilde sistemli bir yapıya sahip bir kitap ortaya çıkarmazdı. Öldükten sonra ise, fikirlerine ilişkin şüpheler halen eserin odağında yer alıyordu. Bu demek oluyor ki, Mead'ın burada yazılanları kabul edip etmediğini hiçbir zaman bilmeden elimizdeki çalışmayla yetinmek mecburiyetindeyiz.

Zihin, Benlik ve Toplum'daki gibi, Mead'ın fikirlerinden oluşan bir sentezin yerini tutabilecek makalelerden oluşan bir derleme ve düzenleme yapılabilecek orijinal metin bulunmadığını göz önünde bulundurarak bu basımın editörleri şöyle bir yol izledi: Göze çarpan dizgisel hatalar düzeltilip bibliyografik referanslar tamamlandı ve 1930'ların ilk dönemlerinde Charles Morris tarafından metnin nasıl oluşturulduğuna dair okuyucuya tam bir bilgi sağlayan bölümlere göre ayrılmış ayrıntılı bir ek bölüm hazırlandı. Daniel Huebner'in özenli çalışmalarının sonucu olan bu bölüm, büyük entelektüel önem taşıyan ifadelerin (Mead'ın yaklaşımının "sosyal davranışçılık" olarak nitelendirilmesi gibi) hangilerinin Mead'e atfedilip atfedilmemesi hususunda zaruri bir bilgi kaynağıdır.

Mead'ın 20. yüzyılda felsefecilerden çok sosyal bilimcileri etkilediğine değinmiştik. Felsefe dünyasında pragmatizmi ciddiye alanlar arasında bile, Mead'ın görüşleri genel olarak bu akımın diğer üç önemli ismi olan Charles Sanders Pierce, William James ve John Dewey tarafından gölgede bırakılmıştır. Fenomenoloji ekolünden gelen filozoflar da çoğu zaman Mead'le benzerlik göstermiş fakat aynı zamanda fenomenolojiyi onun düşüncelerini tartmak için bir ölçüt olarak kullandıkları için Mead'ın potansiyel üstünlüğünü göz ardı etmişlerdir. Son yıllarda Mead'ın felsefe alanında da kabulü giderek uluslararası boyuta taşınmıştır. Şimdilerde Fransa'da ciddi bir ilgi görmektedir; Ruslar ve diğer Doğu Avrupalılar Mead'i, Mikhail Bakhtin ve Lev Vygotsky gibi büyük düşünörlere benzetmektedirler. Almanlar da Mead'ın fikirlerinde hermenötik, tarihselcilik ve felsefi antropolojiye ilişkin benzerlikler ve ayrılıklar bulmakla ilgilenmişlerdir. Tüm bu gelişmeler Mead'ın fikirlerinin gücünü göstermektedir. Aynı zamanda eğitim teorisi ve H. Richard Niebuhr'un çok önceden Mead'ın önemini keşfettiği teoloji alanında da Mead'e bir ilgi söz konusudur.

Mead'ın fikirlerinin, özellikle sosyal davranışçılığının, temel olarak kabul gördüğü alan sosyal bilimler olmuştur. Sembolik etkileşimcilik olarak adlandırılan tüm bir sosyoloji ekolü George Herbert Mead'i ana referans olarak almıştır. Talcott Parsons, sosyolojide Max Weber ve Émile Durkheim'i muteber bir yere koyduğunda Mead'den henüz söz etmemiştir. Fakat geriye dönük kendiyile ilgili eleştirilerde bu ihmalden duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. Bundan yaklaşık kırk yıl sonra, ilk olarak 1981'de Almanca yayınlanan *İletişimsel Eylem Kuramı*'nda Juergen Habermas, araçsal eylemden iletişimsel eylem anlayışına paradigmatik geçişin yaratıcısının Mead olduğunu ifade etmiştir. Habermas'ın bu çalışması Mead'i 20. yüzyıl fikir dünyasına klasik bir figür olarak yerleştiren en yakın tarihli eserdir. Mead üzerine 1970'lerde başlayıp 1980'de yayımlanan biyografik ve felsefi araştırmaları ile -Habermas ve Sembolik etkileşimcilerin analizlerinden

büyük ölçüde farklı olarak- Mead'ın çalışmasından bir eylem teorisi ve değer anlayışı geliştirme gayretlerim de bu gelişime katkı sağlamış olabilir.

Burada Mead'ın spesifik açıklamalarını diğerlerinin üzerinde tutmak veya onlara karşı savunmak gibi bir amaç güdülmemiştir. Yalnız şu kadarını söyleyebilirim ki, insan eyleminin içkin toplumsallığını hiç kimse George Herbert Mead kadar derinlemesine ve tutarlı bir şekilde sunmamıştır. Mead'e göre toplumsallık, insan faaliyetine sonradan eklenmemiş, daha ziyade merkezinde yer almıştır. Yeni "Natüralizme" olan ilginin gittikçe arttığı ve bilişsel ve evrimsel psikoloji alanında hızlı gelişmeler olduğu bir dönemde Mead'ın fikirleri büyük bir ilgiyi hak etmektedir.

Charles Morris, kitabın giriş bölümünde Mead'ın düşünceleri ile demokratik ideal arasındaki içsel bağlantıya haklı olarak vurgu yapmıştır. Eski dostu John Dewey ile birlikte Morris, Mead'i düşün dünyasının Walt Whitman'ı (demokratik idealin en büyük sözcülerinden biri) olarak niteleyecek kadar ileri gitmiştir. Morris, kendisinin demokratik idealin "seher vaktinde mi yoksa grup vaktinde mi" yaşadığı noktasına değinmemiştir.¹ Almanların Mead'ın felsefesinin yeniden canlanmasına katkı sağlamış olmaları, totalitarizme tepki olarak Avrupa'da demokratik idealin yenilenmesiyle kompleks bir ilişki içerisinde yer alır. Tarihte belirli dönemi tanımlarken *seher vaktinin* mi yoksa *grup vaktinin* mi daha gerçekçi olacağını hiçbir şekilde bilemeyiz. Ancak Mead'ın bu idealle yoğrulmuş eserinin, bilimsel değerinin yanında bugün ve yarın demokratik bir öz-anlayış için önemli bir kılavuz olduğuna hiç şüphe yoktur.

1 Türkçe Söyleyen Notu [T. S. N.]: Vernon Louis Parrington'un, *Main Currents in American Thought: The Beginnings of Critical Realism in America* (1930) adlı eserinde Walt Whitman'ı 'Aydınlanmanın Grup Vakti' olarak nitelediği "The Afterglow of The Enlightenment – Walt Whitman" adlı bölüme bir gönderme.

ÖNSÖZ

CHARLES W. MORRIS

İlerleyen sayfalar, George Herbert Mead'ın sosyal psikoloji anlayışının genel hatlarını sunacaktır. Mead'ın görüşleri 1900'lerin başından itibaren Chicago Üniversitesinde verdiği ünlü "Sosyal Psikoloji" dersinde geliştirilmiştir. Yıllar geçtikçe psikoloji, sosyoloji, dilbilim, eğitim, filantropi ve felsefe alanlarından öğrenciler bu derse katılmış ve ardı ardına gelen kitaplar Mead'ın fikirlerinin öğrenciler üzerinde ne kadar etkili olduğunu göstermiştir. Mead'ın bakış açısı birçok dinleyicinin fikir ve değer dünyasına yön vermiştir. Sosyal psikoloji dersi Mead'ın fikirlerinin temelini oluşturmuştur. Esasen Mead bir bilim insanıydı; felsefi ve sosyal yönü bilim temeli üzerinde kurulmuştur. Bu eseri, *Movements of Thought in the Nineteenth Century* ve *The Philosophy of Act* adlı çalışmaların takip etmesini umuyoruz. Bu üç eser, Mead'ın temel çalışma alanları olan sosyal psikoloji ve sosyal felsefe, fikirler tarihi ile sistematik pragmatizmi yansıtmaktadır. Bunlar aynı zamanda 1932 yılında Chicago Open Court Yayınevi tarafından, Arthur E. Murphy'nin editörlüğüyle hazırlanmış olan *The Philosophy of The Present* adlı eserle de desteklenebilir.

Kitabın sonundaki bibliyografyada da gösterildiği gibi Profesör Mead sosyal psikoloji alanında birçok makale yayınlamasına

rağmen fikir ve bulgularını daha uzun bir formda sistematikleştirmemiştir. Elinizdeki kitap, gerek kaynakları düzenleyerek gerekse de uygun yerlerde daha önce yayınlamış makalelerden referans alarak eksik kalan bu sistematikleştirmeyi amaçlamaktadır. Böylece George Herbert Mead'in entelektüel dünyasına doğal bir giriş sağlanacağı düşünülmektedir.

Burada kullanılan hiçbir materyal daha önce yayınlanmamıştır. Bu eser temel olarak Mead'in derslerine katılan öğrencilerin notları ile yayınlanmamış metinlerinden seçmeler ve alıntılardan oluşmaktadır. Genel olarak, 1928 yılındaki sosyal psikoloji dersinin stenografik kopyası temel alınmıştır. Diğer derslerden alınan benzer birçok diziyle birlikte bu dizinin varlığını George Anagnos'un özveri ve öngörüsüne borçluyuz. Mead'in derslerinin önemini fark eden Anagnos, dersleri kelimesi kelimesine kaydedecek insanlara gerekli imkânları sağlayabilecek arkadaşı Alvin Carus's başvurmuştur. Materyallerin eksiksizliği büyük ölçüde değişiklik gösterse de bu kitaba temel oluşturan dizi için eksiksiz diyebiliriz. Elbette bir mahkemedeki duruşma zaptı kadar ayrıntılı değilse de, geçmiş yılların büyük düşünürlerine bırakılan bir kayıt kadar aslına sadık ve ihtiyaçları karşılayacak derecede ayrıntılıdır. Chicago Üniversitesi Felsefe Bölümü aracılığıyla bu materyalden istifade edilebilir.

İlk müsvedde, bir diğer özverili öğrenci olan Robert Page'nin notlarından, Chicago'da dersin verildiği son yıl olan 1930'dan gelmesi sebebiyle özellikle değerlidir. 1928'deki materyalin (yeniden düzenlenip gereksiz tekrarlardan arındırılarak biçimce düzeltilmiş sürümü) ana metnine ve dipnotlarına 1930'dan bölümler eklenmiştir. Diğer derslerden alınan notlardan da daha ufak bölümler alınmış ve 1928 ve 1930 dışındaki yıllardan alınan bu bölümler alındığı yıllarla birlikte belirtilmiştir. Müsveddelerden alınan bilgiler ise sonuna MS yazılarak gösterilmiştir. Tüm başlıklar editör tarafından eklenmiş ve diğer editoryal eklemeler parantezle ayrılmıştır.

Böylesine büyük hacimdeki bir kaynağı bize sağladıkları için Bay Carus, Page ve Anagnos'a müteşekkirim. Profesör T. V. Smith ve Profesör Herbert Blumer müsvedde bölümleri okuyup değerlendirmiş; Bay John M. Brewster ve Profesör Albert M. Dunham ise Mead'in görüşlerine dair engin bilgilerini bizlerle paylaşmışlardır. Ders notlarını kullanımına sunan ve burada sayamayacağım kadar çok öğrenciye de şükranlarımı sunmak isterim. Bay Brewster, Bay V. Lewis Bassie ve Profesör Merritt H. Moore bibliyografya bölümünün hazırlanmasına katkıda bulunmuştur. Fakat asıl iş Profesör Dunham tarafından gerçekleştirilmiştir. Bay Arthur C. Bergholz ise bibliyografyaya son halini vermiştir. Üniversitenin Humanistik Araştırma Komitesi tarafından sunulan maddi yardımlar müsveddenin hazırlanmasını mümkün kılmıştır. Bayan Rachel W. Stevenson müsveddelerden derli toplu bir kopya oluşturma görevini üstlenmiş; Profesör James H. Tufts ise düzeltme okumalarını gerçekleştirmişti. İndeksin hazırlanmasına ise eşim yardımcı olmuştur. Çalışmanın her aşamasında yayınevi çalışanları yardımlarını eksik etmemiştir.

Bizim tüm bu ortak çabalarımızın Mead'in kendisinin arzu edebileceği bir eseri yaratamadığının bilincindeyiz. Fakat hayatta olsaydı da fikirlerini kendi elleriyle bir kitaba dönüştüreceğine dair bir işaret yoktu: Sistemli yazan biri olmaması aslında her zaman bir sistem inşa etme halinde olmasından kaynaklanıyordu. Felsefesi kendi içsel gelişiminde o kadar zengindi ki fikirlerini belli bir düzen içine yerleştirmesine izin vermiyordu. Dehası ancak bir amfide kendini gösteriyordu. Belki de bunun gibi iddialı, etkili, eksik yanları olan, söyleşi tonunda bir kitap Mead'in düşünceleri için en uygun formdur. Diğer bir ifadeyle, Mead'in sosyal psikoloji derslerinin otuz yılı aşkın süredir küçük bir zümre arasında bilinmesini sağlayan fikirlerin serüvenini (Alfred North Whitehead'in tabiriyle) zaman ve mekân içinde daha geniş kitlelere ulaştırabilecek en güçlü form da belki de budur.

GİRİŞ

SOSYAL PSİKOLOG VE TOPLUM FELSEFECİSİ OLARAK GEORGE H. MEAD

CHARLES W. MORRIS

I

Felsefi açıdan pragmatist olan Mead, bilimsel açıdan bir sosyal psikologdu. Bilim ve felsefenin faaliyetleri arasında keskin bir ayrılık ya da uzlaşmazlık görmeyen ve üyelerinin hem bilim insanı hem de filozof olduğu eski geleneğe, Aristo'nun, Descartes'ın, Leibniz'in, Russell'ın, Whitehead'in, Dewey'nin geleneğine aitti. Felsefeleri kendi bilimsel aktiviteleriyle beslenen kişilerin felsefeye katkıları üzerinde durmak pek kolay değildir. Mead, derslerinin birinde bir dönemin felsefesinin her zaman, "o dönemin en güvenilir bilgilerini yorumlama girişimi" olduğunu öne sürmüştür. Bu görüş, felsefi genellemede değere ilişkin etkenlerin oynadığı rol açısından bir sınırlama gerektirmesiyle birlikte, Mead'ın kendi gelişimi ve aslında genel olarak da pragmatizm hakkında bir fikir verebilir.

19. yüzyılın sonuna kadar biyolojik evrim doktrini dışındaki hiçbir bilgi güvenilir sayılmazdı. Daha önceden Fizik ve Ma-

tematik bilimleri yapısal süreklilik ilkesini ortaya koyduğundan ötürü bu doktrin, dünyadaki gelişimsel değişim faktörüne dikkat çekmiştir. Burada yalnızca insan organizmasından değil aynı zamanda tüm zihinsel yaşamdan da bahsediliyordu ve bunu, değişim niteliğine sahip organizma ile çevrenin etkileşiminden doğan evrimsel gelişim içerisinde yorumlamak gerekiyordu. Zihin ise gözlenebilen davranış sınırları içerisinde düşünülmeliydi. Toplumlar da karmaşık biyolojik oluşumlar olarak kabul edilip evrimsel kategorilere yerleştiriliyordu. Post-Darwinci düşünce akımının öne çıkardığı biyolojik, psikolojik ve sosyolojik terimlerdeki zihin ve zekâ kavramlarını yeniden yorumlamak ve bu yeni bakış açısı üzerinden felsefenin görevi ve temel sorunlarını yeniden ele almak pragmatist felsefinin vazifesi haline gelmişti. Sistem geliştirme döneminin hâlâ ortada olmadığından da anlaşılacağı üzere bu vazife hiçbir surette yerine getirilmemiştir. Ancak biyolojik, psikolojik ve sosyolojik bilgi ve bakış açısı üzerine kurulu olan ampirik natüralizmin ana hatları açıkça seçilebilmekteydi: İnsanı doğanın bir parçası olarak gören ve süregelen zihin/beden, doğa/deneyim, teleoloji/mekanizma, teori/pratik karşıtlıklarının önüne geçmeyi amaçlayan natüralizm, Mead'in tabiriyle, "antik felsefedeki... mantığın; Hristiyan doktrindeki... ruhun; Rönesans düalizmindeki... zihnin maneviyatına" karşı çıkan bir felsefedir. Ayrıca bu dönemde eğitim, estetik, mantık, etik, din, bilimsel yöntem ve epistemolojide de görülen benzer fikirlerin izlerini sürme konusunda da çok şey yapılmıştır. Deneysel yönetime duyulan pragmatik güven ve demokratik geleneğe yönelmenin ahlaki ve değersel ilişkisi, olgu ve değerle ilgilenen bir felsefe anlayışı ile sonuçlanmıştır. Aynı zamanda, deneysel yöntemin ilkeleri ve sonuçları açısından da modern ahlaki problemin, insan gereksinimlerinin yeniden inşa edilmesi ve yönlendirilmesi olarak algılanmasına da yol açmıştır. Darwinizm, deneysel yöntem ve demokrasi, pragmatik akımın kaynaklarıdır.

Pragmatik çalışmaların bugüne kadar ki en güvenilir ve etki-

leyici ürünü zekâ ve zihin teorisi olmuştur. Böyle bir teori elbette tüm yapının temelini oluşturmaktadır. Teorinin gelişimi ve olgunlaşması George H. Mead'ın yaşamı boyunca gerçekleştirdiği çalışmaları tanımlar. Mead ve Dewey'nin çalışmaları birçok bakımdan birbirini tamamlayıcı olmuş ve bildiğim kadarıyla aralarında önemli bir karşıtlık görülmemiştir. İki isim Michigan Üniversitesinden yakın arkadaşlardı ve Chicago Üniversitesi yılları boyunca problemleri birlikte ele almışlardı. Ve sonuçta aralarında doğal bir iş bölümü gelişmişti. Birbirlerine karşı öğretmen-öğrenci tavrı geliştirmemişlerdi. Bana göre her ikisi de birbirine denk fakat farklı entelektüel duruşlara sahip kişilerdi ve kendi dehalarına göre bir fikir alışverişi gerçekleştiriyorlardı.² Eğer kapsam ve temel hat Dewey tarafından sağlanıyorsa analitik derinlik ve bilimsel kesinlik Mead'ın sorumluluğunda gibiydi. Eğer Dewey'i modern pragmatizm tekerleğinin jantı ve üzerindeki pırıltı olarak düşünürsek, Mead'i de bu tekerleğin göbeği olarak kabul edebiliriz. Ve bu tekerleğin mesafe kat edebilmesi için bu göbeğe ihtiyacı olduğunu da söyleyebiliriz. Mead'ın felsefesi, uzun yıllar içerisinde işlenmiş ve olgunlaşmış birkaç temel fikre dayanmaktadır. Sonradan gittikçe içine girmeye başladığı felsefenin, bir bilim insanı olarak elde ettiği güvenilir bilgilerin sonucu olan birkaç temel fikrin bir "betimsel genellemesi", detaylandırılması olduğunu kendisi de dile getirmiştir. Bununla birlikte, bizim ilgilendiğimiz alan bir bütün olarak bu felsefe değildir.³ Daha ziyade, Mead'ın bir bilim insanı olarak epey katkıda bulunduğu, felsefesinin dayandığı bilimsel temel ve bunun toplumsal ve etik boyutlarıdır.

2 Dewey'nin Mead'i ele aldığı makale için bkz. *Journal of Philosophy*, XXVIII (1931), 309-14; ve *University of Chicago Record* (New Series), XVII (1931), 173-77. Mead'ın Dewey'i ele aldığı makale için bkz. *International Journal of Ethics*, XL (1930), 211-31; ve "The Philosophy of John Dewey", *International Journal of Ethics*, XLVI (1935), 64-81.

3 Bkz. *The Philosophy of The Present* (ed. Arthur E. Murphy, 1932); *The Philosophy of The Act* (ed. Charles W. Morris, John M. Brewster, Albert M. Dunham, David L. Miller, 1938); *Movements of Thought in the Nineteenth Century* (ed. Morris H. Moore, 1936) - <https://rantey.org>

II

Bilim insanı olarak Mead bir sosyal psikologdu. Bilimin iki şeyle -teori ve gözlemle- yürüdüğü; bilimin mantıksal aşamalarının (temel kategorilere ayırma ve bunların tanımlanması ile sistem inşasının gerçekleştiği aşamanın) veri toplama ve sınama işlemleriyle aynı öneme sahip olduğu bugün geniş çevrelerce kabul görmektedir. Mead, sosyal bilimlerin kendine has araştırma yöntemleriyle belirlenen olgular külliyatından ziyade bunların düşünsel ve kavramsal yapısına katkıda bulunmuştur. Bilimin bu iki boyutunun en nihayetinde birbirinden ayrılmaz parçalar olduğu ve bilimsel fikirlerin olgulara başvurmadan verimli bir şekilde analiz edilemeyeceği ve geliştirilemeyeceği bir gerçektir; fakat Mead'ın başvurduğu gözlemler aslında herkese açıktır -öyle özel bir bilimsel teknik de gerektirmemektedir-. Mead'ın yaptığı katkı rakamlar, tablolar veya bilimsel ölçü aletlerinde değil; zihnin, benliklerin ve toplumun doğasına yaklaşımında yatmaktadır.

“Sosyal” ve “psikolog” terimlerinin yan yana kullanımı yakın bir geçmişe aittir. Psikoloji genellikle bireysel benlik ve zihnin çalışmaları ile özdeşleştirilmiştir. Biyolojik kavramların süregelen bireyci varsayımları (evrensel süreçte ahlaki davranışa bir yer bulmada Huxley'nin yaşadığı zorluklardan da anlaşılacağı üzere) uzun zaman etkili olmuştur. Bununla birlikte, hayvan davranışları üzerine yürütülen çalışmalar, insan zihninin nasıl işleyebileceğine dair sorunsalı da beslemiştir. İlerleyen sayfalarda Mead'ın, biyolojik etmenlerin psikolojiyi çağrışımçılık, paralelizm, işlevselcilik ve davranışçılığa ittiği süreci takip ettiğini göreceğiz. Mead'ın kendi pozisyonu temelde davranışçılık etrafında dönse de, bu davranışçılık bireysel değil sosyaldir. Mead, psikolojinin herhangi bir aşamasında zihnin -yetişkin, düşünceli, yaratıcı, sorumlu ve bilinçli bir zihnin- davranışın doğal tarihi içerisinde nasıl ortaya çıktığına dair bir cevap bulamamıştı. Başka bir faktörün hesaba katılması gerekiyordu: toplum. Egemen psikolojik anlayışın işlevselci ve davranışçı formları zemin hazırladığı bir

dönemde Mead'ın Chicago Üniversitesinde olması gerçekten büyük şanstı.⁴ Mead daha önce toplum gelişimini incelememişti için bu faktörün felsefesine nasıl girdiğini izah etmek pek kolay değildir. Mead, sosyoloji ve sosyal psikolojinin bilimsel bir form almaya başladığı bir çevrede bulunduğu için ayrıca şanslıydı. Royce ve Hegel'inki gibi idealist felsefeler benlik ve ahlakın toplumsal yönüne vurgu yapıyordu. Mead de o dönemde Royce'un gözetiminde çalışmıştır. Tarde ve Baldwin 1900'lere kadar sosyal psikolojiye büyük katkılarda bulunmuşlardı. Michigan Üniversitesinde Giddings en önemli çalışmasını gerçekleştirmiş; Cooley ise sosyoloji kariyerine yine Michigan da başlamıştı. Mead, Cooley'nin yakın bir arkadaşıydı ve böyle bir ortamda üç yıl ders verdi. Almanlar o dönemde ilgilerini dilin toplumsal yönleri, mitoloji ve dine yöneltmeye başlamışlardı ve Mead de eğitimini Almanya'da almıştı. Wundt'un yanında Leipzig'de değil de Berlin'de bulunmasında rağmen, jest kavramını yalnızca Darwinci anlamda "duyguların dışavurumu" olarak görmek yerine, işlev gördüğü toplumsal bağlamı görerek ayırmasında Wundt'un etkisinin olduğuna şüphe yoktur. O dönemde, jestler bir organizmanın eyleminin ilk aşamaları ve toplumsal eylemin sonraki aşamalarının işareti olarak görülmeye başlanmıştı. Mead de jestleri toplumsal anlamda ele alır ve dilsel iletişimin bu jestlerin izleri üzerinden geliştiğini savunur. O halde bir bakıma, Mead'ın Wundt'un çizdiği yolda ilerlediğini söyleyebiliriz. Wundt ayrıca, bireyci psikolojinin eksik kaldığı noktaları toplumsal kategoriler kullanarak düzeltmesinde Mead'e yardımcı olmuştur.⁵

4 O dönemin atmosferi ve işlevselci psikolojinin bütün bir felsefeyi kapsadığına duyulan inanç, James R. Angell'in "The Relations of Structural and Functional Psychology to Philosophy" adlı çalışmasında ele alınmıştır. *The Decennial Publications*, III, 55-73, University of Chicago, 1903.

5 Wundt istenççiliği ve geliştirdiği "sesli jestler" kavramı (1930) ile bilinir. Diğer yandan, "Wundt, jestleri eylemlerin parçaları olarak incelememiştir. Jestleri, bir fizyolog değil, bir anatomist olarak ele almıştır." Duyguların dışavurumunun toplumsal işlevleri Wundt için bir sonraki aşamadır; ilk olarak bunları fizyolojik süreçlerin yalnızca paralelleri olarak kabul etmiştir" (1912). Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Mead elbette, Royce, Tarde, Baldwin, Giddings, Cooley ya da Wundt'un sıradan bir takipçisi değildir. İlerleyen sayfalarda da görüleceği üzere bu kişilerin hepsi için temel bir eleştirisi vardı: Davranış içerisinde zihin ve benliğin nasıl teşekkül ettiğini açıklamamışlardı. Bu eleştiri iki yön alır: (1) toplumsal süreçten önce zihin veya benliğin var olduğunu kabul etmeleri; (2) toplumsal açıdan ele almaya çalıştıkları zihin veya benliğin aşamalarıyla ilgili olarak bunlara dâhil olan mekanizmayı analiz etmemeleri. Diğer bir ifadeyle, zihin ve benlik sihirli bir şapkaya önceden yerleştirilmiş ve şapkadan çıktıklarında ise nasıl bir numaraya vesile oldukları açıklanmamıştır. İşte Mead'ın tüm amacı zihin ve benliğin tamamen toplumsal yapılar olduğu ve sesli jest formundaki dilin bunların oluşumu için gerekli mekanizmayı sağladığını göstermeye çalışmak olmuştur.

Ben Mead'ın bu çabasında başarılı olduğunu düşünüyorum. Özellikle zihnin toplumsal olarak teşekkül etmesini ve kendi varlığının bilincinde olan benliğin ortaya çıkmasını sağlayan dil mekanizmasının analizinde, zihnin sembollerin işleyişi ile özdeşleştirilmesi noktasında söz konusu sembollerin sosyal-sözel kökenli tüm dil sembollerini kapsayıp kapsamadığı sorunsalı bulunmaktadır. Eğer kapsamıyorsa Mead'ın terminolojisinin kapsamına girmeyen, zihnin bireysel yönlerinin olduğu düşünülebilir. Daha genel anlamda bu sorunsal, dil dışı semboller (işaret) ve dilsel sembollerin genetik önceliğine ilişkindir. Burada büyük ölçüde “zihin” ve “sembol” kelimeleri birincil anlamında tartışılmaktadır, çünkü Mead bazı noktalarda Hollingworth'ün üzerinde durduğu bütünleştirme ilkeleri ile Hunter'ın vurguladığı gecikmiş reaksiyon ilkelerini kabul etmektedir; fakat onların aksine bu süreçlerin “anamlı sembol” veya “zihin” kategorisine girmediğini düşünmektedir. Mead, dilsel semboller geliştirmek için bireysel organizmanın belli fizyolojik ön koşullara sahip olması gerektiğini kabul etmektedir; zihin ve sembolü daha geniş anlamda kullanmak istersek, bir çıktının başka bir çıktının beklentisine ve bunların bütünleşmesine yer açan dil dışı yani sosyal

olmayan işaretlere karşılık veremeden bireylerin dil sembolleri geliştiremeyeceğini söyleyebiliriz.⁶

Mead, zihin ve benliğin tamamının toplumsal bir süreç içerisinde oluştuğunu ve bu oluşum mekanizmasının nasıl işlediğini göstermiştir. Bilim ve felsefe alanında bir dönüm noktası yaratmak için çok daha küçük bir başarının bile yeterli olacağını söylemeye gerek yoktur herhalde. Mead'ın temel fikirleri 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar uzandığı için, çalışmasını bir bilim olarak sosyal psikolojinin doğuşundaki ilk aşamalar olarak görebiliriz.⁷

Mead, insan zihni ve benliğinin, kişinin davranış sürecinde nasıl meydana geldiği sorusunu bio-sosyal terimlerle cevaplamıştır. Mead, insan gelişiminin gerçekleştiği toplumsala mesafeli duran ne geleneksel bir psikologu, ne de öznel ve mentalist bir toplum imgesine başvurarak sosyal sürecin biyolojik boyutunu göz ardı eden geleneksel bir sosyal bilimciyi temsil eder.⁸ Etkileşim içinde olan biyolojik organizmaların sürmekte olan toplumsal süreçlerine odaklanarak her iki uç noktanın da önüne geçilmiştir. Bu süreç içerisinde, yani (sözel jest formundaki) jestlerin iletişiminin içselleştirilmesi aracılığıyla zihin ve benlikler vücut bulur. Ve üçüncü bir uç nokta olan biyolojik bireycilikten ise, zihinlerin oluştuğu temel biyolojik sürecin toplumsal yapısı kabul edilerek kaçınılır.

6 H. L. Hollingworth, *Psychology*, W. S. Hunter, *The Delayed Reaction in Animals and Children*, ve 1924 *Psychological Review*'de yayınlanan makaleleri. Mead'inkine temelde çok yakın bir görüş John F. Markey tarafından geliştirilmiştir, *The Symbolic Process and Its Integration in Children*. Ancak Mead açıklamayı fazla basite indirgenmiş bulduğunu belirtmiştir. Mead'ın anlamlı ve anlamsız semboller arasında yaptığı ayırım, yukarıda belirtilen işaret ve sembol ayrımıyla aynı değildir, çünkü anlamlı ve anlamsız sembollerin ikisi de sosyaldır. 23. Bölüm, Mead'ın bu ayırımına ve farklılığın doğasına ilişkin bir fikir vermektedir.

7 1912 yılında verdiği sosyal psikoloji derslerinin stenografik kopyasına göre Mead'ın ana fikirleri hâlihazırda olgunlaşmıştır.

8 Kitapta Watson'a eleştiriler yöneltilmektedir. Mead'ın Cooley'nin görüşlerinden ayrıldığına dair işaretler "Cooley's Contribution to American Sociological Thought" adlı makalesinde daha belirgin şekilde bulunabilir. *American Journal of Sociology*, 2000 (Vol. 105), 690-701, <http://www.jstor.org>

Mead'in düşüncesinde bireysel eylem toplumsal eylem içersine gömülüdür; psikoloji ve sosyoloji, biyolojik bir temel üzerinde birleştirilir; sosyal psikoloji de sosyal davranışçılığa dayandırılır. Mead bu açıdan bakıldığında, evrimsel düşünce tarafından ortaya konulan büyük bir sorunsal çözüme kavuşturmaya çalışmıştır: dürtü ve rasyonalite arasındaki öz-bilincin; düşünme, soyut akıl yürütme, maksatlı davranış ve manevi bağlılık yeterliliğini nasıl kazandığını; kısacası insanın, yani rasyonel hayvanın nasıl doğduğunu bulmayı amaçlamıştır.

III

Mead tarafından kullanılmamış olsa da "sosyal davranışçılık" terimi Mead'in duruşunun John B. Watson'inkiyle ilişkisini nitelemektedir. Mead, Watson'ın görüşlerinin fazla basite indirgenmiş olduğunu düşünmektedir, çünkü Watson bireyin davranışını, davranışın bütününden ya da toplumsal davranıştan ayırmıştır. Watson dil üzerine çok şey söylemiş olsa da belirli bir toplumsal etkileşimde bulunan dilin özü tamamen göz ardı edilmiştir. Watson, dilin özünün ses tellerinin hareketlerinde ya da sözel tepkilerin yerine geçen tepkilerde gizlendiğini ve sonunda örtük tepkiler arasında tamamen kaybolduğunu belirtmektedir. Buna karşın Mead için dil, sosyal bir grupla etkileşimin objektif bir olgusu, jest durumunun bir giriftidir ve zihnin içsel forumunu oluşturmak için içselleştirildiğinde dahi sosyallığını korur -toplumsal bir eylemdeki davranışlar ve diğer insanların rolleri birey nazarında kendi jestleriyle canlandırılır-.

İkinci bir ayırım da kişisele olan yaklaşımda yatar. *Gestalt Psychology*'de Köhler'in belirttiği gibi, Watson'ın bu konudaki görüşü esasında bir epistemolojiye uygundur; Watson'a göre, kişisel olan, var olduğu bilinse bile bilim dâhilinde incelenemez; bu yüzden insan, bir hayvan türü olarak incelenmelidir. Doğru olan, gözlenebilir olanı tanımlamaktır, ancak beşer hayvanlar olarak bizler, diğerlerinde adamakıllı gözlemediğimiz duygular, düşünceler ve tavırların arasında kendi yönlerimizi gözlemleriz.

Watsonizm, daha incelikli ileri bir psikolojinin açıklık getirmesi gereken içerikleri kapsamına almadığı izlenimi uyandırmıştır. Mead bu durumun epey farkındaydı, fakat kendi davranışçılık anlayışının amacı için bunun yeterli olduğunu düşünüyordu. Mead burada, eylemin göz ardı edilen toplumsal ve içsel yönlerini eylemde bulunan bireyin gözlemine dâhil etmiştir. Zihni, mental olmayan davranışlara indirgememek; onu, genetik olarak mental olmayan davranışlardan doğan bir davranış türü olarak görmek gerekiyordu. Bu bağlamda davranışçılık, Mead için kişisel alanın reddi ya da bilincin göz ardı edilmesi değil, deneyimin tümüne davranış açısından yaklaşılması anlamına geliyordu. Terimin Watson'a ait olduğu ve daha geniş bir anlamda kullanımı bazılarınca yanlış bulunabilir. Bununla birlikte, mevcut kullanımı radikal davranışçının gözlemleyip ölçebildiği her şeyi kapsamaktadır. Ve herhangi bir kafa karışıklığının doğduğu yerde, daha geniş anlamdaki bu davranışçılık Watsonizm'den ayrılabilir. Watsonizm, birincil laboratuvar araştırma amaçları için metodolojik olarak basitleştirilmiş bir davranışçılık olarak görülebilir. Mead'in (ve Dewey'nin), davranış açısından deneyime -yansıtıcı ve yansıtıcı olmayan- yönelik yaklaşımlarını ortaya koymak için kullandıkları "davranışçılık" terimi ise sadece, pragmatizmin evrimsel yaklaşımdaki yönünü uygun bir isimle göstermektedir. Bu yön Watson sahneye çıkmadan çok önce doğmuş ve sahneden ayrıldıktan sonra da sürdürülmüştür.

Üçüncü bir farklılık ise Dewey'nin 1896 tarihli "The Reflex-Arc Concept in Psychology" adlı makalesiyle uyumlu olarak Mead'in, tepkinin birbiriyle bağlantılı ve uyarıcı olduğunu vurgulamasından kaynaklanmaktadır. Edimler, süregelen dürtülerin daha fazla açığa çıkmasını etkiledikçe psikolojik çevrenin parçaları, yani birer uyarıcı haline gelirler.⁹ Fiziksel çevrenin for-
mun duyarlılığını etkilemesi gibi, organizmanın duyarlılığı ve

9 Mead'e göre, borçlu olduğumuz bu görüşün gelişmiş versiyonu için bkz. L. L. Thurstone'un *The Nature of Intelligence*. Mead'in davranışçılığı daha çok psikanaliz, Gestalt psikolojisi ve davranış psikolojisiyle özdeşleşmiştir.

etkinliği de geçerli ortamı aynı şekilde belirler. Bu görüş, davranışın dinamik yönleri üzerinde (organizmayı, ipleri fiziksel çevrenin elinde olan bir kukla gibi gören) Watsonizm'den daha çok durmaktadır. Böylece, Watson'ın bir farenin koşullanmasıyla bir tuttuğu yansıtıcı düşünme konusunda Mead, organizmanın semboller aracılığıyla uyaranlara yönelik belirli bir tepkinin sonuçlarını kendisine göstererek gelecekteki uyaranlara kendisini koşullaması olgusundan hareketle, yansıtmaya dair etkili bir çözümleme sunabilmektedir. Bu açıklama hem fareyi koşullamada Watsoncu görüşe hem de koşullanan farenin ortaya çıkardığı davranışa açıklama getirmektedir.

Birçoklarına göre Watsonizm hem kişisel deneyimi yok saymış, hem de deneyimi, tepkinin sahip olduğu anlam dışındaki tüm anlamlardan arındırmıştır. Bazı radikal davranışçılar, "Bir şey gördüm" ifadesini "Oküler kaslarım kasıldı" ifadesiyle özdeşleştirmişlerdir ve bunun tekbenciliğin davranışçı formuna varacağını açıkça kabul etmişlerdir. Bu durum yalnızca, bilimsel düşünceyi uzun süredir rahatsız eden mantıksal ve metodolojik skandalın psikolojideki bir tezahürüdür. Bu tür bir bilim anlayışı, bir yandan ampirik olma özelliği ve en ince teorileri bile gözlem testine soktuğu için kendisiyle gurur duyarken, diğer yandan da gözlem bilgisini öznel ve mental olarak kabul edip, deneklerin deneyim yaşadıkça oluşturdukları karakterlere sahip olduklarını reddeden metafiziği kabul etme eğilimi göstermiştir. Mead tipi bir pragmatist, eleştirel gerçekçiliğin bu durumu makul kılma girişimini kabul edemez. Bu tarz bir pragmatist, bilimin anladığı şekliyle dünyanın, daha geniş ve zengin olan ve bizzat deneyimlenen dünya içinde bulunduğunu savunur. Mead'e göre bilim dünyası, kökeni deneyimsel terimlerde aranması gereken bir şeydir. Bu yüzden Mead, fiziksel nesnenin sosyal nesnelerden deneyimsel olarak türediğini, başka bir deyişle sosyal olarak elde edilen deneyim düzeyinde olduğunu savunmuştur. Mead'e göre bilimsel dünya, birbirinden farklı gözlemcileri ortak bir noktada birleştiren bir dünyadır. Sembolik olarak formüle edildiği

şekliyle: ortak deneyim dünyası-. Mead gözlem için esas bilginin, içinde gözlemci ile diğer nesne ve bireylerin aynı doğrudan erişilebilirliğe sahip olduğu bir dünyada bulunduğunu savunur. Mead için, deneyimlenen dünya, organizmaların duyarlılığıyla ortaya çıkan ve gözlenen şeylerin değil, organizmaların niteliklerinden oluşan doğal olaylar âlemdir. Felsefi açıdan bu görüş bir nesnel göreciliktir: Nesnenin nitelikleri koşullanan bir organizmaya göre değişebilir. Deneyimlenen dünyanın bir bölümü kişiseldir; fakat bir bölümü de toplumsal veya ortaktır ve bilim bunu formülleştirir. Kişisel olan, yalnızca ortak olanın üzerinden tanımlanabilir.

Toplumsal deneyim kavramının bilim felsefesi ve epistemoloji için anlamını burada incelemek mümkün değildir.¹⁰ Burada bu kavrama, Mead'ın davranışçılığının deneyimlenen dünyayı sınır ya da kasların hareketlerine indirgemediğini göstermek için değinilmektedir. Bu kavrayış şekli, deneyimi mental ya da bireysel yapmaz. Deneyimin toplumsal bir boyutu olduğu için ve benliğin ya da organizmanın diğer benlik ve organizmalarla birlikte bulunması sebebiyle Mead, deneysel olarak toplumsal eylemle başlamayı ve sosyal psikolojisini sosyal davranışçılık üzerine temellendirmeyi seçmiştir. Bu şekilde ortaya çıkan daha kapsamlı ve daha zengin davranışçılık kavramı, bir yandan felsefenin problemleri için de kullanışlı olabilecek bir davranışçılık kavramı sunarken, diğer yandan da Mead'i psikolojinin gelişiminde önemli bir yere yerleştirir.¹¹

IV

Biyolojik bireyin düşünce sahibi bir organizma ya da benliğe dö-

10 Bu kavram geleneksel epistemolojinin bireyci yapısıyla zıt düşmektedir. Bkz. *The Philosophy of the Act*, Part I

11 Kişisel alanda kesin bilgi vermede yetersiz kalacağı için Mead, davranışçılığından en üst düzeyde yararlanmamıştır. Daha ayrıntılı bilgi için *Six Theories of Mind* adlı kitabımın 62. ve 63. Bölümlerine bakınız. Mead zaman zaman davranışçılığı metodolojik açıdan sadece bir kontrol yöntemi olarak görmekte son derece ısrarcıdır. Bkz. Bölüm 6, <https://rantey.org>

nüşümü Mead'e göre dil aracılığıyla gerçekleşir. Dolayısıyla dil için ön şart, bireysel organizmalarda belli fizyolojik yeterlilikler ve belli türde bir toplumun varlığıdır.

Asgari düzeyde bir toplum, toplumsal eyleme katılan ve birbirlerinin hareketlerinin ilk aşamalarını birer jest, yani eylemin sonuçlanmasına götüren kılavuzlar olarak kullanılan biyolojik bireylerden oluşmalıdır. Köpek kavgasının “jest iletişimi”nde”, her köpek kendi davranışını, diğerinin yapmaya başladığı eylem açısından belirler. Aynı durum bir boksör veya bir eskrimci için olduğu kadar, tavuk gıdıkladığında ona doğru koşan civciv için de geçerlidir. Bu eylemler bir iletişim türüdür; jestler ise birer semboldür, çünkü eylemin sonraki aşamalarına uygun davranışı işaret edip açığa çıkarır.¹² Bu bağlamda, jestlerin, sürmekte olan eylemin hem sonraki aşamaları hem de eyleme dâhil olanlar için bir anlamı olduğu söylenebilir: Parmaklar sıkıca kapatılıp avuçta birleştirildiğinde elin aldığı biçim bir ‘yumruğu’, uzatılan bir el de ulaşılmaya çalışılan bir nesneyi işaret eder. Bu anlamlar öznel, kişisel ya da mental değil, toplumsal durum içerisinde nesnel olarak bulunurlar.

Bununla birlikte, bu tip bir iletişim tam olarak bir dil de değildir; anlamlar henüz “zihinde” yer almamakta ve biyolojik

12 Bölüm 11’de göreceğimiz üzere Mead genel olarak sosyal olmayan nesnelere değinmez. İlgilendiği bölüm her zaman eylemin sonraki aşamasıdır. Açıkçası bu nesneler sadece toplumsal sürece dâhil oldukları ve bu süreç aracılığıyla anlamlı hale geldikleri ölçüde Mead’in kapsamına girmektedir. Bölüm 7’de “sosyal davranış alanı içerisindeki herhangi bir nesne” ifadesine yer verir. Bu tabir toplumsal süreç içerisindeki fiziksel nesnelerin sosyal nesnelerden ayrıldığına ilişkin görüşüyle uyumludur. Ayrıca bu tabir anlamın zaman zaman ilk jestle verilen ikinci tepkiyle, bazen eylemin sonraki aşamalarıyla, bazen de söz konusu nesnelerle özdeşleştirildiği çeşitli karmaşık bölümleri anlaşılır kılar. 1924’e ait bir açıklamasında Mead, anlamın, sembolü veren hayvanda diğerinin tepkisinin varlığı olduğunu ifade etmiştir. Buna göre Mead için “diğeri” zaman içinde fiziksel nesne de olabilir. “Nesneye içerik yerleştirme mekanizması, sembolizm mekanizmasıdır; eylemin sonraki aşamasını simgeleyen şeyler bir önceki aşamayı destekler; çivi çakma eylemi bizim için aynı zamanda çekicinin anlamını verir. Nesnelerin anlamları mevcut eylemi kontrol eden zihinde vardır” (1927). <https://rantey.org>

bireyler henüz bilinçli bir şekilde iletişim kuran benlikler değildirler. Bu sonuçlara ulaşmak için sembol veya jestlerin anlamlı olması gerekir. Birey, ona tepki verenlerin yanı sıra kendisini de bilmeli; kendi jestinin anlamını da yorumlayabilmelidir. Davranışçılık açısından ifade edecek olursak, biyolojik birey, jestinin diğer bireyde ortaya çıkardığı tepkiyi kendi içine alıp bir sonraki davranışını kontrol etmek için diğer bireyin bu tepkisini kullanabilmelidir. İşte bu jestler anlamlı sembollerdir. Birey bunları kullanarak kendi davranışının düzenlenmesinde diğerinin “rolünü alımlar”. İnsan temelde rol üstlenen bir hayvandır. Aynı tepkinin hem bireyin kendisinde hem de diğerlerinde açığa çıkması topluluk için gerekli olan ortak içeriği sağlar.

Mead, kalabalık bir tiyatro salonunda bir duman görüldüğünde “Yangın!” diye bağırma eğilimini anlamlı sembole örnek olarak kullanır. Sesin aniden çıkması, başlatılan eylemin sadece bir bölümünü oluşturmasının yanında, bunun anlamlı olmayan bir sembol olduğunu söyleyebiliriz. Fakat “Yangın!” diye bağırma eğilimi diğerlerini etkilediği kadar bireyi de etkilediğinde ve eylemin kendisi bu etkiler açısından incelendiğinde, sözel jest anlamlı bir sembole dönüşmüş demektir. Birey yapmakta olduğu şey konusunda bilinçlidir;¹³ birey bilinçsiz iletişim yerine gerçek dil aşamasına ulaşmış ve sadece işaretlere tepki vermeyip semboller de kullanmıştır, yani birey artık bir zihne sahip olmuştur.

Anlamlı sembol olabilen ve biyolojik bireyi zihin sahibi bir organizmaya dönüştürebilen jestleri araştırırken Mead sözel jestleri keşfeder. Başka hiçbir jest bireyin kendisini ve diğerlerini bu kadar benzer biçimde etkilemez. Konuştuğumuzda hem karşı-

13 Bilincin bu kullanımı, “deneyim” alanını işaret eden anlamı ile toplumsal deneyimden ayrı olarak kişisel deneyimle eş anlamlı olan diğer kullanımından ayrı tutulmalıdır. Burada kastedilen bilinç, “yapacağımız eylemin yapmakta olduğumuz eylemi yönlendirmesidir” (1924). Bilince yönelik bu üç ayrım aynı şekilde “zihin” terimine de uygulanabilir. Anlamlı sembollerin varlığı olarak zihin ne genel olarak deneyimle ne de kişisel deneyimle aynıdır.

dakiler hem de kendimiz bunu duyarız, ama kendi yüz ifade-mizi göremez ve doğal olarak kendi hareketlerimizi izleyemeyiz. Mead için, sözel jestler dilin ve sembolizmin tüm türevlerinin ve dolayısıyla da zihnin asıl kaynağıdır.

Zihin, anlamlı sembollerin davranıştaki varlığıdır; içinde anlamın meydana geldiği iletişimin toplumsal sürecinin birey-de içselleştirilmesidir; jestin diğerlerinde ortaya çıkardığı tepkiyi kişinin benliğine kaydetme yeteneğidir. Toplumsal sürecin bir parçası olan anlamlı jest, daha baştaki anlamlı olmayan jestle iletişim aşamalarında ortaya çıkan anlamları içselleştirir ve tüm bunları birleşimde bulunan biyolojik bireylerin kullanımına sunar. Mead, bireysel zihinlerle başlayıp topluma gelmek yerine toplumsal süreçle başlar ve iletişimin toplumsal sürecinin sözel jest vasıtasıyla bireye aktarımıyla devam eder. Birey daha sonra toplumsal eylemi kendi içine alır. Ancak zihin toplumsal olarak kalır; kişinin diğerlerinin rollerini alımlaması, kendi davranışını da rol-alma üzerinden kontrol etmesiyle düşünce işlemeye başlar. Mead için fiziksel nesneden soyutlanma diğerinin rolünü alımlayabilme yeteneğine bağlı olduğu için ve bu nesnelere ilişkin düşünce bunların rolünü-yerini kavramayı gerektirdiği için, bilim adamının fiziksel doğa üzerinde düşünmesi de toplumsal bir süreçtir. Yalnız tek bir farkla: Üzerinde düşündüğü nesneler artık toplumsal değildir.¹⁴

Jestlerle iletişim kuran hayvanların hiçbir anlamlı sembol seviyesine geçmez. Aslında Mead, insan dışındaki hiçbir hayvanın dürtüden rasyonaliteye geçmediğini açıkça belirtir, fakat bu durumun aksini öne sürmek için elde herhangi bir delil bulunmadığını da ekler. Bu görüşe göre, anlamlı sembol için gerekli olan nörolojik yapıya sadece insan organizması sahiptir. Mead'in nörolojik değerlendirmeleri çoğunlukla, davranışçılığın Pavlov,

¹⁴ Fiziksel nesneler toplumsal eyleme dâhil olan nesnelerdir. Bunların rollerini kavrayabiliriz, fakat onlar bizim rollerimizi alımlayamazlar. Bkz. Bölüm 23; ayrıca bkz. *The Philosophy of the Present Essay II; The Philosophy of the Act, Part II.* Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Köhler, Lashley ve Child'de bulunan daha dinamik kavramları yerine, daha statik ve eski formlarına göre şekil almıştır -sinir hücrelerinin sayısı, olası hücre birleşimleri, bölünmeleri ve daha önceki birleşimleri oluşturan elementlerin yeniden birleşmesi gibi-. Bununla birlikte, Mead'ın üzerinde durduğu temel noktalar biyolojik kategorilerdeki bu değişimlerden bağımsızdır. Anlamlı sembollerin nörolojik koşullarını ele alırken, bir yandan insandaki korteksin önemi, diğer yandan da sinir sistemi üzerinde durmuştur. Bu boyut için, yavaşça gelişmekte olan eylemin, kendisinin başlattığı diğer eylemlerce kendi gelişimi içerisinde kontrol edilebilmesi diyebiliriz. Buradan şu anlaşılabılır: "Gelecekteki eylem" tarafından sağlanan tüm kontrol, bu tarz bir davranışın olabilirliğine dayalıdır. Bir taraftan ileri reflekslerde devreye giren insan beyni korteksi, diğer taraftan ise jesti gerçekleştirmenin sonuçları açısından jestin kontrolünü sağlayan sinir sisteminin zamansal boyutu sayesinde, yalnızca ve yalnızca insan, jestle iletişim seviyesinden anlamlı dil sembollerine geçebilmiştir. Tam da bu özelliklere sahip olmadıkları için papaların gerçekten konuşması mümkün değildir. Tüm bunlar, insanlar ve hayvanlar arasındaki biyolojik farklılıkları belirleyen organik temellerdir.

V

Benliğin ortaya çıkmasını sağlayan şey de yine aynı dil aracıdır. Esasında benlik, zihin, "bilinçlilik" ve anlamlı sembol bir bakıma birbirlerine zemin hazırlamıştır. Mead, benliğin ayırt edici özelliğinin, zihin sahibi organizmanın kendisine karşı nesne olabilme kapasitesinde yattığını düşünmektedir. Davranışçı yaklaşımda bunu mümkün kılan mekanizma dil sembolüne dâhil olan rol-alma davranışında yer alır. Kişi diğerinin rolünü alımlayabildiği sürece kendine o perspektiften bakabilir ve dolayısıyla yine kendine karşı bir nesne halini alır. Yine bu yüzden, biyolojik organizmalardan ayrı olarak benliklerin (kendilerinin bilincinde olan varlıkların) doğuşu yalnızca toplumsal süreç içerisinde gerçekleşir.

Bu yalnızca kişinin toplumsal olan benliğinin farkında olma süreci değildir: Kişinin bu şekilde bilincine vardığı benlik, şeklen toplumsal olsa da içerik olarak her zaman toplumsal değildir. Mead benliğin gelişiminde iki aşamanın üzerinde durur: oyun ve grup içinde oyun aşamaları. Oyun aşamasında çocuk, bir şekilde hayatına giren diğer insan ve hayvanların sadece rolünü alır. Burada sözel jestlerin öz-uyarımı aracılığıyla diğerlerinin tavırlarının takınılması bariz bir şekilde görülür, fakat daha sonra bu tavırlar sadeleşir ve fark etmek güçleşir. Grup içinde oyun aşamasında ise kişi, ortak bir aktiviteye dâhil olan diğer herkes olur -oyunda kendi payına düşen kısmı başarıyla tamamlamak için, organize aktivitelerin tamamını alımlamak zorundadır.- Kişi burada sadece belirli bir kişinin değil, ortak aktiviteye katılan diğer herhangi birinin de rolünü alır; rol-alma davranışını genişletmiş olur. Yani kişi, Mead'ın en sevdiği terimler ve en verimli kavramlarından biri olan "genelleştirilmiş öteki"nin rolünü almış veya tavrını takınmıştır.¹⁵

Benlikte bir araya gelen, diğer insanlara ilişkin tüm tavır ve roller -ne kadar spesifik ve genelleştirilmiş olursa olsunlar- "sosyal ben"i oluşturur. Sosyal ben, benliğin tamamını oluşturduğunda yaratıcı ve yeniden yapılandırıcı eyleme hiçbir yer bırakmayan uç ve tek yönlü bir benlik ortaya çıkar ve bu benlik toplumsal yapının mekanik bir yansımasından öte bir şey olamaz. Bununla birlikte Mead'e göre benlik hem "ferdi ben" hem de "sosyal ben"den oluşur. Ferdi ben eylem ve dürtünün kaynağıdır ve eylemiyle toplumsal yapıyı değiştirir. Mead, Dewey'nin görüşlerine gönderme yaparak "bireyin toplumun kalesi olmadığını, toplumun bireyi oluşturduğu ölçüde bireyin de toplumu oluşturduğunu" ileri sürer. İletişimin hem dil hem de dil-dışı

15 Mead'ın, rol-alma ve genelleştirilmiş öteki kavramlarının üzerinde duruyor olmasında İngiliz okulunun etkisi vardır. Burada da mesele; bireyin grubun pozisyonunu alımlama, kendi dürtülerini yargılama, toplumun iyiliği yönünde kendi çıkarlarını belirleme ve hatta başkalarının mutluluğunu isteme yollarını keşfetmektir. Hume bu mekanizmayı sempaside, Adam Smith ahlaki duygular gösişinde, Mill ve Bain istisna etmemektedir.

aşamalarında bireyin ortaya koyduğu her eylem bir dereceye kadar toplumsal yapıyı değiştirir. Bir lider ya da dâhinin ise etkisi daha büyük olur.

Sadece biyolojik organizma temelli bir sosyal varlık olarak benlik değil, aynı şekilde karmaşık bir düzenin organik bir bütünü olan toplumun kendisi de bileşenlerine -daha basit toplumsal düzeylerde biyolojik bireyler, daha ileri düzeylerde ise benlikler- karşı olamaz. Bu nokta önemlidir çünkü bazı okurlar pragmatizmin toplum içindeki bireyi yitirdiği izlenimine kapılmıştır. Mead'ın buna benzer ifadeleri bulunsa da biyolojik bireyi tanıması (ferdi beni sosyal benin üzerinde tutması) ve benliklerin, bir ön toplumsal süreç gerektirirken, bir yandan da kendine özgü bir insan topluluğunun örgütlenmesini mümkün kıldığını öne sürmesi tüm şüpheleri dindirir. Başka herhangi bir açıklama, Mead'ın, enstrümantalizm ve etik kuramının yeniden yapılandırıcı bir faaliyet olarak düşünce ve -Dewey'nin ifadesiyle- "toplumun yeniden yapılandırma merkezi olarak" bireysel düşünüş üzerine yaptığı vurguyla bağdaşmaz.¹⁶

O halde, kendine has bir organik yapıdan oluşan biyolojik bireyin toplumsal süreç aracılığıyla bir zihin ve bir benlik edindiğini söyleyebiliriz. Toplum aracılığıyla da dürtüsel hayvan, rasyonal bir hayvana, yani bir insana dönüşür.¹⁷ İletişimin toplumsal

16 Thomas Vernor Smith'in Mead üzerine yazdığı eleştirel makalelerin Mead'ın benlik teorisindeki biyolojik bireyin yerini göz ardı ettiğini düşünüyorum. Bu makaleler sebebiyle Mead'ın düşüncelerinin bazı yönlerine değinme gereği hissetmedim: "The Social Philosophy of George Herbert Mead," *American Journal of Sociology*, XXXVII (1932) 37-54. "The Religious Bearings of a Secular Mind: George Herbert Mead," *Journal of Religion*, XII (1932), 200-213. Ayrıca bkz. "George Herbert Mead, An Appreciation," *University of Chicago Magazine*, XXII (1931), 370.

17 Böylece, akıl-beden ya da ruh-beden sorunsalı da biyolojik birey ve benliğin ayrımına dayanarak doğal olarak açıklanmış olur. Nasıl ki toplumsal sürecin ilk evreleri üst düzeylere ulaştıktan sonra bile varlığını sürdürüyorsa, biyolojik birey de bir benliğe dönüşse bile var olmaya devam eder. Anormal bir psikolojik yapı, çoğunlukla kişiliğin bu temel ilkelerinin yeterince gelişmemesine ilişkilendirilir. Rantey - <https://rantey.org>

sürecinin içselleştirilmesi sayesinde birey, yansıtıcı düşünme mekanizması (alternatif eylem biçimlerinin öngörülen sonuçlarını değerlendirerek kendi eylemini yönetme yeteneği), kendisine bir nesne olarak bakabilme, ortak ahlaki bir dünyada yaşayabilme yeteneği kazanır. Ve dürtüsel amaçları, üzerinde düşünülmüş ve bilinçli bir şekilde ulaşmak istediği amaçlara dönüşen ahlaki bir birey haline gelir. Böyle bir bireyin oluşumu demek toplumun da dönüşmesi demektir. İnsan, fizyolojik farklılaşma (böceklerde olduğu gibi) ya da jestlerin diğerleri üzerindeki etkisi aracılığıyla toplumsal rolünü oynamak yerine, ortak eyleme katılan diğer bireylerin rollerini kendi bünyesine alarak toplumsal eylemdeki rolünü düzenler. Böylece toplum, bir bakıma kendini tamamlayıcı parçalarına yerleştirdiği için ve bireyin kendi davranışını tasarladığı eylemin diğerleri üzerindeki etkisi açısından düzenlediği için yeni bir kontrol yöntemi kazanmıştır. Ve sonuç olarak, toplumsal süreç içerisinde toplum kendi dönüşümü için bir yöntem sağlamıştır. Toplum, davranışın gerçekleştiği ve her bireyi o eylem aracılığıyla, etkilenen toplumsal değerlerden sorumlu tuttuğu toplumsal ortamı, “sosyal ben” aracılığıyla üyelerinin her birine sunmanın ötesinde bir şey yapmaz. Ataletin ağırlığı altındaki toplum, yaratıcı “ferdi ben”in sergilediği ahlaki eylemin toplumsal sahnede tetiklediği değişiklikler için ona müteşekkir olmak durumundadır.

VI

Burada Mead’in genel çerçevesini oluşturduğu görüşlerin çeşitliliğini, yani eğitim, psikopatoloji, sosyoloji, psikoloji ve dilbilim alanındaki çıkarımlar ve felsefenin sosyal psikolojiyle uyduğu yönleri tüm detaylarıyla ele alabilmek elbette olanaksız. Fakat temel fikirlerinin verimliliğine örnek olarak iki noktaya değinebilirim: tümeller teorisi ve genelleştirilmiş öteki kavramı. Buradaki mesele sadece dar bir şekilde felsefeyi kapsamamakta; evrensellik, yapı ve değişmezlik faktörlerini pragmatik, göreceli ve ampirik bir bakış açısından değerlendirebilme olasılığıyla ilgilidir. Post-Darwinci biyolojik ve sosyal bilimlerde değişim ve süreç

kategorilerini öne çıkarmış ve matematiksel ve fiziksel bilimler bu faktörler sayesinde önem kazanmıştır. Yunan felsefesini saran çıkmazı ikiye katlayarak Varlık felsefesinin yanında bir de Oluş felsefesine girişmek, modern ampirizmin yetersizliğinin bir göstergesi olurdu.

Pragmatistlerin çoğunlukla nominalist olduğu ve evrensellik olgusunu yeterince iyi değerlendiremedikleri ifade edilir. Aslında pragmatizm bu noktada Ortaçağ kavramcılığına en yakın olan akımdır. Diğer birçok unsuru rastgele simgeleyen sembol ancak bariz bir tikeli işaret ediyorsa sonuç nominalizmdir. Fakat bilindiği üzere, bir jest olarak anlamlı sembol gelişigüzel ortaya çıkmaz; eylemin daima bir safhasını oluşturur ve bu eylemin sahip olduğu evrenselliğe katılır. Charles Pierce -ve çok önceden Ockham- evrenselliğin alışkanlıkla yakından ilişkili olduğunu fark etmiştir. Çoğu nesne ve bunların birçok görünümü yerinde bir uyarıcı olarak hizmet ettiği için eylem evrenseldir: Üzerinde oturan herhangi bir nesne 'oturak'; çiviye çakan bir nesne de 'çekiç'tir. Şimdi evrensel olarak "oturak" ve "çekiç", ilgili davranışların parçaları olup bunlardan ayrı tikeller değildir. Spesifik bir oturma ya da çivi çakma eyleminin kişiye özgü örnekleri eylemin evrenselliğini imler. Kavramlar, eylemin tüm gerekliliklerini karşılayan nesnelere, yani sürmekte olan eyleme uyarıcı olarak hizmet edecek uygun özelliklere sahip nesnelere işaret eder. Bu yüzden evrensellik, bir bağımsız varlık değil, bir dizi jest ile bir dizi nesne arasındaki işlevsel sembolleştirme ilişkisidir.

Bu görüş esasen tikeller bakımından nesnel bir göreciliktir. Mead'e göre, organizmaların dâhil olduğu belli durumlarda nesneler nasıl renk ve değer sahibi oluyorsa, aynı şekilde nesneler de, nesnelerin çeşitli yönleri sayesinde ilerletilebilen bir eylemle ilişkili olarak evrensellik özelliğine sahip olur. Nesneler, farkında olmadan destekledikleri eylemle ilgili olarak evrenselliğe sahiptirler; eylem de bir dizi nesne tarafından farkında olmadan desteklenen varlığın karakteri olarak evrenselliğe sahiptir. Böyle bir durumda eylem ya da eylemin bir parçası, yani jest, uyarıcı

nesnelerin tikel olarak katıldığı bir evrensel olarak görülebilir. Nesnelerin evrenselliği ise eylemin uyarıcısı olarak sahip oldukları ortak karakterdir. Böylece, evrenselliği eylemle ilişkilendirerek ampirik bilim ve felsefenin kapsamına dahil etmiş oluyoruz. Bu yaklaşımda reddedilen her şey, bu tarz tümellerin kabulü ve dolayısıyla da Platon'dan Whitehead'e kadar mukadder olduğunu kanıtlayan Oluş ve Varlık felsefesinin antitezini inşa etmek için bir gerekliliktir.

Evrensellik yaklaşımında ikinci bir unsur toplumsal faktördür. Genelleştirilmiş öteki kavramı, rol-alma sürecinin evrenselleştirilmesi olarak görülebilir: Genelleştirilmiş ötekiler, ortak süreçteki rol-alma davranışı karşısında tikeller olarak konumlanan diğerlerini oluşturur. Eylem açısından baktığımızda ise genelleştirilmiş öteki, eylemin evrenselliği içindeki rol-alma davranışdır.

Bireyin yaptığı ya da söylediği şey, ortak eyleme (ortak eylem olmaksızın bir anlam topluluğu olmazdı) katılan diğer bireyler anlaşıldığı ve kabul edildiği ve bu onlar için de doğru olduğu ölçüde yeni bir evrensellik kazanır: toplumsal evrensellik. Bu tarz bir evrensellik bir bakıma nesnellikle aynıdır. Bu, bir pozitivist için en önemli nesnellik türüdür -hatta bazıları bunun tek olası tür olduğunu düşünür-. Birey, deneyiminin iletişim aracılığıyla diğerleriyle paylaşıldığını anladığında yalnızca kendisine özel olanın ötesine geçer. Bu paylaşım ortamına ait tikellerin farklı deneyimsel perspektiflerin kapsamına girdiği yerde evrensellik toplumsal bir boyuta ulaşmış demektir. Birey diğerlerinin rolünü alımlayarak kendi sınırlı dünyasının dışına çıkar. Burada deneyim toplumsal, ortak ve paylaşımlıdır; birey, bu ortak dünya dışında kendi kişisel deneyimini ayırt edebilir sadece.

Bilim, böyle ortak bir dünyanın daha evrensel yanlarının sözel formdaki kaydıdır. Birçok gözlemci, tercihen de tümü için ortak olanı bularak belli bir perspektifin bağımsızlığını tesis eder. Fiziksel göreliliğin sosyal psikolojisine ilişkin etkili analizinde (rol-alma ile ilişkili gençlik teorisi için bir örneği) Mead, ara-

nılan değişmezliğin, gözlem noktası ne olursa olsun tüm dünya için geçerli olan bir formülde yattığını göstermiştir. “Deneyimin bağımsızlığı” ve “evrensel gerçek”, “belirli bir deneyimden bağımsız” ve “tüm gözlemler için geçerli” den daha fazlasını ifade edebilir, ancak daha azını kesinlikle değil.

Toplumsal evrenselliğin değişken dereceleri mevcuttur. Ahlak ve estetikte yok diyemeyiz ancak formalizme kıyasla bilimde daha yaygındır. En büyük evrenselliği oluşturan şey, dünyanın ilişkisel yapısıdır; matematik ve mantık, yapısal değişmezlik arayışlarının son ürünleridir ve söylem ve eylem dünyasının ortak paydaları olarak tüm rasyonel varlıklara mahsustur. Mead mantığa yönelik göndermelerinde çok fazla detaya inmezken, açıklamalarında üstü kapalı olarak matematik felsefesi ve mantık teorisine ilişkin nüvelere rastlanır.

Toplumsal evrenselliğin geçmişe ve geleceğe genişletilebileceği anlaşıldığında Mead’ın yaklaşımının, ortak eylemlerin dünyanın değişmez özelliklerinden olduğu görüşüyle uyumlu olduğu fark edilebilir. Pragmatik görüşün zamansal yönleri, deneyimlenen dünyanın aslında ortaya çıkardığı ve değişmezlikle ve de mantık ve matematiğin elde edebileceği formalizmle uyumludur. Pragmatizm sadece bu konularda fanatizmden kaçınmak ister. Ampirik evrenselliğin, bireysel ya da toplumsal eyleme karşı nesnelerin karakteri olduğunu vurgulayarak Varlık ve Oluşun ortak ilkelerine yönelik olarak sağduyu tavsiyesinde bulunur. Dolayısıyla mesele ya hep ya hiç değil, sadece yaklaşıklık meselesidir.¹⁸

Burada yerimiz elverdiğince genelleştirilmiş öteki kavramına ilişkin diğer soru işaretlerini tartışmak da ilginç olabilir. Örneğin; kişinin genelleştirilmiş ötekinin rolünü alımlama derecesine bağlı olarak Platonizm ve görecilik savunucusu arasındaki fark

18 Evrenselin işlevsel açıdan yorumu Mead’e bir post-Darwinci Aristo, yani biyolojinin gelişimiyle Platonizmin eksikliklerinden kurtulmuş bir Aristo havası verir. Mead için, aslında yaşamı boyunca Aristo’nun öğrencisiydi diyebiliriz. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ne ölçüdedir? Mead'ın anlamlı metafiziğin¹⁹ sınırı olarak gördüğü sosyal pozitivizmden felsefi gerçekliğe anlamlı bir şekilde geçilebilmesi için rol-alma sürecinin fiziksel nesneleri içine alması, kişinin gözlemcilerin ötesine geçmesini sağlayabilir mi?²⁰ Toplumsal deneyim kavramıyla birlikte Mead'ın doktrininin, bilginin doğası ve gerçek üzerinde nasıl bir etkisi olmuştur? Genelleştirilmiş öteki, tarihsel Tanrı kavramı ve idealistlerin mutlak kavramı ile Görünüş ve Gerçekliğin karşıtlığına ne ölçüde psikolojik bir karşılık sağlamaktadır? Bu soruları burada sormak mümkün olsa da, elinizdeki çalışma kapsamında Mead'ın felsefesinin dışına çıkmak belki bazı okurlar için adil olmayabilir. Burada bu sorulara, pragmatizmin henüz yeterince ele almadığı problemlere yaklaşım konusunda Mead'ın sosyal psikolojisinin gücünü göstermek için yer verilmiştir.

VII

William James'ten bu yana diğer tüm pragmatistler gibi Mead de değer teorisine, yani istekleri ya da dürtüleri tatmin eden iyiye ilgi duymuştur.²¹ Mead yine bu konuyu da nesnel görecilik bakımından kavramıştır: Değer, bir isteği karşılama yeterliliği olan bir nesnenin karakteridir -değer ne yalnızca nesnenin kendisinde ne de öznenin duygusal durumunda bulunur-. Bununla birlikte istekler ve dürtüler çatışır ve değer standardı sorunu ile değer biçme ihtiyacı ortaya çıkar.

Estetik nesne, duygusal tonlu dürtüleri uyumlu bir bütüne taşır; dürtüleri uyarıp bütünleştirebilen nesne estetik karaktere ya da değere sahip olur. Böyle bir karaktere sahip nesne ile kişi, kısmi edinimde nihai sonucu algılamamanın, oluşturmakta olduğu

19 Bkz. s.117,118, *The Philosophy of The Present*.

20 Bu konu kendi yazdığım bir makalede ele alınmaktadır, "Pragmatism and Metaphysics," *Philosophical Review*, 1934.

21 Mead, değeri, kişinin nesneye yönelik eylemini belirlediği için nesnenin gelecekteki karakteri olarak yorumlar. Buradaki referans yalnızca aksiyolojik kullanımıyla ilgilidir. Mead'ın daha kapsamlı değer tartışması için bkz. *The Philosophy of The Present*. PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

sonucun meyvesini almaktan zevk alır.²² Sanat eseri bir duyguyu veya düşünceyi diğerlerinde uyandırarak onlarla değişen ölçülerde iletişime geçer. Bu gerçekleştiği sürece estetik yüceltme, nesne aracılığıyla nihayete erdirilen “ferdi ben” ve “sosyal ben”in birbiri içinde erimesi demektir. Mead, kendi davranışçı psikoloji yorumunun estetik teorisi için yararlı bir temel oluşturduğunu düşünmüştür.

Estetik değer, doğa ya da sanatçı tarafından benliğe sunulan tamamlayıcı bir armağandır; ahlaki yaşamın işlevi, etkileşen benlikler aşamasında (yansıtıcı bir çabayla) benzer bir dürtü bütünləştirmesi yaratmaktır.²³

Mead’in etik teorisi temelde Dewey’ninkiyle aynıdır, ancak meseleye benliğin sosyal psikolojisi açısından yaklaşmak kavramı daha da dikkat çekici hale getirmektedir. Dürtüleriyle var olan benlik, dürtülerin tamamlanmasına olanak sağlayan nesneleri arar. Dil süreci sayesinde diğerlerinin davranışlarını kendi bünyesine kattığı ölçüde toplumsal olan benlik diğerleri haline gelir ve bunların değerleri artık kendisinin olur. Benlik, genelleştirilmiş ötekinin rolünü alımladığı ölçüde kendi değerleri toplumsal sürecin değerleridir. Diğerlerinin bakış açılarını içeren bir ego edinerek benmerkezci kategoriden bu epistemolojik kaçış, değer teorisinde, diğerlerinin değerlerini kendi bünyesinde barındıran bir benliğe sahip olmakla özdeştir. Mead’in görüşlerinin bu tür çıkarımlara olanak verebilmesi değer konusuna yaklaşımının verimliliğini göstermektedir. Bu, fedakârlık, kendini öne çıkarma, özgecilik ve egoizm alternatiflerinin analizinde etikçilerin kullandığı psikolojik çerçeveden daha hassas bir yol sunmaktadır.

Mead’e göre ahlaki davranışta eylemi güdüleyen, toplumsal amaca yöneltilmiş dürtünün kendisidir. Toplumsal bir benlik

22 “The Nature of Aesthetic Experience,” *International Journal of Ethics*, XXXVI (1926), 387, 385.

23 1926 yılı notlarında bu konu şöyle değerlendirilmiştir: “Estetik obje bir nevi hayat sigortası, poliçenizi paraya çevirmek gibidir. Etik obje ise tekâmüle ulaşmak için hayatıza edipkinen, hayat sigortası primiğin ödenmesidir.”

de, aynen diğer bütün dürtüler gibi, dışavuruma ihtiyaç duyan toplumsal dürtülere sahiptir. Mead için ahlaki amaçlar toplumsal amaçlardır çünkü her şeyden önce dürtü için tek standart, söz konusu dürtü kendi tatmininden mi besleniyor yoksa sönümleniyor mu ve diğer dürtüleri destekliyor mu yoksa bunların etkilerini azaltıyor mu sorularının cevabında yatmaktadır. İkincisi, toplumsal bir varlık olarak benlik, dürtülerin toplumsal uyumu ile ilgili olmak durumundadır.

Ahlaki görev, yaşamın belli durumlarında bulunan tüm değerlere dikkat etmek²⁴ ve ilgili dürtülere en üst düzey doygunluğu ve desteği -maksimum dinamik uyum- sağlamak için bu değerlerle başa çıkmaktır. Ahlaki eylem, kişinin kendi benliği için olduğu kadar diğerlerinin çıkarlarıyla da gerçekleşen, toplumsal olarak yönetilen, bilinçli bir eylemdir. Buradaki ilerleme menfaatten mantığa değil, tekil menfaatlerden kişi davranışının dâhil olduğu toplumsal menfaatlere doğrudur. Mead'in ve dolayısıyla pragmatizmin özünde böyle bir etik teori vardır. Belli bir duruma ilişkin doğru bir eylem, tüm rasyonel canlıların onayını gerektirmesi bakımından nesnel ve evrenselidir. Doğru davranışın evrenselliği toplumsal bir evrenselliştir.

Böyle bir bakış açısı ahlaki yaşamı aktif ve yorucu hale getirir. Toplumsal ereklerle sürekli hale gelen ve bilimin sunduğu tüm bilgiyle beslenen ahlak yine de "sosyal ben"den ziyade "ferdi ben"in yaratıcılığına ihtiyaç duyar. Mead böyle benliklerden oluşan bir toplumda toplumsal ideali görür. Bu toplumun amacı, mevcut ya da resmi olarak tanımlanan değerler bütününe erişmek ya da bunun sürekliliğini sağlamak değildir -Mead bunu Augustinci tarih felsefesi olarak adlandırır-. Bununla birlikte, toplumun tarih felsefesi deneysel yöntem kadar deneyseldir. Bu, mevcut olan en iyi bilgiye dayanarak durumun yeniden yorumlanması aracılığıyla değerleri yeniden oluşturma yöntemidir. İşte bu yöntem ahlakın kendisinden başka bir şey değildir.

24 Bu görüşü Mead daha ziyade şöyle ifade eder: "Ahlakın standardı, en mümtaz toplumsal iyiliğe ulaşmak değildir" (1927). Mead genel anlamda belirsiz, idaresi güçtür. Toplumsal değil, toplumsal benlik üzerinde durur.

Ahlaki canlılardan oluşan böyle bir toplum Mead'ın demokratik ideal tasvirine uygun görünmektedir. Mead'e göre insan yaşamının kurumları ve araçları -dil, din, ekonomik işleyiş-, dâhil oldukları rol-alma sürecini aslında genişletirler. Aile ilişkilerindeki yardımseverlik formuna dayalı olan dini davranış²⁵ ile kişinin kendi ihtiyaç duyduğu miktardan fazlasını diğerlerine sunma olarak tanımlanan ekonomik davranış potansiyel olarak evrenseldir. Dil ise ortak aktivite büyüdükçe gelişen bir araçtır. Bu anlamda, benliklerin ahlaki olması koşuluyla, diğerlerinin rolünü alımlama kapasitesi arttıkça daha fazla insanın demokratik ideal yolunda ilerleyebileceğini söyleyebiliriz.²⁶ Böyle bir demokrasinin bir dengeleme eğilimi yoktur ve vasatlığa asla prim vermez. Daha ziyade yetenek ve katkının farklılıkları ile bağdaşır. Demokrasiden çıkarılacak asıl sonuç; ortak sürece ahlaki katılım aracılığıyla kişinin kendini gerçekleştirme gerektiridir. İdeal olarak birey, "kendisine özgü olan şeyi yaparak diğerlerinde kendini gerçekleştirir." Demokratik toplumda mülkiyet, sınıf ya da güç üstünlüğüne yer yoktur; ancak türlü toplumsal işlevlerin ediminden doğan üstünlüklere ve bu üstünlükten duyulan gurura değer verilmelidir.

25 Mead, dinsel deneyimin mistik karakterini toplumsal davranışların dünyaya tüm ayrıntılarıyla yayılmasında bulmuştur. Mead'ın kişiselleştirilmiş Tanrı ve genelleştirilmiş öteki kavramları arasındaki bağlantıyı açıkça ifade etmemesi şaşırtıcıdır.

26 Savaşlar, anlaşmazlıklar ve düzensizlikler de bunların karşıtları kadar toplumsaldır. Mead'ın, meselenin sadece toplumsal benliklere değil ahlaki benliklere de sahip olmak olduğu konusunu yeterince vurgulayamamış olması insan toplumunun gelecekte gelişeceğine dair inancı olduğu algısını uyarır. Bununla birlikte, bazen davranışın toplumsal olarak yıkıcı yanlarına da yeterince duyarlı olduğu görülmektedir (Bkz Bölüm 39). Pragmatistlerin eğitime verdikleri önem Mead'ın etik teorisinin mantıksal sonucudur. Eğitim, ahlaki benliklerin -muhakeme yapabilen, sosyalleşmiş benlikler- gelişimini sağlayacak olan yöntemin sunulmasıdır. Mead'ın eğitim üzerine yazdığı makaleler beş konu üzerinde durur: (1) ortak anlam ve dilsel araçları vermede okulun önemi; (2) öğretim programında bilimin yeri; (3) yönlendirici aktivitelerin gerekliliği; (4) benliğin inşa edildiği diğerlerinin rollerini alımlama davranışının gerekliliği; (5) ahlaki benliklerin inşa edilmesinde okulun rolü. Makaleler başlıkları için Bkz. Bibliyografya.

Burada bireyler için geçerli olan şey uluslar için de geçerlidir. Mead bir enternasyonalisttir, çünkü tanımladığı toplumsal davranış teorik olarak insan toplumuyla bilinçli biçimde özdeşleşme ve topluma katılımdan neredeyse farksızdır. Ve sürekli olarak, ulusların kendilerini daha büyük bir toplumun parçası olarak hissettikleri fakat henüz işlevsel bir rol alamadıkları ve bu yüzden de hâlâ güç bakımından kendilerini kanıtlamaya mecbur bırakıldıklarına örnek olarak Milletler Cemiyetini gösterir. Uluslar henüz diğerinin rolünü alımlamayı ve bilinçli ve ahlaki olarak daha geniş toplumsal süreçlere katılmayı öğrenememişlerdir. Uluslar aslında hâlâ biyolojik birey aşamasındadır; ahlaki benliğe henüz erişememişlerdir; sahip oldukları “ferdi benlik,” uluslararası bir “sosyal benlik” tarafından kurulmuş bir sahne de henüz rol almamaktadır. Her toplumsal grupta olduğu gibi, esasen, işlevsel olarak farklı bir benliğin ortaya koyduğu katkıya değer verilir. Bu yüzden enternasyonalizm ulusların tahrip olmasını değil, toplumsal benliklerin ahlaki düzleminde kendilerini gerçekleştirmesini arzu eder.

Mead’in teorisi hem bireysel inisiyatif hem de toplumsal bağlılığa eşit yaklaşmaktadır. Demokrasiyi birlikte simgeleyen bireycilik ve sosyalizmin ilkelerini ulus içinde ve uluslararası düzeyde organik olarak birleştirmektedir.

Eğer demokratik ideal bir gün gerçekleşmeye yaklaşacaksa, John Dewey ile birlikte George Herbert Mead de bunun en büyük felsefi öncülerinden biri olacaktır, yani bir anlamda düşün dünyasının Walt Whitman’ı. Bunun gerçekleşmesi sağ ve sola yapılan baskılar yüzünden imkânsız hale gelirse, bu kez de demokratik idealin mezar yazıtını Mead’in yazmış olacağını söyleyebiliriz.

Demokratik idealin sonu ne olursa olsun, George Herbert Mead’in alışılmadık derecede doğurgan fikirleri sosyal psikolojinin kurucuları arasında kendisine sağlam bir yer sağlamakla kalmamış, özgün toplumsal ve etik teorilerin ortaya çıkmasını

da sağlamış ve pragmatizmin gelişimi için “eylem felsefesi” formunda bir matris sunmuştur. Aynı zamanda bu fikirler, kendi içerisinde sosyal bilim kavramlarını zenginleştirecek, ampirik araştırmalara yeni yollar sunacak ve felsefi yorumlamaya da yeni ufuklar açacak kadar güçlü olduklarını da her fırsatta göstermişler.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYAL DAVRANIŞÇI BAKIŞ AÇISI

1. SOSYAL PSİKOLOJİ VE DAVRANIŞÇILIK

Genel olarak sosyal psikoloji, toplumsal deneyimin çeşitli aşamalarını bireysel deneyimin psikolojik bakış açısıyla ele alır. Burada ortaya koymak istediğim yaklaşımın amacı ise deneyimi, toplum ya da en azından toplumsal düzenin gereği olarak iletişim açısından ele almaktır. Sosyal psikoloji, deneyime birey açısından yaklaşmakla kalmaz; bu deneyime ait olan şeyleri de saptama görevini üstlenir, çünkü bireyin kendisi toplumsal bir yapıya, toplumsal bir düzene aittir.

Sosyal psikoloji ile bireysel psikoloji arasında keskin bir ayrım yoktur. Sosyal psikoloji, özellikle bireysel üyenin davranışı ve deneyiminin belirlenmesinde toplumsal grubun etkisi ile ilgilenir. Bireyin doğuştan bir benliğe sahip olduğu fikrini bir kenara bırakırsak, benliğin ve bilincin gelişimini psikoloğun uzmanlık alanı olan bireyin deneyim sahası içinde düşünebiliriz. O halde psikolojinin, bireysel organizmanın ait olduğu toplumsal grupla ilişkisini inceleyen belli aşamaları olduğunu söyleyebiliriz. İşte bu aşamalar, genel psikolojinin bir dalı olan sosyal psikolojiyi oluşturur. Böylece bireysel organizma ya da benliğin, ait olduğu toplumsal gruba bağlı olarak gerçekleştirdiği davranış ve deneyimlerin incelenmesinde sosyal psikoloji alanının tanımını buluruz.

Zihinler ve benlikler, temel olarak insan deneyiminin toplumsal tarafına ait çıktılar veya olgular olsa da, deneyimin altında yatan fizyolojik mekanizma bunların doğuşu ve varlığı için olmazsa olmazdır. Çünkü bireysel deneyim ve davranış, fizyolojik olarak toplumsal deneyim ve davranışların temelini oluşturur: Toplumsal deneyim ve davranış süreçleri ve mekanizmaları fizyolojik olarak bireysel olana ve bu ikisinin toplumsal işleyişine bağlıdır. Buna rağmen bireysel psikoloji, sosyal psikolojinin tam bir bütünlük içinde ele aldığı durumdan belli faktörleri tamamen çıkarır. İşte biz böyle bir alan olan sosyal psikolojiye davranışçı bir bakış açısından yaklaşacağız.

Davranışçılığın tanımladığı genel psikolojik bakış açısı John B. Watson tarafından ortaya konulmuştur. Yararlanacağımız davranışçılık, Watson'ın kullandığı kadar kapsamlı olmayacaktır. Burada davranışçılığı genel anlamında, yani sadece bireyin davranışı, özellikle de diğerlerince gözlenen davranışı bakımından birey deneyiminin araştırılmasına yönelik kullanacağız. Davranışçılığın psikolojiye girişi hayvan psikolojisi aracılığıyla olmuştur. Elbette hayvanlarda içebakışı kullanmanın imkânsız olduğu sabittir. Bir araştırmacı, hayvanın içebakışına başvuramaz; bu yüzden sadece gözle görülür davranışları açısından hayvanı incelemek durumundadır. Önceki dönemlerdeki hayvan psikolojisi çalışmaları bilinçle dolaylı olarak ilgilenmiştir. Ulaşılan çıkarımlar muhtemelen değişken olasılık derecelerine sahipti, fakat deneysel olarak sınanamazdı. Dolayısıyla bilimsel açıdan sonuçlar yeterince temellenmiş değildi. Tek bir hayvanın davranışını çalışmak gerekli değildi. Alt düzey hayvanlar için olan bu davranışçı bakış açısını, insana da yöneltmek mümkün göründü.

Ancak yine de geriye bireyin kendisine ait ve kişisel olan deneyimleri ile içebakış meseleleri kalıyordu. Bunlar ne olacaktı? John B. Watson'ın tavrı *Alice Harikalar Diyarı*'ndaki Kraliçe'yle aynıydı -"Uçurun şunların kellelerini!"-, ortada böyle şeyler hiç olmamıştı onun için: "De inge vardı, ne de bilinç. İçebakış mese-

lesini Watson dil sembollerinin kullanımıyla açıklamıştır.²⁷ Bu sembollerin diğerleri tarafından duyulacak kadar yüksek sesle ifade edilmesine dahi gerek yoktu zira çoğunlukla sadece boğaz kaslarını gerektiriyordu. Düşünceye ilişkin her şey bu kadardı: Kişi düşünür, fakat sadece dil üzerinden düşünür. Böylece Watson, içsel deneyimin tümünü gözlenebilen davranış açısından açıklamıştır. İçsel davranışı öznel olarak adlandırmak yerine, sadece bireyin kendisine erişilebilir olan bir davranış olarak kabul edilmiştir. Diğer insanların doğal olarak gözlemleyemediği artikülasyon organları ve hareketlerini kişi kendisi gözlemleyebiliyordu. Belli alanlar sadece bireyin erişimine açıktı, fakat gözlem tür bakımından farklı değildi; farklılık yalnızca diğerlerinin belli gözlemlere erişebilirlik derecesinde yatıyordu. Kişi bir odada kendi başına durup başka bir kimsenin gözlemleyemediği bir şeyi gözlemleyebilirdi. Kişinin odada gözlemlediği şey kendi deneyimi oluyordu. Bu şekilde, başka kimsenin gözlemleyemediği bireyin bedeninde bir devinim oluşuyordu. Bunu ortaya çıkarabilmek adına vücuda bağlanabilecek bilimsel araçlar elbette mevcuttur. Bazı çok kolay gözlenebilen hareketler olduğu gibi, sadece bireyin kendisi tarafından fark edilen hareketler de vardır. Fakat iki durumda da nitelik açısından bir fark yoktur. Gözlem aparatının başarısı konusunda bir standart olmadığı da zaten sabittir. Bu kısaca Watson'ın davranışçı psikolojisine ait bakış açısidir. Davranışı meydana geldiği şekliyle gözlemlemeyi amaçlar ve içsel deneyim ile bilinci hesaba katmadan bireyin deneyimini açıklamak için bu davranıştan yararlanır.

Bilince bir başka saldırı da William James'in 1904 tarihli, bilincin varlığını sorgulayan, "Does Consciousness Exist?"²⁸ adlı makalesinde görülür. James bir odada bir kişi varsa, içerideki nesnelere iki açıdan bakılabileceğine dikkat çeker. Örneğin

27 Özellikle bkz.: Behavior, an Introduction to Comparative Psychology, x ; Psychology from the Standpoint of a Behaviorist, ix; Behaviorism, x, xi.

28 [Journal of Philosophy, Psychology, and Scientific Method. Yeniden Basım: Essays in Radical Empiricism] Arşivi - <https://rantey.org>

mobilyalar, bunları satın alan ve kullanan kişi açısından veya yine bunları gözlemleyen insanların zihinlerindeki renk, estetik, ekonomik ve geleneksel değerler açısından düşünülebilir. Tüm bunlara psikoloji açısından bakıldığında, bireyin deneyimiyle ilişkisi içerisine yerleştirileceklerdir. Bir kişi bir nesneye bir değer yükler, diğeri başka bir değer yükler. Fakat aynı nesneler bir odanın fiziksel parçaları olarak da görülebilir. James'in üzerinde durduğu şey, bu iki durumun sadece farklı dizilerdeki belli içeriklerin yerleştirilmesinde farklılık göstermesidir. Mobilya, duvarlar ve evin kendisi tarihsel bir diziye ait olabilir; evi, inşa edilme şekli, mobilyaları ise yapılış şekliyle de düşünebiliriz. Biri gelip bu nesneleri kendi deneyimi açısından değerlendirdiğinde nesneler artık bir başka diziye ait olur. Aynı sandalyeden bahsediyordur fakat bu sandalye artık onun için kendi deneyiminden aldığı belli renk ve biçimlerden ibarettir. Burada birey deneyimi devreye girmiştir. Şimdi kişi iki diziyi de kapsayacak şekilde bir profil çıkarabilir. Dolayısıyla James'e göre bilinç, odanın yalnızca tarihsel bir diziye değil, aynı zamanda birey deneyimine de yerleştirildiğinin kabulü anlamına gelmektedir. Bilincin nesnel dünyaya dönmesi gerektiği konusunda James'in ısrarı son dönemde felsefe alanında önem kazanmaya başlamıştır.²⁹

Psikolojinin çalışma alanını sadece bilinç konusu oluşturmaz; ilgilendiği alan çok daha kapsamlıdır. Bununla birlikte, bireyin deneyimi içerisinde görünmesi bakımından, sadece bireyin erişiminin olduğu içebakıştan yararlanan bilim de psikolojidir. Deneyim anlamında sadece bireye ait olan ve yalnızca bireyin erişimine açık olan şey kesinlikle psikoloji alanına girer. Bu, psikoloji alanını ayırmada kullandığımız en iyi ölçüttür. Dolayısıyla psikolojik bilgi en iyi erişilebilirlik açısından tanımlanır. Bireyin deneyiminde sadece birey için erişilebilir olan şey psikolojiktir.

Yine de, bakış açısını dar tutmak kaydıyla içsel deneyime davranışçı açıdan da yaklaşabileceğimizi belirtmek istiyorum.

29 Modern felsefi gerçekçilik, psikolojiyi zihin felsefesiyle uğraşmaktan kurtarmıştır (1924)Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Üzerinde durulması gereken şey, nesnel olarak gözlenebilen davranışın birey içinde (başka bir dünya ya da öznel bir dünya anlamında değil), bir organizma dâhilinde ifade bulmasıdır. Bunun gibi bir davranış, “tutum” olarak adlandırabileceğimiz eylemlerin başlangıcında ortaya çıkar. Bu tarz tutumlara baktığımızda ise bunların tüm tepki türlerini oluşturduğunu görürüz. Örneğin teleskop, bunu ilk defa eline alan birine, Mount Wilson Gözlemevindekilere geldiği gibi gelmeyecektir. Bir gökbilimcinin yaklaşımını keşfetmek istersek eğer, bu kişinin merkezi sinir sistemindeki tüm nöron serisine kadar gitmemiz gerekir ve burada gökbilimcinin belli koşullar altında teleskopa yaklaşım şeklinin cevabını buluruz. Bu, eylemin başlangıcıdır; yani eylemin bir kısmıdır; gözlenebilen eylem içerisinde başladığı sürecin bir parçasıdır. Aletin sahip olduğunu söylediğimiz değerler,³⁰ nesnenin o tür bir tutumu olan kişiyle ilişkisi aracılığıyla oluşan değerlerdir. Eğer kişi o özellikte bir sinir sistemine sahip değilse, aletin hiçbir değeri olmaz; alet bir “teleskop”a dönüşmez.

Davranışçılığın her iki versiyonunda da, nesnelerin sahip olduğu belli özellikler ile bireylerin sahip olduğu belli deneyimler, bir eylem içerisindeki oluşumlar olarak ifade edilebilir.³¹ Buna karşın eylemin bir kısmı organizma içinde yuvalanır ve ancak daha sonra dışavurulur; işte Watson davranışın bu kısmını es geçmiştir. Eylemin kendinde dışarıdan gözlenemeyen fakat yine de eyleme ait olan bir alan vardır. Bu içsel organik davranışın bizim kendi tutumlarımızda, özellikle de konuşmayla bağlantılı

30 Değer, nesneye yönelik eylemi belirlediği için nesnenin gelecekteki karakteridir (1924).

31 Bir eylem, ihtiyaç duyduğu belli türdeki uyarıcıları seçerek yaşam sürecini devam ettiren bir dürtüdür. Bu yolla organizma yaşam alanını yaratır. Uyarıcı, dürtünün dışavurumu için bir gerekliliktir. Uyarıcılar birer araç, eylem ise somut bir şeydir. Zekâ, yaşamı özgür bırakıp devam ettirecek ve yeniden inşa edilmesine yardım edecek uyarıcıların seçilmesidir (1927). Eylemin maksadının “görünür” olması gerekmez, fakat dışavurumu eylemin yöneldiği hedefi içerir. Bu, mekanik dışavurumuyla uyumlu olan doğal bir teknolojidir (1925).

olanlarda kendisini gösteren özellikleri vardır. Şimdi davranışçı bakış açımız bu tutumları da hesaba katarsa eğer, psikoloji alanını da pekâlâ kapsayacaktır. Her halükarda bu yaklaşım özellikle önemlidir çünkü hem Watson'ın hem de içebakış yapan bir failin gereğince yapamadığı bir yolla iletişim alanını ele alabilmektedir. Biz dile, dışa vurulacak içsel anlamlar bakımından değil; işaret ve jestler aracılığıyla grup içinde gerçekleşen ortaklık kapsamında bir yaklaşım sergilemek istiyoruz.³² Anlam, bu süreç içerisinde ortaya çıkar. Bizim davranışçılığımız sosyal davranışçılıktır.

Sosyal psikoloji, bireyin toplumsal süreç içerisindeki davranışını ve eylemlerini inceler; bireyin davranışı yalnızca ve yalnızca üyesi olduğu toplumsal grup içindeki davranışı açısından anlaşılabilir, çünkü bireysel eylemler bireyin ötesine geçen ve grubun diğer üyelerini de içine alan daha geniş ve toplumsal eylemlerle iç içe geçmiş durumdadır.

Biz sosyal psikolojide, grubu oluşturan bireylerin davranış açısından toplumsal grubun tutumlarını ortaya çıkarmıyoruz; daha ziyade, her bireyin davranışını analiz ettiğimiz kompleks toplumsal grup eylemleriyle işe başlıyoruz. Diğer bir ifadeyle, grubu oluşturan bireylerin davranışları açısından toplumsal grubun davranış örüntülerini değil, toplumsal grubun davranış açısından bireyin davranışını açıklamaya çalışıyoruz. Sosyal psikoloji için bütün (toplum), parçadan (birey) önce gelir, parça bütünden değil. Ve parça, bütün bakımından açıklanır, bütün parça veya parçalar bakımından değil. Toplumsal eylem³³ uyarıcı

32 Dil ya da konuşma süreci -doğuşu ve gelişimi- sosyal psikolojiye ait bir daldır çünkü bu sadece, etkileşen organizmalar grubu içindeki toplumsal davranış süreci açısından anlaşılabilir. Ancak filolog, çoğunlukla, bir hücredeki mahkûm imgesinden hareket eder. Mahkûm, diğerlerinin de benzer bir durumda olduğunu bilir ve onlarla iletişime geçmek ister. Böylece bazı iletişim yöntemleri dener, örneğin duvarı tıklatmak gibi. Bu görüşe göre, her birimiz kendi bilinç hücremizde susuyoruz ve diğer insanların da sustuğunu bilerek onlarla iletişim kurmak için yollar deniyoruz.

33 "Toplumsal eylem, zannedilebilir bir düğüme bağlanan durum ya da

ve tepkiden kaynaklanan bir oluşumla açıklanamaz; dinamik bir bütün olarak, bireysel uyarıcı ve tepkinin dahil olduğu kompleks organik bir süreç olarak düşünülmelidir.

Sosyal psikolojide, dışarıdan olduğu kadar içeriden de gelişen bir toplumsal sürece nüfuz edebiliriz. Sosyal psikoloji, gözlenebilir bir eylemle -dinamik ve sürekli olan toplumsal süreç ve eylemler- bilimsel analize başlaması açısından davranışçıdır. Fakat bireyin içsel deneyimini -sürecin veya eylemin içsel safhasını- göz ardı etme bakımından davranışçı değildir. Aksine, bir bütün olarak süreç içerisinde böyle bir deneyimin doğuşu ile özellikle ilgilenir. Süreç içerisinde böyle bir deneyimin nasıl doğduğunu belirlemek için sadece içten dışa doğru değil, dıştan içe doğru da çalışır. O halde davranışçılık açısından bakıldığında, eylem hem sosyal hem bireysel psikolojide temel veridir. Hem içsel hem dışsal aşamaları ve hem dâhili hem de harici yanları vardır.

Bu genel görüşler bizim bakış açımızla ilişkilidir. Bakış açımız davranışçıdır, evet. Fakat Watsoncu davranışçılığın aksine, eylemin dışarıdan gözlenmeyen parçalarını kabul eder ve insan bireyinin doğal-toplumsal ortamındaki eylemi üzerinde durur.

2. TAVIRLARIN DAVRANIŞÇILIK AÇISINDAN ÖNEMİ

İnsan psikolojisi için elzem olarak sunulan problem, içebakışla ulaşılan bir alanı ilgilendirmektedir; bu alan sadece görünen davranışı inceleyen ve tamamen nesnel bir psikolojiyle ele alınmaz. Bu alanın nesnel psikolojinin sınırlarına girebilmesini sağlamak için, Watson gibi davranışçılar, bu alanın içinde olduğu

uyarıcının aynı ortamdaki bir başka canlı forma ait olduğu eylem olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte toplumsal eylemi, birden fazla bireyin ortaklığını gerektiren ve eylem tarafından tanımlanan nesnenin, Bergsoncu anlamda toplumsal bir nesne olduğu eylemler kategorisine koymak istiyorum. Toplumsal nesneyle kastettiğim şey, bu nesnenin kompleks eylemin tüm parçalarına -bu parçalar farklı bireylerde de olsa- cevap vermesidir. Eylemlerin amacı yalnızca her bir bireyin değil, grubun yaşam sürecinde bulunur." ["The Genesis of the Self and Social Control" *International Journal of Ethics*, XXXV (1925), 263-64.]

düşünülen “bilinç” gibi bazı meseleleri reddetmişler ve böylece alanı daraltmışlardır. Hayvan davranışları üzerine çalışan bir psikolog, davranışın bilinçli olup olmadığı sorusuyla ilgilenmeden bu meseleleri çalışabilir.³⁴ Ancak insan davranışı alanına girdiğimizde aslında bilinç dâhilinde ve dışında gerçekleşen refleksleri de ayırt etmiş oluruz. Bu ise davranışçı psikolojinin ulaşamayacağı bir alan gibi görünüyor. Watsoncu davranışçı sadece bu farkı azaltmaya çalışmıştır.

Davranışçının araştırma alanı sadece, hayvan psikolojisinde kullanılan yöntemlerin kullanıldığı bebeklik dönemini kapsar. Davranışçı, davranış süreçlerinin neler olduğunu ve bebeklerin eylemlerinin yetişkin eylemlerini açıklamak için nasıl kullanılabileceğini kavramaya çalışmıştır. Psikolog işte tam da bu noktada koşullu refleksleri ileri sürmüştür. Belli uyarıcıların bir araya gelmesiyle birlikte, tek başına ikincil (koşullu) uyarıcılardan çıkmayacak sonuçları alabildiğini göstermiştir. Reflekslerin koşullandırılması, korku gibi diğer alanlara da aktarılabilir. Nesneyi, korku üreten diğer nesnelerle birleştirerek bir bebeğin bir şeyden korkması sağlanabilir. Aynı süreç, bileşenler ve doğrudan bunlarla bağlantısı olmayan belli olayları ilişkilendirdiğimiz daha karmaşık davranışları açıklamak için de kullanılabilir. Ve bu koşullanmayı genişleterek daha kapsamlı muhakeme ve çıkarsama süreçlerini de açıklayabileceğimize inanılmaktadır. Bu şekilde, nesnel psikolojiye ait bir yöntem, normalde içebakışla ele alınan bir alana taşınmış olur. Yani belli deneyimler yaşadığımızda belli fikirlere sahip olduğumuzu ve bu fikirlerin de başka bir şeyi ifade

34 Karşılaştırmalı psikoloji, psikoloji bilimini fizyolojik psikologların yaptığı gibi, bilincin yerini alan merkezi sinir sistemiyle sınırlamaktan kurtarmıştır. Böylece psikolojinin, davranış bir bütüne ve toplumsal sürecin içine dâhil ederek düşünmesini sağlamıştır. Diğer bir ifadeyle, karşılaştırmalı psikoloji ve bunun bir uzantısı olarak davranışçılık, genel psikoloji alanını bireysel organizmaya ait merkezi bir sinir sisteminin ötesine taşımış ve psikologların bireysel eylemi, bu eylemin ait olduğu ve anlamını kazandığı toplumsal bütünün bir parçası olarak düşünmesini sağlamıştır. Bununla birlikte, elbette merkezi sinir sistemi ve bunun içerisindeki fizyolojik süreçler tamamen göz ardı edilmemiştir.

ettiğini söylemek yerine, bir deneyim yaşandığı anda başka bir deneyimin daha gerçekleştiğini ve böylece ikincil deneyimin ilk deneyime ait olan bir tepkiyi harekete geçirdiğini söyleriz.

Bu tip bir analize daha dirençli olan içerikler, imgelerin içerikleri olduğu gibi kalır. Peki herhangi bir deneyime cevap vermeyen tepkilerle ilgili ne söyleyebiliriz? Elbette bunların geçmişe ait deneyimlerin sonuçları olduğunu söyleyebiliriz. Peki içeriklerin kendisini, bir deneyimin sahip olduğu gerçek görsel imgeyi düşünelim: ana-hatları vardır, rengi vardır, değerleri vardır ve biraz zorlayarak ayrılabilen tüm diğer özellikleri de vardır. Böyle bir deneyim, bizim algımızda ve davranışımızda rol alan, hatta çok büyük bir rol alan bir deneyimdir. Fakat bu sadece içebakışla açığa çıkarılabilecek bir deneyimdir. Watsoncu bir davranışçılığa sadık kalacaksa, davranışçının bu tip bir deneyim üzerinde durmaması gerekir.

Bu davranışçı, eylemi -bu bireysel ya da toplumsal olabilir- gerçeklik alanı ya da organik davranış alanı içine yerleştirmeye girişmeden ya da bilinci hesaba katmadan analiz etmek ister. Watson, sadece nesnel olarak gözlenebilen davranışın bilimsel psikoloji alanını oluşturduğu konusunda diretir. “Zihin” veya “bilinç” fikirlerini bir kenara iter ve tüm “zihinsel” olguları koşullu reflekslere ve benzer fizyolojik mekanizmalara -kısacası tamamen davranışçı terimlere- indirgemeye çalışır. Bu çaba elbette yanlış yönde ve sonuçsuzdur, çünkü zihin veya bilincin varlığı öyle ya da böyle kabul edilmelidir -bunun reddi kaçınılmaz surette mantıksızlıklara yol açacaktır-. Ancak zihni veya bilinci tamamen davranışçı terimlere *indirgemek* -konuyu savuşturmak ya da varlığını reddetmek- imkânsız olsa da, meseleyi bu terimlerle *açıklamak* imkânsız değildir. En azından konuyu savuşturmadan ve varlığını reddetmeden bunu gerçekleştirmek mümkündür. Aslında Watson, zihin veya bilincin varlığını fiziksel bir şey olmadıkları gerekçesiyle reddetmenin, bunların varlığını da tümünden reddetmek anlamına geleceğini ve böylece natüralist veya davranışçı bir açıklamanın söz konusu olabileceğini sanmakta-

dır. Fakat aslında zihni veya bilinci, diğer anlamda ki varlığını reddetmeksizin fiziksel bir varlık olarak reddedebiliriz. Ve bunu işlevsel olarak, doğaüstü değil de doğal bir olgu olarak düşünürsek, meselenin davranışçı anlamda ele alınması da mümkündür. Kısacası zihin, bilinç ya da zihinsel olguların varlığını reddetmek mümkün olmamakla birlikte arzu edilen bir şey de değildir. Ancak Watson'ın zihinsel olmayan psikolojik olguları -ki ona göre başka bir psikolojik olgu da yoktur- ele alırken kullandıklarının tamamen aynısı olan davranışçı terimlerle bunları ele almak ya da açıklamak da mümkündür. Zihinsel davranış, elbette, zihinsel olmayan davranışa indirgenemez. Fakat zihinsel davranış ya da olgular, zihinsel olmayan davranış ve olgular bakımından da açıklanabilirler.

Bilinçli davranışı açıklamak için davranışçı psikolojiyi kullanacaksa eğer, eylemi Watson'dan çok daha ayrıntılı bir şekilde incelemek zorundayız. Yalnızca bütünsel ya da toplumsal eylemi değil, bireysel eylemin başladığı ve düzenlendiği yer olarak merkezi sinir sisteminde neler olduğunu da hesaba katmak durumundayız. Bu elbette bizi doğrudan gözlem alanının dışına çıkaracaktır. Evet, bizi bu alanın dışına çıkaracaktır, çünkü sürecin kendisine ulaşmak mümkün değildir. Bu yüzden merkezi sinir sisteminin yalnızca bir kısmı incelenebilmektedir. Yine de elimizdeki sonuçlar, tavırlar açısından eylemin düzenlenmesiyle ilgili fikir vermektedir. Merkezi sinir sisteminde, eylemlerden sorumlu çeşitli bölümlerin bir düzenlemesi mevcuttur. Bu düzenleme sayesinde kişi, uzaktaki bir nesneye doğru yöneliyorsa oraya vardığında yapacağı şeyi bilerek nesneye yaklaşır. Eğer bir kimse bir çekice yöneliyorsa güçlü bir şekilde çekicinin sapını kavramaya hazırdır. Eylemin ileriki aşamaları daha ilk aşamalarda -sadece gerçekleşmeye hazır olması anlamında değil, sürecin kendisinin de yönetilmesini sağlaması anlamında- bellidir. Nesneye nasıl yaklaşacağımızı ve onu elimize ilk aldığımızdaki adımları bu belirler. O halde, merkezi sinir sistemindeki bazı hücre gruplarının inervasyonunun [sinirle donanmasının] eylemin ileriki aşama-

larını çok önceden başlatabileceğini kabul edebiliriz. Eylem, bir bütün olarak süreci belirleyen konumundadır.

Atlardan anlayan bir kimse ata binmesini bilen biri gibi bir ata yaklaşır. Doğru tarafa yönelir ve kendini eyerin üzerine atmaya hazırdır. Yaklaşımı tüm sürecin başarısını belirler. Ancak at sadece binilecek bir şey değildir. Yem verilmesi, bakılması, birinin gözetiminde olması gereken de bir hayvandır. Belli bir ekonomik değeri vardır. Birey, ata ilişkin bir dizi işlemi yapmaya hazırdır ve bu hazır olma durumu farklı eylemlerin birçok aşamasında yer alır. At binilen bir hayvandır; biyolojik bir organizmadır; ekonomik bir değerdir. Bu özellikler atla ilgili fikirlerle dâhil edilir. Merkezi sinir sisteminde bir atın ideal özelliğini arayacak olursak, başlatılan eylemlerin bütün farklı bölümlerinde bunu bulmamız gerekir. Kişi, atı kullandığı diğer süreçlerle birleştirilmiş her bir bölümü düşünmek zorundadır; böylece, spesifik eylem ne olursa olsun, atla ilgili olarak farklı şekillerde davranmaya yönelik bir hazır bulunuş mevcut olur. Bu anlamda bir içerik ya da düşünce olarak “at” a atfettiğimiz bu özellikleri eylemin başlangıcında bulabiliriz.

Merkezi sinir sisteminde bu düşünceyi arayacak olursak bunu nöronlarda, özellikle de nöronlar arası bağlantıda aramamız gerekir. Bu bağlantılar öyle bir özelliğe sahiptir ki, onlar sayesinde birçok farklı şekilde eylemde bulunabilmekteyiz. Bu olası eylemler bizim hareket etme şeklimize etki ederler. Örneğin bir binici kendine ait olan bir ata, kendine ait olmayan bir ata göre daha farklı davranacaktır. Bu diğer süreçler ilk eylemi ve özellikle de eylemin ileriki aşamalarını belirler, bu yüzden eylemin zamansal düzenlemesi ilk süreçte mevcut olabilir. Bu düzenlemenin merkezi sinir sisteminde nasıl gerçekleştiğini bilmiyoruz. Bir şekilde başlamış ya da başlayacak olan bu ileriki süreçler ilk sürece eklenirler. Tüm bunları yeterince genişletir ve sinir sisteminde var olan neredeyse sonsuz diyebileceğimiz karmaşıklıkları değerlendirirse, davranışçı yaklaşım içebakışla sınırlı olması beklenen birçok alana kendisini uyarlayabilir. Elbette bunun büyük bir

kısının varsayımına dayanması beklenir. Gün be gün bağlantıların neler olduğu konusunda daha fazla şey öğreniyoruz, ancak bunlar genel olarak halen varsayımsaldır. Buna rağmen en azından davranışçı bir formda ifade edilebilirler. Neticede, prensip olarak, düşünsel olarak kastettiğimiz bir şeyi davranışçı bir açıdan ifade edebiliriz.

3. JESTLERİN DAVRANIŞÇILIK AÇISINDAN ANLAMI

Watson tipi bir davranışçı koşullanma, temel ilkesini dil alanına aktarmaya yatkındır. Reflekslerin koşullanmasıyla birlikte at, “at” sözcüğüyle bağdaştırılır ve dolayısıyla bir tepkiler dizisi açığa çıkar. “At” sözcüğü kullanırız ve tepki binmek, almak, satmak ya da ticaret yapmak şeklinde olabilir. Tüm bu farklı şeyleri yapmaya hazırızdır. Ancak bu açıklama, davranışçının belirttiği “at” sözcüğüyle tanımlanan bu süreçlerin, eylemin kendisine ya da at etrafında toplanan eylemler grubuna dâhil edilmesi gerektiği bilgisinden yoksundur. Bu süreçler deneyimimizdeki nesneyi; sözcük ise eylemin düzenlenmesinde rol oynayan bir fonksiyonu oluşturur. Fakat bütün süreç bundan ibaret değildir. Nesnelerimizi inşa eden bu süreçler dil kullanmayan hayvanlarda da bulunur. Elbette, eylemin düzenlenmesi üzerinde bir kontrol sağlayan dil büyük bir öneme sahiptir. Bu, bizim ileride ayrıntılarıyla ele alma durumunda kalacağımız bir noktadır ama sözcüğün ifade ettiği şeyin, dil kullanımı olmadan da bireyin deneyiminde bulunabileceğini kabul etmek önemlidir. Dil, deneyimdeki anlamı seçer ve düzenler. Bu amaca yönelik bir donanımdır dil.

Dil toplumsal davranışın bir parçasıdır.³⁵ Dile hizmet eden

35 Toplumsal bir sürecin devam etmesini sağlayan temel mekanizma nedir? Toplumsal bir sürece katılan farklı bireysel organizmaların birbirlerinin davranışlarına uygun tepkiler vermesini mümkün kılan, jest mekanizmasının kendisidir. Toplumsal bir eylemde uyum, diğer bireyin eylemlerine de dahil olan bir organizmanın eylemleri ve jestleri aracılığıyla sağlanır; jestler, ikinci organizmanın (toplumsal olarak) uygun tepki vermesine yol açan spesifik bir uyarıcı olarak, ilk organizmanın hareketleridir. Jestlerin işleyiş alanı, özellikle sözel jestlerle sağlanan simgeleştirme süreci aracılığıyla insan zekâsının doğuşu ve gelişiminin gerçekleştiği alandır. İnsanın jest alanında

sayısız sembol veya işaret vardır. Haberleri dahi yokken diğer insanların davranışlarını dışarıdan okuyabiliriz. Niyetin ne olduğunu ortaya çıkaran bir şeyler her zaman bulunur -tepkiyi doğuracak bir bakış ya da duruş-. Bireyler arasında bu şekilde kurulan bir iletişim son derece mükemmel olabilir. Jestlerle iletişim sürdürülebilir ancak düzenli bir konuşmaya dönüştürülemez. Bu, alt düzey hayvanlar için de geçerlidir. Düşmanca bir tavır içinde birbirine yaklaşan köpekler bu tip bir jest iletişimi sürdürürler. Hırlayarak, diş göstererek, saldırı için fırsat kollayarak birbirlerinin etrafında dolanırlar. İşte dilin vücut bulabileceği bir süreç budur; yani karşıdakinde bir tepki uyandıran bireysel tavrın sırayla farklı bir yaklaşım, farklı bir tepki ve yine farklı bir yaklaşım... uyandırmasıdır. Aslında ileride de göreceğimiz üzere, dil böyle bir süreç içerisinde doğar. Fakat dile filologlar gibi, kullanılan simge açısından yaklaşma konusunda fazlasıyla hevesliyiz.³⁶ Genellikle sembolü analiz ediyor ve bireyin bu sembolü kullanmadaki niyetinin ne olduğunu anlıyoruz. Sonra bu sembolün diğer bireyin aklındaki niyete çağrı yapıp yapmadığına bakıyoruz. İnsanların aklında düşünce setlerinin olduğunu ve bireylerin, niyetlerine cevap veren keyfi sembollerden yararlandığını varsayıyoruz. Ancak bahsettiğim anlamda dil konseptini genişletirsek, niyet denilen şeyin bizim takındığımız tavır veya jestlerin bizzat içinde olduğunu görebiliriz. Odaya giren birine sandalye sunmak kendi içinde ince bir davranıştır. Kişinin kendi kendine o insanın sandalye istediğini söylediğini farz etmek zorunda değiliz. Görgülü bir insanın sandalye sunması neredeyse içgüdüsel bir şeydir. Bu sadece bireyin tavrıdır. Gözlemcinin bakış açısından ise bir jesttir. Toplumsal eylemlerin bu gibi ilk aşamaları, yerinde sembol ve bilinçli iletişimden önce gelir.

Modern psikoloji tarihindeki, özellikle dil psikolojisi için

uzmanlaşması, şu anki toplum ile insan ve doğa üzerindeki kontrol ve bilginin doğuşu ve gelişiminin kaynağındadır.

36 ["The Relations of Psychology and Philology," *Psychological Bulletin*, 1 (1904), 375 ve sonrası.]

önemli metinlerden biri, Darwin'in *İnsan ve Hayvanlarda Duyguların İfadesi*'dir. Darwin burada evrim teorisini "bilinçli deneyim" dediğimiz alana taşımıştır. Darwin'in yaptığı şey, duyguları dışa vuran ve belli tepkileri uyandıran bir dizi eylem ya da eylem başlangıcı olduğunu göstermekti. Eğer bir hayvan diğerine saldırırsa ya da saldırmak üzereyse ya da diğerinin kemiğini alırsa, bu eylem diğer köpeğin öfkesini dışa vuran şiddetli tepkileri ortaya çıkarır. Bu analizi insanlardaki duygu dışavurumu alanına da taşıyabiliriz.

Organizmamızın duyguları en canlı ve hızlı ifade eden bölümü yüzdür. Darwin yüzü bu bakış açısından incelemiştir. Doğal olarak da, işi yüz hareketleriyle duyguları ifade etmek olan bir kişiyi, yani aktörü ele alıp doğrudan onun yüz kaslarını çalışmıştır. Buradaki amacı, yüzdeki değişimlerin fiili eylemdeki karşılığının ne olacağını göstermekti. Bahsedilen duygular, örneğim öfke gibi, kanın bir aşamada yüze nüfuz ettiği ve bir diğer aşamada da ise çekildiği duygulardır. Darwin korku ve dehşet duygularındaki kan akışını incelemiştir. Bu duygularda değişim kan akışının kendisinde gerçekleşir. Bu değişimler elbette, eylemler esnasında kan dolaşımındaki değişimleri simgeler. Bu eylemler genellikle hızlıdır ve yalnızca kan akışı hızlıysa gerçekleşebilen eylemlerdir. Dolaşımda bir değişiklik olduğunda genellikle etkisini yüzde gösterir.

Düşmanlık eylemlerinin çoğu, dişleriyle saldıran hayvanlar örneğinde olduğu gibi yüz ifadesinde kendini gösterir. Eylemin değeri kaybolduktan sonra dahi jest muhafaza edilir. Darwin'in çalışmasının başlığı yaklaşımını göstermektedir. Darwin, jestleri ve fiziksel duruşu duyguların ifadesi olarak ele alıyordu ve jestlerin duyguları ifade etme fonksiyonu olduğunu düşünüyordu. Bu görüşe göre, eylemin değeri kaybolduktan sonra dahi duruş korunmaktaydı. Jest ise duyguların dışavurumu için varlığını koruyordu. Bu noktada, hayvanlardaki durumun insan hayvanında da geçerli olacağı düşünülmüştür. En güçlü olanın yaşamını sürdürme ilkesi buraya da uygulanabiliyordu. Bu özel durumdaki

çıkarm, jest veya duruşun ilk eylemlerde sahip oldukları değeri kaybettikleri, fakat varlıklarını sürdürdükleridir. Varlıklarını sürdürürler çünkü bazı önemli fonksiyonları vardır ve duyguların dışavurumudurlar. Darwin'e has bu tutum, Darwin gibi, davranış ve tavırlarla bireyden bireye iletilen bilgi ile ilgilenen diğer psikologların çalışmalarına da yansımıştır. Bu psikologlar, bu eylemlerin bireyin zihninde bir şey ifade ettikleri için var olduğunu düşünmektedirler. Bu, filologların yaklaşımına benzemektedir. Filologlar da dilin belli duygu ve düşüncelerin iletilmesi amacıyla var olduğuna inanmaktadırlar.

Biraz üzerinde düşünürsek bunun yanlış bir yaklaşım olduğunu fark ederiz. Hayvanların duygularını ifade etmeye çalıştıklarını düşünmek mümkün değildir. Hayvanlar kesinlikle diğer hayvanların yararı için duygularını ifade etmeye çalışmazlar. En fazla söyleyebileceğimiz, "ifadelerin" hayvanda belli bir duyguyu, hayvanın bir anlamda üzerinden atması gereken duygusal bir durumu yansıttığı şeklinde olabilir. Alt düzey hayvanlarda ifadeler duyguları dışa vurma aracı olarak bulunmazlar; bunlara bireyin zihnindeki bir içeriği ifade etme açısından yaklaşamayız. İfadelerin elbette bir aktör için nasıl tam bir dil olabileceğini görebiliriz. Örneğin bir aktör, öfkesini ifade etmeye çalışır ve bunu yüz ifadesiyle gerçekleştirebilir ve iletmek istediği duyguyu izleyicilere iletir. Ancak aktör, kendi hissettiği duyguyu ifade etmemekte sadece öfke belirtisini izleyicilere iletmektedir. Ve eğer bunda başarılı olursa, gerçekte sinirlendirilmiş birinden çok daha etkili bir şekilde duyguları iletebilir. Jestler, duyguları ifade etme amacına hizmet eder fakat bunların duyguları ifade etmek için bir dil olarak doğduğunu söyleyemeyiz. O halde dilin, henüz tam bir dil olmadan içerisinde yer aldığı jestsel davranış açısından ele alınması ve iletişim fonksiyonunun bu davranış türünden nasıl çıktığını bilmemiz gerekmektedir.

Darwinci psikoloji duygunun psikolojik bir durum, bilinç durumu olduğunu ve bu durumun tavır ya da davranış açısından formüle edilemeyeceğini kabul etmiştir. Buna göre, duygu orada

hazır bulunmaktadır ve belli hareketler varlığının göstergesidir. Bilinç durumu, jest veya duruş içerisinde ifade edilmesi gereken bir şeydir. Davranış içinde ifade edilmesi ve diğer formun bilincinde bir biçimde tanınması gerekir. Darwin'in benimsediği genel psikolojik tutum işte buydu.

Bununla birlikte, Darwin'in aksine bilinç durumunun öncel varlığına ilişkin herhangi bir iz bulamamaktayız. Daha çok bilincin davranıştan çıktığı ve bilincin toplumsal eylemin ön koşulu değil de, toplumsal eylemin bilincin ön koşulu olduğu sonucuna varmaktayız. Eylem içerisinde ayrı bir öge olarak bilinç kavramını yerleştirmeden de toplumsal eylem mekanizmasının taslağı çizilebilir. Dolayısıyla, bir bilinç formu olmadan da başlangıç seviyesi ve formunda toplumsal bir eylemin mümkün olduğunu söyleyebiliriz.

4. PSİKOLOJİDE PARALELİZMİN YÜKSELİŞİ

Paralelizm üzerinde duran psikolojiyi, belirli bilinç durumlarını bireyin zihninde hâlihazırda var olarak kabul eden psikolojiden ayırmak gerekir. Hume'u takip eden psikolojinin tüm doktrini ağırlıklı olarak çağrışımıcıdır. Belirli bilinç durumları diğer benzer ögelerle uyum içinde olmak durumundaydı ve bu ögeler arasında haz ve acı da bulunmaktaydı. Birleşik bilinç durumlarının bu atomizmiyle bağlantılı olan eylem psikolojisi, haz ve acının diğer his ve deneyimlerle çağrışımına dayandırılmıştı. Çağrışım doktrini egemen psikolojik doktrindi; dinamik deneyimden çok statik deneyimle ilgileniyordu.

Psikolojik olanın merkezi sinir sistemine doğru ilerlemesi, duyu olarak adlandırılabilir fakat ses, koku, tat ve renk gibi, statik olarak gözlenebilenden farklı olan bir dizi deneyim olduğunu ortaya çıkarmıştır. Çağrışım ise statik dünyaya aittir. Deneyimimizin büyük bölümünün dinamik olduğu giderek kabul görüyordu.³⁷ Duyu sinirlerinin inervasyonuna cevap veren duyuların bazılarında fiili eylem formu mevcuttu. İç organla-

37 Çağrışım dizileri eylem dizilerinden sonra gelir. (1924)

ra kadar giden etkileşimlerle ilgili de çalışmalar vardı ve bunlar mutlaka duygusal deneyimlerle aynı eksene oturtuluyordu. Kan dolaşımının tüm süreci ve ani değişimine yol açan eylem genişletilmişti. Ani hareket gerektiren korku, düşmanlık veya bireyi hareketten mahrum bırakan dehşet, iç organlara ait koşullara ilişkilendirilmiş, bunların duygusal yönleri ise merkezi sinir sistemi ile bağlantılandırılmıştı. O halde bu, statik dünyada yerli yerine oturmayan birçok deneyim türü de var demekti. Wilhelm Wundt, bu farklı dinamik deneyimlerin organizmanın kendi mekanizmasına kadar götürülebilmesini sağlayan bir anahtar sunan bu tür bir fizyolojik bakış açısından kendi problemine yaklaşmıştır.

Merkezi sinir sistemi ile motor ve duyu sinirlerine yönelik yaklaşım, “bilinç durumunda” gerçekleşen bir duyumdan sorumlu olan merkezi sinir sistemine bir sinir sinyali eklemek olmuştur. Davranış dediğimiz şeyin tüm açıklamasına ulaşmak için duygusal alanı takip edip, bilinç durumunda gerçekleşen şey sebebiyle meydana gelen motor davranışlara kadar gidilmesi gerekiyordu. Oysa fizyoloji kendini bilinç alanından ayırmıştı. Böyle bir mekanizmayı alt düzey hayvanlara aktarmak zordu. Bu en azından, psikoloğu hayvan deneyimi alanından çıkartıyordu. Oysa Darwin, biyolojik insan formu kadar insan davranışının da hayvandan evrildiğini kabul ediyordu. Eğer haklıysa bu bilinç için de geçerli olmalıydı.

Sonuca ulaştıran yaklaşım, davranışın bizzat kendisi açısından incelenmesidir ve paralelizm ilkesinin dâhil edildiği yer de işte burasıdır. Bilinçte gerçekleşen şey, merkezi sinir sisteminde gerçekleşen şeyle paralel gitmektedir. Dolayısıyla, formun içeriğinin fizyolojik ve psikolojik olarak incelenmesi gerekir. Duyu ve bellek imgesi sayesinde davranışın ortaya çıktığı bilinç merkezinin fizyolojik mekanizmanın dışına çıkarılması gerekir, ancak sinir sisteminde meydana gelen şeyde, fizyoloğun bilince yerleştirdiğiyle bir paralellik de bulmak gerekir. Duygular konusunda kastettiğim şey, yaşamın zihinsel tarafına ait gibi görünen bir

alan olarak bilinçte meydana gelen şeyin fizyolojik bir karşılığını oluşturmaktadır. Nefret, sevinç, öfke: Tüm bunlar görünüşte bir ruh halidir. Fizyolojik terimlerle nasıl açıklanabilirler? Evrimsel bir bakış açısından eylem araştırmaları ve duygusal bir etki altındayken organizmada gerçekleşen değişimlerin incelenmesi bu duygusal durumlara benzer şeyler sunmaktadır. Burada kesinlikle duygulara karşılık gelen bir şey bulmak mümkündür.

Bu önerme James'in duygu kuramında daha da geliştirilmiştir. Korktuğumuzda kaçır ve öfkelendiğimizde bir şeylere vurduğumuz için fizyolojik organizmada korku ve öfkeye karşılık gelen bir şeyler bulabiliriz. Bu duygu, bazı durumlara, özellikle de, sözünü ettiğim iç organlarla ilgili durumlara ve duygularla alakalı olduğu ortaya çıkan kan dolaşımındaki ani değişimlere karşılık gelen bir tutumdur. Böylece fiziksel koşulları fizyolojik olanlarla ilişkilendirmek mümkün hale gelir. Sonuç, birey davranışına yönelik daha iyi bir açıklamanın fizyolojik terimlerle yapılabilmesi ve bilinç açısından belirtilen şeyin bir benzerinin vücut mekanizması ve bu mekanizmanın işleyişinde bulunabilmesiydi. Bu türden bir psikolojiye doğal olarak fizyolojik psikoloji deniyordu; psikolog, ele aldığı içeriği organizmada gerçekleşen şeyler açısından açıklıyordu. Hayvan davranışında bu farklı psikolojik kategorilere karşılık gelen şey neydi? Duyularla, motor tepkilerle uyumlu olan şey neydi? Bu sorular fizyolojik olarak cevaplandırıldığında, eylemin içinde bulunan mekanizmalar da belirecekti, çünkü vücutta gerçekleşen her şey bir eylemdi. Fakat burada statik durumlarla karşılaştırılabilecek ve yalnızca fizyolojik bir durum olan hiçbir şey yoktu. O halde duyuları, tam bir refleks eylem bakımından açıklamaya girişebilirdik. Duyular, uyarıcı açısından ele alınıyordu. Çeşitli duygusal durumları ele almak istersek de bunları eylem hazırlığı ve eylem devam ederken eylemin kendisi açısından ele alabilirdik.³⁸ Yani bir dizi fiziksel durumu eylemin farklı safhalarıyla ilişkilendirmek gerekli hale

38 John Dewey, James'in doktrinine, duyguların meydana gelmesi için eylemde uyumsuzluk gereğini eklemiştir.

geliyordu. Eğer böyleyse, paralelizm için, eylem ve deneyimlenmiş içerikler arasındaki benzerlikleri bulma girişimi diyebiliriz.

Bu analizin kaçınılmaz sonucu psikolojiyi statik bir formdan dinamik bir forma taşımak olmuştur. Bu sadece içebakışla bulunan şeyi organizmada bulunan şeyle ilişkilendirme meselesi değildir; içebakışla bulunan şeyleri organizmanın yaşamıyla, aynen fizyolojik elementlerde olduğu gibi dinamik bir biçimde ilişkilendirme meselesidir. Böylece psikoloji sırayla çağrışımıcı, devimsel, işlevsel ve en sonunda davranışçı hale gelmiştir.

Psikolojinin tarihsel dönüşümü yavaş yavaş gerçekleşen bir süreçti. Bilinç kolayca ekarte edilebilecek bir şey değildir. İlk zamanlarda psikolojide, bilinci beyinde bir tür salgı olarak açıklamak gibi ilkel bir çaba mevcuttu, fakat bu yalnızca dönüşümün saçma olan bölümüydü. Bilinç orada bulunan bir şeydi evet, ama vücutta meydana gelen şeylerle gittikçe yakın bir ilişki içinde değerlendirilebilecek bir şeydi de. Vücutta gerçekleşen şeylerin belirli bir düzeni vardı. Orada olan her şey eylemin parçasıydı. Daha önceki merkezi sinir sistemi anlayışı, zihnin belirli işlev ve yeteneklerinin beynin belirli kısımlarında bulunabileceği yönündeydi. Ancak merkezi sinir sistemi araştırmaları böyle bir korelasyonu ortaya çıkarmadı. Merkezi sinir sisteminde sinir yolları dışında bir şey olmadığı açıklığa kavuştu.³⁹ Beyin hücreleri, sistemi devam ettirecek materyalle donatılmış sinir yollarının parçaları olarak görülüyordu, fakat böyle bir fikri canlı tutacak hiçbir şey bulunamamıştı. Merkezi sinir sisteminde bir bölgeyi soyutlamalara tabi tutmamızı sağlayacak hiçbir şey yoktu. Bir zamanlar ön lob, düşüncenin yuvalandığı kısım olarak kabul ediliyordu -ancak ön lob sinir yolları dışında hiçbir şeyi temsil etmemektedir. Sinir yolları çok karmaşık davranışları mümkün kılabilmektedir elbette, beynin mekanizması aracılığıyla eylemi büyük ölçüde karmaşık hale de getirmektedirler. Fakat işlevsel olarak düşüncelere karşılık gelen herhangi bir yapı kuramazlar.

39 [Felsefecilerden Henri Bergson özellikle bu nokta üzerinde durmuştur. Bkz. *Matière et Mémoire*.]

Bu yüzden, organizma açısından bilinci çalışmak, bilince eylem açısından bakılmasına yol açmıştır.

Örneğin yumruğun sıkılmasına karşılık gelen olay nedir? Fizyolojik psikoloji eylemi, el ve kol kaslarından gelen sinirler aracılığıyla tanımlar. O zaman eylem deneyimi, sürmekte olan şeyin duyumu demektir; bilinçte organın yapmakta olduğu şeyin farkındalığı söz konusudur; organda gerçekleşen şey ile bilinçte gerçekleşen şey arasında bir paralellik vardır. Bu, elbette tam bir paralellik değildir. Yalnızca duyu sinirleriyle ilgili bir bilinç olduğu görülmektedir.⁴⁰ Buradaki paralelizm her yerde değil sadece çeşitli noktalarda gerçekleşmektedir. İlginç olan şey, artık organizmanın analiz için anahtar öge olmasıdır. Tepkinin yalnızca bir kısmı bilinç içerisinde bulunmaktadır. Dolayısıyla işin büyük kısmı organizma tarafından üstlenmiştir. Deneysel psikoloji, fizyolojik sistemde elde ettiklerinden yola çıkarak bilince karşılık gelen şeyi ortaya çıkarmaya çalıştı. Bilim insanı sinir sistemindeki bu olguları kavramada fizyologla aynı derecede güvene sahipti ve bu olgularla bilinci araştırmıştı. Sinirlerden başlayarak ruhsal bulguları kaydetmek daha basittir. Bilincin içeriği ve merkezi sinir sisteminin fizyolojik süreçleri arasında bir paralelliğin bulunduğu kabulü, bu içeriklerin, durumlar açısından statik olarak değil, eylemler açısından dinamik olarak algılanmasını sağladı. Böylece fizyolojik organizmanın eylemlerine zihinde neyin karşılık geldiğini belirlemek için yürütülen, merkezi sinir sisteminin fizyolojik süreçlerine yönelik araştırmalarla, bilinç içeriklerine üstten değil de alttan (yani natüralist bir şekilde) yaklaşılmıştır.

Birleşik eylemin yönlendirici merkezlerine ilişkin bir mesele daha vardı. Genel olarak merkezi sinir sistemini bir telefon santrali gibi düşünüyoruz: santrale gelen çağrılar ve santralden

40 Yapmakta olduğumuz değil, yaptığımız şeyin bilincindeyizdir her zaman. Doğrudan yalnızca duyuşal süreçlerin bilincindeyizdir; tam da bu duyuşal süreçler sayesinde motor süreçlerin bilincindeyizdir. Dolayısıyla, bilincin içeriği dinamik açıdan, süreçler devam ederken fizyolojik sistemle ilişkilendirilmek durumundadır.

çıkan cevaplar. Bazı merkezler ana merkezler olarak görülmektedir. Beynin temeline, yani alt düzey canlı formlarında merkezi sinir sisteminin özü olan bölüme inerseniz, orada eylemlerinde diğer eylemleri yöneten bir düzen bulursunuz. Fakat insan formundaki davranışa gelirsek, yönlendirici bir merkez ya da merkezler grubunun olduğu böyle bir sistem bulamazsınız. Bir tehlikeden kaçma eylemine dâhil olan çeşitli süreçlerin, bilişsel düzenin devreye soktuğu diğer eylemlerle ilişkisi olabilir. Peşinde boğa olan biri bir ağacı muhtemel bir kaçış yeri olarak görebilir; genellikle kişi, devam etmekte olan eylemin sonuca ulaştırılmasını sağlayacak nesneleri görür. Değişen merkezler grubu bireyin tüm eyleminde belirleyici faktör olabilir. Bu aynı zamanda gelişim alanına da aktarılabilecek bir görüştür. Embriyonun belli bölümleri büyümeyi başlatır ve diğer bazı süreçler devreye girene kadar büyüme eylemini yönetir. Bir anlamda insan zekâsına karşılık gelen kortekste özel, değişmez bir idare merkezine dair bir delil bulamayız. Dolayısıyla, bir şekilde korteksin bir bütün olarak etki ettiğini düşünebiliriz, ancak belli merkezlere dönüp zihnin düşünme ve eylem merkezinin burası olduğunu söyleyemeyiz. Birbirine bağlı sayısız hücre mevcuttur ve bunların invazyonu bir bakıma bütüncül eyleme yol açar. Fakat merkezi sinir sistemi açısından bu bütünün ne olduğunu açıklamak neredeyse imkânsızdır. Korteksin bütün bölümlerinin her şeye dâhil olduğu görülüyor. Beyne ulaşan tüm uyarılar beynin bütün bölümlerine yansır ve bu, bütüncül bir eylemin meydana gelmesini de engellemez. O halde burada hiçbir şekilde çözülmeyen bir problem ortaya çıkıyor: merkezi sinir sisteminin eylem birliği. Wundt bu tip bir bütünlükten sorumlu olabilecek merkezleri bulmaya çalıştı ama beyin yapısında buna benzer bir şey yoktu. Bu bütün, birleşmelerden oluşuyordu fakat bu birleşmelerin nasıl gerçekleştiğini ayrıntılı bir şekilde söyleyemeyiz.

Burada vurgulamak istediğim şey, psikolojik teoriye organizma açısından yaklaşımın, davranış ve statik olandan ziyade, dinamik olan üzerinde durması gerektiğidir. Elbette diğer yönde

çalışmak, yani deneyime psikolog gözünden bakmak ve merkezi sinir sisteminde nelerin olabileceğine dair sonuçlar çıkarmak da mümkündür. Yalnızca merkezi sinir sisteminde rol alan farklı uyaranların etkisi dâhilinde olmadığımız da düşünülebilir –fizyoloğun temel görüşü budur-. Bu organların kendilerini farklı türdeki uyaranlara göre ayarladığını görebiliriz. Hava dalgaları içeri sızdığında, kulağın belli kısımlarını etkiler; tat ve koku girdiğinde ise uyaranlar, tepki veren asıl organdaki sistemlere ulaşırlar. Bu sadece organizmanın uyaranlara bir tepkisi gibi görünebilir. Bu görüş Darwinci evrim ilkesini benimseyen Spencer psikolojisinde de mevcuttur: Çevre formu etkiler ve formun adaptasyonu çevrenin onun üzerindeki etkilerinden kaynaklanır. Spencer merkezi sinir sisteminin, belli sinir yolları kuran uyaranlarla işlediğini, bu yüzden de formu şekillendirenin çevre olduğunu kabul eder.

Bununla birlikte, dikkat olgusu farklı bir davranış tablosu sunar. İnsan hayvanı dikkatli bir hayvandır ve dikkatini oldukça zayıf bir uyarana da yöneltebilir, uzaktaki sesleri seçebilir. Bizim tüm zekâ sürecimiz belli türdeki uyaranları ayıran dikkate dayanmaktadır.⁴¹ Sisteme ulaşan diğer uyaranlar bir biçimde başka yöne saparlar. Aslında dikkatimizi tek bir şeye veririz. Dolayısıyla belli uyaranlara kapıyı açıp diğerlerine kapatmış oluruz. Dikkatimizin ayırıcı yönü yanında düzenleyici yönü de vardır. Yapacağımız şeye dikkatimizi verirken izleyen eylemin tüm uyaran grubunu da ayırırız. Dikkatimiz hareket edeceğimiz alanı düzenlememizi sağlar. İşte bu noktada, eylemde bulunan ve çevresini belirleyen organizmaya ulaşırız. Organizma dışarı çıkar ve neye tepki vereceğini belirler ve o dünyayı düzenler. Farklı bir şekilde davranacağı için bir organizma dikkatini bir şeye verir, ötekisi başka bir şeye. Merkezi sinir sisteminde olup bitene yönelik olarak, psikologdan fizyoloğa varan yaklaşım budur.

Dikkatin fizyolojisi hâlâ karanlık bir alandır. Organizma

41 [Bkz. Kısım 13 ve 14.]

kendisini belli tür davranış kalıplarına uydurur. Bu, hayvanın ne yapacağını belirlemede büyük öneme sahiptir. Bu ayrıca, bir duyarlılığı temsil eden organizma tepkilerini de, tehlikeden kaçma gibi, kapsar. Başka bir yönden gelen bir ses aynı etkiyi göstermez. Her ne kadar gözün retina bölgesi biçim ve renk ayrımlarına karşı o kadar hassas olmasa da, göz, merkezi görüş alanı dışında bulunan hareketlere karşı çok duyarlıdır. Kütüphane de bir kitap ararken o kitaba ait şekli zihninizde taşırsınız; ya da buluşacağınız bir arkadaşınızın görüntüsüne karşı kendinizi hassaslaştırırsınız. Belli uyaranlara karşı kendimizi hassaslaştırarak, gerçekleştireceğimiz eylem türünü oluştururuz. Bir tepkiler serisi içinde beden bir tane içgüdüsel tepkide bulunur ve kendini başka bir uyaranın huzurunda bulur. Fakat zeki canlılar olarak bizler bu tip organize tepkileri kendimiz oluştururuz. Dikkat alanı, belli tepkilerin gerçekleşebilmesi için diğerleriyle ilişkili olarak farklı uyaranları düzenleyebildiğimiz bir mekanizmanın bulunması gereken bir alandır. Bunun açıklaması, kendi davranışlarımıza yönelik bir araştırmayla ulaşabileceğimiz bir şeydir ve şu anda en fazla bu kadarını söyleyebiliriz.

Psikolojideki paralelizm genel olarak merkezi sinir sistemi çalışmalarının etkisi altındaydı ve işlevsel, motor, iradeci ve son olarak da davranışçı psikolojiye kadar bu götürüldü. Bireyin süreçleri merkezi sinir sistemi açısından açıklandıkça, davranışı açıklamak için merkezi sinir sistemindeki kalıplara daha çok başvuruluyordu. Vurgulamak istediği şey, merkezi sinir sisteminde bulunan kalıpların eylem kalıpları olduğudur -düşünme ya da değerlendirme değil, eylem kalıplarıdır bunlar-. Diğer yandan, merkezi sinir sistemine psikoloğun gözünden de bakılabileceğini ve bunun fizyoloğun önüne bazı problemler koyacağını belirtmek isterim. Fizyolog, dikkati nasıl açıklar? Bunu yapmaya çalıştığında çeşitli sinir yolları açısından meseleyi açıklayacağı kesindir. Neden diğeri değil de belli bir sinir yolunun seçildiğini açıklayacaksa da, eylemler ve sinir yollarının tanımlarına kadar gitmesi gerekir. Merkezi sinir sisteminde başından sonuna dek

uygulanabilecek seçici bir ilke bulamazsınız; burada dikkatle ilgili spesifik bir şey olduğunu söyleyemezsiniz; genel bir dikkat gücünün olduğunu söyleyemezsiniz. Bunu spesifik olarak açıklamak zorundasınız; öyle ki merkezi sinir sistemi açıklamanızı psikoloji açısından kurduğunuzda bile getireceğiniz açıklamanın, eylemi temsil eden sinir yollarına göre olması gerekecektir.

Özetle, paralel formdaki fizyolojik psikolojinin, yani çağrışımıcılığın ötesinde, bir sonraki aşamaya geçen psikolojinin hikâyesi budur. Bu geçiş sırasında dikkat meselesi üzerinde genel olarak durulur, fakat dikkate verilen önem büyük ölçüde böyle bir organizmacı perspektiften kaynaklanır. Bu yüzden de öne sürdüğümüz üzere geniş bir bağlamda düşünülmelidir.

5. PARALELİZM VE BİLİNCİN BELİRSİZLİĞİ

“Bilinç” oldukça belirsiz bir terimdir. Genellikle belli şartlar altında mevcut olan, diğer şartlarda ise mevcut olmayan bir şey olarak tanımlanır. Ve doğal olarak bunun, organizmanın belli koşulları altında gerçekleşen bir şey olduğu ve merkezi sinir sistemindeki belli olgularla paralel gittiği düşünülür. Motor süreçlerde hiçbir bilinç olmadığı görülmektedir; eylemlerimize ilişkin sahip olduğumuz bilinç tür olarak duyusaldır ve kasların kasılmasından etkilenen duyu sinirlerinden gelen akımlara cevap verir. Motor süreçlerin bilincinde değilken bunlara paralel giden duyusal sürecin bilincindeyizdir. İşte paralel psikolojinin doğduğu yer burasıdır. Bir insan genel anestezi altındayken de yaşamaya devam eder. Bilinç gelir, gider. Fakat organizma yaşamaya devam eder. Psikolojik süreçler merkezi sinir sistemi açısından ne kadar iyi açıklanabilirse bu bilinç de o kadar önemsizleşir.

Bu uç ifade Hugo Münsterberg’e aittir.⁴² Sadece organizmanın kendisinin işlediğini ama belli sinirsel değişimlere tepki vermede bilinçli durumların var olduğunu kabul etmiştir. Eğer biri bir şey yaptığını söylediyse bunun anlamı, o şeyi yaparken vücut kas hareketlerinin bilincinde olduğudur: Eylemin başlangıcına

42 [Bkz. *Die Willenshandlung*]

ilişkin bilinç, kendi hareket iradesi olarak yorumladığı şeydir. Sadece devam etmekte olan belli süreçlere ilişkin bir bilinç vardır. Ancak bu uç formdaki paralelizm, bilincin seçici özelliği ile dikkat süreçlerini hesaba katmamıştır. Fizyolog, eylemimizi organize etmemizi sağlayan merkezi sinir sistemi mekanizmasına dikkat çekebilseydi, bu uç paralelizme ait, bireyi yalnızca organizmanın yaptığı seçilimin bilincinde olarak kabul eden böyle bir açıklama hâlâ egemen olabilirdi. Ancak seçim süreci öyle karmaşıktır ki bilhassa açıklamak neredeyse imkânsızdır. Bilinç son derece seçicidir ve seçim süreçleri, organın uyarılara karşı duyarlılaştırılması, merkezi sinir sisteminde soyutlanması zor şeylerdir. William James'e göre, baskın hale getirmek için belirli bir uyarana eklenmesi gereken farklılık çok küçüktür. James ayrıca belirli bir uyarana bağlı olan istemli harekete, olmayanlara göre biraz daha fazla önem verir. Wundt ise bu seçici fonksiyonu gerçekleştirebilecek belirli merkezlerin olma ihtimalini düşünerek paralelizme olanak vermeye çalışmıştır. Ancak, bilinç ve organizma arasındaki bu etkileşimin ve bilincin merkezi sinir sistemi üzerindeki etkisinin anlaşılmasını sağlayacak tatmin edici bir açıklama mevcut değildir. Bundan ötürü de etkileşimciliktense paralelizmin bu gelişim aşamasına ulaşırız.

Psikolojinin paralel safhası, yalnızca psikolojik araştırmada ortaya çıkan geçici formlardan biri değil, çok açık bir amaca hizmet eden ve çok açık bir ihtiyacı karşılayan bir safha olarak kendini gösterir. Bir ortamda, bilinçli dediğimiz deneyimleri etrafımızda olan bitenden ayırırız. Bir renk görürüz ve ona bir isim veririz. Görme yetimizdeki bir zayıflık nedeniyle yanıldığımızı anlarız ve izgesel renklere dönüp bunları analiz ederiz. Ve bizim duyuşal sürecimizden bağımsız bir şeyin olduğunu söyleriz. Ve hata sorununun üstesinden gelebilmek için, bizim kendi tepkimizden bağımsız olarak düşünebilecek deneyimin o kısmına ulaşmaya çalışırız. Hiçbir hatanın söz konusu olmadığı yerde bir sınır koymayız. Uzakta görünen bir ağacın aslında orada olmadığını keşfettiğimizde, başka bir şeyi ağaçla karıştırdığımızı anlarız.

Bu yüzden, kendi deneyimimize başvurabileceğimiz bir alanımızın olması gerekir. Ayrıca kendi görümüzden bağımsız olduğu bilinen nesnelere de ihtiyaç duyarız. Ayrımı her an yapabilecek bir mekanizma ararız ve genellemelere ulaşıırız. Dış uyarana açısından duyu algısı teorisini geliştiririz, böylece bağımlı olanla bağımsız olanı ayırmak için bağımlı olana başvurabiliriz. Laboratuvarda duyu deneyimi ve uyarana ayırt edebiliriz. Deneyci, bir ışığı yaktığında, o ışığın ne olduğunu bilir; retinada ve merkezi sinir sisteminde ne oluyor anlatabilir ve sonra buna ilişkin deneyimleri araştırır. Deneğin ne olup bittiğini anlamaması için tüm unsurları sürece ekler. Bir yandan bilinçli bilgiye, diğer yandan da devam eden fiziksel süreçlere ulaşır. Bu analizi yalnızca araştırması için önemi olan bir alana taşır ve burada aynı şekilde analiz edilebilecek konuları çözüme kavuşturur.

Kendi deneyimimize ait olan şeyi, bilimsel terimlerle açıklanabilen şeyden ayırabilmemiz gerekir. Bazı süreçlerden eminizdir; fakat insanların bu süreçlere tepkisinden emin değilizdir. Bireyler arasında türlü türlü farklılıkların olduğunu biliyoruz. Bu ayrımı yapmak zorundayız çünkü mevcut olan ve herkes için aynı değere sahip şeylerle, bireyler arasında değışiklik gösteren şeyler arasında bir paralellik kurmak zorundayız. Buradan hareketle, bir bilinç alanı bir de bilinçli olmayan fiziksel şeyler alanına ulaşırız.

Belli içeriklere erişim anlamına gelen ve belli içeriklerin kendisiyle eş anlamlı kullanılan “bilinç” teriminin kullanımındaki farklılıkları ayıralım. Gözlerinizi kapattığınızda kendinizi belli uyarılara kapatmış olursunuz. Eğer anestetik bir ilaç alırsanız dünyaya erişiminizi engellemiş olursunuz. Aynı şekilde uyku da kişiyi dünyadan alıkoyar. Şimdi bilincin bu tanımını, yani kişinin belli alanlara erişimiyle ilişkili özelliğini, bireyin deneyimiyle belirlenen bu içeriklerden ayırmamız gerekir. Farklı bireylerle farklılaşan bir deneyimi, bir şekilde aynı nesneyi simgeleyen farklı içerikleri ele almamız gerekir. Bu deneyimlerin bazıları bireyin perspektifine bağılı olup bazıları ise belli bir organa mah-

sustur. Eğer renk körüyseniz, renk körü olmayan birinden farklı bir deneyiminiz olur.

O halde bireyin deneyimine göre değişken olan bu şartlara istinaden “bilinç” kavramının kullanımı dünyayla ilişigimizi kesen bilinç kullanımından epey farklıdır.⁴³ Birinde; kişinin dikkatini dağıtan ya da bu dikkati belli bir noktada toplayan -bir mekânın belli bölümlerini kısmi olarak ya da tümüyle dışarıda bırakan- bir durum ele alınmakta. Diğerinde ise bireyin diğer herkesten farklı olan deneyimi ile farklı zamanlarda değişen kendi deneyimi ele alınmaktadır. Deneyim sadece organizmayla farklılaşmaz aynı zamanda andan ana da değişebilir, fakat deneyimler değişkenlik gösterirken değişmeyen deneyimler de vardır. İşte bizim değişken form içindeki bu deneyimi inceleyebilmemiz gereklidir. Bu yüzden bir tür paralelizm kurulması gerekir. Paralelizmi vücut dışında kurmak mümkün olabilir fakat uyaranları incelemek bizi mutlak surette bedene de götürür.

Belli bir noktaya yerleştirilmiş bir madeni paraya ilişkin olarak alınan farklı konumlar farklı deneyimlere yol açacaktır. Gözün yapısına ya da geçmiş deneyimlerin etkisine bağlı olan diğer olgular da mevcuttur. Madeni paranın ne şekilde deneyimleneceği farklı bireylerin de yaşamış olabileceği geçmiş deneyimlere dayanır. Madeni para birine başka, diğerine başka gelebilir; fakat madeni para kendi başına bir varlık olarak oradadır. Bireylerdeki bu mekânsal perspektif farklılıklarını dikkate almamız gerekir. Psikolojik bakış açısından daha da önemlisi, sayesinde bir kişinin bir madeni parayı, diğerinin başka bir tanesini gördüğü bellek perspektifidir. Bunlar bizim ayırtırmak istediğimiz yapılarıdır. Ve bizim paralelizmimizin geçerliliği de burada yatmaktadır, yani herkes için ortak olduğu kadar fiziksel ve fizyolojik olarak

43 [Ve yeri gelmişken üçüncü bir bilinç durumundan da bahsedelim: sembollerin işleyiş aşamasıyla sınırlı olan bilinç. Bilinç üzerine bkz. “The Definition of the Psychological,” *University of Chicago Decennial Publications*, III (1903), 77 ve sonrası; “What Social Objects Must Psychology Presuppose?” *Journal of Philosophy* VII (1910), 174 ve sonrası.]

tanımlanabilen bir nesne ile belirli bir organizma üzerinden belirli bir kişiye özel olan deneyim arasındaki ayrımında.

Bu ayrımın bir psikolojik doktrin olarak teşkili Wundt'un detaylı bir şekilde tanıttığı psikoloji tarzını sunar. Wundt, organizma ve çevresini bir deneyim için aynı fiziksel objeler olarak göstermeye çalışmıştır. Ancak bunların farklı deneyimlerdeki yansımaları tamamen farklıdır. Aynı merkezi sinir sistemini inceleyen iki kişi, laboratuvarlarında bunu biraz farklı bir şekilde görecektir olsalar da aynı merkezi sinir sistemini inceledikleri kanısındadırlar. Oysa bu süreçte her biri farklı deneyime sahiptir. Şimdi organizma ve çevresini ortak bir nesne olarak kabul edip bir kenara koyalım ve geriye kalanı alıp farklı bireylerin deneyimine yerleştirelim. Sonuç paralelizmdir: bir tarafta fiziksel dünya, diğer tarafta bilinç.

Gördüğümüz gibi bu ayrımın dayanağı genel olarak bilinen ve gerekçelendirilebilir bir dayanaktır; ancak Wundt'un yaptığı gibi psikoloji forumuna konduğunda sınırlarına ulaşır ve bunun da ötesine taşınırsa güçlülere yol açar. Bu geçerli ayrım, kişinin, kendine özgü olan bir deneyimin bu safhasını tanımasını sağlar ki bunun da yaşam öyküsündeki bir an açısından incelenmesi gerekir. Yalnızca bireyin yaşam öyküsünde bulunduğu için önemli olan olgular vardır. Aynı türden bir ayrım, bir tarafta fizyolojik çevre, diğer tarafta ise deneyim olarak yeniden doğar. Böylelikle nesnenin kendisinin deneyimi bireyin deneyimi ile zıt düşer, bir tarafta bilinç diğer tarafta bilinçdışı dünya.

Bu ayrımı sınırlarına kadar takip edersek, tüm insanlar için aynı olan ve aynı uyaranlar dizisinden etkilenen fizyolojik organizmaya ulaşırız. Merkezi sinir sistemi içindeki bu tip uyaranların etkilerini, bireyin spesifik bir deneyim yaşadığı noktaya kadar takip etmemiz gerekir. Bunu belirli bir durum için yaptığımızda ortaya çıkan analizi, bu ayrımın genellemesi için temel olarak kullanabiliriz. Bir tarafta fiziksel şeyler, diğer tarafta ise zihinsel olayların olduğunu söyleyebiliriz. Her deneyimlenen dünyanın

kişinin beyinde bulunan gelişigüzel serilerin bir sonucu olarak görüldüğünü farz ederiz. Uyarınları beyin içinde doğru takip eder ve burada bilincin birden belirmediğini söyleriz. Böylece en nihayetinde tüm deneyimi beyne yerleştirmek durumunda kalır ve sonra da eski epistemolojik izleri görmeye başlarız. Bu kimin beyini? Beyin nasıl kavranılabilir? Beyin nerede bulunur? Tüm dünya artık gözlemcinin beyinin içindedir; onunki de diğer herkesin beyinde ve bu sonsuza kadar gider. Bu paralel bölme metafizik bölme içine sokulmaya çalışılırsa her türlü güçlkle karşılaşılır. Bu bölmenin temelde pratik yapısına dikkat çekmek gereklidir.

6. DAVRANIŞÇILIK PROGRAMI

Birey deneyimi açıklamasına bir paralelizmin dâhil olduğunu görmüştük. Sadece bu birey için erişilebilir olan, sadece kendi iç dünyasında gerçekleşen şey, meydana geldiği durumla ilişkili olarak açıklanmalıdır. Bir birey bir deneyim yaşarken diğeri başka bir deneyim yaşar ve her ikisi de kendi yaşam öykülerini bakımından açıklanır. Ancak herkesin deneyimi için ortak olan bir şey daha vardır. Ve bizim bilimsel açıklamamız, bireyin kendisinin deneyimlediği ve sadece kendi deneyimi açısından açıklanabilen şeyi herkese ait olan deneyimle ilişkilendirir. Bu, bireye özgü olanı açıklayabilmemiz açısından gereklidir. Kendi tepkimize özgü olanı diğeri insanların göremeyip bizim görebildiğimiz şeyi, herkes için ortak olandan her zaman ayırırız. Sadece bu bireyin deneyimine ait olan şeyi ortak bir dile, ortak bir dünyaya atfederiz. Ve bu ilişkiyi fiziksel ve fizyolojik olarak gerçekleşen şeye uyguladığımızda, paralel psikolojiyi elde etmiş oluruz.

Her birimizin deneyimlediği belli bir renk ya da koku kişiye özel bir olaydır. Fakat her deneyimde ortak olan bir nesne de bulunur. Bu deneyimlere müdahil olan aynı ışık ve aynı güldür. Yapmaya çalıştığımız şey, bu ortak uyarınları her bireyin merkezi sistemi boyunca takip etmektir. Bu özel şartlara karşılık gelecek açıklamaya evrensel terimler üzerinden sahip olmayı

amaçlıyoruz. Mümkün olduğunca bu şartları kontrol etmemiz gerekir. Belli bir deneyimin gerçekleştiği şartların belirlenmesi bize bu kontrolü sağlayacaktır.⁴⁴

Eğer kişi bir nesneye ilişkin deneyimin farklı duyulardan oluştuğunu söyler ve bu duyuların gerçekleştiği şartları açıklamaya girişirse, bu şartları kendi deneyimi üzerinden açıkladığı söyleyebilir. Ancak bunlar herkes için ortak olan şartlardır. Kişi sadece gerçekleşmekte olan şeyi bilir ve kıymetlendirir. Fakat elindeki kıymetlendirme ölçütü kişinin duyusal deneyiminden oluşur. Sıcak ya da soğuk, pürüzlü ya da pürüzsüz olan şeyler veya nesneler, duyular açısından ifade edilir; ancak evrensel diyebileceğimiz duyulardır bunlar. Deneyimin bu ortak karakterlerini alıp bunlara dayanarak farklı bireylere özgü olan deneyimleri buluruz.

Psikoloji, fiziksel dünyada olanla, kişi duyusal bir deneyim yaşadığında organizmada olup biten arasındaki ilişkiyi anlamayla ilgilenir. Bu program Hermann Hemholtz tarafından tesis edilmiştir. ⁴⁵ Buna göre, bilim yasalarıyla ifade edilebilen bir dünya mevcuttu. Örneğin uyaranlar fiziksel terimler açısından ifade ediliyordu. Sinir sisteminde olan şey çok daha keskin biçimde belirlenebilirdi ve bu, bireyin kendi yaşantısında bulduğu belli deneyimlerle ilişkilendirilebilirdi. Psikolog ise deneyimin gerçekleştiği şartlar ile bireye özgü olan arasında bir ilişki kurmaya çalışır. Bu açıklamaları mümkün olduğunca evrensel ve dolayısıyla da bilimsel bir şekilde yapması gerekir. Bireyin deneyimini ve ortaya çıktığı şartları, kontrol edebildiği ölçütlere dayanarak mümkün olduğunca ince bir biçimde açıklaması gerekir, Bireyin davranışını doğal olarak refleksleri açısından açıklamaya çalışır ve bireyin daha kompleks reflekslerini ise daha basit eylem formlarına kadar götürür. Mümkün olduğunca davranışçı bir ifade

44 [Paralelizmin metodolojik yorumu Kısım 15'te ele alınmaktadır.]

45 [*Die Lehre von den Tonempfindungen; Handbuch der physiologischen Optik.*]

kullanır, çünkü olan biteni üzerinde kontrol sahibi olduğu değişkenler açısından formüle etmelidir.

Modern psikolojinin arkasındaki itici güç, belli durumlar ve belli tepkiler arasında bir korelasyonun elde edildiği zihinsel testte bir izah kazanır. Bu psikoloji hem davranışçı bir özelliğe sahiptir (bireyin deneyimini olabildiğince nesnel terimlerle açıklar), hem de davranışı mümkün olduğunca kontrol edebilmek adına bu tür açıklamalara ve ilişkilere ulaşmaya çalışır. Modern psikoloji, özellikle eğitim alanında, pratik problemlerle de ilgilenir. Bebeklerin ve çocukların zekâlarını, çevredeki araçların kullanımına ve belirli tepkilere göre değerlendirebiliriz Bireyi, kendi ayırt edici özellikleriyle düşünüp diğer bireylerle neredeyse aynı tepkileri veren biri olarak nasıl düşünebiliriz? Diğerleriyle aynı dile, aynı ölçü birimlerine sahip olması gerekir ve kendi deneyimi için bir altyapı olarak belirli bir kültürü benimsemesi gerekir. Kendini belli toplumsal yapılara sığdırıp bunları kendisinin bir parçası haline getirmelidir. Peki, bu nasıl olabilir? Aynı bireyleri ele alıyoruz fakat bu bireyler genel bir bütünün bir parçası olmak zorundadır. Ortak olan dünya ile bireye özel olan dünya arasındaki ilişkiye ulaşmamız gerekir. Sonuçta karşımıza, öğrenme sorunları ve okul problemlerini ele alan ve mümkün olduğunca ortak terimlerle ifade edebilelim diye farklı zekâ seviyelerini analiz etmeye çalışan bir psikoloji ortaya çıkıyor; çocuğun yerine getirmek zorunda olduğu görevle ilişkili olabilecek bir şey arıyoruz. Konuşmaya dâhil olan belirli süreçler vardır. Bunlar sayesinde çocuğun yapabileceği şeyi ve alması gereken özel eğitimi tanımlayabileceğimiz ortak şey nedir? Psikoloji aynı zamanda iş dünyası, satış danışmanlığı, personel sorunlarına da el atar. Ayrıca anormallik alanına da girip anormal bireye özgü olanı bulup bunu, bir taraftan normal olanlar, diğer taraftan da anormalliklerde ifade bulan yapılarla ilişkilendirmeye çalışır. Psikolojinin, bireylerin deneyimi ve bunun gerçekleştiği şartlar arasında ilişki kurma problemi ile yola çıkması, deneyimleri davranış açısından açıklaması ve eğitim ve kontrol amaçları için,

bulduğu bu korelasyonlardan bir an önce pratik fayda sağlamaya çalışması epey ilgi çekicidir. Temel olarak pratik bir bilim haline gelmeye başlamış ve çağrışımçı psikoloji etkisinde önceki dönem dogmalarla dolu olan felsefi ve psikolojik problemleri bir kenara itmiştir. İşte tüm bunlar davranışçı psikolojinin doğuşunda etkili olmuştur.

Bu türden bir psikoloji çağrışımçı doktrinin karşısına konabilecek bir rakip değildir, bu şekilde görülmemelidir. Yapmaya çalıştığı şey, bireysel deneyimin meydana geldiği şartların ne olduğunu anlamaktır. Bu deneyim, kendisini takip edebilmek adına davranışa geri götürecektir türdedir. Psikolojik araştırmayı diğerlerinden ayıran da budur. Tarih ve diğer tüm sosyal bilimeler insanoğluya ilgilenirler fakat temelde psikolojik değildirler. Ekonomi, değer sorunu ve arzu; siyaset bilimi ise birey-devlet ilişkisi ile ilgilenir. Bireyler açısından düşünülmesi gereken insan ilişkilerinin ele alınmasında psikoloji büyük önem taşımaktadır. Sosyal bilimlerin tamamının psikolojik bir bakışı vardır aslında. Tarih yaşam öyküsünden başka bir şey değildir; tüm bu sosyal bilimler kendi özelliklerine göre bireyi ele alırlar; bireyin farklı durduğu, dikkat çektiği yerde bireye ya tüm toplumda elde ettiği şeyler ya da sahip olabileceği yıkıcı etki açısından bakılır. Fakat biz, sosyal bilimciler olarak öncelikle bireyin böyle bir deneyimini çalışmalıyız. Psikoloji, bireyin her an yaşayabileceği ve kendine özgü olan deneyimlerinin incelenmesini sağlayacak yöntemi geliştirmeye çalışmaktadır. Ve bu metodun oluşması için, birey deneyiminin gerçekleştiği şartların bilinmesi gerekir. Bireyin deneyimini, meydana geldiği şartlar açısından açıklamaya çalışmalıyız. Psikolog bilgi edinmek için araştırma yapsa da esasında yöneldiği şey kontrol sorunudur. Bilgimizi artırmak isteriz tabii ki ama bunun arkasında, elde ettiğimiz bilgi aracılığıyla kontrol elde etme çabası bulunmaktadır ve bugün modern psikoloji, bu kontrolün gerçekleşebileceği alanlara gittikçe daha da çok girmektedir. Test edilebilen korelasyonları geliştirebildiği sürece de başarılı olmaktadır. Toplum üyelerinin doğası içinde kabul

edilen, fakat belirli bir birey düzeyinde tanımlanan, bireyin doğasındaki faktörlere ulaşılması gerekir. Bunlar gittikçe kendini daha fazla öne çıkaran problemlerdir.

Modern psikolojinin değinmem gereken bir başka safhası ise son zamanlarda ilgi gören *gestalt* psikolojisidir. Burada birey deneyimine ve bu deneyimin meydana geldiği şartlar için ortak olan deneyim aşamaları veya öğelerinin⁴⁶ tanımlanması söz konusudur.

Nesnelerin kendilerinde olduğu kadar birey deneyimindeki algı alanında da genel formlar mevcuttur. Deneyim bir bütünle başlar ve peşinde olduğumuz öğelere ulaşabilmek adına bir bütünlük içermesi beklenir. Bizim için önemli olan şey, birey algısında görülen bir öge ve bu algının meydana geldiği bir şart olarak görülen şeyin tanınmasıdır. Algımızda sahip olduğumuz bütünün birbirinden ayrı elementlerin bir örgütlenmesi olduğu varsayımı, deneyim analizinin karşısında bir görüştür. *Gestalt* Psikolojisi bize birey deneyiminde görülen bir başka öge ve deneyimin meydana geldiği şartları belirleyen dünyayı sunar. Daha önceden, uyaranlar ve merkezi sinir sisteminden çıkarılacaklarla yetinmek zorunda olduğumuz ve daha sonra bunları birey deneyimiyle ilişkilendirdiğimiz yerde, şimdi hem birey deneyiminde hem de şartlandıran dünyada tanınmak durumunda olan belirli bir yapı bulunmaktadır.

Davranışçı psikoloji bir sistem tesis etmekten ziyade bir eğilim, birey deneyiminin meydana geldiği şartları açıklama eğilimi göstermektedir. Uyaranların tüm etkileri merkezi sinir sistemi boyunca takip edilebilir, bu yüzden de görünenin ötesindeki meseleyi ele alıp organizmadaki, yani dışarıda olan biten her şeyin temsilcisi olan merkezi sinir sistemindeki bir şeye dönmekteyiz. Bir ışığı düşünelim; ışık retinaya çarpana kadar bizi etkilemez. Ses kulağa ulaşana kadar bir etki yaratmaz. Bu yüzden

46 [W. Köhler, *Die Physischen Gestalten in Ruhe und im Stationären Zustand; Gestalt Psychology*]

diyebiliriz ki tüm dünya, organizmanın içinde olanlar açısından açıklanabilir. Ve yine diyebiliriz ki, ilişkilendirmeye çalıştığımız şey merkezi sinir sistemi ve birey deneyiminde olup bitenlerdir.

Bununla birlikte, burada bir daraltma yapıldığını kabul etmemiz gerekir. Ne merkezi sinir sistemi ne de nesneleri kendi başlarına düşünemeyiz. Bütün süreç bir uyarandan başlar ve devamında meydana gelen her şeyi kapsar. Böylece psikoloji, algıların farklılığını uyarının fiziksel yoğunluğu ile ilişkilendirir. Kaldırmakta olduğumuz bir ağırlığın yoğunluğunu merkezi sinir sistemine dayanarak açıklayabilirdik, fakat bu zor bir yol olurdu. Psikolojinin yapmaya çalıştığı şey bu değildir. Yapmaya çalıştığı şey, birey deneyimini, meydana geldiği şartlar bakımından açıklamaktır. Bu şartlar sınırlar açısından çok nadir açıklanır. Bazen tüm süreci merkezi sinir sistemine kadar takip edebiliriz. Fakat şartların büyük bir kısmını bu yönde açıklamak imkânsızdır. Bize gelen ışığın yoğunluğunda, yaptığımız gürültüdeki deneyimleri, sıcak ve soğğun üzerimizde yarattığı etkileri, yine tüm bu deneyim ve etkilere dayanarak kavrayabiliriz, yani kontrolümüzün olduğu yerde. Bu tip bir kontrolün olabilmesi için genelleştirilmiş bir açıklamaya sahip olmamız gerekir. Deneyimin meydana geldiği şartları bilmemiz lazım. Mümkün olan en genel korelasyon yasalarını bulmaya çalışırız. Ama psikolog, birey deneyimiyle ilişkilendirilebilecek bir şart bulmaya çalışır. Yapmaya çalıştığımız, birey deneyimi ve durumlarını mümkün olduğunca genel olarak açıklamaya çalışmaktır. Davranışçı psikolojiyi önemli kılan da budur. Bu, eski bir sistemin yerini alan yeni bir psikoloji değildir.

Nesnel bir psikoloji bilinci dışarıda bırakmaya değil, birey zekâsını, onun nasıl çalıştığını ve nasıl geliştirebileceğini anlamamızı sağlayacak şekilde açıklamaya çalışır. Dolayısıyla bu gibi bir psikoloji, deneyimin bu iki safhasını mümkün olduğunca birbirine yaklaştıran ya da tüm bu süreçleri her iki alan için de ortak olan bir dile aktarabilen bir açıklama peşinde olmalıdır. Biz ayrı iki dil, hem fiziksel olgular hem de bilinçli olguların dilini

istemiyoruz. Eğer analizin sınırlarını zorlarsanız, bilinçte gerçekleşen her şeyin bir şekilde insan kafasının içine yerleştirilmesi gerektiği gibi sonuçlar elde edersiniz, çünkü bilinci etkileyen rastlantısal bir ilişkiyi takip etmektesinizdir. Bahsettiğimiz insan kafası gözlemlediğiniz kafaya dayanarak açıklanmaz. Bertrand Russel gerçek kafanın bir fizyoloğun incelediği kafa olmadığını, fizyoloğun kendi kafası olduğunu söyler. Bunun ne kadarı doğrudur bilinmez; bu psikologların ilgilendiği bir konu değildir. Bu modern psikolojinin bir problemi değildir ve davranışçılık belli bir noktaya kadar geçerli, ama ondan sonra arıza veriyor gibi düşünülmemelidir. Davranışçı psikoloji sadece korelasyonu başarıya ulaştıracak, anlamlı bir genel açıklamaya erişmeye çalışmaktadır. Psikoloji tarihi her zaman bu yönde ilerlemiştir. Şu anda psikolojide gerçekleşen şeyleri ve psikolojinin nasıl diğer alanlara taşındığını gören herkes bunun arkasında yatan gücün, deneyimin olduğu şartlar üzerinde bilime kontrol sağlayacak bir korelasyona ulaşmada yattığını görür.

“Paralelizm”, içerisinde şanssız bir çıkarım barındırmaktadır: fiziksel ile zihinsel, bilinç ile bilinçdışı dünya karşıtlığına tarihsel ve felsefi olarak bağlıdır. Aslında biz sadece, gerçekleştiği şartlar altında deneyimin ne olduğunu açıklamaya çalışıyoruz. Bu gerçek, “paralelizmin” ardında gizlidir ve korelasyonları tesis etmek için her iki alan da mümkün olduğunca ortak bir dille ifade edilmelidir. Davranışçılık da bu doğrultuda bir akımdır. Psikoloji bilinçle ilgilenmez; psikoloji, bireyin deneyimini, gerçekleştiği şartlarla ilişkisi içinde ele alır. Şartların toplumsal olduğu yerde de psikoloji, sosyal psikoloji olur. Deneyimin davranış aracılığıyla kavranabileceği yerde de davranışçı olur.⁴⁷

47 Bazı metafizik çıkarımları önlemek amacıyla şunu söylemek isterim ki; bir elimizde bireysel deneyim, ki bunun kişiye özgü olduğunu da söyleyebiliriz, diğerinde ise ortak dünya şeklinde ve birbirinden metafiziksel olarak ayrılacak iki ayrı varoluş ya da gerçeklikten bahsettiğimiz yanılgısına düşülmemelidir. Bireyin deneyimi, kendi duyu ve algısı olarak beliren birçok şey daha sonra genele dönüşmektedir. Her keşif, kâşifin kendi yaşam öyküsü açısından ifade edilmesi gereken deneyimle başlar. Kâşif, diğer insanların

göremediği çıkarımları ve ayrıntıları fark eder ve bunları sadece kendi deneyimi açısından kaydeder. Bunu yapmasındaki amaç, diğer insanların da benzer bir deneyim yaşayabilecek olmasıdır. Daha sonra bu yabancı olguların açıklamasını bulmaya çalışır. Hipotezler geliştirip bunları test eder ve bunlar daha sonra ortak mülkiyet haline gelir. Yani zihinsel ve fiziksel ile özel ve genel alanlar arasında yakın bir ilişki vardır. Bunlar arasında ayrımlar yapabiliriz, aynı faktör şimdi özelken daha sonra genel olabilir. Kâşifin, kendi gözlemleri, hipotezleri ve deneyleri sayesinde oluşturduğu çalışması, kendine özel olan deneyimi evrensel bir forma dönüştürecek olan gözlemleri, hipotezleri ve deneyleri de barındırır. Aynısı diğer alanlar için de söylenebilir; büyük bir ressamın kendi duygularını aktarıp, diğerler insanlar da bu duygulara iştirak edebilsin diye evrensel bir form verdiği eserinde olduğu gibi.

İKİNCİ BÖLÜM

ZİHİN

7. WUNDT VE JEST KAVRAMI

Bizim ilgilendiğimiz sosyal bilim alanı Darwin'in eseri ve Wundt'un çok daha detaylı sunumu sayesinde kendini bize göstermiştir. Wundt'un paralelizmini ele alırsak, toplumsal deneyim sorunsalını ele alabileceğimiz bir bakış açısına ulaşırız. Wundt, paralelizmi merkezi sinir sisteminde ve bireyin kendine ait olarak kabul ettiği deneyimlerde gerçekleşenler arasında bulmaya çalışmıştır. Bu iki alan için ortak olan şeyi keşfetmesi gerekiyordu -zihinsel deneyimde bulunan ama fiziksel terimlerle ifade edebileceğimiz bir şey-.⁴⁸

Wundt, ilk başta toplumsal davranışın bir parçası olarak ilk evrelerinde yer alan ve daha sonra bir sembol haline gelen jest kavramını soyutlamıştır.⁴⁹ Bir toplumsal eyleme dâhil olan

48 [Karş. *Grundzüge der physiologischen Psychologie*.]

Wundt'un psikofiziksel paralelizminin temel eksiği, tüm psikofiziksel paralelizmin temel eksiğidir: Gerekli olan paralelizm aslında fiziksel tarafta tam anlamıyla mevcut değildir, çünkü fizyolojik deneyim sürecinin duyu aşamasının (motor değil) zihni bir bağlantısı vardır. Bu yüzden paralelizmin fiziksel yönü sadece fizyolojik olarak tamamlanabilir. Ve Wundt'un psikofiziksel paralelizminin temel eksiği, bu paralelizm üzerine dayandırdığı toplumsal deneyim -özellikle iletişim- analizini sekteye uğratır.

49 [*Völkerpsychologie*, Vol. I. Mead'in Wundt değerlendirmesi için karşı."The Relations of Psychology and Philology," *Psychological Bulletin*, I (1904), 375 ve sonrası; ve daha eleştirel yaklaştığı "The Imagination in Wundt's

diğer formlar için uyarıcı görevinde bulunan toplumsal eylem bölümü işte budur. Jest için köpek dövüşü örneğini vermiştim. Her bir köpeğin hareketi diğerinin tepkisi için bir uyarıcı görevi görmektedir. Dolayısıyla bu ikisi arasında bir ilişki olduğunu ve diğer köpek tarafından karşılık verilen hareketin değişim geçirdiğini söyleyebiliriz. Bir köpeğin diğerine saldırmaya hazır oluşu, diğerinin duruşunu ya da tavrını değiştirmesine yol açan bir uyarıcıya dönüşür. İkinci köpeğin tavrında bir değişim görünür görünmez, birinci köpeğin tavrında da bir değişim meydana gelir. Burada jestlerin iletişimi söz konusudur. Ancak bu jestlerin anlamlı olduğunu söyleyemeyiz. Bir köpeğin kendine, “eğer hayvan şu yönden gelirse boğazıma sarılır, o zaman ben de şöyle döneyim” diyebileceğini düşünemeyiz. Burada olan şey, diğer köpeğin yaklaşma yönü sebebiyle kendi duruşundaki fiili bir değişimdir.

Boks ve eskrimde de benzer bir durum vardır. Birinin hareketine göre diğeri hamlesini değiştirir; aslında bir darbe gelmeden önce epey bir ileri geri hamleler olur. Köpek dövüşündekiyle aynı durumdur. Başarı için saldırı ve savunmanın çok hızlı gerçekleşmesi gerekir. Birey kendini “içgüdüsel olarak” karşıdakinin hareketine uyarlamalıdır. Bunu planlamak elbette mümkündür. Bir saldırı alanı açmak için vuracakmış gibi yapılabilir, ancak çoğu durumda bu plansız gelişir.

Bu durumda elimizde, eylemin belli bölümlerinin karşıdaki birey için tepkilere kendini uyarlamasını sağlayacak bir uyarıcı olduğu bir durum mevcuttur. Aynı zamanda karşıdakinin gerçekleştirdiği uyarılama da, diğeri için kendi hareketini değiştirip yeni bir hamleye başlamasını sağlayacak uyarıcı konumundadır. Meydana gelen tepkiler için uyarıcı görevi gören eylem başlangıçlarına ilişkin olarak, bu bireyler açısından bir dizi hareket ve tavır mevcuttur. Bir tepkinin başı, ilk failin tavrını değiştirecek, farklı bir eylem benimsetecek bir uyarandır. Jest terimi, karşıda-

ki bireylerin tepkileri için uyaran görevi gören toplumsal eylemin ilk safhaları olarak tanımlanabilir. Darwin bu tür jestlerle, duyguları ifade ettiklerini düşündüğü için ilgilenmiştir. Öyle ki, bunu jestlerin tek işlevi olarak düşünmüştür. Darwin'e göre jestler, hayvanların duygularını dışa vuruyordu; bir köpeğin sahibiyle yürüyüş yaparken takındığı tavırda neşe duygusunu görmüştür. Ve jestleri büyük ölçüde bu açıdan değerlendirmiştir.

Bunun jest konusuna mantıklı bir yaklaşım olmadığını göstermek Wundt için hiç de zor olmamıştır. Jestler esasında duyguların dışa vurulması gibi bir işleve sahip değillerdi: Bunları uyaran yapan şey, daha çok farklı formların dâhil olduğu kompleks eylemlerin parçaları olmalarıydı. Esasında jestler, belli bir tepkiye sebep olduklarında, diğer formda gerçekleşen değişim üzerinden kendileri de değişir; dolayısıyla da toplumsal eylemin düzenlenmesinde önemli bir paya sahiptirler. Jestler bir gözlemci için duyguların dışavurumudur ve duyguları dışa vurma işlevi doğal olarak bir ressamın veya bir aktörün çalışma alanı olabilir. Aktör bir şairle aynı pozisyonadadır: Kendi hal ve hareketleriyle, ses tonuyla, jestleriyle duygularını ifade eder ve diğerlerinde de bu duyguları uyandırır. Bu yolla hayvanların birbirleriyle iletişiminde ya da bir boksör ya da eskrimcinin hareketlerinde bulunmayan bir işlev elde ederiz. İşlevini yerine getirip diğerlerinde tepkiler açığa çıkaran jestler ve yeniden uyarılma için uyaran haline gelen bu tepkiler üzerinden, son toplumsal eylem gerçekleştirilene kadar bu etkileşimi takip edebiliriz. Bunun bir diğer örneğini ebeveyn-bebek ilişkisinde görebiliriz –bebekten, uyarıcı bir ağlama, ebeveyninden ise karşılık veren bir tonda tepki ve sonuçta bebeğin ağlamasında bir değişim-. Burada çocuk bakımında ortak bir toplumsal eylem gerçekleştiren iki formun bir dizi uyarlamasıyla karşılaşırız. Böylece tüm bu örneklerde gördüğümüz gibi, toplumsal süreçte bir fonksiyonu olan, duyguların dışavurumu olabilen ya da daha sonra bir düşüncenin, bir anlamın ifadesi hale gelen jestin soyutlanabildiği bir toplumsal süreç elde ederiz.

Buradaki temel alan, farklı formların etkileşimini içeren ve

dolayısıyla da toplumsal sürecin gerçekleşmesinde bu formların içerdiği davranışların birbirlerine göre uyarlamasını gerektiren toplumsal eyleme aittir. Bir toplumsal süreç içerisinde, jestler ve tepki uyarlamalarına yol açan eylem evreleri yer alır. Eylemin bu evreleri, beraberinde tavrı ve hatta içsel tutumu da taşır. Hayvan öfkelenmiş ya da korkmuş olabilir. Eylemlerin arkasında bu tarz duygusal tutumlar mevcuttur, ancak bunlar devam etmekte olan bütün sürecin yalnızca bir kısmıdır. Öfke kendini saldırıda gösterir; korku ise geri çekilmede. O halde diyebiliriz ki, jestler form tarafından sergilenen bu tutumları ifade etmektedirler, yani bizim için o anlamı taşımaktadırlar. Bir hayvanın öfkeli olduğunu ve saldıracağını anlarız. Bunu hayvanın hareketlerinden çıkarırız. Yoksa hayvanın bunu büyük bir kararlilikla tasarladığını söyleyemeyiz. Bir kişi, öncesinde planlamadan diğer kişiye vurabilir; ya da arkasında büyük bir gürültü duyduğunda ne yaptığını fark etmeden yerinden sıçrayıp uzaklaşabilir. Kişinin zihninde bir düşünce varsa o zaman jest, hem karşı tarafa hem de bireyin kendisine bir anlam ifade eder. Gözlemci, köpeğin tavrının saldırmaya yönelik olduğunu anlar, fakat bunun köpek tarafından bilinçli bir saldırı tasarısını ifade ettiğini söylemez. Bununla birlikte, bir kişi yumruğunu yüzünüze sallarsa, bu kişinin düşmanca bir tavrı olduğunu ve bunun arkasında bir niyet ya da düşünce olduğunu kabul edersiniz. Bunun yalnızca olası bir saldırı olmadığını, ayrıca bireyin deneyiminde bir düşünce barındırdığını da farz edersiniz.

O halde jest, ardında bir düşünce ifade ediyorsa ve diğer bireyde bu düşünceyi uyandırıyor, artık elimizde anlamlı bir sembolümüz var demektir. Köpek dövüşü örneğinde, uygun tepkiyi açığa çıkaran bir jest vardır; burada ise, bireyin deneyiminde bir anlama karşılık gelen ve diğer bireyde de bu anlamı uyandıran bir sembol vardır. Jest bu duruma ulaştığında artık “dil” dediğimiz şeye dönüşmüş demektir. Artık anlamlı bir semboldür ve belirli bir anlamı ifade eder.⁵⁰

50 [Bkz. “A Behavioristic Account of the Significant Symbol,” *Journal of Philosophy*, XIX (1922), 157 ve sonrası.]

Jest, davranışın toplumsal sürecinde diğer bireylerin davranışlarını uyarladıkları bireysel eylemin bir evresidir. Sözel jest, hem bunu sergileyen bireyde hem de açık bir şekilde buna tepki veren bireyde aynı etkiye sahip olduğunda anlamlı bir sembole dönüşür ve böylece jesti sergileyen bireyin benliğiyle bir ilişki içerir. Genel olarak jest, 'bilhassa sözel jest, bir nesneyi toplumsal davranış içerisinde, toplumsal eyleme katılan tüm bireyler için ortak nesne olarak gösterir. Jestin işlevi, toplumsal eyleme dâhil olan bireyler arasında uyarlama yapmayı mümkün kılmaktır. Anlamlı jest veya anlamlı sembol, anlamsız olanlara göre uyarlama ve yeniden uyarlama için daha çok kolaylık sağlar, çünkü hem jesti sergileyen bireyde hem de diğer bireylerde jeste yönelik aynı tutumu uyandırır. Böylece birey, davranışının bir parçası olarak jeste yönelik tutumun bilincinde olur ve sonraki davranışını diğerlerinin davranışına göre uyarlayabilir. Kısacası, jestlerin bilinçli veya anlamlı iletişimi, anlamsız veya bilinçsiz olanlara göre toplumsal eylem içerisinde çok daha etkili bir ortak uyarlama mekanizması sunar.

Bir toplumsal eylem veya durumda birey bir jest aracılığıyla diğer bireye ne yapacağını işaret ettiğinde, yaptığı jestin anlamının bilincindedir; ancak elbette diğer bireyden bu jeste yönelik bir tutumun gelmesi gerekir. Jestler, diğer bireylerde uyandırdıkları tepkilerin aynısını, bunları sergileyen bireyde de uyandırdıklarında anlamlı sembollere dönüşürler. Ve toplumsal süreç içerisindeki tüm jest iletişimlerinde bireyin anlam akışı ile içeriğin bilincinde olması, diğer bireyin birinci bireyin jestine yönelik sergilediği tavrın yine birinci birey tarafından anlaşılmasına bağlıdır. Böylelikle her jest, toplumsal süreç içerisindeki belirli bir eylemi ya da tepkiyi, yani jestin diğer bireyde doğrudan, jestin sahibi bireyde de dolaylı olarak açığa çıkardığı eylem ya da tepkiyi temsil eder. Ve bu temsil edilen eylem ya da tepki, anlamlı sembol olarak jestin anlamını oluşturur. Yalnızca ve yalnızca anlamlı sembol olarak jest üzerinden akıl ya da zihnin varlığı mümkündür; ve yine yalnızca anlamlı sembol olarak

jest üzerinden düşünme -bireyin kendisiyle jestler aracılığıyla gerçekleştirdiği içselleşmiş iletişimi- gerçekleştirebilir. Toplumsal süreçte diğer bireylerle yürüttüğümüz jest iletişimindeki içselleştirme düşünmenin özüdür ve bu yüzden, içselleşmiş olan jestler anlamlı sembollerdir çünkü bir toplum ya da toplumsal grubun üyeleri için aynı anlamlara sahiplerdir. Jestler, kendilerine tepki veren bireylerde uyandırdıkları tutumların aynısını jestleri gerçekleştiren bireylerde de uyandırır: Aksi takdirde birey bu jestleri içselleştiremez ya da anlamlarının bilincinde olamaz. İleride de göreceğimiz üzere, anlamlı sembol ve jestlerin doğuşu ve oluşumunu kapsayan bu dinamik, aynı zamanda zihninin ve bilincinin doğuşu ve oluşumundan da sorumludur.

Wundt'un doktrinine göre, jest ile duygu veya bireyin zihinsel tutumu arasındaki paralelizm diğer bireyde de benzer bir paralelizm kurulmasını mümkün kılmaktadır. Jest, diğer bireyde aynı düşünce ve aynı duygusal tutumu uyandıracak bir jest ortaya çıkarır. Bunun gerçekleştiği yerde bireyler birbirleriyle konuşmaya başlamış demektir. Daha önce değindiğim şey, anlamlı sembol veya jest içermeyen jest iletişimleriydi. Köpekler birbirleriyle konuşmazlar; zihinlerinde herhangi bir düşünce yoktur; bir köpek diğerine bir düşünce aktarmaya da çalışmaz. Ancak insan bireyini düşündüğümüzde, eğer jest kişinin yapacağı şeye ilişkin belirli bir zihinsel durumla bir paralellik gösterirse ve bu jest benzer bir jesti ve benzer bir düşünceyi diğer bireyde ortaya çıkarırsa, işte o zaman anlamlı bir jest olur. Her iki tarafın zihninde belli düşünceleri simgeler.

Wundt'un paralelizmini benimsersek bu analizi gerçekleştirmekte zorluk çekeriz. Bir kişi yüzünüze doğru yumruğunu salladığında, bu sizin tarafınızda bir tepkiyi açığa çıkaracak eylemin başlangıcıdır, yani bir jesttir. Vereceğiniz tepki değişebilir: Karşıdaki kişinin fiziksel heybetine göre değişebilir; sizin de yumruğunuzu sallayabileceğiniz ya da geri çekebileceğiniz anlamına gelebilir. Bu durumda farklı tepkilerin tamamı mümkündür. Wundt'un dilin kökenine ilişkin teorisinin uygulan-

bilmesi noktasında, ilk bireyin kullandığı jestin zihinde aynı düşünceyi uyandırabilmesi için birey deneyiminde bir bakıma yeniden üretilmesi gerekir. Dilin başlangıcını sonraki aşamalarıyla karıştırmamalıyız. Köpeğin tavrını görür görmez bunun bir saldırı anlamına geldiği ya da bir sandalye için etrafına bakınan bir insan gördüğümüzde, bunun kişinin oturmak istediği anlamına geldiği doğrudur. Jest bu süreçleri ifade eder ve bu ifade de gördüğümüz şey tarafından açığa vurulur. Ancak burada dilin gelişimine ilişkin analizin halen başındayız. Fiziksel duruma karşılık gelen belirli bir zihinsel durum olduğunu düşünürsek, jestin karşıdaki bireyin davranışında aynı jesti uyandıracığı noktaya nasıl ulaşacağız? İlk başta, diğer bireyin jesti sizin bununla ilgili yapacağınız şeyi söyler; o kişinin duygu ya da düşüncesini ifade etmez. Diyelim ki bir insanın öfkeli saldırısı sizde korku uyandırdı, o zaman zihninizde öfke değil, korku yer alacaktır. Kişinin jesti sizde korku ifade edecektir. İşte birincil durum budur. Büyük köpek küçük köpeğe saldırdığı zaman küçük köpek, kuyruğunu bacaklarının arasına sıkıştırır ve kaçar. Ancak jest, ilk bireyde yarattığı şeyi diğerinde ortaya çıkarmaz. Tepki genellikle, toplumsal eylemdeki uyarandan farklı türdedir, dolayısıyla açığa çıkan farklı bir eylemdir. Bir eyleme karşılık gelen belirli bir düşünce olduğunu varsayarsanız, o zaman daha sonraki aşamada ilk bireyin düşüncesine ulaşmanız gerekir. Sizin kendi düşünceniz ise belirli bir amaca uygun düşen, size ait bir düşünce olacaktır. Bir de şöyle açıklayalım; jest “A”ya karşılık gelen düşünce için “a” dersek, ilk bireydeki jest “A”, ikinci bireyde jest “B”yi ve bunun ilgili düşüncesi olan “b”yi devreye sokar. Burada “A” ya diğer bireyin zihninde karşılık gelen düşünce “a” değil, “b”dir. Bu tür bir süreç, ilk jesti, yani “A” jestini yapan bireyin zihnindeki düşünceyi (“a”yı) ortaya çıkaramaz.

Tepki veren bir organizma, diğer organizmadan gelen bir jestin zihinsel bağlantısı ya da düşüncesini, Wundt’un iletişimin psikolojik analizi bakımından nasıl deneyimler? Buradaki zorluk, toplumsal süreç içerisindeki iletişimi açıklamak için Wundt’un,

benlikleri bu sürecin öncülü olarak görmesinde yatmaktadır. Fakat bunun aksine benlikler toplumsal sürece dayanarak açıklanmalı ve bireyler, iletişim ya da farklı bireylerin zihinleri arasındaki temas mümkün olmadan önceki bu süreçle temel bir ilişki içine oturtulmalıdır. Bedenin kendisi bir benlik değildir; toplumsal deneyim bağlamında bir zihin geliştiğinde ancak bir benliğe dönüşür. Benliğin ve zihnin oluşumu ve gelişimini deneyimin toplumsal süreci açısından açıklamak Wundt'un aklına gelmemiştir. Bu süreci mümkün kılan öğeler olarak zihin ve benliği, ve süreç içerisindeki iletişimi önden varsayması bu sürece yönelik yaptığı analizi geçersiz kılmaktadır. Wundt'un yaptığı gibi siz de en baştan zihnin var olduğunu kabul ederseniz, toplumsal deneyim sürecini, zihnin kökenini ve zihinler arasındaki etkileşimi bir gizeme dönüştürürsünüz. Diğer yandan, toplumsal deneyim sürecini zihnin varlığından önce düşünür ve zihnin kökenini bu süreç içerisinde yer alan bireyler arasındaki etkileşim açısından açıklarsanız, işte o zaman hem zihnin kökeni hem de zihinler arasındaki etkileşimi gizemli ya da mucizevi olmaktan kurtarırsınız. Zihin, toplumsal süreçte jestlerle kurulan iletişim aracılığıyla doğar -iletişim, zihinle değil-.

Böylece Wundt, iletişimin zihnin doğasının temeli olduğu gerçeğini ve zihni davranışçı açıdan ele almanın avantajı ve değerinin bu gerçeği kabul etmekte yattığını gözden geçirir. Wundt'un iletişim analizi, iletişim kurabilen zihinlerin önceden var olduğunu savunmakta ve bu varoluş Wundt'un psikolojik izahında açıklık getirilemeyen bir sır olarak kalmaktadır. Ancak iletişimin davranışçı açıdan analizi böyle bir ön kabulde bulunmaz; onun yerine zihnin varoluşunu iletişim ve toplumsal deneyim bakımından açıklar. Zihni toplumsal deneyim ve iletişim sürecinde doğup gelişen bir olgu olarak görerek yapılan bir analiz, zihnin doğasına gerçek bir ışık tutacaktır. Wundt, düşünce ve jest (veya sembol) arasında, duyusal süreç ve zihinsel içerik arasında bir ayırım ya da bir düalizm tesis eder, çünkü psikofiziksel paralelizmi kendisini bu düalizme kaçınılmaz olarak bağlamak-

tadır. Bunlar arasında toplumsal eylem içerisindeki iletişim sürecine dayanarak işlevsel bir ilişki kurma ihtiyacı olduğunu kabul etmesine rağmen, Wundt'un psikolojik kavrayışı üzerine kurulabilecek bu tip bir ilişki, toplumsal deneyimin zihninin oluşumu ve gelişimi üzerindeki etkisini açıklığa kavuşturamaz. Böyle bir açıklama ancak ve ancak iletişimin davranışçı açıdan analizi ve bu analizin bizi götürdüğü iletişim üzerinden zihninin doğasının izahıyla sağlanabilir.

8. TAKLİT VE DİLİN KÖKENİ

Wundt'taki pürüz taklit kavramıyla geçmişte giderilmeye çalışılmıştır. Elbette, bir kimse yüzünüze yumruk salladığında sizin de bu kimseyi taklit edeceğinizi var sayarsak, onun yaptığını yaparsınız ve ikinizin aklında da aynı düşünce yer alır. Aslında toplumsal eylemde, uyaranlara benzeyen tepkilerin olduğu bazı durumlar da vardır ama çoğunlukla birbirlerinden farklıdırlar. Bununla birlikte, genel olarak belli formların birbirlerini taklit ettiği varsayılır. Taklit ve davranıştaki rolü (özellikle alt düzey formlardaki) üzerine epey çalışma yapılmıştır, fakat bu çalışmaların sonucunda taklidin önemi daha da azalmıştır, üst düzey hayvanların davranışlarında bile. Eskiden beri maymunların en taklitçi hayvanlar olduğu düşünülür, ancak bilimsel çalışmalar sonucunda bunun bir mit olduğu ortaya çıkmıştır. Maymunlar çok hızlı öğrenirler, fakat taklit etmezler. Köpekler ve kediler de bu açıdan incelenmiş ve bir formun davranışının diğer formda aynı eylemi doğurma amacına hizmet ettiğine ulaşılmamıştır.

İnsan türünde taklit, dil açısından önemli olan sözel jestte görülmektedir. Bu yüzden, psikologlar net bir analize ulaşamamış olsalar da, filologlar duyduğumuz sesleri taklit ettiğimiz varsayımını sürdürmüşlerdir. Bunun örnekleri belli hayvan türlerinde, özellikle de kuşlar gibi daha zengin fonetik artikülasyonlara sahip olanlarda görülmektedir. Serçe, kanaryayla bir arada tutulduğunda kanaryayı taklit etmesi sağlanabilir. Papağan "konuşmayı" öğrenir. Ancak ileride göreceğimiz gibi bu gerçek bir

konuşma değildir, çünkü papağan bu yolla düşüncelerini aktarmamaktadır; sadece duyduğu sesleri taklit etmektedir.

Genel bir içgüdü olarak taklit insan psikolojisi alanında artık önemini yitirmektedir. Eskiden insan türünde diğerlerinin yaptıklarını yapmaya iten bir dürtü olduğu düşünülürdü. Taklit çocuklarda özellikle belirgin boyuttadır. Aynı zamanda gelişmemiş canlılar arasında da konuşma sadece taklitten ibarettir. Ayrıca, herhangi bir fikir sunmadan sadece duyduklarını tekrar eden, zeki olmadıklarını düşündüğümüz insanlar da vardır. Ancak şu soru hâlâ geçerliliğini korumaktadır: Neden bu kadar çok taklit etmemiz gerekiyor? Taklidin herhangi bir sebebi var mı? Her davranışın bir işlevi olduğunu kabul ediyoruz. Peki, taklidin işlevi nedir? Yavru canlıların gelişiminde buna bir cevap bulabiliriz. Yavru tilki ebeveynleriyle avlanmaya çıkar ve hangi hayvanları avlayıp hangilerinden kaçınacağını öğrenir; aslında insan kokusuna karşı doğuştan bir kaçınma güdüsü yoktur, fakat büyüklerinin bu kokudan kaçtığını görür ve kendisi de bunu tekrarlar. Dolayısıyla, belli bir uyaranla birleştirilmiş bir dizi tepki bulunmaktadır. Yavru bir canlı, ebeveynle birlikte dolaştığında, kendi doğasında bulunan tüm tepkiler, belirli uyaranlarla birleşir. O halde çok genel olarak, tilki için ebeveynleri taklit ederek insandan kaçan bir canlı diyebiliriz. Ancak bu tanımlama, kaçmanın otomatik bir taklit eylemi olduğunu ifade etmemektedir. Yavru tilki kaçma eylemi göstereceği bir durumda bulunmakta ve insan kokusu belirlediğinde, bu koku geri çekilme eylemiyle birleştirilmektedir. Alt düzey hayvanlar arasında hiçbir yavru için, sadece yetişkin eylemlerini taklit ediyor diyemeyiz. Bebeklik döneminde yavru, hemen hemen içgüdüsel diyebileceğimiz tepkileri belli uyaranlarla birleştirme özelliğini kazanırlar.

İleride de göreceğimiz üzere yukarıdaki gözlem ve çekinceler, taklit kavramının sık sık dile getirilen tartışmalı yanını doğrulamaz. Bir zamanlar “taklit” terimi, sosyal psikoloji ve sosyolojide büyük bir öneme sahipti. Fransız sosyolog Gabriel Tarde’nin

tüm sosyoloji teorisinin temelini oluşturunuyordu.⁵¹ İlk başta psikologlar yeterli bir analiz yapmadan, insanın diğer insanların yaptıklarını yapma eğilimi içinde olduğunu kabul ediyorlardı. Bir insan, neden diğer insan gözünü kırptığı için kendisi de gözünü kırpmaya gereği duyar? Nasıl bir uyaran diğer insanı bu şekilde davranmaya iter? Bunu yapan başka bir insanı görmesi mi? Bu geçerli bir tahmin değildir.

Buradan Wundt'un paralelizminde dil için yaptığı açıklamanın temeline ulaşırız. Wundt bir yandan formun davranışı için belirli bir anlamı olan fiziksel durumu ve diğer yandan da fizyolojik veya biyolojik değerlerin ifadesi olan fikirlerin zihinsel bir kompleksini kabul etmiştir. Wundt'un problemi, anlamlı iletişim olarak dili bu durumun dışında tutmasıdır.

Jestlerin iletişimiyle yansıtılan öyle durumlar vardır ki burarlarda eylemin belli kısımları, formların eylemdeki kendi kısımlarını yerine getirmeleri için uyaran görevi görürler. Toplumsal eylemde diğer formlar için uyaran görevi gören bu bölümler için artık jest diyebiliriz. O zaman jestler, eylemin diğer formlar üzerinde etki yaratan bölümünü oluşturur. Bir bakıma, eylem diğer formu etkilediği ölçüde jest eylemi temsil eder diyebiliriz. Sıkılmış yumruk gibi bir şiddet tehdidi, diğer form için bir savunma ya da geri çekilmeye yönelik bir uyarandır. Eylemin anlamını da beraberinde taşır. Burada anlamı, yansıtıcı bilinç açısından değil, davranış açısından tanımlıyorum. Gözlemci için jest, tehlike ve bireyin bu tehlikeye tepkisi anlamına gelir. Belirli bir eylemi açığa çıkarır. Bilincin içinde uyaranın hem duygu hem de düşünce formunda bulunduğunu farz edersek, zihinde de, içinde uyaranın, yumruğun ve bunun yanında saldırı düşüncesinin yer aldığı duygu bulunur. Yumruk, saldırı fikrini çağrıştırdığında tehlikeyi ifade ettiği söylenebilir.

Artık problemimiz düşünce ve sembol arasındaki ilişkiyi jest iletişimine yerleştirmektir. Daha önce de belirttiğim gibi, bu

51 [*Les lois de l'imitation.*]

ilişki dövüşme veya kaçma tepkisine sabit değildir. Orada mevcut olabilir fakat jest iletişiminde bir eylem, diğer formda başka türde bir eylemi devreye sokar. Yani tehdit geri çekilmeye yola açar. Geri çekilme düşüncesi, saldırı düşüncesi değildir. Jest iletişiminde, farklı formlardaki eylemleri ve bunların karşı formlarını harekete geçiren eylemin kısımları olarak jestleri içeren tam bir toplumsal süreç hazırlığı mevcuttur. Eylemler kendilerinden farklı eylemleri açığa çıkarırlar. Benzer eylemlere sebep olsalar da genel olarak tepki uyarandan farklıdır. Bir çocuğun ağlaması, annesinin ilgisini ortaya çıkarır; biri korku, diğeri ise koruma ve endişedir. Tepki diğeri eylemle hiçbir şekilde aynı değildir. Eğer belirli bir uyarana karşılık gelen bir düşünce, Wundt'a göre zihinsel içerik varsa, yansımısını tepkide göstermeyecektir.

Dil, farklı birey deneyimlerinde birbiriyle aynı olan belirli bir içeriğe karşılık gelen bir dizi sembolden oluşur. Bir iletişimin olması için, sembolün o ortamdaki tüm bireyler için aynı şeyi ifade etmesi gerekir. Birkaç birey uyarana farklı şekilde tepki veriyorsa, bu uyarın onlara farklı şeyler ifade ediyor demektir. Birkaç kişinin bir ağırlığı kaldırmaya çalıştığını düşünelim; biri ağırlığın bir tarafından, diğeri öbür tarafından tutar. Eğer bu, farklı türdeki tepkileri gerektiren bir ortak süreçse o zaman bir bireyin imlediği eylem diğerkilerinde farklı tepkileri açığa çıkarır. Jest iletişimi beraberinde, tüm farklı bireyler için evrensel anlama sahip bir sembol taşımaz. Hatta bu olmadan da epey etkili olabilir, çünkü bir bireyin imlediği uyarın, gruptaki diğeri bireylerde farklı tepkileri ortaya çıkaracak uygun uyarın olabilir. Her biri uygun tepki verebilsin diye bireylerin belirli bir uyarana aynı anlamı vermesi zorunlu değildir. İnsanlar bir kalabalığa girerler ve şu ya da bu yöne ilerlerler; bilinçsiz bir şekilde kendilerini onlara doğru gelen insanlara göre ayarlarlar. Muhtemelen hepsinin kafasında farklı şeyler mevcuttur, ama diğerkilerinin jestlerinde, duruşlarında, hareketlerinde farklı tepkiler için yeterli uyarını bulurlar. Bu durum, herkes için aynı şeyi ifade eden bir sembol olmaksızın ortak bir eylemin jest iletişiminde bulunabileceğini

göstermektedir. Bu şartlar altında, zeki bireyler için bu jestleri anlamlı sembollere çevirmek elbette mümkündür. Ortak davranışta evrensel bir ifade bütünü jest iletişimi için olmazsa olmaz değildir.

Bu tip ortak bir davranışı karınca ve arılar arasında görülen tek tip davranışla açıklayabiliriz. Bu tür çok kompleks kolonilerde birçok yönden insan davranışı kadar karmaşık bir karşılıklı ilişkiler ağı mevcuttur. Bazı büyük karınca yuvalarında bir milyon üyesi olan koloniler bulunmakta ve bunlar işlevlerine göre farklı gruplara ayrılmaktadır. Birinin eylemde bulunmasına yol açan bir uyaran, diğerinde farklı bir tepkiyi ortaya çıkarır. Ortak bir eylem mevcuttur, fakat bu türlerin davranışlarında herhangi bir anlamlı dil belirtisine rastlanmaz. Bu, büyük çaplı çalışmaları gerektiren bir alandır elbette, ancak anlamlı sembollere dair de hiçbir iz bulunamamıştır.

İki durum arasındaki farka bir açıklık getirmek istiyorum. Anlamlı sembolleri olmayan hayvan davranışlarında yüksek derecede zekâ mevcut olabilir. Gerekli olan şey, bir formun jestinin diğerlerinde uygun tepkiyi doğurabileceği ortak eylemdir. Birinin jesti diğer formlarda çok farklı tepkileri doğurabilir, ancak jest ortak bir anlam verilmeyebilir. Karıncalar için yiyecek anlamına gelecek ortak bir sembol yoktur. Yiyecek birçok şeyi ifade edebilir: işçiler tarafından toplanması, depolanması, taşınması ve asker karıncaların ağızlarına konulması gereken şeyler. Yiyeceği bu şekilde ifade eden herhangi bir sembolün olduğuna dair bir iz yoktur. Yiyeceğin görüntüsü, kokusu ve konumu belirli bir tepkiye yol açar. Bir karınca bir yiyeceği alır ve yuvasına kadar sürükler. Daha sonra bu, yenilecek bir şeyi ifade eder. Yol boyunca yayılan koku, yolu takip eden diğer karıncalar için bir uyarandır, fakat bu grup için "yol"u ifade eden bir sembol bulunmamaktadır. Yuvalarda yabancı bir form kokusu, diğer formlardan gelen bir saldırı anlamına gelir; fakat yabancı bir karınca, yuvadaki diğer karıncaların ezilmesiyle ortaya çıkan sıvıya bulanıp yuvaya konduğunda, diğerlerinden çok büyük de olsa saldırı olarak

algılanmaz. Çünkü bu koku bir düşmanı ifade etmez. Bu iki durumu karşılaştıralım: birinde, jestlerin tüm grupta uygun tepkiye yol açtığı ve sadece birer uyarının olduğu bir hayli kompleks toplumsal eylem vardır; insanlardaki durumda ise farklı bir tepki mevcut ve bu tepki, grubun tüm üyeleri için aynı anlama gelen belli semboller ve uyarılar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Burada bir düşmanın bağıırışı sadece saldırı uyarısını değil, aynı zamanda farklı ırktan veya farklı toplumdaki bir insanın varlığı demektir. Bu, tüm bireyler için aynı anlama sahiptir ve bu anlam farklı tepkilere aracılık edebilir.

Belirttiğim üzere Wundt'un bakış açısından problem, bu ikinci özelliği daha ilkel jest iletişimine ya da jest aracılığıyla oluşan davranışa aktarmaktır. Bir grubun farklı üyeleri tarafından tek bir uyarana verilen tepki beraberinde herhangi bir iletişim taşımaz. Peki, şimdi gerçek bir dile nasıl erişeceğiz? Wundt, belli uyarılara karşılık gelen fiziksel şartların olduğunu ve bunlar arasında bir ilişki olduğu varsayımıyla işe koyulur. Belli görüntüler, kokular ve özellikler sesler belli düşüncelerle birleştirilir. Bir kimse belirli bir ses çıkardığında kendi zihninde bununla ilgili bir düşünce barındırıyorsa ve kullandığı sözel jest diğer kimsedeki aynı jسته sesleniyorsa, o zaman bu jest diğer kimsede de aynı düşünceyi uyandıracaktır. Örneğin “düşman” sözcüğü düşmanca, saldırgan bir karşılığa sahiptir. Şimdi “düşman” dediğimde, sizin aklınızda da bende olduğu gibi aynı tepki uyanmaktadır. Eğer grubun tüm üyeleri bunun böyle bir anlama sahip olduğu konusunda hemfikirse, o zaman anlamlı semboller aracılığıyla oluşacak bir iletişim zemini var demektir.

Bu analizdeki sorun, aynı düşüncenin diğer bireyde aynı sözel jestle birleştirilebileceğini kabul etsek bile, diğer bireyde aynı jesti uyandıran belirli bir jسته de açıklama getirmek istemesidir. Diğer bir ifadeyle, “düşman” sözcüğünün husumet anlamına geldiğini farz ettiğimizde, biri “düşman” dediğinde diğerinin de “düşman” dediği durum nasıl ortaya çıkabilir? Bir kişinin “düşman” dediği yerde biri saldırır diğeri de kaçır. Burada sese

karşılık gelen iki farklı anlam mevcuttur. Ulaşmak istediğimiz şey, diğer formda aynı uyararı ve dolayısıyla aynı içeriği uyandıran belirli bir zihinsel içeriğe sahip bir uyandır. Muhabbet kuşlarında bu sürecin başlangıçlarını görebiliriz. Bir uyarının, diğer formun davranışında aynı uyararı ortaya çıkardığı görülmektedir. Kuşlardaki zihinsel süreç nedir bilemeyiz, fakat bizim deneyimimizde olduğu türden bir anlamlamaya sahip olmadıklarını söyleyebiliriz. Papağanlar, bizim yaptığımız gibi cümleleri anlamlarıyla ifade etmezler. Bununla birlikte, kanaryanın çıkardığı melodi, papağan tarafından çıkarılabilir. Bu taklit sürecini detaylı bir şekilde ele alalım.

Formlarda genel bir taklit eğilimi olduğuna dair bir kanıt olmadığını belirtmiştik. Bu tarz bir eğilime yönelik sunulan açıklama bir yere varamamaktadır. Taklitle ilişkin bu açıklamaya göre, diğer insanların yaptığı şeyin aynısını yapma eğilimimiz olduğu ve bu eğilimin, doğamızda bulunmasının yanı sıra diğer insanların yaptığı şeyi işaret eden spesifik uyaranlara da bağlı olduğu ifade edilmektedir. Bir insanın bir şey yaparkenki görüntüsü, bir başka insan için aynı şeyi yapmada uyaran görevi görür. Buradan hareketle, bir insanın yaptığı şeyi, taklit eden bireyin doğasında bulunan bir eylem olarak kabul etmemiz gerekmektedir. Yani burada, bizim doğamızda tüm farklı eylemlerin hâlihazırda var olduğu ve diğer insanlardan sadece bir tanesinin bunları yaptığını görmemizle birlikte bu eylemlerin açığa çıktığı varsayılmaktadır ki, bu kesinlikle imkânsız bir varsayımdır.

Psikolog, taklidi insanların aynı şeyi yapmasıyla sınırlandırmıştır. Koşmakta olan bir kişi için, diğer insanların da koşmasına yol açacak bir uyaran yarattığı söylenebilir. Koşmakta olan bir hayvanın görüntüsünün diğer hayvanları koşmaya iten bir uyaran olduğunu da kabul ederiz. Bu, sürü halinde yaşayan hayvanların korunması için çok önemlidir. Bir çayırda otlayan sığırlar hep birlikte hareket ederler. Tek başına kalan bir hayvan ürküp otlamaz, fakat tekrar diğer hayvanların arasına girdiğinde normale döner. Grup içinde olduğunda eylemlerini daha

kolay gerçekleştirir. Birlikte hareket etme eğilimi hiç olmayacak bir içgüdü değildir, çünkü hayvanların belirli bir yöndeki hareketinin diğer hayvanlar için bir uyaran olacağını düşünebiliriz. Hayvan, aynı grup içinde diğerleriyle birlikteyken daha normal bir şekilde davranır. Yalnız olduğundan çok daha iyi otlar. Fakat iş spesifik bir eyleme geldiğinde bulabileceğiniz tek şey, tüm hayvanların aynı yöne hareket etmesi olacaktır. Bu, sürüde bir izdihama yol açabilir. “Gözcü” dediğimiz, diğerlerinden birazcık daha hassas duylara sahip olan bir hayvan, başını kaldırır ve koşmaya başlar; diğer hayvanlar da gözcüyle birlikte hareket eder. Bu elbette kopya etme anlamındaki taklit değildir. Bir hayvan diğerleri koşunca koşmaya meyillidir. Bir kedi bir labirente konup kapının açılmasını sağlayan kola yaklaşıp yeterince vurduğunda kapı açılır. Bunu gören başka bir kedi aynı labirente konduğunda ise önceki kediyi taklit etmez. Bir hayvanın yaptığı şeyin, diğerinin de aynısını yapması için bir uyaran olduğuna ilişkin herhangi bir belirti bulunmamaktadır. Doğrudan taklit olan bir eylem yoktur.

Fakat insanlar arasında taklit etme eğilimi olduğu görülmektedir, özellikle sözel jest üretiminde. Sözel jest taklidini kuşlarda olduğu kadar insanlar arasında da görürüz. Kendine özgü bir ağzı olan yerel bir bölgeye gidip orada uzun süre kaldığınızda, istemeseniz bile kendinizi aynı ağzı konuşurken bulursunuz. Bunu açıklamanın en basit yolu, bilinçsiz bir şekilde taklit ettiğinizi söylemektir. Aynı şey diğer tavırlar için de geçerlidir. Bir kişiyi aklınıza getirdiğinizde, kendinizi bu kişinin konuştuğu şekilde konuşurken ya da bu kişinin kendine özgü herhangi bir tavrını sergilerken bulabilirsiniz. İşte “taklit” dediğimiz şey budur. Garip olan ise böyle bir davranış belirtisinin alt düzey formlarda bulunmamasıdır. Bir serçeye, kanarya gibi ötmesini öğretebilirsiniz, ancak sürekli kanaryayı dinletmeniz gerekir. Bunun hemen gerçekleşmesi mümkün değildir. Alaycı kuşlar diğer kuşların seslerini çıkarır; fakat bu kendi doğalarına özgü bir şeydir. Genel olarak diğerlerinin hareketlerini benimsemek

alt düzey formların doğasında yoktur. Taklit, bir tür bağımsız ve bilinçli bir varlığa dönüştüğü insan formuna aittir.

Bununla birlikte “taklit”, dilin kökenine ilişkin hiçbir çözüm sunmaz. Aynı anlama sahip olacak bir sembole ulaşabileceğimiz duruma geri dönmemiz gerekmektedir; böyle bir sembolü sadece bir taklit içgüdüsünden hareketle elde edemeyiz. Bir jestin diğer organizmada aynı jesti ortaya çıkardığına dair herhangi bir bulgu yoktur.

Organizmanın duyduğunu ve gördüğünü taklit etme eğilimi mekanik olarak imkânsızdır; organizma kendisine ulaşan tüm görüntüleri ve sesleri yeniden üretecek kadar donanımlı değildir. Eskiden psikoloji açısından bu tip bir varsayım mümkündü. Eğer zihnin düşüncelerden oluştuğu, bilinçli deneyimimizin özelliğinin sadece nesnelerin izleniminden ibaret olduğu ve bireyin de kendini bu izlenimlere göre uyarladığı düşünülürse, görülen ve duyulan şeyleri yinelemeye çalışan motor bir eğilim olduğu düşünülebilir. Fakat organizmada yaşam için elzem olan süreçleri yerine getiren bir dizi eylem olduğunu kabul ettiğimizde ve duyusal deneyimi de bu şema içine yerleştirmeye çalıştığımızda, duyusal deneyim, yalnızca görüleni ve duyulanı yeniden üretmek için bir uyaran olamaz; daha ziyade organik süreci gerçekleştirmek için bir uyaran olur. Hayvan yiyeceği görür ya da yiyeceğin kokusunu alır ve düşmanı duyar, ebeveyn formu yavru formu görür ve duyar -bunların hepsi, formların, ait oldukları türler için elzem olan süreçleri yerine getirmelerini sağlayan uyaranlardır-. Bunlar organizmanın ötesine geçen eylemlerdir; hayvan gruplarının birlikte hareket ettiği ortak süreçlere aittir ve bunların yerine getirilmesi hayvanın yaşamı için gereklidir. Taklit dürtüsünü bir şema içine sokmak mümkün değildir. Bu süreci anlaşılır kılan bir mekanizma sunulmaya çalışılırsa, merkezi sinir sisteminin karmaşıklığı bile yetersiz kalacaktır. Böyle bir modellemede birey, konuşarak nefesini boşa tüketmemeye çalışan ve bu yüzden de, hakkında konuşmak istediği bir çuval dolusu şeyi yanında taşıyan *Güliver’in Gezileri*’ndeki karakterin

durumuna düşer. Eğer eylemlerin merkezi sinir sisteminde temsil edilmesi gerekseydi, birey bir çuval dolusu olası eylemi yanında taşımak zorunda kalırdı.

9. SÖZEL JEST VE ANLAMLI SEMBOL

Taklit kavramı sözel jest alanında yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu alanda belirli organizmaların, duydukları sesleri çıkarma eğilimini görürüz. İnsanlar ve muhabbet kuşları bunun en iyi örnekleridir. Ancak bu örneklerde bile “taklit” hemen gelişen bir eğilim değildir, çünkü bir kuşun belli bir yönde ötmesini sağlamak ya da bir çocuk için fonetik bir jesti kapmak epey zaman alır. Sözel jest, tepki açığa çıkaran bir uyarandır; sadece hayvanın duyduğu sesin ortaya çıkmasını sağlayan bir uyarıcı değildir. Elbette bir kuş, duyduklarını yalnızca tekrar ettiği bir duruma da sokulabilir. Eğer kuşun çıkardığı sesin başka bir sesi ortaya çıkardığını düşünürsek, kuş ilk sesi duyduğunda buna ikincisiyle karşılık verir. Bir notanın neden başka bir tanesine karşılık geldiği sorusunu sorarsak, sözel jestin farklı bir fizyolojik anlamı olduğu bir sürece gitmemiz gerekir. Örnek olarak güvercinlerin ötüşlerini gösterebiliriz. Bir formun çıkardığı ses diğerinde bir başka sesi tetikler. Bu, jestlerin iletişimidir: Kendini belirli bir seste gösteren bir tavır, kendisine uyumlu olan bir sesle başka bir tavrı açığa çıkarır. Eğer bir formun, diğer formda açığa çıkaracağı aynı sesi kendi içinde meydana getirmesi gerekiyorsa, diğer formun belirli bir sesi yeniden üretmek için yararlandığı sesi kullanması gerekir. Böylece serçe ve kanaryanın kafeslerini yan yana koyarsanız ve serçe kendini kanarya gibi ses çıkarırken bulursa, buradaki sözel jest aşağı yukarı aynı türde olur. Böyle bir durumda serçe kendi ses çıkarma sürecinde kanaryanın kullandığı seslerden yararlanır. Serçe sadece kanaryayı etkilemez, aynı zamanda kendi işittiği üzerinden kendini de etkilemiş olur. Kullandığı ses, eğer kanaryanıninkiyle aynıysa, kanaryanın sesinin kendinde ortaya çıkaracağı bir tepkiyi serçe kendinde açığa çıkarır. Serçe, kanaryanın fonetik sözel jestinden, her ikisinin repertuarındaki ortak bir ses aracılığıyla yararlanır; daha sonra kanaryanın sesiyle ortaya çıkan aynı tepkiyi kendinde meydana getirir.

Serçenin yaptığı sözel jest, kanaryanın aynı sesi kullandığında duyduğu şeyle aynı olursa, o zaman serçenin kendi tepkisi, kanaryanın sesine olan tepkiyle benzer bir durumda olacaktır. Sözel jesti önemli kılan şey de budur: sözel jest, formu etkileyen toplumsal uyaranlardan biridir. Yani kendimizi konuşurken duyabiliriz ve söylediğimiz şeyin anlamı hem bizim için hem de diğerleri için aynıdır. Serçe bir kanaryanın sesinden yararlandığında, kendinde kanaryanın sesinin açığa çıkardığı tepkiyi meydana getirir. Serçe, kanaryanın kullandığı sesin aynısını kullandığından bu sese sözel tepkiler uygulayacaktır, çünkü bunlar, hem serçe hem de kanarya bu sesi kullandığında mevcut olacaktır. Böyle bir durumda belirli bir uyaran, formun kendisinde bulunur; yani öğrenilen belli bir sesi ortaya çıkaran sözel uyarının hem kanaryanın hem de serçenin repertuarında bulunduğu varsayılır. Bu uyarana karşılık gelen belirli sesler öne çıkar ve daimi hale gelir. Bir sesin başka bir sesi, bir uyaranın da bir tepkiyi açığa çıkardığını kabul etmekteyiz. Eğer bu tepkiyi açığa çıkaran ses hem kanarya hem de serçe tarafından kullanılıyorsa, o halde serçe ne zaman kanaryayı duysa bu belirli sesi kullanır. Ve kendi repertuarında aynı sese sahipse, bu belirli tepkiyi meydana getirecek çifte bir yatkınlık var demektir. Bu yüzden bu ses kanaryadan çok serçenin ötüşünün bir parçası haline gelir. Kanarya gibi tepki verebileceği belli sesler olduğu sürece serçe kanaryanın rolünü alabilir. Kanaryanın ötüşünün serçe tarafından nasıl öğrenildiğini bu sesler üzerinde durarak anlayabiliriz. Taklit mekanizmasına ulaşmak için her iki formda da benzer bir eğilimi ele almalıyız.

Bunun daha iyi anlaşılması için köpek-dövüşündeki jest iletişimine bir bakalım. Bir köpeğin diğerinden aldığı uyaran, uyarıcı tarafın tepkisinden farklı olan bir tepkiyi açığa çıkarır. Bir köpek diğerinin boğazına saldırmaya hazırlanırken diğer köpeğin tepkisi pozisyonunu değiştirmek ya da belki de karşısındaki köpeğin boğazına atlamak olur. Burada jestlerin bir iletişimi, köpeklerin pozisyonlarının ve davranışlarının karşılıklı olarak yer

değiştirmesi söz konusudur. Böyle bir süreçte taklit mekanizması bulunmamaktadır. Köpek diğerini taklit etmez. İkinci köpek, ilk köpeğin çıkışından korunmak için farklı bir davranış benimser. Bir köpeğin eylemindeki uyaran, diğer köpekte ortaya çıkardığı tepkiyi kendinde çıkarmaz. İlk köpek kendi eyleminden etkilenir, fakat sadece hazır bir hamle sürecini yerine getirmektedir, böylece köpek üzerindeki etki devam etmekte olan süreci güçlendirmektedir. Bu, köpeğin diğerleriyle aynı davranmasını sağlayacak bir uyaran değildir.

Ancak sözel jest kullanımında, sözel bir ögenin belirli bir tepki için uyaran olduğunu düşünürsek, o zaman sözel jest kullanan hayvan, ortaya çıkan sesi duyduğunda, en azından kendinde diğer hayvanla aynı şekilde bir tepki gösterme eğilimi uyandırmış olacaktır. Bu çok güçlü bir eğilim olmasa gerek -aslan, kükreyişiyle kendini korkutacak değildir-. Kükreme karşındaki hayvanı korkutma etkisine sahiptir ve bazı durumlarda meydan okuma niteliği de taşır. Kuşların ötüşü gibi ses çıkarma süreçlerine baktarsak, sözel bir jest başka bir sözel jesti açığa çıkarmaktadır. Bunların elbette kuşların çiftleşmesinde bir işlevi vardır, ama jest tek başına ayrı bir öneme sahiptir. Kur yapma gibi süreçlerde ses çıkarmanın önemli bir rolü vardır ve genellikle bir ses başka bir sesi tetikler. Aslanın kükremesi durumunda tepki geri çekilme ya da dövüşme olduğundan, sözel bir ses mevzu bahis değildir. Yani tepki temel olarak sözel bir tepki değildir. Daha çok formun bir eylemidir. Fakat sesin incelikle çıkarıldığı kuş ötüşünde uyaran tam olarak bir tepki ortaya çıkarır; öyle ki kuş öterken yarattığı uyaranla diğer formda ortaya çıkan tepkiye benzer bir tepki de kendisinde oluşur. Bu tepki, diğerlerinden kaynaklı ortaya çıkabilecek bir tepkiden çok daha kuvvetlidir ve diğer seslere verilen tepkiden daha sık açığa çıkarılır. Bunun için, ses veya sözel jest meselelerinde takliden en belirgin delili olduğunu söyleyebiliriz.

⁵² Bir sesi açığa çıkaran uyaran, hem grubun diğer formlarında

52 James Mark Baldwin, taklidi temel biyolojik süreçle – organizmanın kendisine zevk veren bir duyguyu yeniden oluşturma isteği – açıklamaya çalışmıştır. Çiğneme süreci uyararı yeniden oluşturur ve tat tekrar alınır.

hem de sözel jesti kullanan bir kuşun repertuarında bulunabilir. A uyarını B tepkisini ortaya çıkarır. Şimdi A uyarını B'ye benzemiyorsa ve A da B'yi açığa çıkarıyorsa, o zaman A diğer formlar tarafından kullanıldığında bu formlar B şeklinde tepki verecektir. Eğer bu form aynı zamanda sözel jest A'yı kullanırsa kendinde de B tepkisini uyandıracaktır. Bu yüzden B tepkisi diğer tepkilerin üstünde yer alır çünkü hem diğer formların sözel jestleri hem de formun kendisi tarafından açığa çıkarılır. Bunun gerçekleşmesi uyarıların özdeşliğine bağlıdır.

Sözel jest durumunda, bir formun kendi uyarını diğer formlar tarafından da kullanıldığında bu jest, formun kendisince de fark edilir. Dolayısıyla diğer formların onun uyarısına tepki verdiği gibi kendi uyarısına kendisi de tepki verir. Yani kuşlar kendilerine de öterler, bebekler kendilerine de konuşurlar. Çıkardıkları ses diğer seslerin meydana gelmesini sağlayan uyarınlardır. Belirli bir tepkiyi doğuran spesifik bir ses varsa ve bu ses diğer formlar tarafından da çıkarılıyorsa o zaman söz konusu formda da aynı tepki açığa çıkar. Serçe belirli bir sesi kullanıyorsa eğer, o zaman bu sese verilen tepki de diğer tepkilere kıyasla daha sık bilinen bir tepki olacaktır. Bu şekilde, kanaryanın ötüşünde bulunan bu öğeler serçenin repertuarından seçilecektir. Ve yavaş yavaş bu seçim, her ikisi için de ortak olan bu öğeleri serçenin ötüşünde herhangi bir taklit eğilimi olmadan güçlendirecektir. "Taklit", diğerlerinin bireyi etkilediği kadar bireyin kendisini de etkilemesine bağlıdır. Aynı sözel jest kullanıldığı sürece birey, hem kendi kendisinin hem de karşıdakinin etkisi altındadır.

O halde sözel jest diğer jestlerden ayrı bir öneme sahiptir diyebiliriz. Yüzümüz belli bir ifade takındığında kendimizi göremeyiz. Ancak konuşurken kendimizi duyduğumuzdan ötürü dikkatimizi verebiliriz. Bir kimse sinirlendiğinde kendini sert bir ton kullanırken bulabilir ve bunun farkında olabilir.

Bedensel ifadeleri kullanan aktör yalnızca kendini görüp

Baldwin bunu "kendini yineleme" olarak adlandırmıştır. Bu süreç, bizim burada ele aldığımız durumu hiçbir şekilde karşılamamaktadır (1912).

kontrol edebilir, çünkü diğerlerinin belli bir yönde hissetmesini ister. Öfke, üzüntü, mutluluk gibi duyguları nasıl sergilediğini görmek için ayna karşısında kendini inceler. Ve ihtiyacı olduğunda bu jest, mental bir imge olarak hazır bulunur. Belli bir ifadenin, korkunun dışavurumu olduğunun farkındadır. Sözel jestler hariç, sadece ayna yardımıyla kişi kendi jestlerine diğerleri gibi tepki verebilir. Fakat sözel jestler, kişiye kendi uyarana bir başkasının yaptığı gibi tepki verme imkânı sunar.

‘Zorba her zaman korkaktır’ ifadesinde bir doğruluk payı varsa bunun, kişinin zorba tavrının karşı tarafta uyandırdığı korku duygusunun kendinde de mevcut olmasına dayalı olduğu görülecektir. Bu yüzden kişi, blöf gerektiren bir durumda bulunduğu kendi tavrının diğerlerinin tavrı üzerinden anlaşılabilirliğini bilir. Kişinin kullandığı jestin kendisi üzerinde de etkisi olduğu noktaya tekrar dönersek, bu ifadede bir doğruluk payı olduğunu söyleyebiliriz. Kişi diğerlerinde ortaya çıkardığı tavrı kendinde de yarattığı sürece tepki seçilir ve güçlenir. Bu, taklidin dayandığı tek temeldir; bir insanın diğer insanda gördüğü şeyi yapması anlamında bir taklit değildir. Kişi diğerlerinde uyandırdığı tepkiyi kendisinde de uyandırır ve böylece bazı tepkilere diğerlerinden daha çok ağırlık verilerek bu tepki dizileri yavaşça baskın hale gelir. Daha önce belirttiğimiz gibi, bu bilinçsizce yapılabilir. Serçe kanaryayı taklit ettiğini bilmez. Bu sadece her ikisine de ortak olan seslerin yavaş yavaş seçilmesi sürecidir ve taklidin olduğu her yerde geçerlidir.

Ünlem seslerine verilen tepki doğrudan iletişime girmez. Bu tepkilerin birey üzerindeki etkisi görece hafiftir. Bunları anlamlı konuşmayla ilişkilendirmek güçtür. Biriyle sınırlı bir şekilde konuşurken kapıldığımız dehşet bilinçli değildir, ama konuşurken söylediklerimiz her zaman bizim için anlamlıdır. Bireyde ünlem sesine karşılık ortaya çıkan tepki, formun davranışında önemli bir rol oynamaz. Aslanın kendi kükremesine verdiği tepkinin kendisi üzerinde çok az önemi vardır. Fakat söylediklerimizin anlamına yönelik ortaya çıkan tepki her zaman kurduğumuz

iletişime bağlıdır. Yaptığımız jeste sürekli olarak tepki veriyor olmamız gerekir ki başarılı bir sözel iletişim sürdürelim. Söylediklerimizin anlamı, bunlara tepki verme eğiliminde yatar. Karşınızdakinden bir ziyaretçi için sandalye getirmesini istediğinizde, bu kişide sandalye alma davranışını uyandırırınız. Fakat bu eylemi gerçekleştirmekte gecikirse gidip kendiniz alırsınız. Sözel jeste verilen tepki, belirli bir şeyi yapmak ve aynı eğilimi kendinizde uyandırmaktır. Diğer insanların yaptığı gibi sürekli kendinize tepki verirsiniz. Verilen tepkilerde bir derece özdeşlik olması beklenir, yani ortak temele dayanan bir eylem.

Böylece, konuşma veya iletişimin vokal bağırıışlardan ibaret olduğu bir durumdan anlamlı sembollerin kullanıldığı bir duruma giden uzun yolculuğu betimlemiş olduk. Sembollerin kullanıldığı duruma özgü olan şey, bireyin kendi yarattığı uyarana diğerleri gibi tepki vermesidir. Ancak ve ancak bu şekilde uyaran anlamlı hale gelir; ancak bu şekilde birey bir şey söylüyordur. Papağanın “konuşması” hiçbir şey ifade etmez, fakat birey anlamlı bir şey söylediğinde, hem kendine hem de sesinin ulaştığı herkese bunu söyler. Bu tip bir iletişime uygun olan tek şey sözel jesttir, çünkü birey diğerlerinin verdiği tepki gibi bir tepkiyi ancak sözel jestle verebilir. İşaret dili de aynı karaktere sahiptir. İşitme engelli bir kişiyle iletişiminde kullandığı jestleri bireyin kendisi de görür. Bu jestler diğerlerini etkilediği şekilde bireyi de etkiler. Elbette aynı şey herhangi bir yazı için de geçerlidir, fakat bu semboller tamamen sözel jestlerden ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, iki kuşun ötüşmesinde jestler anlamlı hale gelmez. Yine de aynı süreç burada da mevcuttur: bir kuşun uyararı diğer kuşta bir tepki açığa çıkarır, fakat kendisinde bu tepki belli belirsiz ortaya çıkar.

10. DÜŞÜNCE, İLETİŞİM VE ANLAMLIL SEMBOL

Karşıdaki formun verdiği tepkinin sesi ya da görüntüsünün tek başına aynı tepkiyi tetiklemesi anlamında bir taklit imkânının olmadığı, bunun yerine, bireyde karşıdaki formun eylemi gibi

bir eylemin hâlihazırda tanımlı olduğu ve bizzat bu durumun, taklidi mümkün kıldığını ileri sürdük. Şimdi bu taklit sürecinin tamamlanması için gerekli olan şey, diğer bireyde bir tepki açığa çıkaran birey davranışı ve jestinin aynı tepkiyi kendisinde de açığa çıkarmasıdır. Köpek dövüşünde böyle bir şey yoktur: Birinci köpeğin davranışı ikincisinde aynı davranışı açığa çıkarmaz. Bazı açılardan bu durum iki boksör karşılaşmasında meydana gelebilir. Vuracakmış gibi yapan boksör rakibinde bir darbe hissi uyandırır ve yaptığı bu eylem kendisi için de o anlamı taşır, yani bir bakıma bu eylemi kendisinde başlatmıştır. Rakibini hamle yapmaya iten aynı hamleyi kendisinin de yapmasını sağlayan merkezi sinir sistemindeki merkezleri harekete geçirmiştir. Bu yüzden, rakibinde açığa çıkardığı aynı tepkiyi kendisinde de açığa çıkarır. Böylece taklit dediğimiz şeyin temeline ulaşmış oluruz. Bu tip bir süreç bugün konuşma ve tutum biçimlerinde büyük ölçüde kabul görmektedir.

Diğerleri bizi görürken aslında farkında olmadan biz de kendimizi görürüz. Aynı şekilde, diğerleri bize hitap ederken yine farkında olmadan biz de kendimize hitap ederiz; tıpkı serçenin kanaryanın ötüşünü kapması gibi biz de kendimizle ilgili diyalektleri toplarız. Elbette kendi mekanizmamızda da belirli tepkilerin olması gerekir. Kendimizde açığa çıkardığımız bir şeyi diğer kişide de açığa çıkarırız, dolayısıyla bilinçsiz bir şekilde bu tavırları benimsemiş oluruz. Farkında olmadan kendimizi diğerlerinin yerine koyup diğerlerinin davrandığı şekilde davranırız. Burada genel mekanizmayı soyutlamak istiyorum çünkü bu, benliğin ortaya çıkışı ve özbilincin gelişiminde temel bir öneme sahiptir. Özellikle sözel jestlerin kullanımı aracılığıyla diğer insanlarda açığa çıkardığımız tepkileri kendimizde de uyandırmaktayız. Esasında diğer insanların davranışlarını kendi davranışlarımıza katıyoruz. İnsan deneyiminin gelişiminde dilin kritik önemi, uyarının diğer insanı etkilerken, konuşan birey üzerinde de etki yaratabilmesinde yatmaktadır.

Watson gibi bir davranışçı, düşünmenin tamamının ses çı-

karma olduğundan hareket eder. Düşünürken belirli sözcükler kullanırız. Bu bir bakıma doğrudur. Fakat Watson, bu uyarıların toplumsal süreçler için gerekli öğeler olduğunu ve bu toplumsal süreçlerin değerini de beraberinde taşıdığını göz önünde bulundurmaz. Ses süreci böyle bir öneme sahiptir. Dolayısıyla, akıl ve buna eşlik eden düşünceyle birlikte bu sürecin kendisinin, yalnızca belli ses öğelerinin birbirine karşı hareketi olmadığını düşünmek yerinde olur. Aksi takdirde dilin toplumsal içeriğini göz ardı etmiş oluruz.⁵³

O halde sözel uyarıların önemi bireyin kendi söylediğini duyabilmesi ve buna diğer bir insanın, tepki verdiği şekilde tepki vermeye eğilimli olmasında yatmaktadır. Bir kimse sizden ne yapmanızı istediğini bilir. Birinden bir şey yapmasını istediğinizi ve sonra bunu kendinizin yaptığını düşünelim. Karşınızdaki kişi sizi duymaz ya da çok yavaş hareket ederse gidip eylemi kendiniz gerçekleştirirsiniz. Diğer kişiden yapmasını istediğiniz aynı hareketi kendinizde tasavvur edersiniz. Diğer kişide uyandırdığınız tepki sizde de uyanmıştır. Nasıl yapılacağını bildiğiniz bir şeyi başka birine göstermek ne kadar da zordur! Tepki yavaş olunca, öğrettiğiniz şeyi yapmaktan kendinizi alıkoyamazsınız.

Sinir sisteminde yer alan, kendilerini eylemde gösteren ve birbirlerine bağlı olan bir merkezler grubunu genellikle yukarıdaki durumun bir açıklaması olarak kabul ederiz. Merkezi sinir sisteminde “sandalye” sözcüğüne karşılık gelen bir şey bulmaya çalışırsak, karşımıza çıkan şey birbirine bağlı olası tepkilerden

53 Jestler, her zaman aşamaları oldukları daha büyük bir toplumsal sürecin içinde yer alırlar. İletişimi ele alırken ilk olarak, bilinçsiz jest iletişimindeki iletişimin ilk örneklerini teşhis etmeliyiz. Jestler birer simge, yani hem jesti yapan birey hem de buna tepki veren birey için bir anlam taşıdıklarında ortaya bilinçli iletişim -jestlerin bilinçli iletişimi- ortaya çıkar. Bu, jesti yapan bireylerin sonraki davranışlarının işareti olarak işlev görerek, toplumsal eylemin farklı bireysel öğelerinin birbirlerine uyum sağlamasını mümkün kılar. Aynı zamanda, hem jestleri yapan birey hem de karşıdaki bireyde aynı tepkileri açığa çıkararak bu uyumla bağlantılı olarak özbilincin oluşumunu sağlar.

oluşan bir yapı olacaktır. Burada her tepki, belli bir yöndeki sürece tekabül eder. Sandalye temel olarak üzerine oturulan bir şeydir. Belli bir uzaklıktan da fiziksel bir nesnedir. Birey uzaktaki nesneye doğru yönelir ve yaklaştığında “oturma” sürecine girer. Bireyi nesneye doğru yöneltip oturmasını sağlayan belli sinir yollarını harekete geçiren bir uyaran bulunmaktadır. Bu merkezler bir dereceye kadar fizikseldir. Devamında sonraki süreç devreye girer ve bu süreç de bir önceki sürece etki eder. Sinirsel öğelerden oluşan bütünün bu yapısı nesnelere ilişkin bir davranışı doğurduğundan, merkezi sistemde nesneye karşılık olarak bulacağımız şey de bu bütündür. Merkezi sinir sistemi sayısız öğeden oluşur ve bunlar hem birbirleriyle uzamsal bir bağ ile hem de zamansal açıdan düzenlenebilir. Dolayısıyla davranışımız birbirini izleyen aşamalardan oluşur; sonraki aşamaların öncekileri etkilemesi gibi.⁵⁴ Yapacağımız şey, yapmakta olduğumuz şeyi etkiler. Sinirsel öğelerdeki fiziksel nesneye ilişkin bu yapı, merkezi sinir sistemi üzerinden ifade edilen kavramsal bir nesnedir.

Kabaca bu yapı, bir şeyin içeriği veya düşüncesine karşılık gelen düzenli tepkiler dizisinin başlangıcıdır. Köpeğe ilişkin düşünce- nin ne olduğunu sorup bunu merkezi sinir sisteminde bulmaya çalışırsak, “köpek” terimini kullandığımızda ortaya çıkacak olan, birbirine sinir yollarıyla bağlı tepkiler grubudur. Köpek bir oyun arkadaşı, düşman veya sahiplenilen bir varlık olabilir. Olası tepkilerin tüm serisi mevcuttur. Bu tepkilerin bazıları hepimizde bulunurken bazıları kişiye göre değişir, ancak “köpek” terimiyle açığa çıkan bir tepkiler grubu her zaman mevcuttur. Böylece kişi diğerine bir köpekten bahsettiği zaman, karşıda açığa çıkardığı bu tepkiler dizisini kendinde de uyandırır.

Sözel jesti anlamlı bir sembol haline getiren şey, sembol ve sözel jestin bireyin kendisinde ve diğer bireyde açığa çıkan, yukarıda bahsettiğimiz tepkilerle ilişkili olmasıdır. Bir sembol, diğer bireyde olduğu kadar bireyin kendisinde de bir grup tepki ortaya

54 [Bkz. Kısım 13 ve 16].

çıkartır, fakat bu sembolün anlamlı olmasıyla ilgili bir şey daha vardır: “sandalye” veya “köpek” gibi bir sözcüğe yönelik bireyin kendinde ortaya çıkan tepki birey için aynı zamanda bir uyandır. Bu elbette, bir şeyin anlamı ile de bağlantılıdır.⁵⁵ Deneyimimizde bulunan eylemin anlamı bazen çok açık olmayabilir. Ancak buna rağmen de eylemde bulunuruz ve bunu yaparken de çoğunlukla nesnelerden hareketle, onları düşünerek eylemde bulunuruz. Dalgın bir kimse akşam yemeği için giyinmeye başlamışken bir anda pijamalarıyla kendini yatakta bulabilir. Soyunma süreci başlamış ve mekanik olarak yerine getirilmiştir; yapmakta olduğu şeyin anlamının farkında değildir. Yemeğe gitmeye niyetlenmiş ancak kendini yatakta bulmuştur. Eyleminde bir anlam mevcut değildir. Normal şartlarda, düşünerek yapılan hareketler sonraki eyleme bağlı olarak bireyin davranışını yönetir fakat burada, bu kimse yapmakta olduğu şey üzerinde düşünmemiştir. Sonraki eylem, tepkisi için bir uyaran değildir; eylem, sadece bir kez başlayınca kendi kendini gerçekleştirmiştir.

Yapmakta olduğumuz şeyin anlamı, eylemimiz için bir uyaran gerçekleştirme aşamasındayken tepkinin kendisini de yaratmamızda yatar. Bu tepki, gerçekleşecek olan eylemin bir sonraki adımı için bir uyaran haline gelir. Boksör örneğinde, rakibine yönelmeye başlayan yumruk, rakibinin gardını almasını sağlayacak bir tepki ortaya çıkaracaktır. Anlam, atmayı düşündüğü gerçek yumruğun hazırlığı için bir uyarandır. Kendinde ortaya çıkardı-

55 Toplumsal bir durum ya da eylemi oluşturan davranış ve tepkilerin bu birleşiminin, toplumsal durum ya da eyleme katılan bireylerin deneyimlerine eklenmesiyle (yani bireyin diğerlerine yönelik tavırları, diğerlerinin bu tavırlara olan tepkileri ve bireye yönelik tavırları ve bireyin de tüm bu tavırlara tepkisinin deneyime eklenmesiyle) *düşünce* gelişir. Ya da hiç olmazsa bu dinamiğin, düşüncenin bireyin “zihnindeki” oluşumu veya varoluşu için tek kaynak olduğunu söyleyebiliriz. Jestlerin bilinçsiz jest iletişimi şeklinde ya da bu yolla sürdürülen iletişim süreci durumunda, bireylerin hiçbir iletişim anlamının bilincinde değildir. Fakat bilinçli jest iletişimi ya da bu yolla sürdürülen iletişim süreci durumunda bireylerin her biri iletişimin anlamının bilincindedir, çünkü anlam bireylerin deneyimlerinde vücut bulur ve anlam bilinci bu oluşuma işaret eder.

ğı tepki (gardını alma tepkisi), bir boşluk bulduğunda vurması için de bir uyarandır. Kişinin, kendinde hâlihazırda başlattığı bu eylem daha sonraki tepkisi için bir uyarı haline gelir. Boksör, rakibinin ne yapacağını bilir, çünkü korunma hareketi çoktan uyandırılmış bir harekettir ve boşluk bulunduğunda vurmaya yol açacak bir uyarandır da. Uygun bir boşluğun olduğu yerde bireyin davranışı vuruş için bir uyarı olmasaydı, davranışın kendisinin de bir anlamı olmazdı.

Hayvanlar ve düşünen bireylerin davranışları arasındaki fark budur.⁵⁶ Hayvanların düşünmediğini söyleriz. Bir hayvan, kendini sorumlu olacağı bir duruma sokmaz; kendini karşıdakinin yerine koyup “o şöyle hareket edince ben de böyle hareket edeceğim” demez. Eğer birey bu şekilde davranıyorsa ve kendinde ortaya çıkardığı davranış diğer eylem için bir uyarı olabiliyorsa, o halde anlamlı bir davranışla karşı karşıyayız demektir. Karşıdaki kişinin tepkisi açığa çıkıyor ve bu, bireyin kendi eylemini kontrol etmek için bir uyarı işlevi görüyorsa, o zaman birey kendi deneyiminde, karşıdaki kişinin eylemine ait anlama nüfuz edebilmiş demektir. Bu, “düşüncenin” genel mekanizmasıdır, çünkü düşüncenin var olabilmesi için, bireyin diğer bireyde açığa çıkardığı tepkiyi kendinde uyandıran sembollerin ve sözel jestlerin olması gerekir; öyle ki bu tepki aracılığıyla birey bir sonraki davranışını yönetebilir. Bu, kuşların ve diğer hayvanların birbiriyle iletişime geçmesi anlamında bir iletişimin yanı sıra, bireyin kendisinde diğer bireyde ortaya çıkardığı tepkinin uyanması, diğerinin rolünü alma ve onun gibi davranma eğilimlerini kapsar. Birey, diğerinin gerçekleştirmekte olduğu sürece katılır ve eylemini bu katılıma göre düzenler. Bir nesnenin anlamını, yani hem bireyin kendisinde hem de diğer bireyde açığa çıkan ve sonunda birey için bir uyarı haline gelen ortak tepkiyi oluşturan şey budur.

Eğer zihni, içinde izlenimler ve durumların olduğu bir bi-

56 [Hayvan davranışının doğası için bkz. “Concerning Animal Perception,” *Psychological Review*, XIV (1907), 383 ve sonrası.]

linç varlığı olarak düşünüp ve bu durumlardan birinin evrensel olduğunu kabul edersek herhangi bir sözcük tamamen rastlantısal olur -sadece bir sembole dönüşür-.⁵⁷ Sözcükleri çocukların yaptığı gibi tersten telaffuz edebilirsiniz; kelimeleri düzenleme konusunda tam bir özgürlük mevcuttur. Dil, akıl sürecinin kapsamı dışında kalan tamamen mekanik bir şey gibi görünebilir. Fakat dili yalnızca, ortak katılımlı bir sürecin, tüm eylemin sürdürülebilmesi için diğer bireyin tepkisine uyumu sağlayan bir parçası olarak düşünürseniz, o zaman dil sadece sınırlı derecede bir rastlantısallığa sahip olur. Biriyle konuşurken, kişinin tavrında üçüncü bir kişinin kesinlikle anlayamayacağı bir değişiklik olduğunu sezebilirsiniz. Kişinin kendine has tavrını tanıyabilirsiniz ve bu sizin için bir jest, kişinin tepkisinin bir parçası haline gelir. Jest içerisinde bir dizi sembol bulunabilir. Bunlar tek anlamlı ancak birbirinden farklı sembollerdir; fakat yine de her zaman jesttirler, yani yapacağı şeyi diğer bireye açık eden bireye ait eylemin parçalarıdır. Dil, yalın bir bilinç durumunu bir sözcükle simgeleme anlamında kesinlikle rastlantısal değildir. Birey eyleminin ortak eylemi yönetmeye yarayan kısmı az çok rastlantısaldır. Eylemin farklı aşamaları bu yönetimi gerçekleştirebilir. Kendi içinde önemsiz görünen şey, davranışın ne olduğunu ortaya koymada epey önemli olabilir. Bu bakımdan jest tek başına önemsiz bulunabilir, fakat açığa vurduğu şeye ilişkin olarak büyük önem taşır. Sembolün zihinsel ve duygusal ögele-

57 Müller düşüncenin özelliklerini dile yerleştirmeye çalışmıştır; fakat bu boşuna bir çabadır çünkü dil, en etkili düşünce mekanizması olarak bu özelliklere sahiptir; çünkü dil, bilinçli veya anlamlı jest iletişimini en üst seviyeye taşır. Eğer düşünce, jesti gerçekleştiren organizmada geliyecekse, bu organizmada tamamlanmayan, sadece başlatılan bir tepkinin olması gerekir -birey tarafından gerçekleştirilen ve açıkça görülen tepkiye karşılık gelen ve jest aracılığıyla diğer organizmada açığa çıkarılan tepkiyle uyumlu olan bir tepki-. Ve bu tür örtük tepkiler için gerekli mekanizmayı merkez sinir sistemi sağlar. Dilin mantıkla özdeşleştirilmesi bir açıdan yanlış, diğer bir açıdan ise doğrudur. Dil sürecinin içerdiği toplumsal eylemin, eyleme dâhil olan bireyin deneyimine oturması ve dolayısıyla da mantık sürecini mümkün kılması doğrudur. Bununla birlikte mantık süreci, dil süreci -yani sözcükler- üzerinden yürütülür, ama tamamen bu sürece de indirgenemez.

ri arasındaki farkta bu görülebilir. Bir şair sembolün duygusal karakterine bağlıdır; onun için dil, bizim tamamıyla göz ardı ettiğimiz değerlerle doludur. Bizler esasen, bir mesajı ondan daha az kelimeyle ifade etmeye çalışırken, yani sadece anlamı iletmeye gayret ederken, şair ifadedeki duygusal nabzın ve canlı dokunun ne olduğuyla ilgilenir. Dilin kullanımında büyük bir çeşitlilik mevcuttur ve bu çeşitlilik hangi aşamada kullanılırsa kullanılsın toplumsal sürecin bir parçasıdır. Bu parça aracılığıyla başkalarını etkilediğimiz kadar kendimizi de etkileriz ve söylediğimiz şeyi en başta kendimiz anlayarak bir toplumsal durumu vücuda getiririz. Dil için gerekli olan şey, kişinin söylediği şeyi en başta kendisinin anlaması ve diğerlerini etkilediği kadar kendini de etkilemesidir. Dilin esası budur.

11. ANLAM⁵⁸

Biz özellikle insan düzeyindeki akıl ile, yani toplumsal süreç içerisindeki farklı birey eylemlerinin birbirine uyarlanmasıyla ilgilenmekteyiz. Bu uyarılama iletişim aracılığıyla gerçekleşir: insan evriminin alt seviyelerinde jestlerle; üst seviyelerinde ise anlamlı sembollerle (belirli anlamlara sahip olan ve böylece birbirinin yerine geçen uyaranlardan fazlası olan jestler).

Bu tür bir uyarlamada asıl faktör “anlamdır”. Anlam, insan organizmasının jesti ve sonraki davranışı arasındaki ilişkiden doğar. Eğer bu jest ikinci bir organizmaya ilk organizmanın sonraki davranışını işaret ediyorsa, o zaman bir anlama sahiptir. Diğer bir ifadeyle, bir uyaran ve toplumsal eylemin sonraki aşamaları arasındaki ilişki anlamın doğup var olduğu alanı oluşturur. Dolayısıyla toplumsal eylemin belirli aşamaları arasındaki bir ilişki olarak anlam, bir şeyin nesnel olarak gelişimidir; bu eyleme zihinsel bir eklenti olmayıp, bilinen geleneksel anlamda bir “düşünce” de değildir. Organizma tarafından yapılan bir jest, jestin ilk aşamasını teşkil ettiği toplumsal eylemden doğan şey ve di-

58 [Ayrıca bkz. “Social Consciousness and the Consciousness of Meaning,” *Psychological Bulletin*, VII (1910), 397 ve sonrası; “The Mechanism of Social Consciousness,” *Journal of Philosophy*, IX (1912), 401 ve sonrası.]

ğer organizmanın bu jeste verdiği tepki; jestin ilk organizmayla, ikinci organizmayla ve toplumsal eylemin sonraki aşamalarıyla arasındaki üçlü ilişkideki bağları kurar. Bu üçlü ilişki anlamın doğduğu temeli oluşturur. Jest, toplumsal eylemin doğurduğu ve bireyler tarafından verilen bir tepkinin mevcudiyetine ilişkin bir sonuçtur; bu yüzden anlam, tepki üzerinden belirlenir. Anlam, toplumsal eylemin çeşitli aşamaları arasındaki bir ilişkide her zaman olmasa da örtüktür. Anlamın gelişimi, insan evrimi seviyesinde sembolleştirme üzerinden gerçekleşir.

Genel olarak deneyim ve davranışın toplumsal süreci üzerine eğilmekteyiz. Anlamın doğasının, ortaya çıktığı toplumsal eylemle yakından ilişkili olduğunu, anlamın toplumsal eylem aşamaları arasında üçlü bir ilişkiyi kapsadığını gördük: bir organizmanın jestinin, ikinci organizmanın uyum tepkisiyle ve eylemin tamamlanmasıyla olan ilişkisi -ikinci organizma, ilkinin yaptığı jeste eylemin tamamlanmasının bir işareti olarak tepki verir-. Örneğin, civcivin, annesinin gıdıklamasına verdiği tepki, gıdıklamanın anlamına verdiği bir tepkidir; gıdıklama bir tehlike ya da yiyecek anlamına gelebilir.

İletişimi de kapsayan toplumsal süreç, bu sürece katılan bireylerin deneyim alanında yeni nesnelerin ortaya çıkmasından da bir bakıma sorumludur. Organik süreçler veya tepkiler, yönedikleri nesneleri kurarlar; şöyle ki, biyolojik organizma fizyolojik ve kimyasal olarak tepki verdiği nesnelerin varlığından (organizma için taşıdıkları anlamlardan) bizzat sorumludur. Örneğin, eğer yiyecekleri sindirebilen hiçbir organizma bulunmasaydı, yiyecek -yenebilir nesne- diye bir şey olmazdı. Aynı şekilde, toplumsal süreç de tepki verdiği ya da uyum sağladığı nesneleri kurar. Yani nesneler, toplumsal davranış ve deneyim süreci içerisindeki anlamlar üzerinden kurulur. Bu oluşum, sürece katılan çeşitli bireylerin eylem ve tepkilerinin birbirine göre uyarlanması aracılığıyla gerçekleşir. Bu uyarılma ise, sürecin ilk evrimsel aşamalarında jest iletişimi, sonraki aşamalarında da dil aracılığıyla mümkün olur.

Farkındalık veya bilinç, toplumsal deneyim sürecinde anlamın varlığı için gerekli değildir. Toplumsal bir eylemde organizma tarafından yapılan bir jest, diğer organizma tarafından ilk organizmanın eylemiyle doğrudan bağlantılı olan bir tepki açığa çıkarır. Ve jest, organizmanın gerçekleştirdiği toplumsal eylemin sonucunun bir sembolü olur, çünkü jest, sürece katılan bir başka organizmadan tepki almıştır. Dolayısıyla anlam farkındalığı veya bilinci oluşumadan önce, anlam mekanizması toplumsal eylem içerisinde yer alır. İkinci organizmanın eylemi ya da uyum tepkisi, ilk organizmanın yaptığı jسته, bu jestin sahip olduğu anlamı verir.

Öncesinde toplumsal ilişkilerin kapsamı dışında var olmayan nesneler, sembolleştirmeye var edilir. Dil yalnızca, daha önceden var olan bir nesneyi ya da durumu sembolleştirmekle kalmaz; aynı zamanda bu durum ya da nesnenin belirginleşmesini veya var olmasını da sağlar, çünkü dilin kendisi, bu durum ya da nesnenin inşasını sağlayan mekanizmanın bir parçasıdır. Toplumsal süreç, bir bireyin tepkisini, diğerinin jestiyle kaçınılmaz olarak ilişkilendirir. Dolayısıyla bu süreç, toplumsal bağlamdaki yeni nesnelerin, yani bu jestlerin anlamlarına bağımlı olan nesnelerin doğuşundan sorumludur. Bu yüzden anlam, bir tür bilinç durumu ya da deneyim kapsamının dışında sadece zihinsel olarak mevcut bir bütün olarak düşünülmemelidir. Anlam, tamamen kendi içinde bir mevcudiyete sahip olduğu için aksine nesnel olarak düşünülmelidir.⁵⁹ Toplumsal eylemde bir organizmanın diğerinin yaptığı jسته tepkisi, o jestin anlamıdır. Ve bu ayrıca, bir bakıma yeni bir nesnenin -ya da eski bir nesnenin yeni bir içeriğinin- oluşumundan sorumludur. Tekrar etmek gerekirse, nesneler, deneyimin toplumsal süreci içerisinde ve bu sürece katılan bireysel organizmalar arasındaki iletişim ve davranışların birbirleriyle uyarlanması aracılığıyla kurulurlar. Eskrimde para-

59 Doğada anlam ve içerik bulunurken, sembollerle gösterme bulunmamaktadır. Sembol, işaret ettiği anlamdan ayırt edilebilir. Anlamlar doğada bulunurken, semboller insanın mirasıdır (1924).

tın, dürtüşü anlamlandırması gibi, toplumsal eylemde bir organizmanın diğerinin yaptığı jeste gösterdiği uyarlayıcı tepki de o jesti anlamlandırır -teпки jestin anlamı olur-.

Özbilinç aşamasında bu tür bir jest anlamlı sembol haline gelir. Fakat jestlerin anlamlandırılması temel olarak zihinde ilerleyen ya da muhakkak zihni devreye sokan bir süreç değildir; aksine, toplumsal deneyim alanında ilerledikçe açıkça görülebilen, fiziksel ya da fizyolojik bir süreçtir. Gelişiminin en üst ve kompleks aşamasında (insan deneyiminin ulaştığı aşamada) anlam, semboller üzerinden tanımlanabilir veya açıklanabilir fakat dil, örtük olarak halihazırda mevcut olan bir durumu toplumsal durumdan çekip çıkarır. Dilsel sembol, sadece ve sadece anlamlı veya bilinçli bir jesttir.

Burada iki ana noktaya temas edilmektedir: (1) bireyler arasındaki iletişim sayesinde, toplumsal sürecin doğadaki tüm yeni nesnelerin zuhur etmesini sağlaması; (2) toplumsal bir eylemde bir organizmanın yaptığı jest ve diğerinin buna göre uyarladığı tepki, eylemin başlangıcı olarak jest ile bu jestin ortaya çıkardığı sonuç arasındaki ilişkiyi oluşturur. Bunlar toplumsal sürecin iki temel ve birbirini tamamlayan mantıki yönleridir.

Toplumsal bir eylemin sonucu, diğer organizmanın verdiği tepki aracılığıyla jestten tamamen ayrılır. Bu durum, zihinsel veya bilinç düzeyindeki bir analizden önce, zihin ve bilinç dışı bir düzeydedir. Dewey, anlamın iletişim yoluyla doğduğunu belirtir.

⁶⁰ Aslında burada iletişimle kastedilen, toplumsal süreçtir. İçinde yaşadığımız gündelik bağlamı oluşturan nesnelerden büyük ölçüde sorumlu olan şey toplumsal süreçtir; yalın düşünceler ya da basılı sözcükler değil. Bu süreçte iletişim en önemli yere sahiptir. Toplumsal süreç, bireysel organizmalar arasında iletişimi sağladığı sürece yeni nesneleri kurar. Bu sürecin kendisinin nesnelerin varoluşlarından sorumlu olduğunu söylerken kastettiğimiz şey, toplumsal sürecin nesneleri belirlemesi, koşullandırması ve

60 [Bkz. *Experience and Nature*, böl. v.]

diğer olayların genel yapısından soyutlamasıdır. Nesneler gündelik toplumsal davranışlara bağlı olarak tanım kazanırlar ve yalnızca bu davranışlara ilişkin olarak var olurlar. Aynı şekilde, gelişiminin daha ileri aşamalarında iletişim, bilimsel amaçlarla ilgisi dolayısıyla, olayların genel yapısından soyutlanan tanımlardan olduğu kadar tüm bilimsel nesne alanının varlığından da sorumludur.

Gördüğümüz üzere anlamın mantıksal yapısı, jestin uyarlamacı tepkiyle ve toplumsal eylemin sonucuyla üçlü ilişkisinde bulunur. İkinci organizma tarafından birinci organizmanın yaptığı jسته verilen tepki, bu jestin başlattığı ve böylece her iki bireyin de dâhil olduğu toplumsal eylemin sonucunu işaret ederek jesti anlamlandırır. Jest, tepki ve jestin başlattığı toplumsal eylemin sonucu arasındaki üçlü ilişki anlamın temelidir; çünkü anlamın varlığı, ikinci organizmanın verdiği tepkinin birinci organizmanın jesti tarafından başlatılan ve işaret edilen toplumsal eylemin sonucuna yöneltilmesine bağlıdır. Dolayısıyla anlamın temeli nesnel olarak toplumsal davranışta ya da bu davranışla bağlantılı olarak doğada bulunmaktadır. Anlam, organizma veya organizma grubunun anlamla ilişkisine bağlı olan bir nesnenin içeriğidir. Anlam her zaman ya da temel olarak zihinsel bir içerik değildir, çünkü bilinçli olmasına hiç gerek yoktur ve aslında anlamlı semboller insanın toplumsal deneyim sürecinin içinde evrilmesine kadar da bilinçli değildir. Anlam ancak sembollerle özdeşleştirildiği zaman bilinçli olur. Bir organizma tarafından yapılan jestin anlamı, diğer organizmanın bu jسته göre verdiği tepkidir. İkinci organizmanın jسته göre verdiği tepki, toplumsal eylemin sonuçlanmasına yöneliktir. Diğer bir ifadeyle anlam, bir organizmanın yaptığı jestin başlatılan toplumsal eylemin sonucuyla ilgisindedir, çünkü ikinci organizma bu ilgiye göre jسته olan tepkisini ayarlar. İkinci organizmanın uyarladığı tepkisi de jestin anlamını oluşturur.

Jestler bilinçli (anamlı) ya da bilinçsiz (anlamsız) olabilir. İnsan düzeyinin altındaki canlı formlarında jest iletişimi anlamlı

değildir, çünkü bilinç, yani özbilinç yoktur (bununla birlikte, duyuları ya da hisleri içermesi bakımından süreç bilinçlidir). İnsana kıyasla bir hayvan, başka bir form için yapmadığı gibi kendisi için de bir anlam ortaya çıkaramaz, çünkü zihne, düşünceye sahip değildir ve dolayısıyla da anlamlı ya da özbilinçli olarak anlam mevcut değildir. İkinci organizmanın tepkisi, jesti yapan organizmaya bu tepkinin neyle ilgili olduğunu belirtmediğinde, jest anlamlı değildir.⁶¹ Anlamın anlamı sorununa epey kafa yorulmaktadır. Bu sorunu çözmek için zihinsel durumlara başvurmak gerekli değildir, çünkü anlamın yapısı toplumsal eylemin yapısına ve bahsettiğimiz üç bireysel öge arasındaki ilişkiye (bir bireyin jesti, diğerinin bu jestte tepkisi ve birinci bireyin jestiyle başlayan toplumsal eylemin sonuçlanması) içkindir. Ve anlam yapısının toplumsal eylemin yapısında içkin olarak bulunması, sosyal psikolojide insan bireylerinin dâhil olduğu ve zihinlerinin, benliklerinin ve özbilinçlerinin varoluşu ve gelişiminin de bağlı olduğu deneyim ve davranışın, toplumsal sürecin ön kabulüyle incelenmesi gerekliliğini bir kez daha vurgulamaktadır.

12. TÜMELLİK

Deneyimimiz tipik olan her şeyi tanır ya da bulur ve bu, anlam teorisi için de merkezidir. Örneğin yalnızca kırmızıya ait genel bir özellik değil, deneyimlediğimiz kırmızı da vardır. Kırmızı bir duyu olarak soyutlanabilir ve bu geçici bir özellik olur; fakat bu geçici karaktere ek olarak bir de tümel (evrensel) dediğimiz, kır-

61 "Anlama" ait iki özellik bulunmaktadır: katılım ve iletilbilirlik. Anlam, ancak bireyin diğerinde uyandırdığı eylemin bir bölümünün kendisinde de uyandırılabilmesiyle ortaya çıkar. Katılım her zaman bu düzeyde olmalıdır. Ve bu katılımın sonucu iletilbilirliktir, yani bireyin diğerine ilettiği şeyi kendisine de iletebilmesidir. Bir bireyin jesti, diğerinde uyandırdığı tepkiyi kendisinde de uyandırmıyorsa anlamsız bir iletişim var demektir. Gözlemci açısından anlamın, ortak bir eylem içerisinde diğerlerinde uygun bir tepki açığa çıkaran jestte bulunabileceği söylenebilir, fakat jesti yapan bireyde eyleme yönelim uyanmadıkça ve jest tarafından doğrudan etkilenen birey kendisini jesti yapan bireyin durumuna koymadıkça, eyleme katılan bireyler açısından bu jestler anlamlı olmaz.

mızıya anlamını veren bir şey daha vardır. Bu, renktir; kırmızı renk -geçici bir özellik değildir-. Bu tür içeriklerden, sandalye, ağaç, köpek gibi diğer nesnelere geçersek, nesneden, bitkiden ya da hayvandan açıkça ayrılabilen bir şey buluruz. Bir köpekte gördüğümüz şey duylara hitap eden unsurlar değildir, daha çok köpek olma özelliğidir. Ve belirli bir köpeğe özel bir ilgi duymak için bir sebebimiz yoksa -örneğin sahibi olabiliriz ya da bizi ısırma ihtimalini düşünebiliriz- hayvanla olan ilişkimiz tümel boyuttadır -söz konusu hayvan sadece bir köpektir-. Eğer bir kişi size ne gördüğünüzü sorarsa “sadece bir köpek” şeklinde cevaplırsınız. Köpeğin rengini fark etmezsiniz; gördüğünüz genel anlamda bir köpektir.

Deneyimin kendisine verilen bir anlam da mevcuttur. Ve bu anlam ya da tümel karakter davranışçı psikolojinin ele almakta zorlandığı bir konudur. Bir köpeğe tepki verildiğinde bu, hem çevredeki herhangi bir nesneye yönelik bir tepki, hem de tanıma tepkisidir. Tanıma tepkisi tùmeldir, tikel değildir. Bu faktör davranışçı açıdan izah edilebilir mi? Elbette felsefi çıkarımlarla ilgilenmiyoruz; köpeğin metafiziğiyle de ilgilenmiyoruz. İlgilendiğimiz şey, aynı türdeki bir başka hayvana ait olan tanınırlık. Peki, tümel dediğimiz bu tanınırlığa karşılık gelebilecek evrensel bir tepki mevcut mudur? Bu konuda davranışçı bir açıklamanın mümkün olduğunu göstermeye çalışacağım.

Merkezi sinir sisteminin sunduğu yalnızca otomatizm, yani sıcak bir şeye dokunduğumuzda elimizi çekmemiz ya da arkamızdan bir gürültü yükseldiğinde yerimizden sıçramamız gibi belli uyaranlara verilen zorunlu tepkiler değildir. Merkezi sinir sistemi bu tür kaçınılmaz eylemler için değil, aynı zamanda tepki vereceğimiz nesneyi tanımaya da imkân veren bir mekanizma sunar. Ve bu tanıma, uyaranlardan herhangi birine karşılık gelebilecek bir tepki açısından açıklanabilir. Diyelim ki bir kişinin çivi çakması gerekiyor. Çekice uzanıp yerinde olmadığını görünce işini orada bırakmaz. Çekiç yerine kullanabileceği başka bir şey bulur, bir taş ya da tuğla. Çakma eylemini gerçekleştirecek

herhangi bir şey artık bir çekiç olur. Burada ağır bir nesneyi alma tepkisi tûmeldir.⁶² Eğer nesne bu tepkiyi ortaya çıkarıyorsa, tûmel bir karakteri olduğunu söyleyebiliriz. Bu karakteri sayesinde tanınabilir bir şeydir, buna karşın bireysel örneklerde farklılıklar mevcuttur.

Şartlar ne kadar değişken olursa olsun bu tepkiyi açığa çıkarabilmesi için harekete geçirilen bir mekanizma merkezi sinir sisteminde bulunabilir mi? Ele aldığımız nesneleri -zamansal ve uzamsal boyutları olan nesneler- yansıtacak düzeyde kompleks bir mekanizma mevcut olabilir mi? Melodi veya ton gibi bir nesne bütünsel bir şeydir. İlk notaları duyarız ve bir bütün olarak bunlara tepki veririz. Buna benzer bir bütünlük, bir insanı doğumundan ölümüne kadar izleyen, bireyin gelişimine ait olan her şey ve kariyerinde yaşadığı değişiklikleri gösteren biyografiler tarafından sunulan yaşamlarda da mevcuttur. Peki, merkezi sinir sisteminde nesnenin bu özelliklerine karşılık gelebilecek bir şey var mıdır ki, yaşam ya da melodi kadar karmaşık bir nesneyi davranışçı açıdan açıklayalım? Merkezi sinir sistemi sayısız element ve olası kombinasyonlara sahip olduğu için, karmaşıklık sadece ciddi bir zorluk yaratmaz, fakat merkezi sinir sisteminde, nesnenin duyulardan ayrı bir özelliğini yansıtan bir tepki türüne karşılık gelen bir yapı bulunabilir mi?

Tanınırlık her zaman sayısız nesnede bulunan bir şeyi ifade eder. "Renk", ışık dalgalarının normal bir sinir sistemindeki retina ile olan doğrudan ilişkisi anlamına geldiği için kişi bir rengi tek seferde algılayabilir. Bu deneyim yaşanır ve biter, tekrarlanamaz. Fakat bir şey bilinir; defalarca tekrarlanması mümkün olan deneyimde tûmel bir karakter bulunur. Davranışçı açıklamayı aşan şey de işte budur. Davranışçı psikolojinin yaptığı şey,

62 Soyutlama ve tûmeler uyumsuzluk ve engellenmeden kaynaklanır: Duvar geri çekilmeyi ve üzerinden atlamayı gerektiren bir şeydir ve her ikisi de zihinseldir, bir içeriktir. Dil, bu zihinsel nesnelere tutunmayı sağlar. Soyutlamalar alt düzey hayvanlar için de mevcuttur fakat bunlara tutunamazlar (1924).

deneyimin karakterini tepki üzerinden açıklamaktır. Tümel bir tepkinin mevcut olmadığı, sadece belirli bir nesneye yönelik bir tepkinin bulunduğu söylenebilir. Oysa tepki; tuğla, taş ve çekiçe ilişkin olarak gerçekleştiğinde, tüm bu tikellere karşılık gelen tepki formunda bir tümellik bulunur. Tepkiyle bağlantılı belirli özellikleri olduğu sürece tikeller sayısız olabilir. Bu tepkinin sayısız uyaranla olan ilişkisi yalnızca “tanınırılık”ta kendini bulan bir ilişkidir. “Tanınırılık” terimiyle genel olarak kastettiğimiz şey, nesnenin bilinmesine, tanınmasına yönelik bir uyaran olan nesne karakterinin deneyimimizde var olduğudur. Böylece çeşitli tikellere karşılık tümel olan bir şey elde ederiz. Farklı uyaranlara karşılık gelen herhangi bir yapıyı tanıyabiliriz; tepki tümel, uyaran tikeldir. Bir element bir uyaran olarak rol oynayıp, bu tepkiyi açığa çıkardığı sürece, tikelin söz konusu tümel altında toplandığını söyleyebiliriz. Tikel örnek karşısında tümel formun davranışçı psikoloji açısından açıklaması bu şekildedir.

Diğer nokta daha çok, tüm farklılıkları ve uyumlu zıtlıklarla senfoni ya da yaşam gibi daha kompleks nesnelerle örneklendirilen bir boyut meselesidir. Bir müzik eleştirmeni senfoni gibi kompleks bir nesneyi ele aldığı anda, merkezi sinir sisteminde, eleştirmenin önündeki nesneye karşılık gelen bir şey olduğunu söyleyebilir miyiz? Ya da Lincoln ya da Gladstone gibi ünlü bir adamın biyografisini düşünelim; tarihçinin önünde sayısız öğelerle dolu bir yaşam olacaktır. Tarihçinin kendi merkezi sinir sisteminde, Gladstone’u tüm değişimleriyle birlikte, ama yine de aynı Gladstone’a karşılık gelen bir nesneye sahip olduğu söylenebilir mi? Eğer bu mümkünse, tarihçinin beyinde Gladstone’a karşılık gelen şey ayırt edilebilir miydi? Tepkinin, tarihçinin deneyiminde meydana gelen tüm bağlantıları bir şekilde temsil etmesi gerekir. Bir bütünlük olmalı, öyle ki eğer herhangi bir yerden bütüne dokunulursa tarihçi, Gladstone deneyimindeki bir başka öğeyi açığa vurabilsin; Gladstone karakterindeki herhangi bir aşamaya ışık tutabilsin; Gladstone’un yer aldığı durumları ortaya çıkarabilirsın. Bunların tamamının, tarihçinin merkezi

sinir sistemindeki Gladstone haritalamasında bulunması gerekir. Bu son derece karmaşıktır, fakat merkezi sinir sistemi de aynı ölçüde karmaşıktır; sadece uzamsal boyutları değil, zamansal boyutları da sunmaktadır. Daha önceki bir tepkiye bağlı olan bir eylemi sunabilir ve bu sonraki tepki, henüz açıkça gerçekleşmeden, başlangıcında önceki tepkiyi etkileyebilir.

O halde, merkezi sinir sistemi yapısında yer alan melodi ya da notalar ve bunların birbirlerine uzaklıklarının tanınması ve bu notaları, daha sonraki notalara yönelik vereceğimiz tepkinin başlangıcı tarafından etkilenecek değerdendirmemize imkân tanıyan zamansal boyutu artık göz önünde bulundurabiliriz. Bu beklentinin deneyimimizde kendini nasıl göstereceğini sorarsak eğer, bunu davranış açısından detaylandırmada güçlük çekebiliriz. Ancak bu deneyimin kendisinin, daha sonraki notalara tepki vermeye hazır bulunuşla belirlendiğini ve böyle bir hazır bulunuşun mevcut olmayan notalar olmadan da orada bulunabileceğini fark ederiz. Majör veya minör bitişe vereceğimiz tepki şekli, orada olan notaları değerlendirme biçimimizi belirler. Bu davranış, tüm o büyük besteleri değerlendirme şeklimizin karakterini verir. Başta verilen şey, daha sonra gelecek olana yönelik tavrıla belirlenir. Bu, James'in "ve", "ama", "buna rağmen" gibi bağlaçların duysal karakter taşımasıyla açıkladığı bir deneyim aşamasıdır. Bir şey öne sürerken "ama" bağlacını kullandığınızda, karşı tarafın öne sürdüğünüz şeye karşı tavrını da belirlemiş olursunuz. Karşı taraf sizin ne takdim ettiğinizi bilmez, ancak kesinlikle bir istisna olduğunu bilir. Bu bilgi yansıtıcı formda değil, daha çok bir tavrıla belirtilir. Bir "ama" tavrı, bir "eğer" tavrı, bir de "buna rağmen" tavrı vardır. Bir melodinin başlangıcına ya da şiirdeki bir ritme yönelik takındığımız tavırlar bu gibi tavırlardır. Bunlar, ele aldığımız yapıya anlam veren tavırlardır. Öne çıkan bir makale ve dayanaklarına yönelik takındığımız belirli tavırlar vardır ve bu tavırları açığa çıkarmak için nesne önermelerine sahip olmamız gerekir. Ressam ya da heykeltıraş da, aynen bir müzisyen gibi bu tavırlardan yararlanır. Uyananların

göstergeleri sayesinde her biri bir tepki karmaşıklığının yansımasını sunar. Eğer bu karmaşıklıkları sunup, tüm bu tavırların çok-biçimli yansımasını bir uyum içine yerleştirirsek, güzel olarak saydığımız estetik bir tepki ortaya çıkarırız. Nesnenin güzelliğini oluşturan, tepkiye ait karmaşıklıkların kendi arasında uyumlaştırılmasıdır. Sayısız tepki açığa çıkaran çeşitli uyaranlar mevcuttur ve bunların yapıları doğrudan bizim deneyimimize yansır ve birbiriyle uyumlu bir ilişki içinde bulunur. Deneyimin sonraki aşamaları, bunları etkileyen hemen sonrasındaki bir deneyimde bulunabilir. Merkezi sinir sisteminin yeterince karmaşık olduğu ortada olduğuna göre, o halde sayısız tepkinin de olduğuna ve bu tepkilerin sadece anlık değil, gecikmeli de olabileceğine ve şimdiki davranışı hâlihazırda etkileyebileceğine ulaşmış oluruz.

Böylece, belirsiz ve sonsuz anlamlarıyla birlikte kompleks nesnelere karşılık gelen şeyi merkezi sinir sisteminde bulabiliriz. Bu nesneler hem uzamsal hem de zamansal olarak kompleksler. Bu nesnelerin herhangi bir aşamasına tepki verdiğimizde, diğer değerler bu aşamayı desteklemeye her zaman hazırdırlar ve tepkiye düşünsel ve duygusal içerik kazandırırılar. O halde, merkezi sinir sisteminde davranışın düzenlenmesinde nesnenin tümel anlamının bulunmaması için hiçbir neden yoktur. Tepkinin birbirinden farklı, sınırsız sayıda uyarana karşılık gelmesi, bizi tümel-tikel ilişkisine götürür. Nesne, kendi davranışımızın uzamsal ve zamansal birleşimlerini sunan merkezi sinir sistemindeki elementler kadar büyük bir karmaşıklığa sahip olabilir. O halde haklı olarak, tarihçinin Gladstone'a yönelik sahip olduğu bir tepkiden, Gladstone'un tüm karmaşıklıklarını hesaba katarak merkezi sinir sisteminde kendini gösteren bir tepkiden bahsedebiliriz.

[Şu ana kadar tepkiyi uyandıran uyaranın tikelliğine karşılık, tepkinin tümelliğine veya genelliğine vurgu yaptık. Şimdi tümelliğin toplumsal boyutuna dikkat çekmek istiyorum.]

Düşünme tümeller üzerinden gerçekleşir. Bir tümel, nesne-

den ayrılabilen bir özdür. Bir küreği düşündüğümüzde bunu belirli bir kürekle sınırlamayız. Düşünce tüm örneklerin üzerindedir. Bu durumda, düşünmeyi açıklamak için özlere ait bir alanın olduğunu mu farz etmeliyiz? Modern realistler genellikle bu varsayımı kabul ederler. Dewey'nin cevabına göre, farklı küreklerden bağımsız olan kürek özelliklerini, özetleyici dikkatimizi kullanarak soyutluyoruz. Dolayısıyla bütün küreklerde bulunan bu özellikler, küreklerin her birinden bağımsız olarak bulunmaktadır. Hatta bu özelliklerin, küreklerin oluşumundan bağımsız olduğu da söylenebilir. Diğer bir ifadeyle bu özellikler zamandan bağımsızdırlar ve sonsuz nesneler veya özler olarak adlandırılabilirler. Ancak Dewey'e göre, özelliklerin düşüncemizde zamandan bağımsız oluşu, bunların varlıklarını tekil küreklerden ayırmaz. Dewey ayrıca anlamın, kelimenin kendisinde yüklü olmadığı konusunda realistlerle hemfikiridir, yani bir nominalist değildir. Bununla birlikte anlamın, düşünmenin toplumsal yapısı aracılığıyla meydana gelen bir özellik olarak kürekte bulunduğunu savunur. Sanırım artık, ulaştığımız şu anki terminolojiyle, renklerin görme aracıyla organizmaların deneyiminde ortaya çıkması gibi, anlamların da toplumsal deneyimde ortaya çıktığını söyleyebiliriz.⁶³

Düşüncenin nesnesi olarak anlam, nesneye yönelik tepkisinde kendisini diğer bireyin davranışına karşılık vermek için güdüleyen birey aracılığıyla deneyimde ortaya çıkar. Anlam, aynı süreçle bireyin kendisine ifade edilirken diğerlerine de ifade edilebilir. Esasında birey, anlamı diğerinin rolü üzerinden kavradığı için, diğerinin perspektifini de almış olur. Aynı şekilde, diğerine anlamı kendi perspektifinden iletir. Bu şekilde ifade edilen şey özdeş olduğu için, anlamın farklı perspektiflerde bulunabilen bir şey olması beklenir. Dolayısıyla anlam, tek bir perspektifte toplanan farklı perspektiflere ait bir özdeşlik bakımından tümeldir. Bu toplanma ilkesi, orada fiilen bulunan bireyler dışında diğer

63 [Bu paragraf bir müsveddeden alınmıştır, "The Philosophy of John Dewey," *International Journal of Ethics*, XLVI (1935), 64-81.]

perspektiflere de imkân verdiğinden, tümellik mantıksal olarak sınırsız olarak genişletilebilir. Buna rağmen anlamın davranıştaki tümelliği, farklı perspektiflerin farklılıklarının, jest gibi anlamlı sembollerle ifade edilen özelliklerin bağımsızlığıyla eşdeğerdir.⁶⁴

Anlamlı jest ya da sembolün anlamlılığı için ön şart, deneyimin toplumsal süreci ve bunun sonucunda ortaya çıkan davranıştır. Mantıkçıların bahsettiği türden bir söylem tümelinden, her zaman, anlamlı bir jest veya sembollerin anlam kazandığı içerik anlaşılır. Söylem tümeli, ortak bir toplumsal deneyim ve davranış sürecine⁶⁵ dâhil olan bir grup birey tarafından oluşturulur. Bu süreç içerisinde jestler veya semboller grup üyeleri için aynı ya da ortak anlamlara sahiplerdir. Bir söylem tümeli, ortak ya da toplumsa anlamlar sistemidir.⁶⁶

Düşünce ve mantığın tümelliği ve kişiler üstü oluşunu davranışçı bir bakış açısından açıklayacak olursak, bireyin diğerlerinin tavırlarını anlayabilmesinin, tüm bu tavırları “genelleştirilmiş öteki” olarak adlandırdığımız tek bir tavır ya da bakış açısına dönüştürmesinin sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Sayısız farklı durum ya da koşul altındaki alternatif davranma yolları -bu yollar çoğu birey için aşağı yukarı aynıdır- tümellerle eşdeğerdir; anlamlarını kazandıkları toplumsal eylemler dışında da anlamsızlardır.⁶⁷

64 [Bu paragraf bir müsveddeden alınmıştır.]

65 Ortak bir dünya, yalnızca ortak bir deneyim olduğu için vardır (MS).

66 Bizim düşünce ilkeleri dediğimiz şeyler toplumsal ilişkilerin soyutlamalarıdır. Tüm soyut düşünce, teknik ve metot sürecimiz temelde toplumsaldır (1912). Toplumsal eylemin oluşumu, tümel dediğimiz şeye karşılık gelir. İşlevsel olarak toplumsal eylem tümeldir (1930).

67 Tüm kalıcı ilişkiler revizyona tabi tutulmuş ve geriye, mantıksal değişmezlikler ve mantıksal çıkarımlardan elde edilen sonuçlar kalmıştır. Tümeller veya içerikler aynı kategoriye aittir. Bunlar, tümel bir söylemin yapısı ve elementlerini oluşturur. Diğerlerine ve kendimize yönelik toplumsal davranışımızda, ait olduğumuz grup perspektifinde var olan özellikleri ifade ettiğimiz için, davranışımızla bağlantılı olarak değişmeyen bir şeyi ifade ederiz. Bu mantıksal elementleri deneyimsel habitatlarından çekip çıkaran ve bunları öz bir yapıyla donatan bir metafizik; ortak olanın bağımsızlığının,

13. YANSITICI ZEKÂ YAPISI

Düşünmeyi içine alan ya da yansıtmanın ortaya çıktığı eylemin geçici ketlenmesi örneğinde, bireyin, dâhil olduğu ya da başlattığı toplumsal eylemi tamamlama alternatiflerinin arasından seçim yapabilmesi için, bu alternatiflerin bireyin kendi deneyiminde önceden bulunduğunu belirtmiştik. Yansıtma ya da yansıtıcı davranış sadece özbilinç şartları altında ortaya çıkmakta ve bireysel organizma tarafından davranışın belli bir amaca, sosyal ve fiziksel çevreye, meydana geldiği ve tüm bunlara göre tepki vereceği sosyal ve fiziksel duruma göre yönetilip düzenlenmesini mümkün kılmaktadır. Benlik yapısı, çevreyi oluşturan davranış ve toplumsal deneyim sürecinde işlev gören bir öge olarak bireysel organizmanın sosyal çevreye adaptasyonundan ve bu çevreden kendisine yönelik gelen tavırların düzenlenmesinden ibarettir. Böyle bir yansıtıcı zekânın sosyal davranışçılık açısından ele alınması zorunludur.

Biraz önce nesnenin anlamına ilişkin açıklamamızda, ne kadar karmaşık olursa olsun tek başına bir tepkiden daha fazlası olan bir şey bulunduğundan bahsettim. Müzikal bir dizilime tepki verebiliriz ve tepkinin ötesinde hiçbir şey söz konusu olmayabilir; neden ve neye tepki verdiğimizi söyleyemeyebiliriz. Tutumumuz sadece bir müziği sevmek, diğerini sevmemek şeklinde olabilir. Tanımlarımızın çoğu bu şekildedir. İstedikimiz bir kitabı seçeriz, fakat kitabın karakterinin neye benzediğini söyleyemeyiz. Muhtemelen en yakın arkadaşlarımızdansa ilk defa karşılaştığımız birinin görünüşüyle ilgili daha ayrıntılı bilgi verebiliriz. Arkadaşlarımızla bir araya geldiğimiz anda sohbet başlamaya hazırdır; onların kim olduğundan emin olmamız

düşünmenin meydana geldiği davranıştaki duruma sıkı sıkıya bağlı olduğunu gözden geçirir. Bunun yanı sıra, farklı durumlarda bir iletişim usulüne ve bu durumlardaki farklılıklardan bağımsız olduğu ortaya çıkan ve böylece bir perspektiften diğerine geçme imkânı sağlayan bir düşünce metoduna ulaşabilmemize rağmen, bu bağımsızlığın sadece daha geniş bir özelliğe ait olduğu ve metodun doğduğu toplumsal davranışın ötesine geçemeyeceği de görmezden gelinir (MS).

gerekmez. Ancak bize tarif edilen bir kişiyi seçmeye çalışırken, kişiyi bize verilen tarife uygun olduğundan emin olmak için dikkatlice süzeriz. Fakat aşına olduğumuz kişiyle bu tarz şeyleri düşünmeden iletişimimizi yürütürüz. Tanıma süreçlerimizin çoğu, nesneleri saptamamızı sağlayan özelliklerin teşhis edilmesini gerektirmez. Bir kişiyi tarif etmek durumunda kalabilir ve bunu yapamadığımızı görürüz -zira bu kişiyi fazla iyi tanıyoruzdur-. Detayları seçmek durumunda kalabilir ve eleştirel bir tavır takındığımızda, bu karmaşık tepkiyi ortaya çıkaran nesnede ne olduğunu bulmamız gerekir. Bunu yaptığımızda nesnenin yapısı ya da anlamına dair bir açıklamaya ulaşırız. Belirli bir tepkiyi ortaya çıkaran şeyin ne olduğunu bilmemiz gerekir. Bir insanı fiziksel özellikleriyle tanırız. Bir kişi hastalık sebebiyle yıpranmış ya da uzun bir yaz tatili sonunda bronzlaşmış olarak bir mekâna girdiğinde, arkadaşları bu kişiyi ilk başta tanıyamazlar. Tanınırlığı sağlayan özellikleri seçebilmemiz gerekir. Özelliklere ilişkin bu kompleks tepkiyi açığa çıkaran uyaranların neler olduğunu belirlememiz gerekir. Müzikal eleştiride olduğu gibi bunu yapmak epey zordur. Bir beste, dinleyicilerin tamamını coşturabilir, fakat kimse bestede bulunan neyin bu tepkiyi ortaya çıkardığını ya da bu bireylerdeki farklı reaksiyonların neler olduğunu açıklayamaz. Bu tür bir nesneyi analiz etmek ve böylesine kompleks bir eylemi tetikleyen uyaranın ne olduğunu bulmak sıra dışı bir beceridir.

Dikkat çekmek istediğim şey, tepkiyi açığa çıkaran özelliklerin bir belirtisinin olmasını sağlayan süreçtir. İnsandan daha alt düzeyde olan hayvanlar, insan kapasitesinin üzerinde bir hassasiyetle belirli özelliklere tepki verebilirler; bir köpeğin hassas koku duyularına sahip olması gibi. Fakat bir köpek bir başka köpeğe bir kokunun neye benzediğini açıklayamaz. Yani “git de bu kokuyu bul” diyemez. Fakat bir insan başka bir insanı nasıl tanıyacağını anlatabilir. Belirli bir tepkiye sebep olacak özelliklerin neler olduğunu belirtebilir. Bu yetenek, insanın zekâsını diğer hayvanların zekâsından ayırmaktadır. Genellikle diğer hay-

vanların aksine, insanın düşünen bir hayvan olduğunu söyleriz. En azından davranışçı psikoloji açısından söyleyebileceğim şey, bu ayrımın bir nesneye yönelik belli bir tepkiye yol açan özellikleri belirtebiliyor olmamızda yattığıdır. Tepki vermeye götüren özellikleri belirtebilmek, birinin peşindeki bir detektifi, bir şeyin ardından öylesine koşan bir tazıdan ayıran şeydir. İşte size iki gelişmiş zekâ türü; dedektif tazının, tazı da dedektifin yaptığını yapamaz. Dedektifin zekâsının tazınınkinden farkı, bir kişiyi yakalama tepkisini ortaya çıkaracak belirli özellikleri ifade edebilme gücünde yatar.⁶⁸

Davranışçı açıdan mantığı inceleyelim. Mantık yürütürken aslında yaptığınız, belli tepkileri doğuracak özellikleri kendinize göstermektir. Bir açı ve kenarı bilerseniz, üçgenin alanını bulabilirsiniz; belli karakterler varsa belli tepkiler de verilir. Tamamen rasyonel olmasa da, eski tepkilerden yenilerini oluşturabileceğiniz başka süreçler mevcuttur. Verilen diğer karşılıklarda bulunan tepkileri seçip birleştirebilirsiniz. Bir kullanma talimatı kitapçığı, bir dizi tepkiye yol açacak bir dizi uyarıyı sıralar ve siz de diğer kompleks tepkilerinizden bunları ayırırsınız. Bir daktiloda yazarken daktiloyu kullanma usulüne uygun şekilde yönlendirilirsiniz. Oldukça iyi bir teknik geliştirebilirsiniz, fakat bu da aynı şekilde çeşitli tepkileri açığa çıkaracak uyaranların belirlenmesini gerektirir. Geçmişte birleştirilmiş uyaranları tekrar birleştirdiğinizde, bu uyaranlar beraberinde birleşik tepkileri de getirir. Tepki ilk başta kabataslak olabilir, fakat sonrasında geçmişteki tepkilerden farklılaşabilir. Harf ikilemelerine elle yazarken verdiğiniz tepki şekli, daktiloda yazarken verdiğiniz tepki şeklinden farklıdır. Hatalar yaparsınız çünkü kullandığınız tepkiler farklılaşmış ve başka bir dizi tepkiyle birleşmiştir. Resim öğretmeni öğrencilerinden resim çizerken sol ellerini kullanmalarını ister,

⁶⁸ Akıl ve bilgi davranış sürecine dâhildir. Düşünme, girift bir çevre oluşturma sürecidir. Bu sayede çevre davranış için elverişli hale gelir ve canlı yaşamının amaçlarına ulaşılır (MS).

Bir şey hakkında düşünmek, eyleme geçmeden o şeye dikkat çekmektir (1924).

çünkü sağ el alışkanlığından kurtulmak çok zordur. Rasyonel bir şekilde hareket ettiğinizde yaptığınız şey budur: kompleks bir tepkiyi ortaya çıkaracak uyaranları kendinize göstermek ve uyarılara göre tepkinin ne olacağını belirlemek. Bu uyarıları kendinize ve diğer insanlara gösterebilmek, diğer hayvanların rasyonellik içermeyen zekâlarından ve bizim kendi davranışlarımızın büyük bir bölümünden farklı olarak adlandırdığımız rasyonel davranışa gönderme yapar.

İnsan, belli bir uyarıyı değil de diğerinin seçilmesini ve böylece bu uyarana ait olan tepkiye (onu diğerlerinden ayırarak ya da diğerleriyle birleştirerek) bağlı kalmayı sağlayan uyaran alanını çözümleme gücüyle diğerlerinden ayrılır. Her birinin belirli bir tepkiyi açığa çıkardığı öğeleri fark edersiniz ve uyarılara dikkatinizi vererek ve tepkileri diğerlerinden ayırarak ya da diğerleriyle birleştirerek bu tepkilere tutunursunuz. İnsan yalnızca halihazırda mevcut olan tepkileri birleştirmekle kalmaz -bu diğer hayvanların da yapabileceği bir şeydir- aynı zamanda dikkatini spesifik öğelere vererek, belli uyarıları karşılayan tepkilere tutunup, bunları başka bir eylem geliştirmek için birleştirerek eylemlere müdahil olur ve bunları böler. Bir şey yapmayı öğrenme ya da öğretmeyle kastettiğimiz şey budur. Belli tepkileri açığa çıkaracak nesnenin spesifik özelliklerini ya da aşamalarını karşıdaki kişiye gösterirsiniz. Böylece, bilincin motor sürecine değil, yalnızca duyu sürecine katıldığını ifade edebiliriz; ortamdaki belirli bir öğeye dikkatimizi verebilir ve böylece uyarana tutunarak tepkiyi kontrol edebiliriz. Eylemimizi bu şekilde kontrol ederiz; ancak tepkimizi ise motor sinir yolları aracılığıyla doğrudan kontrol etmeyiz.

Alt formlar, tepkiyi kontrol etmelerini sağlayan uyaran alanındaki çözümlenmiş bir öğeye dikkatlerini veremezler. Ama bir insana, “şuna bak, işte tam şuna” diyebiliriz ve kişi dikkatini o spesifik nesneye yönlendirebilir. Dikkatini yönetip belirli bir tepkiyi soyutlayabilir. Kompleks eylemlerin bölünüp öğrenilmesi bu şekilde mümkündür. Meydana gelen bir şey, belirli

bir eylemi ortaya çıkaracak spesifik bir uyarana dikkat çekerek sürecin analizine teşvik eder. Ve bu analiz, edimin yeniden yapılandırılmasını mümkün kılar. Dediğimiz gibi bir hayvan, yalnızca deneme yanılma yoluyla bağdaştırma kurar ve başarılı olan bağdaştırma kendini devam ettirir.

İnsan gruplarının davranışlarında geliştirilen bir jest, bu öğeleri ifade ederek istemi, dikkat alanı içerisine dâhil eder. Elbette istemli ve istemsiz dikkat arasında temel bir benzerlik vardır. Parlak bir ışık, alışılmamış bir koku diğer eyleme ket vurduğu için organizmanın tüm kontrolünü ele geçirir. Bununla birlikte istemli bir eylem, bir özelliğin gösterilmesine veya belirtilmesine bağlıdır. Bu tip bir çözümleme insan zekâsı için gereklidir ve ancak dil ile sağlanır.

Çağrışımçı psikolojinin yerini dikkat psikolojisi almıştır. Karşıma çıkan bir şeye ilişkin olarak deneyimimizde bulunan sayısız çağrışım mevcuttur, fakat çağrışımçı psikoloji, bir çağrışımın değil de neden diğerinin baskın olduğunu bir türlü izah edememiştir. Bir çağrışımın baskın olması için yoğun, yakın zamanlı ve sık olması gibi şart koymuştur, fakat aslında bir bağlamda en zayıf öge gibi görünen şeyin zihinde yer işgal ettiği durumlar da mevcuttur. Psikolog ancak dikkat analizine başladıktan sonra, istemli eylemin uyarın alanındaki bir karakterin belirtilmesine bağlı olduğunu fark edebilmiştir. Bu belirtme, tepkilerin soyutlanması ve bağdaştırılmasını sağlar.

Sözel jest durumunda, bir anne-babanın; öğretmeninin ya da bir vaizin rolünü oynayabileceğini yani bir formda açığa çıkarılan tepkinin diğer formda da açığa çıkarılma eğilimi olduğunu söylemiştik. Bu şartlar altındaki jest, diğer bireyde açığa çıkardığı belirli tepkileri bireyin kendisinde de açığa çıkarır ve bunun bireyde gerçekleşmesi uyarının belirli bir karakterini öne çıkarır. Aslında bir anlamda diğer bireyin tepkisi, uyarını öne çıkaran bireyde bulunur. Kişi tehlikede olan birini aceleyle uyardığında, eylem henüz gerçekleşmemiş olsa da kendisi kaçma tutumu içerisinde. Tehlikede değildir ama tepkinin bu öğele-

rini kendisinde barındırır; biz de tüm bunlardan anlam olarak söz ederiz. Merkezi sinir sistemi açısından baktığımızda kişi, asıl kaçma eylemine yol açacak sinir yollarını harekete geçirmiştir. Birey, tiyatro salonunda en yakın çıkışı bulmasını söyleyen işaretleri fark ettiğinde, kaçış eylemine dâhil olan farklı tepkileri seçer. Önüne konan tüm farklı tepkilere sahiptir ve farklı öğeleri seçip gerekli şekilde bir araya getirerek yapacağı şeyi tasarlar. Sistem mühendislerinin gelip, belirli şeyleri seçip uygulanacak sırayı belirlemesi gibi kişi de özbilinç sahibi olarak bunu yapar. Tepkilerin sırasını belirlemek durumunda olduğumuzda, bu tepkileri belirli bir şekilde birleştiririz. Bunu yapabiliriz çünkü bizi etkileyecek uyaranların sırasını belirtebiliriz. Ancak bunu alt formlar gerçekleştiremez. Bir file diğer filin kuyruğunu tutması gerektiğini söyleyemeyiz; uyaranın bize işaret ettiği şey filde bir şey ifade etmez. Fil için bir uyaran olacak bir durum yaratabiliriz ancak belli bir uyarana karşı kendi sistemi içinde bir tepkiye sahip olması için, filin kendine bu uyaranın ne olduğunu bildirmesini sağlayamayız. Jest, diğer bireyde uyandırılabilcek bir tepkiyi bireyin kendisinde de uyandırabileceği bir süreç sağlar. Bir kişiden bir şey yapmasını istediğimizde, bizde bulunan tepki, asıl şeyi yapmayı değil, sadece başlangıcını temsil eder. İletişim, zihinsel alanda tutulabilen bu tepki öğelerini bize ulaştırır. Bunları hayata geçirmeyiz, fakat işaret ettiğimiz nesnelerin anlamlarını da bu öğeler oluşturur. Dil, belirli uyaranları işaret eden ve davranış sistemi içerisinde tepkiyi bu uyaranlara göre değiştiren bir süreçtir. Toplumsal bir süreç olarak dil, tepkileri seçip birey organizmasında bunları tutmamızı mümkün kılar; bu yüzden de bu tepkiler işaret ettiklerimizle bağlantılı olarak bulunurlar. Fiili jest bir dereceye kadar rastlantısaldır. Kişinin parmağıyla, bakışıyla, baş hareketiyle, duruşuyla ya da bir dildeki sözel jest aracılığıyla bir şeyi işaret etmesi bir bakıma önemsizdir, yeter ki işaret edilen şeye ait tepkiyi açığa çıkarsın. Bu, dilin asli yanıdır. Jestin bireyde tepki uyandırması gerekir. Zihin böyle bir materyalle işler. Ne kadar küçük olursa olsun bir jestin bulunması

gerekir. Bir uyarıcı belirtisi olmadan tepkiyi soyutlamak bir ilişki yaratır. İletişim sürecinin zihnimizde var olan bir materyali bize nasıl sunduğuna dikkat çekmek istiyorum. İletişim bunu, diğerini etkilerken bizi de etkileyen, diğerinin takındığı ve dolaşısıyla bizim de takındığımız tavır açığa çıkaran jestleri sağlayarak gerçekleştirir. Kendi kontrol alanımız içerisinde bir anlama ulaşırsınız ve bu kontrol, problemin gerektirdiği yeni oluşturulan bir eylem sunmak için tüm farklı tepkilerin birleştirilmesine dayanır. Davranışçı psikoloji açısından rasyonel davranışı bu şekilde açıklayabiliriz.

Açıklamamıza bir faktör daha eklemek istiyorum: sinir sisteminin zamansal karakterinin önsezi ve tercihle olan ilişkisi.⁶⁹

Merkezi sinir sistemi, hâlihazırda başlamış olan herhangi bir eylemin tamamlanması için, bir nesneye ilişkin olası alternatif tepkilerin örtük olarak devreye girmesini mümkün kılar ve böylece, hayata geçirilecek alternatif tepkiler arasından birinin kabulünde mantıklı bir tercihin kullanılmasını sağlar.⁷⁰

İnsan zekâsı, problematik bir durumda olabilecek alternatif tepkiler arasından birini merkezi sinir sisteminin fizyolojik mekanizması aracılığıyla düşünüp taşınarak seçer; ve eğer seçtiği tepki kompleks ise -örneğin basit tepkilerin artarda gelmesi-, bu basit tepkiler dizisini birey için en uygun çözümü sağlayacak şekilde düzenler.

Mantıksal davranışı, kati surette refleks, içgüdüsel ve alışılmış davranıştan ayıran şey; bir bağlamda davranışın belirlenme aşamasına, bu olası davranışa gelecek tepkilerin alternatif olasılıklarının dâhil edilmesi ve merkezi sinir sistemi mekanizmasıyla,

69 [Ayrıca bkz. Kısım 16.]

70 Bir nesneye yaklaşımdan önce, hazır bulunan bu tepkilere sahip olmak bir avantajdır. Evren hemen yakınımızı kapsasaydı, tepkilerin üzerinde düşünmek için zamanımız olmazdı. Bu durumda yalnızca bir tepki verme şekli bulunurdu. Uzaktaki nesneleri algılayan organları ve gecikmeli tepkiler için sahip olduğu kapasite aracılığıyla birey, hayatını geleceğe göre planlayarak gelecekte yaşar (1931).

mevcut davranışı belirleyen şartlar ya da faktörlerin bir parçası olarak bu olasılıkların hesaba katılmasıdır. Organik davranışta gerçekleşen şey, aslında bir bakıma her zaman geçmişten doğar ve önceden tahmin edilemez -geçmiş ya da geçmişteki şartlarla ilgili bir bilgiye dayanarak öngörülebilir bulunulamaz-. Akılla kontrol edilen organik davranışa ait bu kendiliğinden olma ögesi, yaratabileceği olası sonuçların davranış üzerindeki etkisi açısından özellikle önemlidir. Gelecekteki davranışa ilişkin fikirlerimiz, bir durumda birkaç farklı şekilde davranma eğilimimizde yatar -bir duruma açık bir tepki vermenin öncesinde merkezi sinir sistemi yapısında doğabilecek eğilimler-. Böylece, bu eğilimler tepkinin seçimi ya da kontrolü alanına belirleyici faktör olarak dâhil olabilirler. Eylemlerden farklı olarak düşünceler sadece yaptıklarıyla sınırlanamaz; merkezi sinir sisteminde örtük olarak sınırdığımız ve sonra hayata geçireceklerimizi seçerek reddettiğimiz tepki olasılıklarıdır bunlar. Akıllı davranış süreci, temelde çeşitli alternatifler arasında seçim yapma sürecidir; akıl büyük ölçüde seçicilik meselesidir.

Gecikmeli tepki, akıllı içeren davranış için gereklidir. Bir bağlamdaki uyaranlara verilen birtakım tepkilerin hemen verilmesi gerekseydi, birey tarafından toplumsal durumlara yönelik tepkiler için geliştirilen düzenleme, deneme ve seçimler imkânsız olurdu. Gecikmeli tepki olmadan, davranış üzerinde bilinçli ya da akıllı kontrol sağlanamazdı; çünkü akıl, tepkileri seçme süreci aracılığıyla -tepki yalnızca ertelenebildiği için seçim mümkündür- davranışın belirlenmesinde devreye girer. Aslında akıllı oluşturan süreç budur. Merkezi sinir sistemi, sadece bu süreç için gerekli olan fizyolojik mekanizmayı değil, aynı zamanda bu sürecin gerektirdiği gecikmeli tepkinin fizyolojik koşullarını da sağlar. Akıl, temel olarak sürmekte olan davranışa ait problemleri, geçmişteki deneyimlere dayanarak ve gelecekteki olası sonuçları açısından çözme yeteneğidir -hem geçmiş hem de geleceğe göre davranış problemlerini çözmektir; hem hafıza hem öngörü gerektirir-. Akıllı kullanma süreci, bir ortamdaki uyaranlara veri-

lecek tepkiyi erteleme, düzenleme ve seçme sürecidir. Bu süreç, diğerinin bir bireye yönelik tavrının yine o bireyde bir karşılık bulmasına ve "ötekinin" bir nesne olmasına imkân tanıyan, merkezi sinir sistemine ait mekanizmayla sağlanır. Bireyin elinin altında bulunan ve toplumsal bağlama, aslında genel olarak da ortama uyum sağlamanın en etkili yolu budur.

Bir tavır, diğer bireylerin yanında, tavrı üstlenen bireyin de dâhil olduğu bir toplumsal eylemin potansiyel başlangıcını simgeler. Geleneksel kanı, bir davranışı hedefleyen ögenin en nihayetinde bir düşünce veya bilinçli bir itici güç olduğu ve bu yüzden de bir zihnin varlığını işaret ettiği yönünde olmuştur. Merkezi sistemin yapısına yönelik çalışmalar göstermiştir ki; belirli fizyolojik serilerde ifade edilen davranışların yapısında bir eyleme yönelik olası farklı tamamlamalar, asıl tamamlamanın öncesinde orada hâlihazırda mevcuttur. Ve bu tamamlamalar aracılığıyla eylemin ilk bölümleri, ileriki aşamalarından etkilenir; bu yüzden, davranıştaki amaca yönelik ögenin fizyolojik bir yeri, davranışçı bir temeli vardır ve ne temel olarak ne de zorunlu olarak bilinçli ya da zihinseldir.

14. DAVRANIŞÇILIK, WATSONİZM VE YANSITMA

Düşünceyi davranışçı yaklaşım içerisinde incelenme imkânını tartışarak, Watson tarafından sunulan davranışçılığın eksik yanlarını giderme gayreti göstermekteyim. Düşünme sürecini konuşma sürecine taşıyarak Watson, düşünceyi sadece sözcükle, sözel jestle özdeşleştirmiştir. Bu özdeşleştirmeyi, bir refleksin bir uyarandan diğerine aktarımı aracılığıyla yapar -bu süreç için kullanılan teknik terim şartlı reflekstir-. Psikolog belli uyaranlara cevap veren bir dizi reflesi ayırır ve bu reflekslerin farklı koşullar altında dışa vurulmasını sağlar ki uyaranın kendisiyle diğer uyaranlar birleştirilebilsin. Ve önceden gerekli olan uyaran olmasa bile, bu reflekslerin yeni uyaranla ortaya çıkabileceğine ulaşır. Tipik bir örnek verecek olursak; birkaç kez maruz bırakıldığı şiddetli bir gürültü eşliğinde beyaz bir farenin bir çocuğa

gösterilerek çocuğun beyaz fareden korkar hale getirilmesi. Gürültü korkmaya yol açar. Beyaz farenin varlığı korku tepkisini şartlandırır ve böylece çocuk beyaz fareden korkar. Artık gürültü olmasa bile beyaz fare korku tepkisini ortaya çıkarır.⁷¹

Nesnel psikologların şartlı refleksi, Watson tarafından düşünme sürecini izah etmek için de kullanılmıştır. Buna göre, sözel jestleri nesnelerle bağlantılı olarak kullanırız ve dolayısıyla reflekslerimizi sözel sürece dayanarak nesnelere şartlarız. Bir bağlamda sandalye varken oturma eğilimi gösteriyorsak bu, söz konusu refleksi “sandalye” sözcüğüyle şartladığımızdır. Aslında sandalye, oturma eylemini başlatan bir uyarandır ve şartlandırıldığında bir çocuk, sözcüğün kullanılmasıyla oturma eylemini başlatma noktasına gelir. Böyle bir sürece belirli bir sınır konamaz. Dil süreci, özel olarak, reflekslerin şartlandırılmasına uyarlanır. Etrafımızdaki nesnelere yönelik sayısız tepki bulundururuz. Belirli bir tepki gerçekleştiğinde, aynı zamanda belirli fonetik unsurları kullanabilmek amacıyla sözel jestle bu tepkileri şartlarsak, her sözel jest baş gösterdiğinde tepkinin açığa çıkarılma noktasına ulaşabiliriz. Ancak eğer böyleyse, bu bakış açısına göre, düşünme, bu çeşitli sözel unsurlarla birlikte ortaya çıkan tepkilerin kendisinden başka bir şey olamaz. Ayrıca psikologların, düşünme sürecinde reflekslerin sözel jestlerle şartlandırılmasından başka bir şey araştırmasına da böylece gerek kalmaz.

Bu açıklama deneyimin belli türleri için yeterli olabilse de, deneyim analizi açısından oldukça yetersiz durmaktadır. Eğitimli bir askeri birlik şartlı refleksler sergiler. İdare emirler aracılığıyla sağlanır ve başarısı, emirler verildiğinde otomatik bir tepki verilmesinde yatar. Asker bu koşullarda, eğer olur da verilen emirler üzerine düşünürse muhtemelen eylemi yerine getirmez; yaptığı eylem bir bakıma düşüncenin olmamasına dayanır. Bir

71 Çocuğun karanlıktan korkması şiddetli bir gök gürültüsüyle uyanması yüzünden de ortaya çıkmış olabilir. Böylece çocuk karanlıktan korkar hale gelir. Bu henüz ispatlanmamış ama şartlandırma açısından makul bir açıklamadır.

yerlerde elbette “düşünme” vardır fakat bu, üst rütbeli subaylar tarafından gerçekleştirilmekte ve süreç otomatikleşmektedir. Bize göre bu açıklama, düşünmenin mutlak surette üst kademe- de gerçekleşmesi gerektiğini tam olarak gösterememektedir. Alt kademedekilerin süreci düşünmeden gerçekleştirdiği doğrudur. Eğer düşünme aynı koşullar altında üst kademe- de gerçekleşirse davranışçı, planlamaya özgü olan şeyi göz önünde bulunduramaz. Burada şartlı reflekslerle açıklanamayacak bir şey bulunmaktadır.

Emrin yerine getirilmesinde askerin düşünmeden gerçekleştirdiği davranış, alt düzey canlılarda bulunan davranış özelliğidir. Bazı organizmaların girift içgüdülerini açıklamak için de bu mekanizmayı kullanırız. Tepkiler birbirini izler; bir aşamanın tamamlanması, formu başka bir aşamayı başlatacak uyaranlarla karşı karşıya getirir. Bu sürecin daha büyük ayrıntıları özellikle karıncalarda görülür. İnsan türüne ait olan düşünce formu bu topluluklarda mevcut değildir. Yaralanmış bir örümceği asla göremeyeceği larva için yiyecek olarak saklayan eşek arısı bilinçli bir öngörüyle hareket etmez. Yiyeceğini soğuk bir depoda saklayıp daha sonra kullanan insan topluluğu da aslında bir bakıma eşek arısıyla aynı şeyi yapmaktadır, ama önemli bir ayrım vardır: eylem bilinçli bir şekilde maksatlıdır. Soğuk depoyu ayarlayan birey aslında kendisine ileride ortaya çıkacak durumu tanıtmakta ve muhafaza yöntemlerini gelecekteki kullanımlara göre belirlemektedir.

Watson'ın reflekslerin şartlandırılmasına yönelik verdiği açıklama, deneyimin bu bölümlerini içermemektedir. Bu tip bir yaklaşım, deneysel olarak ancak bebeklerin deneyimlerine uygulanabilir. Watson, tüm bu karmaşıklıkları göz önünde bulundurmaksızın, geniş çapta uygulanabilecek bir mekanizma geliştirmeye çalışmıştır. Yeni bir fikrin, yaygın tatbik alanını bulup spesifik pürüzleri daha sonra gidermesi elbette geçerli bir durumdur. Peki, yaptığımız eylemin bilinçliliğini daha iyi açıklayabilmek adına davranışçı psikoloji açısından yaptığımız

izahı yeniden biçimlendirmek mümkün müdür? Merkezi sinir sisteminde bir düşünceye karşılık gelen şeyi en azından tanımlayabiliriz, ancak bu da Watson'ın açıklaması dışında kalan bir şeydir. Watson sadece, bir dizi tepkiyi belirli uyaranlara bağlayıp, organizma mekanizmasının bu uyaranları değiştirebileceğini, bir uyaranın başka bir tanesinin yerine geçeceğini göstermektedir; ancak böyle bir süreci gerçekleştiren düşünce silsilesi, yalnızca yerine geçmeyle açıklanamaz.

Daha önce bahsettiğim, birine bir sandalye teklif edip oturmasını rica etme örneğinde; rica etme, sandalyeye ait belirli bir algının yerine geçebilmektedir. Kişi tamamen başka bir şeyle meşgul olabilir ve artık uyaran, asıl reflekste etkili olan uyaran değildir; kişi içeri girip sandalyeye hiç dikkatini vermeden oturabilir. Fakat bu tip bir yerine geçme olayı, kişinin diğerine yapmasını rica ettiği şeye dair düşünceyi ya da sandalyeye karşılık gelen mekanizmayı tarif etmez. Merkezi sinir sisteminde öyle bir mekanizmaya sahibizdir ki, hem bu girift tepkileri karşılayabilir hem de uyaranlar tamamen yerine getirilmeyen bir süreç başlatabilir. Yukarıdaki sandalye örneğinde, bir kişi bizden rica ettiğinde aslında oturmayız, ancak süreç bir bakıma başlatılır; oturmaya hazır oluruz fakat oturmayız. Eylem üzerinde düşünerek süreç için hazırlanırız ve artık farklı basamakları gerçekleştirmek için hazırızdır. Hâlihazırda mevcut olan motor dürtüler farklı sinir yollarını harekete geçirirler ve tepkiler daha hızlı ve sağlam bir şekilde gerçekleşir. Bu özellikle, farklı eylemlerin bir başka eylemle ilişkisinde geçerlidir. Bir tepki sürecini başka bir tepki süreciyle eklemleyip kendi davranışımızda genel bir refleks geliştirebiliriz. Nesnelere verilen farklı tepkileri, yani bu nesnelerin anlamlarıyla doğan tepkileri düşünelim. Sandalyenin anlamı ona oturmaktır; çekicinin anlamı ise bir çivi çakmak -ve bu tepkiler gerçekleştirilme bile ileti sinirlere ulaştırılır-. Merkezi sinir sisteminde bu süreçlerin innervasyonu belki de anlam için gereklidir.

Bu noktada bir bölge ya da sinir yolları üzerindeki uyarılmanın düşünce için geçerli bir ikame olup olmadığı sorulabilir.

Fiziksel durum ve düşünceler arasında, zihinsel ve fiziksel ifade arasında görünen farkın paraleli bir açıklamayla karşı karşıya kalabiliriz. Bir dizi mekanizma kurmasına rağmen bilinci oyun dışı bıraktığı için davranışçı psikolojiden yakınılabılır. Merkezi sinir sisteminde farklı tepkilerin oluşumu ve farklı süreçlerin birbiriyle böyle bir bağlantı içinde olması, Watson'ın ifade ettiği şeyden tamamen farklı değildir. Onda da sandalyeye karşılık gelen bir dizi tepki vardır ve tepkiyi sözel jest "sandalye" ile şartlandırır. Bizim de tüm söylediklerimizin bunlar olduğunu düşünebilirsiniz fakat biz, şartlı bir tepkiden çok bilinçle ilgili bir şey olduğunu kabul ediyoruz. Askerin verdiği otomatik tepki, düşünce ve yaptığımız şeyin bilinçliliğini gerektiren davranıştan farklıdır.

Davranışçı psikoloji, zihnin beden, bilincin ise maddeden üstün tutulmasına götüren az çok metafiziksel spekülasyonlardan kurtulmaya çalışmıştır. Bunun bir çıkmaza yol açtığını düşünmüştür. Paralelizmin katkısını yadsımamakla beraber, merkezi sinir sisteminde olanlara ilişkin analizde kullanıldıktan sonra bu perspektifin sadece bir çıkmaza yol açtığını vurgulamıştır. Davranışçılar içebakışa itirazlarında haklıydılar. İçebakış, psikolojik çalışma açısından çok da verimli bir girişim değildir. Ancak, Watson'ın yaptığı gibi, bu perspektifi tamamen bir kenara bırakıp, sadece telaffuz edilen sözcüklerle ilgilenmek gerektiği de hatalı bir çıkarım olur. Bu, içebakışa ilişkin tamamen yetersiz bir ele alış biçimi olacaktır. Bununla birlikte, psikolojinin ilgilenmesi gereken olguları ele alma yolu olarak içebakışın pek de umut vermediği doğrudur. Davranışçının asıl ilgilendiği şey, eylemsel tepkinin kendisidir. İçebakışın içeriğini tepkiye tahvil edebildiğimiz sürece tatmin edici bir psikolojik doktrine ulaşırız. Psikolojinin metafiziksel soruları ele alması gerekmez, fakat psikolojik analizde yer tutan tepkiyi kavramaya çalışması önemlidir.

Düşünce ya da anlam olan bu tepkilerin belirli bir sözel jest ile bağlantılı olması hasebiyle bu sürecin organizmanın etkinliğinde bulunduğunu, fakat bir köpek, çocuk ya da askerin durumunda bu sürecin organizmanın dışında gerçekleştiğini tekrar

belirtmek isterim. Asker bir dizi komutla eğitilir ve bunların ne kendisine verilmiş nedenini ne de yararını bilir; sirkte eğitilen bir hayvan gibi bir eğitime tabi tutulur. Çocuk da aynı şekilde herhangi bir düşünme gerçekleştirmeden deneyimlere maruz kalır. Düşünme tam anlamıyla, nesne olarak sandalyeyi “sandalye” sözcüğüyle birleştirme sürecinin, toplumdaki diğer bireyler tarafından gerçekleştirilip içselleştirildiği bir süreçtir. Bu tip bir davranış, kesinlikle dışsal olarak gerçekleşen şartlı bir davranış gibi düşünülmeli, çünkü düşünmenin ortaya çıkardığı şeydense sürecini anlamamız çok daha önemlidir.

Peki, bu düşünme süreci tam olarak nerede gerçekleşir? Burada bilincin ne olduğuna ilişkin soruyu ya da beyinde olanların bilinçle ilişkilendirilip ilişkilendirilemeyeceğine dair soruyu es geçiyorum. Bu, psikolojik olmayan bir sorudur. Benim sorduğum şey, sayesinde tüm tepkilerin şartlandırıldığı bu süreç nerede gerçekleşir? Bu süreç, davranışın temelinde yer almakta ve bundan kaynaklı şartlı reflekslerle açıklanamamaktadır. Çocuğun beyaz fare korkusunu, reflekslerinin şartlandırılmasıyla açıklayabilirsiniz, fakat reflekslerini şartlayan bir süper-Watson oluşturmadıkça, şartlı refleksler aracılığıyla refleksleri açıklayan Watson’ın davranışını şartlandırmayla açıklayamazsınız. Reflekslerin şartlandırılma süreci davranışın içinde -metafiziksel anlamda zihinde değil- davranışçı psikolojinin ele alabileceği eylemsel bir süreç olarak düşünülmelidir.

Bu tip bir davranış için gerekli olan mekanizma parçasını merkezi sinir sisteminde bulabiliriz. Diz refleksleri gibi bazı refleksleri tespit edebilir ve refleksten kaynaklanan uyarıyı merkezi sinir sistemine kadar takip edebiliriz. Uygun öğelerle bir mukayese yapıp, senfoni ve biyografi gibi karmaşık nesnelere karşılık gelen ayrıntılı düzenlemeyi de ortaya koyabiliriz. Şimdi soru şu: Bu tepki gruplarının salt uyarılması, düşünce ile kastettiğimiz şey midir? Düşünceyi davranış içine sokup en azından, “bir fikrimiz var” derken kastettiğimiz şeyi davranış içinde ifade edebilir miyiz? Her birimizin ileride kullanmak için muhafaza ettiği bir

bilinç yapısı olduğunu ve düşüncenin bir sonucu olarak bilincin, açıklanamayan bir şekilde sistemin kendisi içerisinde tepkiyi başlattığını varsaymak çok daha kolay olabilir. Fakat davranışçılıktan istenmesi gereken şey, fikir sahibi olmakla kastedileni davranışçı açıdan açıklayabilmesidir.

Watson'ın reflekslerin şartlandırılması ve bir sözcük kullanıldığında bir grup tepkinin harekete geçirilmesi yönündeki açıklamasının bir fikre sahip olma sürecini karşılamadığını belirttik. Bu açıklama sadece bir fikre sahip olmanın sonucunu karşılar, çünkü bir fikre sahip olduktan sonra kişi bu fikri hayata geçirmeye başlar ve sürecin daha sonra geldiğini varsayarız. Bir fikir edinmek, fikir sahibi olmanın sonucundan farklıdır, çünkü ilki reflekslerin şartlandırılmasını gerektirir ki bunlar da süreci açıklamak için kullanılamaz. Peki bu, hangi koşullar altında gerçekleşir? Bu şartları davranış açısından inceleyebilir miyiz? Davranışçı anlamda sonucun ne olacağını ifade edebiliriz ama fikir edinme ve fikir sahibi olma sürecini davranışçılık açısından açıklayabilir miyiz?

Bir bebeğin durumunda fikir edinme süreci, etrafındakilerle ilişki sürecidir, toplumsal bir süreçtir. Yaptığı şeyle ilgili bir fikri olmadan kendi kendine uğraşır. Kendi kendine konuşmasında sözel jestler aracılığıyla refleksleri şartlayacak bir mekanizma yoktur. Ancak diğer bireylerle ilişki içine girdiği zaman bu refleksleri şartlayabilir. Bu aynı zamanda alt düzey hayvanların davranışlarında da gerçekleşir. Bir köpeğe bazı sözcükler karşısında belli şeyler yapmayı öğretebiliriz. Reflekslerini sözel jestlerle şartlarız. Aynı şekilde bir çocuk da sandalye için "sandalye" sözcüğünü kullanmaya başlar. Ancak hayvanın, yapacağı şeyle ilgili bir fikri olmaz ve bir çocuğa ise herhangi bir fikir yükleyemeyiz. Fikir sahibi olmayı bir refleksin şartlandırılmasıyla açıklayamayız. Fikir edinmede uyaran yalnızca tepkiyi ortaya çıkarmakla kalmaz, aynı zamanda tepkiyi alan bireyin kendisi de bu uyarıyı, sözel jesti kullanır ve kendisinde de aynı tepkiyi ortaya koyar. Bu elbette sadece müteakip sürecin başlangıcıdır. Bir

köpeğin davranışında daha ileri bir karmaşıklıkla karşılaşmayız. Köpek sadece arka ayakları üzerinde durur ve bir sözcük kullandığımızda yürümeye başlar, ancak köpek başkasının verdiği bu uyarı kendisine tatbik etmez, kendi kendine bunu hissetmez. Bu uyarana tepki gösterebilir fakat kendi reflekslerini şartlandırma işine girmez; refleksleri bir başkasıyla şartlandırılabilir. Burada, kendini şartlandırma sürecinin mütemadiyen sürmesinin anlamlı konuşmanın özelliği olduğunu görüyoruz.

Bu arada elbette, konuşma esnasında, özbilinç sınırları içerisinde bulunmayan bazı aşamalar da bulunmaktadır. Yüzyıllar boyunca, insanların konuşmasında kimsenin fark etmediği değişimler olmuştur. Fakat anlamlı konuşmadan bahsederken, bir sözcük işiten bireyin bu sözcüğü bir bakıma kendisine göre kullandığını ifade ediyoruz. Yani söylenenin kişisel olarak anlaşılması dediğimiz şey budur. Birey yalnızca tepki vermeye hazır olmakla kalmaz, aynı zamanda, duyduğu uyarının aynısını kullanıp sırası gelince tepki verme eğilimi gösterir. Bu, aynı şekilde, karşıdakiyle anlamlı konuşma gerçekleştiren birey için de geçerlidir. Birey, diğerinden ne yapmasını istediğini bilir ve eylemi yerine getirmek için aynı tepkiyi bir bakıma kendi içine alır. Diğer bireye bir şey yönelttiğimizde aslında aynı şeyi kendimize de yöneltmiş oluruz. Yapmakta olduğu şeyin bilincinde olduğu sürece diğer birey aynı sözel jesti kendisi de kullanma ve böylece ilk bireyin açığa çıkardığı tepkiyi kendisinde de açığa çıkarma eğilimi gösterir -o davranışı gerektiren toplumsal süreci sürdürmek için-. Bu durum bir askerin eyleminden farklıdır; çünkü anlamlı konuşmada birey kendisinden istenen şeyi anlar ve kendisinin de parçası olduğu bir şeyi yapmaya onay verir. Biri bir diğerine adres tarif ettiğinde, kendisi de verdiği tarifteki tüm yönergeleri alır. Kendisini diğer bireyle özdeşleştirir. Diğer birey hem kendisine söylenenlere uygun olarak hareket eder hem de aynı yönergeleri kendisine de verir. Davranışçı anlamda bir şeyin bilincinde olmakla kastettiğimiz şey budur. İlk birey de diğer bireyle aynı süreci gerçekleştirme eğilimi gösterir; aynı uyarı

kendisine de verir ve böylece aynı sürece katılır. Kendi reflekslerini şartlandırdığından ötürü, bu süreç kendi deneyimine de nüfuz eder.

İnsan zekâsını ele alırken, davranışçı psikolojinin yukarıda bahsettiğim durumu incelemesi gerektiğini kabul etmek önemlidir. Eğer bireyin kendisi de, gözlemlediği aynı jسته karşılık gelen bir şeyi, bunu tekrar kendine söyleyerek, kendini konuştuğu insanın yerine koyarak davranıyorsa, işte o zaman duyduğu şeyin anlamına sahiptir; bir fikri vardır. Zihne dâhil olan böyle bir durumdur: Bireyin diğerlerini etkilediği toplumsal süreç bu şekilde, etkilenen bireylerin deneyimine aktarılır.⁷² Birey bu tavrı yalnızca bir tekrar unsuru olarak değil, aynı zamanda, sürmekte olan girift bir toplumsal etkileşimin bir parçası olarak alır. Davranışçı açıklamada yer alan bu sürecin, şartlı refleks açıklamasının karşısında ve ötesinde konumlandığını belirtmek gereklidir.

15. DAVRANIŞÇILIK VE PSİKOLOJİK PARALELİZM

Davranışçılık, merkezi sinir sisteminde gerçekleşenler ve bunlara paralel olarak deneyim arasındaki ilişkiyi yansıtan bir paralelizme ulaşmış görünmektedir. Dışarıdan bir etkiyle retinada bir uyarılma olduğu ve bu uyarılma ancak merkezi sinir sisteminde belirli bir noktaya ulaştığında bir renk algısı ya da renkli bir nesne deneyimi ortaya çıktığı ileri sürülebilir. Mesela elektrikli lambayı ele alalım. Bize ışığın, bir biçimde ışık dalgalarıyla retinaya, oradan da merkezi sinir sistemine ulaşan fiziksel değişimlerle gerçekleştiği ve böylece bu titreşimlerin ulaştığı noktada ışığı gördüğümüz söylenmiştir. Elbette bu aktarım bir zaman gerektirir ve bu eylem süresince nesnede fiziksel bir değişim olabilir. Algılamada hata ihtimali olabileceği gibi, ışık yüzünden önümüzdeki nesneyle ilgili de yanılgıya düşebiliriz. Işık belirli bir hıza sahiptir ve retina ile merkezi sinir sistemindeki nokta arasında gerçekleşen süreç, ışığından çok daha uzun bir süreçtir. Bu durum yıldızların sahip olduğu ışık örneği ile genişletilebilir.

72 [Bkz. Kısım 16, 24.]

Gördüğümüz güneş ışığı sekiz saniye öncesine aittir -ve yıldızlar bizden o kadar uzaktadırlar ki bize ulaşana kadar bir hayli ışık yılı tüketirler-. Bu yüzden algılarımız, verili bir anda merkezi sinir sistemine yerleştirilen koşullara sahiptir. Sinirlere ilişkin sürece bir şey engel olduğu zaman o deneyim meydana gelmez. Sinirlerde olanlarla deneyimimizde meydana gelen şeyleri ilişkilendirdiğimizde, elimizde birbirinden tamamen farklı iki şey bulunur. Merkezi sinir sistemine dışarıdan nüfuz eden bozucu etken, sinirlere ait elementlerde ilerleyen elektrik, kimyasal veya mekanik bir süreçtir. Bununla birlikte, gördüğümüz şey renkli bir ışıktır. Ve ikisinin aynı olduğunu söyleyemeyeceğimiz için ancak birbirine paralel olduklarını söyleyebiliriz.

Davranışçı psikoloji, merkezi sinir sistemindeki bu olayları duyuşal deneyime bağlı olan rastlantısal bir seri olarak görmek yerine, çevreyle olan tüm ilişkimizde deneyimlediğimiz, renkli bir nesneye verilen bir tepki olarak kabul eder. Deneyimi merkezi sinir sisteminde herhangi bir noktaya yerleştirmez; Russell'ın tabiriyle kafanın içine koymaz. Russell, kafada sıradan bir sürecin gerçekleştiği noktada olan şeyin sonucunu deneyim olarak açıklar. Bu bakış açısına göre, içine deneyimi yerleştirebildiğiniz kafa, deneysel olarak yalnızca diğer insanların kafalarında mevcuttur. Fizyolog bu uyarılmanın nerede meydana geldiğini açıklar. Size açıklamakta olduğu kafayı ve bu kafanın içindekini görür, ancak gördüğü şeyin kendi kafasının içinde de olması gerekir. Russell bu karmaşadan, bahsettiği kafanın bizim gördüğümüz kafa değil, fizyolojik analizde geçen kafa olduğunu söyleyerek kurtulur. Sonuç olarak davranışçı, deneyimlenen dünyanın, kafanın içinde, belirli sinirsel olayların gerçekleştiği bir noktada bulunduğunu düşünmek yerine, deneyimin tümünü organizma eyleminin tamamıyla ilişkilendirir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, deneyimlenen dünya, çeşitli uyarılmalar merkezi sinir sistemindeki belirli noktalara ulaşmadıkça ortaya çıkmaz. Ayrıca bu kanalların herhangi birinin irtibatını keserseniz, deneyimlenen dünyanın çoğunu da yok edersiniz. Davranışçının yaptığı ya

da yapması gereken şey, eylemi ya da davranış sürecinin tamamını bir bütün olarak düşündürmektir. Bunu yaparken sadece sinir sistemini değil, aynı zamanda organizmanın geri kalan kısımlarını da göz önünde bulundurması gerekir, çünkü sinir sistemi tüm organizmanın sadece tek bir bölümüdür.

Davranışçı ya da dinamik psikoloji bakış açısından bilinç, insan bireyinin ya da toplumsal grubun ortamıdır, çünkü varoluşsal açıdan bunlara bağlı olarak vücuda gelir. ("Bilinç" teriminin bir başka anlamı, deneyimin toplumsal yanına karşın, kişisel veya öznel yanları veyahut da yansıtıcı zekâ ile bağlantılı olarak kullanılır.)

Bizim tüm deneyimsel dünyamız, temel olarak davranışın toplumsal süreci ile ilgilidir. Bu süreç eylemlerin jestlerle başlatıldığı bir süreçtir çünkü bu jestler, diğer organizmaların uyarlayıcı tepkilerini başlattıkları eylemin sonucunu işaret ederler. Nesnel dünyanın anlamı, büyük ölçüde, toplumsal sürecin bu dünyayla ilişkisi ve özellikle de bu süreç içerisinde yaratılan üçlü anlam ilişkisi aracılığıyla oluşturulur. Zihin ve doğanın tüm içeriği, toplumsal süreç içerisindeki ve anlamın varlığının gerektirdiği toplumsal eyleme ait tamamlayıcı safhalar arasındaki bu üçlü ilişkiye bağlıdır.

Bununla birlikte toplumsal süreç açısından açıklanan bilinç veya deneyim beyin içine yerleştirilemez, çünkü böyle bir yerleştirme yaptığımızda zihnin de fiziksel olarak varlığını işaret etmiş oluruz. Ayrıca Russell'in fizyolojik tekbenciliğine ve etkileşimciliğin başa çıkılmaz zorluklarına da yol açmış oluruz. Bilinç işlevseldir, maddi değil ve beynin içinden çok nesnel dünyaya yerleştirilmelidir -bizim de bulunduğumuz ortamın bir özelliğine aittir-. Ancak beyinde bulunan ve orada gerçekleşen şey, bilincimizi kaybedip geri kazandığımız fizyolojik bir süreçtir.

Eğer deneyim veya bilinç sürecini kontrol etmek istersek vücuttaki, özellikle de merkezi sinir sistemindeki çeşitli süreçlere kadar uzanmamız gerekir. Bir paralellik kurduğumuzda yapma-

ya çalıştığımız şey, deneyim süreçlerini kontrol etmemizi sağlayan bağlama ait bu unsurları açıklamaktır. Paralellik, davranışın gerçekleştiği nokta ile deneyimsel tepki arasında bulunmaktadır. Böylece tepkinin kendisini kontrol etmemizi sağlayacak olan bu unsurları belirlememiz gerekmektedir. Genellikle bu tepkiyi, dikkati organizmanın kendisine yönelterek değil; organizma dışındaki nesneler aracılığıyla kontrol ederiz. Daha iyi bir aydınlatma istiyorsak daha güçlü bir ampul kullanırız. Bizim kontrolümüz genellikle tek başına nesnelere yönelik bir tepkiye dayanmakta ve paralellik, nesne ve algılanan şey arasında, elektrik ışığı ve görünürlük arasında yer almaktadır. Bu, sıradan bir bireyin kurduğu paralellik örneğidir; etrafındaki nesneler ve kendi deneyimi arasında bir paralellik kurarak deneyimi kontrol etmesini sağlayacak nesneye ait özellikleri teşhis eder. Bireyin deneyimi, kendisine yardımcı olan nesneleri görmesini sağlar ve böylece nesnelerde, kendilerini bu tip bir deneyim içinde ifade edecek bu özellikleri ayırt eder. Yaşadığı sorun merkezi sinir sistemindeki bir bozucu etken yüzünden ise, o zaman paralellik kendi deneyimi ve merkezi sinir sistemindeki uyarılmalar arasında bulunur. Eğer birey iyi görmediği kanaatine varırsa, görme sinirlerinde bir problemle karşılaşmış olabilir; o zaman ise paralellik bireyin görüşü ve görme sinirlerinin işleyişi arasında bulunur. Sahip olduğu belirli zihinsel imgelerle ilgilenirse, geçmişte merkezi sinir sistemini etkilemiş deneyimlere geri döner. Zira bu deneyimlerin merkezi sinir sistemi üzerindeki etkileri hâlâ mevcuttur. Bu yüzden birey, bir paralellik kurduğunda bunun merkezi sinir sisteminin şu anki durumu ve geçmişteki olaylar arasında yer aldığına ulaşacaktır. Bu tip bir ilişki bizim tüm algımızda büyük bir öneme sahiptir. Geçmiş deneyimin izleri sürekli olarak, algıladığımız dünya üzerinde etkisini gösterir. Organizmada davranışımızın bu aşamasına, hatırlamamıza, geçmiş üzerinden şimdiye akılcıca tepki vermeye karşılık gelen şeyi bulmak için, merkezi sinir sisteminde olan şey ile şimdiki deneyim arasında bir paralellik kurarız. Hafızamız, kafamızdaki belirli sinir yolla-

rının koşullarına bağlıdır ve bu tip süreçlerin kontrolünü sağlamak için de bu koşulların mevcut olması gereklidir.

İmgelerden düşünme sürecine doğru gittiğimizde bu tip bir korelasyon giderek daha çok ön plana çıkacaktır. Algıda rol oynayan akıl, “düşünce” dediğimiz şeyde son derece karmaşıklaşır. Kişi bir nesneyi ona verdiği tepki açısından algılar. Örneğin, retinanın dış katmanına ulaşan ışık ışınları sebebiyle, bir şeyi görmek için başınızı bir tarafa çevirirsiniz. O şeyin ne olduğunu görmek için başınızı çevirirsiniz. Bunun için, “orada bulunan bir şeyin farkına varma” terimini kullanırsınız. Bir kalabalık içerisinde birinin bize baktığı izlenimine kapılırsınız ve kimin bize baktığını görmek için başımızı çeviririz. Bu başımızı çevirme eğilimi, diğer insanların gözlerinden yayılan ışık dalgaları olduğu gerçeğini açığa çıkarır. Uyararla birlikte bize ulaşan şeyi bizim için anlamlı hale getiren şeyin tepki oluşu, deneyimimizin tamamı için geçerlidir ve bu tip bir dikkat, “duyu” dediğimiz şeyden algıyı yaratır. Tepkinin anlamlandırılması, tepkiye içeriğini kazandıran şeydir. Düşünme sadece, kendi tepkimiz üzerinden bu anlamlandırmanın bir detaylandırılmasıdır. Ses, irkilmeye yol açan bir şeydir; ışık ise bakmayı gerektiren bir şeydir. Tehlike uzaktayken, mesela kötü bir yatırımla para kaybetme tehlikesi ya da bir yaralanmanın bazı organlarımızda yaratacağı riskler söz konusu olduğunda, anlamlandırma epey detaylı bir düşünmeyi gerektiren türde olur. Tamamen bırakmak yerine beslenme şeklimizi değiştirir, daha çok egzersiz yapar ya da yatırımlarımızı değiştiririz. Bu düşünme süreci, yani uyarana yönelik tepkilerin özenle hazırlanması, organizmada zorunlu olarak gerçekleşen bir süreçtir. Ancak düşüncenin tamamının organizma ya da kafamızın içine yerleştirilebileceğini düşünmek hatalı olur. Yatırımın iyi ya da kötü oluşu yatırımın kendisiyle alakalıdır veyahut da yiyeceğin yararlı ya da zararlı oluşu yiyeceğin kendisiyle ilgilidir, bizim zihnimizle değil. Bunlar ve organizma arasındaki ilişki, vereceğimiz tepkinin türüne bağlıdır. Bu ilişki, merkezi sinir sisteminde planlanır. Tepki verme şeklimiz burada bulunur. Dü-

şüncenin olabilmesi için geçmiş deneyimlerin şu anki tepkilerle bağlantısının olması gerekir. Dışarıdaki birçok şey ve şu anki durumumuz arasında bağlantı kurarız ki uzaktaki bir tehlikeyi akıllıca karşılayabilelim. Yatırım ya da organlarla ilgili bir sorunda tehlike epey uzakta bulunur, ancak yine de bunlara karşı tehlikeyi önleyecek şekilde tepki vermemiz gerekir. Ve bu süreç, merkezi sistemde bulunması gereken ayrıntılı bir bağlantıyı gerektirir. Bu yüzden, merkezi sinir sisteminde olanı, deneyimde yer alan şeyle paralel olarak görürüz. Merkezi sinir sisteminde bir değişiklik yapılması gerekirse, mevcut bilgilerimiz el verdiği ölçüde, buradaki süreçlerde gerçekleşen şeyleri destekleyebiliriz.

Daha önceki durumlarda merkezi sinir sistemini etkileyen nesnelerimizi değiştirmemiz gerekirken, burada düzeltmelerimizi merkezi sinir sisteminin kendisine yöneltmemiz gerekir. Şimdiki zamana ilişkin olarak doğrudan yapabileceğimiz pek bir şey yoktur, fakat düşüncemizi ve hafızamızı etkilememizi sağlayacak türden bir tepkiyi tasarlayabiliriz. Yapılması gereken zor bir iş bizi bekliyorsa, zihnimizin açık olduğu zamanı ve koşulları seçmeye meylederiz. Diğer bir ifadeyle, belirli ölçüde bir düşünme gerçekleştirmek için, beyindeki sinirsel elementlerden verimli bir işbirliği elde etmeye çalışırız. Bu durum, evlerimizdeki aydınlatma sistemi ile aramızdaki görüş deneyiminde bulunan paralellikle aynıdır. Tepkilerimizi kontrol etmek için, birinde merkezi sinir sisteminin içinde; diğerinde ise dışındaki koşullara dikkatimizi vermek durumundayız. Genel olarak dış dünya ve beyin arasında hiçbir paralellik yoktur. Davranışçı psikolojinin yapmaya çalıştığı şey, davranışımızın başarıya ulaşması için tepkilerde, değiştirmek ve geliştirmek istediğimiz dış koşullara karşılık gelen şeyi bulmaktır.

Geçmiş, merkezi sinir sisteminin organizmanın geri kalanıyla ilişkisi sebebiyle şimdiki deneyimimizde yer alır. Bir kimse geçmişte keman çalmada belli bir beceri kazandığında, bu geçmiş deneyimi sinirlere ve kaslara kaydedilir, ancak asıl bağlantılar merkezi sinir sisteminde bulunur. Geçmişimiz, deneyimimizden

kaynaklanan ve bir bakıma buraya kaydedilen bu değişikliklere dayanarak bizimle birlikte kalır. İnsan formunun kendine has zekâsı, geçmiş aracılığıyla kazanılan bu kompleks kontrolde yatmaktadır. İnsan türünün geçmişi, kolay eylemde bulunuşunda mevcuttur, ancak geçmişin sadece merkezi sinir sisteminde yerleşik olduğunu söylemek doğru bir ifade olmaz. Geçmişin deneyimimizde belirebilmesi için bu tip bir mekanizmanın mevcut olması gerektiği doğrudur, ama burada sadece koşul değil koşullar devreye girmektedir. Bir kişiyi tanımanız, bu kişiyi daha önce görmüş olmanıza bağlıdır. Bu kişiyi tekrar gördüğünüzde, geçmişte yaptığınız gibi tepki verme eğilimleri baş gösterir, fakat bunun gerçekleşebilmesi için bireyin ya da ona benzer birinin orada bulunması gerekir. Geçmiş, şimdiki dünyada bulunmalıdır.⁷³ Davranışçı bakış açısından sadece merkezi sinir sistemini ayırt edebiliriz, çünkü organizmamızın geçmişi şimdiyle ilişkilendirmede kullandığı mekanizmadır o. Organizmanın, geçmişi olan belirli bir duruma tepki verme şeklini anlamak istersek, geçmiş eylemlerin organizma üzerindeki etkilerine kadar gitmemiz gerekir. Merkezi sinir sisteminde geçmişten kalan bu etkiler özellikle önemlidir, ama davranışçı psikoloji için bu “paralelizmin”, evin ısısıyla ısıtma aracı arasında bulunan paralellikten bir farkı yoktur.

16. ZİHİN VE SEMBOL

Şeylerin anlamlarının, yani onlara dair düşüncelerimizin, davranış açısından organizmanın yapısına karşılık geldiğini ifade etmeye çalıştım. Bunu mümkün kılan yapı temel merkezi sinir sisteminde bulunmaktadır. Bu sistemin farklı özelliklerinden biri zamansal bir boyuta sahip olmasıdır: yapacağımız şeyler zamansal bir sırada düzenlenebilir; böylece sonraki süreçler öncekileri belirlemede yer alır; yapacağımız şey nesneye yaklaşımımızı belirleyebilir. Merkezi sinir sistem mekanizması, dâhil olduğumuz bir eylemin, mevcut tavırlar ya da örtük tepkilere dayanarak,

73 [Bahsedilen geçmiş teorisi için bkz. *The Philosophy of the Present*, s. 1-31.]

olası alternatif tamamlamalarını tasarlar. Bu tespite, bir eylemin sonraki aşamalarının öncekiler üzerinde uyguladığı gözle görülür kontrol dikkate alınırsa ulaşılabilir. Daha belirgin bir biçimde ifade etmek gerekirse, merkezi sinir sistemi bireye, hâlihazırda başlatılmış bir eylemin çeşitli olası tamamlanma seçeneklerini deneyip, içlerinden en uygun olanı seçmesini sağlayan bir örtük tepki mekanizması sağlar. Kısacası merkezi sinir sistemi, bireyin kendi davranışı üzerinde bilinçli bir kontrol uygulamasını sağlar. Tepkinin her zaman hazır olduğu yansıtıcı olmayan davranıştan yansıtıcı olanı en temelde ayıran şey gecikmeli tepki verebilme imkânıdır. Merkezi sinir sisteminin daha üst merkezleri, bir uyara yönelik olası tepkiler bütününden birini ya da diğerini seçme işleminin tepki ve uyaran arasına girmesini sağlayarak önceki davranış türüne dâhil olurlar.

Zihinsel süreçler, merkezi sinir sistemi tarafından dışa vurulan tavır alanında gerçekleşir; bu alan düşüncelerin bulunduğu alandır: mevcut davranışın gelecekteki sonuçlarına ya da gelecekteki davranışa göre yönetilme alanı; bu tür bir akıllı davranış alanı üst yaşam formlarına, özellikle insan türüne ait bir özelliktir. Merkezi sinir sistemi sayesinde dışa vurulabilen çeşitli tavırlar, ileride farklı eylemlere dönüştürülebilir; yine merkezi sinir sistemi aracılığıyla mümkün olan gecikmeli tepkiler, zihinsel olarak kontrol edilen ya da akıllı diyebileceğimiz davranışın ayırt edici özelliğidir.⁷⁴

Davranışçı açıdan düşünenecek olursak, zihin nedir? Zihin el-

74 Akıllı davranışta merkezi sinir sisteminin rolünü düşündüğümüzde, bu tip bir davranışın esasında toplumsal olduğunu; bunun süregelen bir toplumsal yaşam sürecini gerektirdiğini ve bu toplumsal sürecin -ya da herhangi bir tamamlayıcı eylemin- bütünlüğünün belirli sinir elementlerine indirgenemeyeceğini aklımızdan çıkarmamız gerekir. Bu olgunun sosyal psikolog tarafından bilinmesi şarttır. Bu belirli sinir elementleri, toplumsal sürecin ya da bu sürecin dışa vurulduğu herhangi bir toplumsal eylemin bütünlüğü içerisinde bulunur; bunların bir çıktısı ya da sonuç olduğuna yönelik analiz bu bütünlüğe zarar vermez, veremez.

bette çok belirsiz bir terimdir. Benim de esasında yapmak istediğim, bu belirsizliklerin önüne geçmek. Zihnin karakteristik özelliği olarak öne sürdüğüm şey, alt yaşam formlarının zekâlarından farklı olarak insan türünün yansıtıcı zekâsıdır. Mantığı evrensel olanı ele alan özel bir güç olarak görmeye çalışırsak, alt formlarda da evrensel olan tepkilerle karşılaşabiliriz. Ayrıca davranışlarının belli bir amaca yönelik olduğunu ve belli bir noktaya götürmeyen davranış türlerinin de elendiğini ifade edebiliriz. Bunlar, ekseriyetle “zihin” olarak adlandırdığımız terime karşılık gelir, ancak yansıtıcı zekâ olarak ifade ettiğimiz şey, yalnızca insan organizmasına aittir. İnsan dışındaki hayvanlar, yalnızca sonraki deneyimde tamamlanabilecek bir dışavurumu ortaya çıkarmaya çalışan dürtülere sahip olduklarından geleceğe göre hareket ederler, ancak bu sonraki deneyim, mevcut deneyimin ne olacağını da belirler. Darwinci açıklamayı takip edersek, sadece ve sadece davranışı gelecekle ilişki halinde olan formların hayatta kalacağını söyleyebiliriz. Bu elbette doğrudur. Bu açıklamada, en azından dolaylı olarak, artık geçmiş olayların bir sonucu olarak var olan nesnelerin yapısı aracılığıyla geleceğin, formun davranışını belirlediği ifade edilmektedir.

Diğer yandan, yansıtıcı davranıştan bahsettiğimizde, düşüncelere dayanarak geleceğin varlığını işaret ederiz. Akıllı hayvandan ayrı olarak akıllı insan, ileride ne olacağını önce kendine gösterir. Hayvan ise yiyeceğini yarın için güvenceye alacak şekilde davranabilir -bir sincabın fındıklarını saklaması gibi- fakat buradan hareketle, hayvanın ileride olacıklara ilişkin bir fikri olduğu sonucuna varamayız. Yavru sincap yaz mevsiminde doğar ve diğer formlardan herhangi bir yönerge almaz, sadece, tıpkı büyüklerinin yaptığı gibi fındıkları saklamaya koyulacaktır. Bu tip bir eylem, deneyimin belirli bir formun eylemlerini yönetemediğini göstermektedir. Bununla birlikte tedbirli insan, belirli bir rota izler, durumu kafasında canlandırır ve buna göre kendi davranışını yönetir. Sincap, bilinçsiz dürtüleri takip eder ve tahıl depolamak tedbirli insan için ne sonuç doğuruyorsa bu dürtüle-

rin yerine getirilmesi de aynı sonuca yol açar. Bununla birlikte, mevcut davranışımızı belirleyen, düşünce olarak var olan gelecek tanımı bu şekildedir.

Önümüze bir problem geldiğinde, onu mevcut tepkilerimizle ele almamızı sağlayacak, geleceğe ilişkin bir duruma dayanarak tanımlarız. Bu düşünme şekli insan formuna ait bir özelliktir. Bu mekanizma temelde, tepkileri kontrol eden ve formun kendisine çeşitli değerler atfeden nesnelerin özelliklerini işaret eder ve böylece bu özellikler organizmanın dikkatini çeker ve istenilen sonucu meydana getirir. Kurbanın kokusu yırtıcı hayvanın dikkatini çeker ve bu kokuya yöneltilmiş dikkat sayesinde açlığını giderir ve geleceğini güvence altına alır. Böyle bir durum ile rasyonel davranan insanın davranışı arasındaki fark nedir? Temel fark, insan bireyinin bir şekilde bu özelliği diğer bireye ya da kendisine gösterebilmesidir. Jest aracılığıyla bunun sembolleştirilmesi, en azından akıllı davranış için gerekli araçları sağlayan mekanizmayı oluşturur. Bu yüzden biri bir ayak izini gösterdiğinde, bunun bir ayı anlamına geldiğini söyler. Grubun farklı üyeleri tarafından kullanılabilmesi amacıyla bir sembol aracılığıyla bu tip bir izi tanımlamak, insan zekâsının ayırt edici özelliğidir. “Bir şeyi, başka bir şeye yola açan” bir şey olarak tanımlayabilmek ve sözel ya da bir başka formdaki jesti anlayabilmek, insan zekâsını hayvanlarınkinden ayırır. Bunlar, davranışın kontrolünün sağlanması amacıyla bireyin kendisine ya da diğerlerine sonucu göstermek için kullanılır.

Semboller, durumun belirli özelliklerini ortaya çıkarır ve böylece onlara verilen tepkiler bireyin deneyiminde bulunabilir. Bir ayının yeni bırakmış olduğu ayak izleriyle karşılaştığımızda hissettiğimiz panik bunun en iyi örneğidir. Bunun bir ayı olduğu göstergesi ayıdan kaçma tepkisini açığa çıkarır ya da kişi ayı avındaysa, avını doğru yerde aradığını ve daha da ilerleyebileceğini gösterir. Tepki, kendisini harekete geçiren uyarıyı işaret edip öne çıkararak, açıkça gerçekleştirilmeden önce kişi tarafından deneyime dâhil edilir. Bu sembol nesnenin kendisi için kul-

lanıldığında, Watson'ın ifadesiyle, kişi bir refleksi şartlar. Ayının görüntüsü kişiyi kaçmaya iter; ayak izi bu refleksi şartlar. Kişinin kendisi ya da bir arkadaşı tarafından söylenen "ay" sözcüğü de bu refleksi şartlayabilir; böylece işaret, eylem söz konusu olduğunda nesneyi simgeler.

Burada belirtmek istediğim şey, yukarıda bahsedilen davranışla, beyaz fare ve şiddetli gürültünün kullanıldığı deneyle örneklendirdiğimiz davranış arasındaki farktır. İkinci durumda, farklı elementlerin ayrılamadığı bir refleksin şartlandırılması söz konusudur. Fakat "ay" sözcüğü ya da ayak izini içeren bir refleks şartlandırılması söz konusu olduğunda, birey deneyiminde uyarı ve tepki ayrımı mevcuttur. Burada sembol, ayıyı ifade eder ve dolayısıyla kaçmak ya da avı ilerletmek manasına gelir. Bu durumda, birey ayının ayak izleriyle karşılaştığında, korktuğu şey ayak izleri değil, ayının kendisidir. Ayak izi bir ayı anlamına gelir. Çocuk fareden korkar, bu yüzden korku tepkisi beyaz farenin görüntüsüne karşıdır; diğerinde kişi ayak izinden değil, ayının kendisinden korkar. Ayak izi ve ayıyı ifade eden sembolün bir bakıma tepkiyi şartladığı söylenebilir, ancak korku nesnesi ayının kendisidir, işareti değil. Sembolün bu şekilde soyutlanması bireyin bu özelliklere tutunmasını ve bunların nesneyle, dolayısıyla da tepkiyle ilişkilerinde ayrılmasını sağlar. Kanaatimce insan zekâsının bir dereceye kadar ayırt edici özelliği budur. Belli özellikleri işaret edebildiğimiz bir dizi sembolü elimizde bulundururuz ve bu özellikler işaret edildiğinde bunları yakın çevrelerinden ayrı tutup sadece bir ilişkiyi belirgin hale getiririz. Ayak izini ayrı tutup sadece, bu izi bırakan hayvanla ilişkisini muhafaza ederiz. Bu ilişkiye tepki veririz, başka bir şeye değil. Kişi buna, ayının bir göstergesi veya nesnenin kaçılacak ya da avlanacak bir şey olarak deneyimde sahip olduğu değer bir göstergesi olarak tutunur. Bu önemli özellikleri, nesne ve nesneye ait olan tepkiyle ilişkilerinde soyutlayabilme yeteneği, insanın bir şeyi mantık çerçevesinde değerlendirebilmesi ya da bir zihne sahip olmasında genel olarak kastettiğimiz şeydir. Böyle bir yetenek, beyaz fare

deneyindeki reflekslerin şartlandırılması ve semboller aracılığıyla insanın düşünme süreci arasında genel bir fark yaratır.⁷⁵

Davranışta deneyimin bu aşamasını, diğer özellikler ve bunların ortaya çıkardığı tepkilerle ilişkisi sebebiyle belli özelliklerin seçilmesini mümkün kılan şey nedir? Benim buna cevabım, toplumsal davranış açısından sembollerde; dil açısından ise jestlerin iletişimde saklıdır. Belirli özellikleri ve bunların nesnelerle ve tepkilerle ilişkisini gösteren sembolleri davranışımıza yerleştirdiğimizde, bu semboller davranışımızı belirleyen bu özellikleri ayırıp muhafaza etmemizi sağlar.

Kırda bir gezintiye çıkan adam, üzerinden atlaması mümkün olmayan bir yarıkla karşılaşır. Atlamak ister fakat yarığın büyüklüğü bunu yapmasını engeller. Böyle bir durumda, daha önce fark etmediği tüm özelliklere karşı bir hassasiyet oluşur. Bu hassasiyet sadece yarığın öbür tarafına giden bir yol aramakla sınırlı değildir. Orada bir köpek de olsa, tıpkı bu adam gibi karşıya geçebileceği bir nokta bulmaya çalışırdı. Fakat köpeğin yapamayıp adamın yapabileceği şey, yarığın iki tarafının bir noktada birbirine yaklaştığını fark etmektir. Adam atlamayı deneyeceği en

75 Nesnelerin anlamları sahip oldukları niteliklerdir. Bir anlam, buna sahip olan nesne içinde yer alır. Sembol kullandığımızda bir şeyin anlamını ifade ederiz. Semboller, anlamları olan nesnelerin anlamlarını işaret eder. Bunlar, o anda doğrudan mevcut olmayan deneyimin diğer bölümlerini işaret eden bir deneyimdir. Bu yüzden sembol, başka bir şeyin yerine geçen bir uyarandan -şartlı bir tepki ya da refleks uyarandan- daha fazlasıdır. Şartlı refleksin -başka bir şeyin yerine geçen bir uyarana verilen tepki- bilince ihtiyacı yokken, bir sembole verilen tepkide bilinç bulunur ve bulunmak zorundadır. Şartlı refleksler, tavırlara ilişkin bilinç ve içerdikleri anlamlar dili oluşturan şeylerdir ve dolayısıyla düşüncenin ve akıllı davranışın temelini ya da bunlar için gerekli olan mekanizmayı oluştururlar. Dil, bireylerin birbirlerine, nesnelere yönelik tepkilerinin ne olacağını ve dolayısıyla da nesnelerin anlamlarının ne olduğunu işaret edebildikleri bir araçtır; sadece şartlı reflekslerin bir sistemi değildir. Rasyonel davranış mutlaka benliğe yönelik yansıtıcı bir gönderme, yani eylemler ve jestlerin diğer bireyler için sahip oldukları anlamların bireyin kendisine de işaret edilmesini içerir. Bu tip bir davranışın davranışçı ya da deneyimsel temeli -nörofizyolojik düşünme mekanizması- merkezi sinir sisteminde yer alır.

iyi yeri seçer ve kendine tanımladığı bu yaklaşım gideceği yönü belirler. Köpek uzaktan daralan bir bölüm gördüğünde hemen oraya doğru koşar, ama adamın yaptığı gibi aşamalı bir yaklaşım benimsemez.

İnsan, yarığı geçmek için köprü görevi görecektir bir ağaç görür. İçinde bulunduğu durumda akla gelebilecek olası eylemleri deneyebilir ve kullandığı semboller aracılığıyla bunları kendine sunar. Yaptığı şey sadece belli uyaranlarla belli tepkileri şartlamak değildir. Böyle yapmış olsaydı bunlara bağımlı olurdu. Bu sembollerle yaptığı şey, gerçekleşmeye hazır tepkilere sahip olabilmek adına mevcut olan belli özellikleri öne çıkarmaktır. Yarığa bakar ve ileride birbirine yaklaşan uçları gördüğünü düşünüp o noktaya doğru koşar. Ya da durup karşıya geçişini hızlandıracak başka bir yolun olup olmadığını kendine sorar. İnsanı bu noktada durduran şey, yapabileceği diğer farklı şeylerin olmasıdır. Tüm karşıya geçme seçeneklerini düşünür. Nihai eyleme ulaşabilmek için, semboller aracılığıyla tutunduğu bu seçenekleri birbirleriyle ilişkilendirir. Eylemin başlangıcı bireyin deneyiminde zaten mevcuttur, yani hâlihazırda belirli bir yönde hareket etmeye meyillidir: dar olan bir yerden atlamak. Bu sembollerle sadece refleksler şartlandırılmaz, aynı zamanda uyaranlar da diğerlerinden ayrılır ve böylece çeşitli tepkiler kendilerini bir eylem formuna dönüştürebilir.⁷⁶

76 Yansıtıcı eylem, algı alanının yeniden yapılandırılmasına dayanır ve böylece çatışma içinde olan dürtüler eyleme artık ket vuramaz. Çatışan dürtülerden birinin daha sonra dışa vurulduğu bir zamansal yeniden düzenleme ile bu gerçekleşebilir. Bu durumda, daha öncesinde eyleme ket vuran dürtünün dışavurumunu öteleyen diğer dürtüler algısal alana girmiştir. Bu yüzden hendeğin genişliği atlama dürtüsünü durdurur. Algısal alana daha dar bir açıklık imgesi girer ve ilerleme dürtüsü, daha dar açıklığa doğru yönelme dürtüsünün de dâhil olduğu bir dürtüler kombinasyonunda yerini alır. Yeniden yapılandırma, algısal alanda daha önce göz ardı edilen diğer duyuşsal özelliklerin belirmesiyle gerçekleşebilir. Hendeğin iki tarafını bağlayacak uzunlukta bir tahta fark edilir. Bireyde, tahtanın kaldırılıp hendeğe yerleştirilmesini sağlayacak dürtüler grubu mevcut olduğundan tahta, bireyi hedefine taşıyacak olan organize dürtüler grubunun bir parçası haline gelir. Birey yapısında hendeğe ve tahtaya karşılık gelen tepkiler yoksa, her iki durumda da (hendeğin açıklığının daha dar imgesi ve tahtanın görülmesi

Şartlı tepkilerin arandığı durum her zaman bir problem formunda bulunmaktadır. Birey bir yolda ilerlerken, yolun belirtilerini arar; ancak bunu bilinçsiz bir şekilde yapar. Sadece önündeki yolu görür; yolu aradığının farkında değildir. Fakat yarığa ulaştığında, sürmekte olan eylem yarıktan geri çekilmesiyle durdurulur. Bu çatışma, bireyi diğer şeyleri görmekte özgür bırakır. Göreceği şeyler, bu koşullar altında mümkün olabilecek eylemleri temsil eden özellikte olacaktır. Birey, kendilerini gösteren farklı uyaranlara dayanarak farklı tepki olasılıklarını elinde bulundurur. Bireyin zihnini oluşturan şey işte bu olasılıkları muhafaza edebilmesidir.

Alt formlarda bu duruma ilişkin bir ize rastlanmaz, çünkü bildiğimiz üzere, detaylı olarak inceleyebileceğimiz herhangi bir hayvan davranışında bir sembol, iletişim yöntemi ya da farklı tepkilerin formun deneyiminde tutulabilmesi için bunlara karşılık gelecek hiçbir şey bulunmaz. Akıllı canlıların eylemini alt formların davranışından ayıran şey budur; bunu mümkün kılan mekanizma ise dildir. Dilin davranışın bir parçası olduğunu kabul etmemiz gerekir. Bununla birlikte zihin, nesnelerin özellikleriyle bir ilişki gerektirir. Bu özellikler nesnelerde bulunur ve uyaranlar, bir bakıma organizmada mevcut olan tepkiyi açığa çıkarırken, tepkiler oradaki nesnelere yönelik olur. Sürecin tamamına zihinseldir diyemeyiz ve yine tamamını beynin içine yerleştiremeyiz. Zihinsellik, organizmanın bir durumla arasında kurduğu ve sembollerin aracılık ettiği ilişkidir.

17. ZİHNİN TEPKİ VE ÇEVREYLE İLİŞKİSİ

Zihinsel süreçlerin nesnelerin anlamlarıyla ilişkili olduğunu ve bu anlamları bireyin oldukça organize bir tavır üzerinden ifade edilebileceğini gördük. Bu tavırlar yalnızca öğelerin eş zaman-

durumunda) uyaranlara tepki vermeye hazır olmaz. Ayrıca bu tepki eğilimleri katı alışkanlıklardan özgür bırakılmadıkça bireyi bunların uyaranlarına karşı duyarlılaştırmaz. Yansıtıcı düşünmenin ön şartı bu özgürlüktür. Ve bireylere grup yaşantısında bu özgürlüğü veren şey, toplumsal öz yansıtma davranışımızdır (MS).

lı olduğu durumları değil, aynı zamanda mevcut tepkinin bir şekilde, başlamış olan sonraki tepkilere uyarlanması gibi diğer zamansal ilişkileri de içerir. Tavır ve tutumların nesnelere göre düzenlenmesi, bizim için nesnelerin anlamlarını oluşturur. Bu anlamlar mantık terminolojisinde tümel olarak kabul edilir. Bu tümellik, alışlagelmiş bir tepkiye aittir; bu tepkiyi ortaya çıkaran tikel bir uyarana değil. Davranışçı açıdan ifade edecek olursak, tümellik tepkinin kimliğine yansır, fakat bu tepkiyi açığa çıkaran uyarılar tamamen farklıdır. Bu açıklamayı mantıksal bir forma soktuğumuzda, tepkinin tümele dönüştüğünü, uyarıların ise tümel altında bulunan tikeller olduğunu söyleyebiliriz.

Tavırların karşılıklı ilişkileri, “madde” ve kendisine atfedilen nitelik ilişkisine ışık tutar. Örneğin bir evin, bize uykuda ve uyanırken bir koruma sağlaması ya da bir aile yaşamının gerekliliklerini karşılaması gerekir -tüm bunlar, ev dendiğinde karşıdaki kişiye kaçınılmaz olarak ifade edilen tepkilere karşılık gelen esaslardır-. Evle ilgili değişen diğer tepkiler de vardır elbet. Örneğin evde bulunan diğer eşyalarla, örneğin süslerle, sadece zevklerimizi değil, aynı zamanda heveslerimizi de tatmin ederiz. Ancak tüm bunlar eve esas şeyler değildir. Değişen tepkilerin yanında, değişmeyen, aşağı yukarı standartlaşmış tepkiler bütünü de mevcuttur. Organize tepki grupları, tümel yani çeşitli uyarılar karşısında düzenli ortaya çıkan tepkiler olarak nesnelerin anlamlarını sağlar.

Neden-sonuç ilişkisinde, atılacak adımlar, gerçekleştirilecek şeye göre bir uyarılama gerektirdiğinden, tepkiler birbirlerine bağımlı bir ilişki içerisindedir. Bir seferinde amaca götüren adımlara dayanarak ortaya çıkan düzenleme, diğerinde neden-sonuç ilişkisi üzerinden oluşur. Burada bir tepkinin diğerine bağımlı olduğu bir ilişki söz konusudur. Bu, daha büyük bir sistem içinde bulunan zorunlu bir ilişkidir. ⁷⁷ Hangi adımı seçeceğimiz yapacağımız şeye bağlıdır. Alışkanlıklarımız öyle ayarlıdır ki,

77 Simgeleme önceki tepkilerin sonrakilere olan ilişkisini gerektirir. Ulaşacağımız çıkarım tepkilerin bu ilişkisidir.

yolculuğa çıkacağımız zaman, bu eylemle ilgili bir dizi başka alışkanlık da devreye girer -bavullarımızı hazırlamak, yolculuk biletlerini almak, para çekmek, yolculuk sırasında okumak için kitap seçmek gibi-. Kişi yolculuğa çıkmaya karar verdiğinde, organize tepkiler bütünü birbirleriyle tam bir ilişki içinde ilerlemeye başlar. Alışkanlıklarımızda öyle bir düzenleme olmalıdır ki kişi gerçekte sahip olduğu aklı kullanabilsin.

Biz de burada, tıpkı modern psikolojinin yaptığı gibi mantık ve metafizikle ilgili problemlerden kaçınmaktayız. Modern psikolojinin yapmaya çalıştığı şey, mekanizmaya nüfuz etmektir, metafizikle ilgili soruları çözmek değil. Davranışçı psikoloji bakış açısına göre, nesnelerin anlamlarını, bunlara ilişkin tutum ve tavırlar üzerinden açıklayabiliriz; bu durumda psikologun ulaşacağı şey, bireyin düzenlenmiş tavrı olacaktır. Psikolog için anlamı tavırlar üzerinden açıklamak, başkalarının yaptığı gibi anlamı zihinde statik bir kavram üzerinden açıklamak kadar geçerlidir.

Merkezi sinir sisteminde karşılaşacağımız şey, tepkilerin karmaşıklığı ya da bu karmaşıklığın mekanizmasıdır. Bir yolculuk için hazırlanırken sözünü ettiğim adımları gerçekleştiren bir kişiyi düşündüğümüzde, hem sinirle ilgili unsurların bu adımlar için gerekli olduğunu, hem de bir tepkiyi gerçekleştirmenin bir sonraki tepkinin açığa çıkmasını sağladığını kabul etmemiz gerekir. Zihin kapsamına girebilecek tüm kombinasyonlar ve birbirlerine bağımlı olan tepkilerin sahip olduğu bu tür bir ilişki için merkezi sinir sisteminde bulunan ögeler veyahut da nöronlar için bir düzenlemenin olması şarttır. Bunların bir kısmı sinir sisteminin fizyolojik işleyişinde belirlenirken, diğerleri ise böyle bir işleyişten yola çıkılarak kestirilebilir. Daha önce de belirttiğim üzere, anlama karşılık geldiği düşünülen şey, nöronlar içinde gerçekleşen spesifik bir fizyolojik süreç değildir. Fizyolojik psikologlar bir zamanlar spesifik bir zihinsel süreçten bahsediyorlardı; ancak düşünce olarak adlandırdığımız şeye karşılık gelen ve sinirler üzerinden iletildiği düşünülen bir mekanik, elektriksel veya fiziksel bir işlem bulunmamaktadır. Bir durumda sinirlerde olan şey, şu ya da bu anlama gelen belirli bir tepkinin iner-

vasyonudur. Ve belirli bir sinirsel organizasyona ait özgüllüğün bulunduğu yer de burasıdır. Tüm bu işleyiş ve organizasyonun gerçekleştiği yer merkezi sinir sistemidir. Merkezi sinir sistemi, bir işletmenin organizasyonunun gerçekleştirildiği mühendis odası olarak adlandırabiliriz. Ancak bu ofis işletmenin çeşitli bölümleri koordine etse de, taslakta bulunan şeyle fabrikada gerçekleşen asıl üretim bağdaşmayabilir. Aynı şekilde merkezi sinir sistemi de vücudun yürüttüğü çeşitli süreçleri koordine eder. Organizmada deneyime karşılık gelen ve tamamen fizyolojik bir mekanizma diyebileceğimiz bir şey varsa, o da sinirsel öğelerin desteklediği bütüncül organik süreçtir. Gördüğümüz gibi bu süreçler, organizmanın kompleks bir çevreye yönelik verdiği tepkiler, yaptığı uyarlamalardır. Çevreye yönelik gerçekleştirilen tavırlar, söz konusu canlı formu, tepkiyi açığa çıkaracak uyaranlara karşı duyarlı hale getirir.

Burada demek istediğim, bu tavırların bağlamı belirlediğidir. Yolculuk örneğinden yola çıkalım: ilk olarak tepkiler belirli iletileri yollar, ulaşım şeklini seçer, para çekmek için bizi bankaya gönderir ve sonra trende okuyacak bir şeyimizin olacağını garantiler. Bir tepki grubundan diğerine doğru ilerledikçe, kendimizi sonraki tepkilere karşılık gelen çevreyi ayırt ederken buluruz. Bir tepkiyi tamamlamak, kendimizi başka şeyleri gördüğümüz bir pozisyona sokmaktır. Retinal öğelerin devreye girmesi renkleri; kulaktaki yapının gelişimi de sesleri ulaştırır. Tepkimizle ilişki içinde olan organize bir çevreyi diğerlerinden ayırırız, bu yüzden tavırlar sadece bizim tepkilerimizi temsil etmekle kalmaz, aynı zamanda çevrede bizim için mevcut olan şeyi de temsil eder; bize uygun olarak var olan belirli bir gerçeklik aşaması, tepkimiz tarafından bizim için ayırt edilir. Herhangi birinden ziyade belirli bir çevrede yaşamayı sağlayan şey, tepkileri açığa çıkaracak uyaranlara karşı organizmanın duyarlılaştırılmasıdır. Hem zamansal hem de uzamsal olarak uzağımızda olan şeyleri görebiliriz. Çevremiz, gerçekleşecek olan tepkiler tarafından bize göre düzenlenir.⁷⁸

78 Çevrenin yapısı, doğaya yönelik organik tepkilerin bir düzenlemesidir; sos-

Organizma ve çevresi arasındaki belirli bir durumsal ilişkiyi bölerek, kastettiğimiz şeyi açıklamak zordur. Bazı nesneler, organizmanın sahip olduğu özellikler sebebiyle bizim için var olmaya başlarlar. Yiyecekleri düşünelim. Ot, bunu sindirebilen bir hayvan için yiyecek haline gelir. Bu nesne daha önce yiyecek olarak mevcut değildi. İneğin çayıra gelişiyse birlikte yeni bir nesne doğmuş oldu. Bu yüzden, daha önce var olmayan nesnelerin ortaya çıkmasından, belirmesinden bizzat organizmalar sorumludur.⁷⁹ Anlam, ifadesini hem organizmada hem de nesnede bulur. Bu ifade sadece zihinsel koşullarla ilgili değildir. Organizmanın çevreye yönelik geliştirdiği tepkiye ait bir reaksiyonun dışavurumu mevcuttur ve bu reaksiyon sadece çevre tarafından organizmanın belirlenmesi değildir, çünkü çevrenin organları belirlediği kadar organizma da çevreyi belirler. Daha önce var olmayan nesnelerin ortaya çıkmasından organik reaksiyon sorumludur.

Organizma içinde, algıladığı nesnenin özelliğini seçen ve onu göreceli olarak belirleyen zaruri bir duyarlılık yapısı mevcuttur. Bilincin bir organizma ve çevresi arasındaki ilişki içinde düşünülmesi gerekir. Temel olarak bilinç, fizyolojik duyarlılıklarımız üzerinden bir çevrenin yapısal seçilimidir. Tarih boyunca bu bilinci zihin ya da beyin içinde bir yerlere yerleştirme eğilimi içinde olmuşuzdur. Göz ve ilgili süreçler nesnelere renklerini verir. Aynı şekilde bir ineğin varlığı da ota yiyecek özelliğini verir. Kişi bunu, duyuları nesnelere sadece yansıtarak değil, daha çok kendini nesneyle rengin varlığını ve görünmesini mümkün kılan bir ilişki içine koyarak yapar. Renkler sadece algılayıcı organizmalarla ilişkileri sebebiyle nesnelere bağlı bulunurlar. Algılayıcı organizmaların fizyolojik ya da duyuşal yapısı, nesnenin deneyimlenen içeriğini belirler.

Dolayısıyla, organizma bir bakıma çevresinin varlığı ve dü-

yal ya da bireysel herhangi bir çevre, dışı vurulma peşinde olan eylemin mantıksal yapısının bir düzenlemesidir.

79 Yiyecek olarak nesnenin oluşturulmasında hayvanlardaki yiyecek sürecinden söz etmek kabul edilmeyebilir. İkisi de birbiriyle ilişki içindedir (MS).

zenlenişinde devreye girer. Organizma ve çevre birbirini belirlediğinden ve varlıkları birbirine bağlı olduğundan, yaşam süreci bunların karşılıklı ilişkisi üzerinden düşünülmelidir.

Toplumsal çevre, toplumsal eylem süreci üzerinden anlamlara sahiptir; aynı zamanda, toplumsal deneyim ve davranış süreçlerinde bu tip bir eyleme dâhil olan organizmalar grubuyla ilişkili olarak ortaya çıkan nesnel ilişkiler bütünüdür. Toplumsal çevre aynı zamanda, bir toplumsal gruba ait bireysel organizmaların birbiriyle etkileşimi dolayısıyla dış dünyanın belirli özelliklerine de sahiptir. Toplumsal davranış süreci ya da toplumsal organizmanın toplumsal çevreyle olan ilişkisi, bireysel biyolojik süreçlerin ya da bireysel organizmanın fiziksel-biyolojik çevreyle olan ilişkisine benzerdir.⁸⁰

Bahsettiğim paralellik, organizma grubu ve ona karşılık gelen nesnelerin paralelliğidir. İneğin durumunda, açlığın yanı sıra yiyeceği tanıtan görüntü ve koku da mevcuttur. Süreç, sadece mideyi kapsamakla kalmaz aynı zamanda otlamak ve geviş getirmek gibi tüm süreçlerde bulunur. Bu paralellik içerisinde nesnenin anlamı, organizma tarafından nesnelere ve özelliklerine yönelik düzenlenen organize tepkide bulunur. Anlamlar orada hazır bulunur ve zihin bu anlamlarla ilgilenir.

“Zihin” ve “zihinsel” terimlerini genellikle insan organizmasıyla sınırlarız, çünkü nesnelerin özellikleri ve anlamlarını soyutlamamızı sağlayacak semboller bütününe sadece bu organizmada buluruz. Bir evin anlamını, evi oluşturan taş, çimento ve tuğla gibi fiziksel nesnelerden ayırmaya çalışırız ve bu şekilde yaparak evin kullanımını ifade ederiz. Evi zihinsel bir nesne haline getiren şey de budur.⁸¹ Bir eve yöneltilebilecek çeşitli bakış

80 Toplumsal bir organizma -yani bireysel organizmalardan oluşan bir toplumsal grup- kendi özel çevresini oluşturur. Aynı şekilde bireysel bir organizma da kendi özel çevresini oluşturur, fakat bu çevre toplumsal organizma tarafından oluşturulan versiyonuna göre çok daha temel düzeydedir.

81 Doğa -dış dünya- deneyimimizin ötesinde de nesnel olarak mevcuttur. Ancak, dış dünyadaki nesneler bireyin deneyiminden bağımsız olarak orada bulunsalar da, bireyin deneyimi ya da zihniyle ilişkilerinden dolayı bazı

açıları vardır. Örneğin yapı malzemelerine bir mimarın ya da bir fizikçinin bakışı bir olmayacaktır. Bazı hayvanların toprak altına kurduğu yuva, bir bakıma hayvanın evidir. Fakat insanın yaşadığı ev, insan için zihinsel bir nitelik de kazanır; köstebeğin evi köstebek için bu tarz bir nitelik taşımaz. İnsan bireyi, bir evde tepkilerine karşılık gelecek öğeleri diğerlerinden ayırma yeteneğine sahiptir. Yeni bir ısıtıcı reklamını görüp bir tane edinir ve evde daha sıcak bir ortama kavuşur. İnsan, süreci kendi tepkileri açısından kontrol edebilme yeteneğine sahiptir. Köstebek de aynı şekilde yiyeceğini bulmak, düşmanlarıyla karşılaşp onları savmak zorundadır, ancak toprağın altında bulunan yuvasının avantajlarından habersizdir. Yuvasının hiçbir zihinsel niteliği yoktur. Zihinsellik, organizmanın, çevresinde olan bitene yönelik tepkilerine denk düşen şeyi kendine belirtebilmesinde yatar. Böylece, organizma tepkilerini farklı şekillerde kontrol edebilir. Davranışçı psikoloji açısından zihinselliğin dayandığı şey budur. Köstebeklerde ve diğer hayvanlarda da çevreyle bağlantılı kompleks davranış öğeleri bulunmaktadır, fakat sadece bir insan hem kendine hem de diğerlerine bu kompleks ve oldukça düzenli tepkileri açığa çıkaran niteliklerin neler olduğunu gösterebilir ve bu sayede tepkileri kontrol edebilir. İnsan türü, alt düzey hayvanlara ait olan uyarılmanın üzerinde bir uyararı ayırma ve tanımlama yeteneğine sahiptir. Biyolog, yiyeceğin belirli değerlere sahip olduğunu; bu değerlere insan türünün de diğer hayvanlar gibi tepki vermesinin yanında, yiyeceklere verdiği sindirimsel tepkilerdeki bazı şeyleri ifade eden yiyecek özelliklerini de iletebileceğini kabul eder. Zihinsellik, bireyin kendi tepkilerini kontrol edebilmesi için, bu değerlerin diğerlerine ve bireyin kendisine iletilmesine dayanır.

niteliklere sahip olurlar. Bu nitelikler bizim için anlamları oluştururlar. Fiziksel nesne ya da fiziksel gerçeklik ile bu nesne ya da gerçekliğin zihinsel ya da özbilinçli deneyimi arasındaki ayrım -dışsal ve içsel deneyim arasındaki ayrım- zihinsel ya da özbilinçli deneyimin anlamlarla oluşturulduğu gerçeğinde yatar. Deneyimlenen nesneler, bunlar üzerine düşünen bireyler için belli anlamlara sahip olurlar.

Bizim yaklaşımımıza göre, zihinsellik ancak ve ancak organizma anlamları kendine ve diğerlerine iletebildiği zaman sağlanabilir. Zihin bu noktada ortaya çıkar. Burada, organizmanın kendi duyarlılığı üzerinden çevreyle kurduğu ilişkiyi ele aldığımızı belirtmemiz gerekir. Psikolog, insan türünün bu ilişkileri kontrol etmek için geliştirdiği mekanizmayla ilgilenir. Bu ilişkiler anlamların, özelliklerin belirtilmesinden önce vardır, ama organizma bu ilişkiyi kendi davranışıyla kontrol etmemiştir. Aslında organizmanın bu ilişkiyi kontrol edecek bir mekanizması da yoktur. Ancak insan türü bu kontrolü sağlayabileceği bir dil iletişim mekanizması geliştirmiştir. Artık bu mekanizmanın büyük bir kısmının merkezi sinir sisteminde değil; nesnelerin organizmayla ilişkisinde yer aldığı ortadadır. Anlamların seçip diğerlerine ve organizmanın kendisine belirtilebilmesi insana özel bir güç verir. Bunun kontrolü ise dil ile sağlanır. Anlam üzerindeki kontrol mekanizması ise “zihni” meydana getirir. Bununla birlikte, organizmanın zekâsı merkezi sinir sistemindeki öğelerde ne kadar yer alıyorsa, zihinsel süreçler de aynı ölçüde sözcüklerde yer alır. Her ikisi de organizma ve çevre arasında gerçekleşen bir sürecin parçalarıdır. Semboller bu süreçte görevlerini yerine getirirler; işte iletişimi bu kadar önemli yapan şey de budur.

Zihne sadece insan organizması açısından bakmak anlamsız olur; çünkü odaklandığı yer burası da olsa, temel olarak toplumsal bir olgudur; hatta biyolojik işlevleri bile temelde toplumsaldır. Zihne yönelik geçerli bir açıklama sağlamak için, bireyin öznel deneyiminin beynin sosyo-biyolojik faaliyetleriyle ilişkilendirilmesi gerekir. Bu da ancak zihnin sosyal bir yapıya sahip olduğunun kabulüyle mümkündür. Zihnin, toplumsal süreç içerisinde doğup geliştiğini kabul etmemiz gerekir. Bireysel deneyimin, bireylerin etkileşim içerisinde olabileceği bir toplumsal çevrede, bu bireylerin deneyiminden oluşan toplumsal eylem yönünden ele alınması gerekir. İnsan beyninin sağladığı bu deneyim süreçleri yalnızca karşılıklı etkileşim içerisindeki bireyler için mümkündür, yani bir toplumun üyesi olan bireyler; diğer bireylerden uzakta, tek başına olan bireyler için değil.

Zihin, toplumsal süreç bireylerin deneyimlerine bir bütün olarak sızdığı zaman ve ancak bu süreç içerisinde ortaya çıkar. Bu gerçekleştiğinde, birey bir özbilinç ve zihin sahibi olur; bir bütün olarak bu süreçle ve bu sürece kendisiyle birlikte katılan diğer bireylerle olan ilişkisinin farkına varır; ayrıca bu sürecin bireylerin etkileşimi ve tepkileriyle şekillendiğinin de bilincine varır. Zihin veya aklın evrimsel olarak ortaya çıkışı, toplumsal süreç ve davranış, bu noktada dâhil olan diğer bireylerin deneyimine karıştığında ve bireyin bu sürece uyumu, sahip olduğu bilinç veya farkındalıkla şekillenip düzenlendiğinde gerçekleşir. Bu yansıtıcılık -birey deneyiminin kendine geri dönmesi- sayesinde toplumsal süreç, dâhil olan bireylerin deneyimine karışır; bu sayede birey, kendisine diğer birey tarafından yöneltilen tavır üstlenebilir; yine bu sayede birey, bilinçli olarak kendini bu süreç göre uyarlayabilir ve bu sürecin çıkardığı sonucu herhangi bir toplumsal eylemde yaptığı uyarlama üzerinden şekillendirebilir. Dolayısıyla, zihnin gelişimi için toplumsal süreç içerisinde yansıtıcılık temel koşuldur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BENLİK

18. BENLİK VE ORGANİZMA

Aklın gelişimini açıklarken dil sürecinin benliğin gelişimi için şart olduğunu belirtmiştik. Benlik, fizyolojik organizmanın sahip olduğundan farklı bir niteliğe sahiptir. Benlik, gelişim gösteren bir şeydir; doğuştan mevcut olan bir şey değildir. Diğer bir ifadeyle benlik, bireyin bir bütün olarak toplumsal deneyim süreciyle ve bu sürece katılan diğer bireylerle ilişkilerinin sonucunda meydana gelir. Birçok açıdan insanlarla benzerlik gösteren alt düzey hayvanlar bir benliğe sahip değildirler. Örneğin, biz alışkın olduğumuz bir ortamda her zamanki şeyleri yaparken, kendimizi bunlara o kadar alıştıırırız ki eylemlere herhangi bir düşünme edimi dâhil olmaz. Bu durumda deneyim, benlikle ilişkili olmayan özellikler taşıyabilir. Dolayısıyla, bu tür anlık gerçekleşen deneyimlerle benlik deneyimine kattığımız deneyimler arasında bir ayrım yapılması gerekir. Tüm deneyimlerimizi bir benlik deneyimine dönüştürme eğilimi içerisindeyizdir; örneğin bir nesnenin yaşantımızda yeri olduğunu söyleriz. Deneyimlerimizi, özellikle duygusal olanları, benlikle öyle yakından ilişkilendiririz ki benlik deneyimi olmadan acının ve hazzın mevcut olabileceğini fark etmek için bir soyutlama yapmaya ihtiyaç duyarız. Aynı şekilde, anılarımızı da benliğimiz üzerine kurarız. Bir şeyi tarihlendirmek istersek bunu her zaman geçmiş deneyimlerimiz üzerinden yaparız. Elbette tarihlendiremeyeceğimiz, herhangi

bir yere koyamayacağımız anılarımız da vardır. Karşımıza aniden bir fotoğraf çıkar ve bu anın tam olarak ne zaman yaşandığını ifade edemeyebiliriz. Fotoğrafı net bir şekilde hatırlarız, ama kafamızda belirli bir yere oturtamayız; onu geçmiş deneyimlerimiz üzerinden bir yere oturtana kadar da rahat etmeyiz. Yine de benlik, organizma yaşamına ve alışılmış tepkilerden oluşan duyuşal deneyime her zaman zorunlu olarak dâhil olmaz.

Benlik ve bedeni çok net biçimde birbirinden ayırabiliriz. Deneyime benlik dâhil olmadan da beden var olabilir ve çok akıllı bir biçimde faaliyetlerini yerine getirebilir. Benlik, kendisine nesne olarak bakabilme özelliğine sahiptir ve bu özellik benliği diğer nesnelerden ve bedenden ayırır. Gözümüz ayaklarımızı görebilir, fakat tüm vücudumuzu bir bütün olarak göremez. Sırtımızı göremeyiz; eğer esneksek bazı bölümlerine dokunabiliriz ancak tüm vücudumuzu bir bütün olarak deneyimleyemeyiz. Elbette belli belirsiz ve yerini saptamanın zor olduğu deneyimler de vardır, fakat bedensel deneyimler ekseriyetle bir benlik üzerinden düzenlenir. El ve ayak benliğe aittir. Eğer ayaklarımıza bir opera dürbününün ters tarafından bakarsak ayaklarımızı bize ait değilmiş gibi görebiliriz. Vücudun bölümleri benlikten ayrılabilir. Benlik ciddi bir yara almadan vücudumuzun bazı kısımlarını kaybedebiliriz. Vücudun farklı kısımlarını deneyimlemek bir masayı deneyimlemekten farksızdır. Bir elin başka bir ele dokunduğunda verdiği hisle, masaya dokunduğunda verdiği his birbirinden farklıdır, ancak yine de bu bir şeyle tam olarak temasa geçtiğimiz bir deneyimdir. Beden, benliğin benlik deneyimine bir şekilde katılması anlamında kendini bir bütün olarak deneyimlemez.

Vurgulamak istediğim şey, benliğin kendine nesne olarak bakabilme özelliğidir. Bu özellik "kendi" sözcüğüyle belirtilir. "Kendi" sözcüğü yansıtıcıdır ve hem özne hem de nesne olabilir. Bu tip bir nesne diğer nesnelerden farklıdır. Önceleri, nesne konumunda olma gücünü bilincin elinde bulundurduğu düşünülüyordu. Bilince davranışçı açıdan yaklaşırsak, fiziksel orga-

nizmanın kendisine karşı bir nesne olabildiği bir deneyim aramız gerekir.⁸²

Kendisini takip eden birinden kaçan kişi tamamen kaçma eylemine odaklanır ve o anda benlik bilincinden yoksundur. Bu gibi tehlike içeren eylemler sırasında birey deneyiminde anılar ve beklentiler ortaya çıkabilir. Tolstoy, katıldığı savaşta çok tehlikeli bir eylemin ortasında geçmiş deneyimlerinin gözünde canlandığından bahsetmiştir. Boğulma sırasında da insanın kafasında bazı resimler canlanır. Bu örneklerde, benliğin bir nesne olarak dâhil olmadığı ve dış etkiyle tamamen kuşatılan bir deneyim ile benliğin esas nesne olduğu hayal etme ya da hatırlama eylemi arasında bir fark vardır. Benlik, etrafı nesnelerle çevrili olan ve kendi vücudunun kısımları dâhil tüm bu nesnelere göre eylemde bulunan organizmadan tamamen ayrılabilir. Bu nesneler sadece ortamda bulunan nesneler olup organizmanın gözünde nesne olacak bir benlik içermezler. Bu sıklıkla görmezlikten gelinen bir durumdur. Aslında hayvan yaşamının antropomorfik yapılandırmasını bu kadar yanıltıcı yapan da bu durumun göz ardı edilmesidir. Birey, kendi içinden çıkıp kendisini bir nesne olarak görebilmeyi nasıl başarabilir? Bu, benlik veya özbilince ilişkin temel psikolojik problemdir ve çözümüne de bireyin dâhil olduğu toplumsal eylem sürecine başvurarak ulaşılmak zorundadır. Mantık, toplumsal bir durumda, bireyin diğer birey benlikleriyle paylaştığı aynı deneyimsel alan içinde düşünülmelidir. Mantık kendisine yönelik duygusal olmayan, nesnel bir tavır almadıkça kişiler üstü olamaz; sadece o zaman bilinç sahibi oluruz, özbilinç değil. Dolayısıyla, rasyonel davranış için bireyin kendisine karşı kişisel olmayan, nesnel bir tavır alması ve kendi gözünde bir nesne olabilmesi gereklidir. Bireysel organizma için deneysel durumun temel bileşeni diyebiliriz. Ve kendine karşı nesnel bir yaklaşım benimsemezse rasyonel davranış sergileyemez.

82 Toplumsal grup içerisindeki davranışı sayesinde insan kendisine bir nesne olarak bakabilir. Bu durum insanı alt düzey hayvanlardan daha ileri bir evrimsel gelişimin ürünü haline getirir. Bu toplumsal olguyla -kendisine gizemli ya da mucizevi bir şekilde bahsedilen ruh ya da zihinle değil- insan diğer hayvanlardan ayrılır.

Birey kendisini, ait olduğu toplumsal grubun genel bakış açısı ya da aynı grubun diğer üyelerinin bakış açıları üzerinden yalnızca dolaylı olarak deneyimler. Bir birey ya da bir benlik olarak doğrudan ya da bir özne olarak değil; diğerleri gibi kendini de bir nesne olarak gördüğü sürece kendi deneyimine nüfuz eder. Kendini nesne olarak görebilmesi için ise toplumsal bir ortam içerisinde diğer bireylerin kendisine yönelttiği tavrı yeniden üretebilmesi gerekir.

“İletişim”in önemi, bireyin ya da organizmanın kendi gözünde bir nesne olabileceği davranış formunun iletişim aracılığıyla sağlanmasında yatmaktadır. Bahsettiğimiz iletişim, tavuğun civcivlerine gıdıklaması, kurdun sürüye uluması ya da ineğin böğürmesi değil; anlamlı sembollerin hem diğer bireylere hem de bireyin kendisine yöneltilmesidir. Bu tip bir iletişim, davranışın bir parçası olduğu sürece en azından bir benlik ortaya çıkarır. Elbette dinlemeden de duyabilir, fark etmeden de görebilir; hata farkında olmadan da bir şeyler yapabiliriz. Ancak bir başkasına yönelttiğimiz şeye tepki verdiğimiz ve bu tepkinin davranışımızın bir parçası haline geldiği durumda, hem kendimizi duyup hem de kendimize tepki verdiğimiz ve bize karşılık veren diğer kişi gibi kendimize karşılık verdiğimiz zaman, bireylerin kendi gözlerinde nesneye dönüştüğü bir davranış elde ederiz.

Öncelikle benliğin fizyolojik organizma olmadığını, benlik için fizyolojik organizmanın gerekli olduğunu söylemeliyim.⁸³

83 a) Tüm toplumsal ilişki ve etkileşimler, bunlara dâhil olan her bireye ait genel bir sosyo-fizyolojik temelden güç alır. Toplumsal davranışın bu fizyolojik temelleri -bunların konumu birey merkezi sisteminin daha alt düzey kısımlarında bulunur- bu tip davranışların temelini oluşturur, çünkü bunlar kendi içlerinde de toplumsaldır; yani bireyin diğer bireylerin yardımı olmadan açığa çıkaramayacağı davranış eğilimleri, dürtüler ya da içgüdülere dayanırlar. Davranışın fizyolojik süreçleri mutlaka birden fazla bireyi içerir. Toplumsal davranışın fizyolojik temellerinin meydana getirdiği temel toplumsal ilişki örnekleri cinsiyetler (üreme içgüdüğü) arasında, ebeveyn ve çocuk (ebeveynsel içgüdü) arasında ve komşular (sosyallik içgüdüğü) arasında görülen örneklerdir. Bu bireysel insan davranışının görece basit düzeydeki fizyolojik mekanizmaları ya da eğilimleri, toplumsal davranışın tamamının

Bununla birlikte, fizyolojik organizma olmaksızın benliği düşünmek de mümkündür. Ölümsüzlüğe ya da hayaletlere inanan insanlar benliğin bedenden ayrılabilir olduğunu düşünürler. Bu kanıya nasıl vardıkları bilinmezliğini korurken, aslında bizim de benlik ve organizmayı birbirinden ayrı tutmamız gerekir. Kendi gözünde bir nesne olabilen benlik, temelde bir toplumsal yapıdır ve toplumsal deneyim içerisinde vücut bulur. Benlik meydana geldikten sonra ise kendisine toplumsal bir deneyim sunar; belki de bu yüzden benliği tek başına düşünürüz. Ancak bir benliğin toplumsal deneyim dışında meydana geldiğini düşünmek de imkânsızdır. Benlik oluştuğu andan itibaren, kişi hayatının geri kalanında tecrit edilmiş olsa bile, yine de eş olarak bir benliğe sahip olduğunu ve diğerleriyle yaptığı gibi kendisiyle de iletişim kurabileceğini düşünebiliriz. Kişinin kendine diğerlerinin tepki verdiği şekilde tepki vermesi, diğerleriyle iletişim sırasında kendinin ne söyleyeceğini bilmesi ve bu bilgiyi daha sonra söyleyeceği şey için kullanması hepimizin aşına olduğu bir süreçtir. Ne söyleyeceğimizi, ne yapacağımızı süreç içerisinde anlarız ve böylece sürecin kendisini devamlı olarak kontrol ederiz. Jest iletişimde söylediğimiz şey karşı tarafta belirli bir tepki açığa çıkarır ve bunun sonucunda kendi eylemimizde de bir değişiklik yaratır; böylece, karşı tarafın verdiği karşılık nedeniyle, yapmaya başlamış olduğumuz şeyi değiştiririz. Jest iletişimi iletişimin ilk adımıdır. Birey kendisiyle bir jest iletişimi sürdürmeye başlar. Bir şey söyler ve bu kendi içinde daha önceden söylemeyi planladığı şeyi değiştirecek bir tepki açığa çıkarır. Bir kimse hoş

fizyolojik temelini oluşturmasının yanı sıra, insan doğasının temel biyolojik materyalini de oluşturur. Bu yüzden, insan doğasından bahsettiğimizde, aynı zamanda özünde toplumsal olan bir şeylerden de bahsetmiş olmaktadır. b) Cinsellik ve ebeveynlik açısından fizyolojik organizmanın eylemleri, organizma içerisinde başlatılan eylemlerin diğerlerinin eylemleriyle tamamlanması gerekliliği açısından toplumsaldır. ... Bireysel eylem yapısı bu gibi durumlarda toplumsal olabilir, ama organizmanın diğer formların karakterlerinde ve tavırlarında kendi tepkilerinin tamamlanmasını sağlayacak uyarıları araması gerekir. Birey, kendi organizmasının davranışı üzerinden diğerlerini yine kendi ortamının bir parçası olarak tutar (MS).

diyemeyeceğimiz bir şey söylemeye başladığında, söylediklerinin acımasızca olduğunu fark eder. Söylemekte olduğu şeyin kendisi üzerindeki etkisi kişiyi denetim altında tutar; burada birey ve kendisi arasında bir jest iletişimi söz konusudur. Anlamlı konuşmayla kastettiğimiz şey, eylemin bireyin kendisini etkilediği ve bu etkinin, diğerleriyle anlaşılması mümkün bir iletişim kurmada payı olduğudur.⁸⁴

Kendi kendine iletişim sonsuza kadar sürdürülemez. Birey mutlaka bir dinleyici bulmak ister, birisine içini dökmek zorundadır. Yansıtıcı zekâda birey eyleme geçmek için düşünür ve bu eylem toplumsal sürecin bir parçası olur. Düşünme, toplumsal eyleme hazırlık niteliğindedir. Düşünme süreci elbette içsel bir iletişimdir, fakat bireyin düşündüğünü bir dinleyiciye ifade etme anlamına gelen bir jest iletişimidir. Birey diğerlerine söyleyeceği şeyin anlamını filli konuşmadan ayrı tutar ve bunu karşı tarafa iletmeden önce hazır hale getirir. Söyleyeceklerini iyice tartar ve hatta bir kitap formunda bile yazabilir; fakat bu yine de, kişinin sözlerini hem kendine hem de diğerlerine yönelttiği ve diğerlerine yönelik bu sözleri kendi jestine verilen tepki sayesinde kontrol ettiği toplumsal ilişkinin bir parçasıdır. Bireyin tepkiyi kendisine de vermesi benlik için gereklidir; bu aynı zamanda benliğin ortaya çıktığı davranışı sağlayan bir toplumsal davranış biçimidir. Dil dışında bireyin kendi gözünde bir nesne olduğu

84 Toplumsal zekânın, bireyin kendini, içinde bulunduğu toplumsal duruma dâhil olan diğer bireylerin yerine koyabilme ya da bunların rollerini üstlenebilme gücüne ve kendisine ve kişilerin birbirlerine yönelik tavırlara karşı duyarlılığına dayalı olduğu kabul edilir. Aklın her yönüyle toplumsal olduğuna ilişkin görüşümüz açısından toplumsal zekâ olgusu büyük önem taşımaktadır. Kişinin kendini diğerlerinin yerine koyması ya da rollerini üstlenmesi sadece aklın ya da akıllı davranışın farklı şekillerde ifadesi değil, aynı zamanda aklın özünü oluşturmaktadır. Spearman'ın zekâyâ ait bilinmeyen bir faktör olarak adlandırdığı "X faktörü" (eğer bizim toplumsal zekâ teorimiz doğruysa), bireyin diğerlerinin tavırlarını anlayabilme ve üstlenebilme gücüdür. Birey bu sayede sembol ve jestlerin anlamlarını kavrar ve düşünmenin gerektirdiği bu sembol ve jestlerle kendisiyle içsel bir iletişim sürdürebilir.

başka bir davranış formu bilmiyorum ve gördüğüm kadarıyla da birey kendi gözünde bir nesne olmadıkça yansıtıcı anlamda bir benlik olamaz. İletişimi önemli yapan şey bu olgudur çünkü bu, bireyin kendisine de tepki verdiği bir davranış biçimidir.

Günlük yaşantımızda bir bireyin yaptıkları ve söylediklerinin çoğunun asıl kastettiğinden farklı olduğunu fark ederiz. Böyle biri için genellikle kendisi olmadığını söyleriz. Bir sohbet esnasında önemli şeyleri atladığımızı, özelliklerimizin söylenenlere uymadığını fark ederek ayrılırız. Benliğin ne kadarının iletişime sokulacağını belirleyen şey toplumsal deneyimin kendisidir. Elbette benliğin büyük bir kısmının dışavurulması gerekmez. Farklı insanlarla farklı ilişkiler sürdürürüz. Birine bir türlü, diğerine başka türlü oluruz. Tanışıklığımıza göre kendimizi farklı benliklere böleriz. Biriyle siyaset tartışırken, diğeriyle din tartışırız. Farklı toplumsal tepkilere karşılık gelen farklı benlikler mevcuttur. Benliğin ortaya çıkmasından sorumlu olan şey, toplumsal sürecin bizzat kendisidir; benlik, toplumsal deneyimden ayrı olarak bulunmaz.

Yukarıda belirttiğim üzere aslında çoklu kişilik bir bakıma normaldir. Genellikle ait olduğumuz topluluk ve içinde bulunduğumuz duruma göre benlik bütün olarak oluşturulur. Toplum bireylere göre farklılaşır. Genellikle, ait olduğumuz toplum içerisinde birleşik bir benlik bulunur, fakat bu benlik bölünebilir. Bir kimse için bazı eylemler imkânsız hale gelebilir ve bu eylemler, gerçekleştirilebilmek için, bireyin benliğini bölüp bir başka benlik geliştirebilirler. Böylece, “sosyal ben” ve “ferdi ben” olarak iki farklı benlik ortaya çıkar. Kişiliği bölme eğilimi bu koşullar altında doğar. Bu noktada bir profesörünün hikâyesinden bahsedebilirim. Bir profesör bir gün bir anda ortadan kaybolmuş ve daha sonra batı bölgesinde bir yerde, bir ağaç kesme kampında olduğu anlaşılmış. Kısacası mesleğini tamamen terk edip, kendini evinde gibi hissettiği ormanlara dönmüş. Bu durumun patolojik boyutu, benliğin geri kalanının unutulması veya dışarıda tutulmasıdır. Bu sonuç, bireyi tanımlayan bütün hatıralardan

kurtulmayı gerektirmiştir. Bizi bölen çizgilerin farkına çoğu zaman varırız. Bazı şeyleri unutmak ve geçmiş deneyimlerde benliğin bağlı olduğu şeylerden kurtulmaktan memnuniyet duyarız. Buradan anlıyoruz ki farklı benlikler aynı anda var olabilir ve bu durum, sahip olacağımız benlikle ilgili toplumsal reaksiyonlara bağlıdır. Bir eylem dizisine dâhil olan her şeyi unutabilirsek, benliğin bu bölümünü bir kenara itmiş oluruz. Örneğin, değişken ruh haline sahip birini hem konuşarak meşgul edelim hem de bir yandan bir şeyler yazarak dikkatini bu noktaya çekelim ki birey iki ayrı iletişim hattını sürdürebilsin. Eğer bu eylemleri uygun bir şekilde yapmayı sürdürebilsek, bu iki iletişim hattı birbirine çakışmadan devam edebilir ve elimizde birbirinden tamamen farklı iki eylem grubu bulunur. Bu şekilde bireyin benliğinde bölünme gerçekleştirebiliriz. Bu, bireyin davranışını ikiye bölen iki farklı türde iletişim oluşturma işlemiyle meydana getirilir. Bir birey için sadece söylenen ve duyulan varken, diğeri için sadece yazılan şey vardır. Elbette bir deneyimi diğerinin alanından uzak tutmamız gerekir. Bir olay duygusal çalkantılara yol açtığı zaman da bölünmeler gerçekleşebilir. Bölünen parçalar kendi yollarında ilerler.

Esasında benliğin yapısı ve bütünlüğü toplumsal sürecin bir bütün olarak yapısını yansıtır. Genel bir benliği oluşturan çeşitli benlikler, bir bütün olarak toplumsal yapının çeşitli yönlerine karşılık gelen genel benlik yapısının farklı yönleridir. Dolayısıyla, genel benlik yapısı genel toplumsal sürecin bir yansımasıdır. Bir toplumsal grubun bütünleşmesi, grubun dâhil olduğu ya da sürdürdüğü toplumsal süreç içerisinde meydana gelen benliklerin bütünleşmesiyle aynıdır.⁸⁵

Kişiliğin bölünmesi olgusu, genel benliğin, bireyin dâhil ol-

85 Zihin bütünlüğü benlik bütünlüğüyle aynı şey değildir. Benlik bütünlüğü, bireyin dâhil olduğu toplumsal davranış ve deneyimin ilişkisel yapısının bütünlüğüyle oluşturulur. Fakat bu ilişkisel yapının birçok özelliği bilinç kapsamına girmez, bu yüzden zihin bütünlüğü bir bakıma daha kapsayıcı olan benlik bütünlüğünden ayrılır.

duğu toplumsal sürecin farklı yanlarına uyum sağlayan parça benliklere bölünmesiyle ortaya çıkar.

19. BENLİĞİN DOĞUŞU

Şimdiki konumuz benliğin nasıl doğduğudur. Benliğin doğuşunun arka planında ne gibi bir şey olabilir? Öncelikle ortak bir eyleme ihtiyaç duyan hayvanlar arasında jest iletişimi olduğunu hatırlayalım. Bir bireye ait eylemin başlangıcı diğeri için belirli bir şekilde tepki vermeye sebep olan bir uyarandır ve aynı şekilde bu tepkinin başlangıcı da ilk bireyi yaklaşan tepkiye göre eylemini uyarlamaya iten bir uyarın görevi görür. Bu, eylemin tamamlanmasına yönelik bir hazırlıktır ve en nihayetinde bu hazırlığın sonucu olarak davranış ortaya çıkar. Bu, diğerlerinin davranışına istinaden ortaya konan bir davranış olsa da, formun kendisinde bir tepki uyandıracak şekilde hareket etmek değildir. Bununla birlikte, diğer organizmaları etkilediği gibi organizmanın kendisini de etkileyen ve bunun sonucunda diğerlerinde olduğu gibi organizmanın kendisinde de aynı özelliğe sahip tepkileri uyandıran belirli jestler olduğunu daha önce belirtmiştik. O halde bu noktada elimizde, bireyin kendisinde bazı tepkiler uyandırabileceği ve bu tepkilere karşılık verebileceği bir durum mevcuttur. Ve diyebiliriz ki, toplumsal uyarılar diğerleri üzerinde olduğu gibi birey üzerinde de bir etkiye sahiptir. Dilde olan şey de budur; yoksa anlamlı sembol olarak dil diye bir şey olmazdı, çünkü birey söylediği şeyi anlamazdı.

Toplumsal çevremizin ayırt edici karakteri, insanın toplumsal eylemlerinin kendine özgü karakterinden kaynaklanır. Daha önce de gördüğümüz gibi bu karakter iletişim sürecinde ve özellikle de anlamın varlığının dayandığı üçlü ilişkide bulunmaktadır: organizmanın jestinin, diğer organizma tarafından bu jestle yönelik verilen tepkiyle ilişkisi (böylece jestin anlamı, ikinci organizmanın verdiği tepki olmaktadır). Bir jesti toplumsal eylemin dışında tutan -bireysel eylemin ilk aşamasından daha fazlası yapan- şey, diğer organizmanın tepkisidir. Bu tepki, jestin anla-

mını vermektedir. Bireysel organizmaların eylemleri toplumsal durum ve davranış sürecine dayanır. Jest, toplumsal eylemde ayrılabilir bir öge olarak meydana gelir çünkü diğer organizmaların duyarlılıklarına göre jest diğerlerinin arasından sıyrılarak seçilir; tek başına bireyin deneyimindeki bir jest olarak varlığını sürdürmez. Tekrar etmek gerekirse, bir organizma tarafından gerçekleştirilen jestin anlamı, bu jestin başlattığı ve işaret ettiği eylemin bitişine yönelik olarak diğer organizma tarafından verilen tepkide yer alır.

Sanki zihnimizde tüm argümanı oluşturup daha sonra bunu başka birine iletme için kelimelere döküyormuş gibi konuştuğumuzu düşünürüz. Hâlbuki düşünme daima semboller aracılığıyla gerçekleşir. Bir sembol olmadan kişi, deneyiminde “sandalye” anlamına sahip olabilir, fakat bunun üzerine düşünemez. Ne yaptığımız üzerine düşünmeden bir sandalyeye oturabiliriz, yani sandalyeye yönelik yaklaşımımız hâlihazırda deneyimimizde meydana gelir; bu yüzden burada bir anlam vardır. Ancak sandalyenin kendisini düşünecek olursak, o zaman sandalye için bir sembolümüzün olması gerekir. Bu sandalyenin şekli olabilir; birinin sandalyeye oturma şekli olabilir, fakat bu tepkiyi uyandıracak şey genelde bir dil sembolüdür. Düşünce sürecinde bu anlama gelebilecek ve hatta diğer bireyler için de aynı görevi görebilecek bir sembol olmak zorundadır. Bu olmazsa düşünce işlemi gerçekleşmez.

Semboller tamamen tümeldir.⁸⁶ Tamamen tikel olan bir şey söyleyemezsiniz; herhangi bir anlamı olan bir şey söylediğinizde bu kesinlikle tümeldir. Sembol sizde olduğu gibi karşıdaki kişinin deneyiminde de mevcutsa spesifik bir tepki uyandıracak

86 Düşünme tümeler aracılığıyla ilerler. Bir tümel, toplumsal eylem gibi bir bütün olarak davranışsal açıdan açıklanabilir. Toplumsal eyleme katılan bireylere ait tavırların oluşumu ve bunların birbiriyle ilişkisi ortaya çıkan tepkileri yönetir. Tümele kastettiğimiz şey, toplumsal eylemde farklı bireysel tavırların oluşumu ve karşılıklı ilişkileridir. Bu sayede, toplumsal eyleme dâhil olan bireylerin fiili tepkilerinin ne olacağı belirlenir.

bir şey söyleyebilirsiniz. Konuşma dili, işaret dili ve hatta yüz ifadesi dili bile mevcuttur. Kişi hüznün ya da neşe duygularını dışa vurup bazı tepkiler açığa çıkarabilir. Bazı ilkel topluluklarda yalnızca yüz ifadesi kullanılarak ayrıntılı bir iletişim gerçekleştirilmektedir. Bu durumlarda bile, kişinin karşı tarafı etkilemek için kullandığı ifade kendisini de etkiler. Düşünme, hem düşünenin kendisinde hem de karşı tarafta aynı tepkiyi uyandıracak bir sembol gerektirir. Bu tip bir sembol, söylem tümelidir, yapısal olarak da tüemeldir. Diğer bireyin davranış mekanizmasının bir parçası olması kaydıyla, kullandığımız sembolün bu bireyde aynı tepkiyi açığa çıkaracağı kabul edilir. Bir şey söyleyen bir kimse diğerlerine söylediği şeyi aynı zamanda kendisine de söyler; yoksa ne konuştuğunu bilemez.

Diğerleriyle iletişimdeyken, karşıdakinde uyandırılan tepkinin bireyin kendisinde uyandırılmadığı durumlar da elbette vardır. Bu durum özellikle duygusal tavırlar için geçerlidir. Örneğin kişi birine zorbalık yapmaya çalıştığında, bunu kendisine de yapmaya çalışmaz. Aynı şekilde, konuşmada bir sembolik karaktere sahip olmayan bir dizi değer bulunur. Mesela aktör bu değerlerin bilincindedir; yani belirli bir tavır takındığında, bu tavrın hüznü simgelediğini bilir ve kendi jestine izleyici gibi tepki verebilir. Bu doğal bir durum değildir; birey her zaman rol yapamaz. Zaman zaman rol yapıp tavrımızın ne gibi bir etkisi olacağını düşünebiliriz elbette; mesela belirli bir sonuç yaratmak için ses tonumuzu kasıtlı olarak değiştiririz. Bu tip bir ton, karşı tarafta uyandırmak istediğimiz tepkinin aynısını kendimizde de uyandırır. Fakat konuşmada olanların çok büyük bir kısmı böyle bir sembolik statüye sahip değildir.

Sadece aktörün değil diğer sanatçıların da işi, aynı duygu veya anlamı diğerlerinde de uyandıracak bir ifade bulmaktır. Örneğin bir şair, güzelliği büyük bir heyecanla deneyimler ve materyali sözcük olan bir sanatçı olarak, sahip olduğu duygusal tavrı diğerlerinde açığa çıkaracak ve bu tavrı tanımlayacak sözcükleri bulmaya çalışır. Bu çabasının sonucunu ancak kendi-

sinde sınavarak öğrenebilir. Yani bu sözcüklerin yaratmasını istediği tepkiyi diğerlerinde de oluşturup oluşturmadığını kendisine bakarak ölçebilir. Şair burada bir bakıma aktörle aynı konumdadır. Deneyimin ilk hali iletişim formunda bulunmaz. Şairin ifade tekniğiyle özellikle ilgilenen bir şair olarak Wordsworth bu konuya ilginç bir açıklama getirir; önsözlerinde şiirlerinin nasıl ortaya çıktığını ve deneyimin tek başına şiirsel ifade için doğrudan bir uyaran olmadığını anlatır. İlk deneyim ile bunun ifade edilmesi arasında on yıllık bir period bulunabilir. Dilde, bir zamanlar hissedilen duyguyu açığa çıkaracak bir ifade bulma süreci, kişinin tam bilincinde olmadığı deneyimlerden, o duygunun hatırasını ele aldığında çok daha kolay tamamlanmaktadır. Yaşanan deneyimin soluk hatıralarında var olan tepkiler için oluşturulan ifadenin ne kadar karşılık geldiği ölçülmelidir. Bir keresinde biri şiir yazmakta ne kadar zorlandığından ve bir sürü düşüncesi olmasına rağmen ihtiyacı olan dili bulamadığından bahsetmişti. Ve o zaman bu kişiye haklı olarak şöyle söylendi: “şiir düşüncelerle değil, kelimelerle yazılır.”

Gündelik iletişimimizin büyük bir kısmı bu estetik karakterden yoksundur. Çoğunda diğerlerinde uyandırdığımız duyguları hissetmeyiz. Diğerlerinde açığa çıkardığımız duygusal tepkiyi kendimizde de çıkarmak için dil uyaranlarını her zaman kullanmayız. Birey elbette duygusal durumlarda karşı tarafın duygularını paylaşır, ancak bireyin burada aradığı şey, diğer bireyde bulunan ve kendi deneyiminde de bireyi destekleyecek bir şeydir. Şair ve aktörün durumunda ise, uyaran diğerlerinde ortaya çıkardığı şeyi, sanatçıda da çıkarır ama bu, dilin doğal bir işlevi değildir; öfkeli birinin başkasında yarattığı korkuyu kendinde de yarattığını düşünmeyiz. Eylemimizin duygusal yönü, diğerlerinde ortaya çıkardığı tepkiyi doğrudan bizde de açığa çıkarmaz. Başka birini korkutmak için kullandığımız ses tonundan kendimiz korkmayız. Sözel jestin büyük bir bölümü olan duygusal alanda, anlamlı konuşmada yaptığımız gibi, diğerlerinde uyandırdığımız tepkiyi kendimizde uyandırmayız. Anlamlı ko-

nuşmada diğerlerinde açığa çıkardığımız tepkiyi kendimizde de açığa çıkarmamız gerekir; ne söylediğimizi bilmemiz gerekir ve kendimizde de uyandırdığımız diğer bireyin tavrı, söylediğimiz şeyi kontrol etmelidir. Diğerlerinde ortaya çıkardığımız tepki türünün kendimizde de ortaya çıkarılması ve sonuçta bu tepkinin ileride yapacağımız ve söyleyeceğimiz şeyi belirlemede yer alması rasyonaliteyi ifade eder.

İletişime esas olan şey, sembolün diğer bireyde uyandırdığı şeyi bireyin kendisinde de uyandırmasıdır. Ne zaman bir uyaran diğerini etkilediği gibi bireyin kendisini de etkilerse orada bir dil olasılığından bahsedebiliriz. Gözleri görmeyen biri olarak Helen Keller dokunarak deneyimlediği için, zihni bu tip bir dilin dışında gelişmiştir. Diğerleriyle semboller aracılığıyla iletişime geçene kadar, bizim belirttiğimiz anlamda bir zihinsel kapsama ya da bir benliğe sahip olamamıştır.

Benliğin doğuşundaki diğer faktörler ise oyun aktivitelerinde bulunmaktadır. Daha önce belirttiğim gibi, ilkel topluluklarda benlik ve organizma birbirinden ayrılmıştır: Birey, diğer insanları etkilediği gibi kendisi tarafından da etkilenen ve organizmanın kendisinden ayrı, bedenden ayrılıp bedene geri dönebilen bir benliğe sahiptir. Ayrı bir varlık olarak temel benlik anlayışı bu yöndedir.

Çocuklar kendilerine görünmez, hayali bir arkadaş yaratırlar. Hayali bir arkadaşla oyun oynama, sıradan bir oyunun farklı bir aşamasıdır. Böyle bir oyunda başka bir kişiymiş gibi davranılır. Bir çocuk anne olur, baba olur ya da polis olur; yani farklı roller üstlenir. Hayvanlarda da buna benzer bir şeye rastlarız: Bir kedi yavrularıyla, köpekler de birbirleriyle oynarlar. Birbiriyle oynayan iki köpek sanki gerçek bir kavgaymış gibi karşıdakine saldırır ya da kendini savunur. Ancak bu durumda köpekler belirli bir rolü, bir çocuğun bir başkasının rolünü bilerek ve isteyerek sergilediği gibi sergilemez. Çocuklardaki bu eğilim anaokullarındaki eğitimin temelini oluşturur. Çocuk bir rol üstlendiğinde, belli

tepkileri açığa çıkaracak uyaranları kendisine alır. Köpeklerde olduğu gibi elbette bir çocuk da oyun oynarken kovalandığında kaçır ya da geri çekilip karşılık verebilir. Fakat bu, başka biri gibi davranmak ya da bir şey yapar gibi görünmekle aynı değildir. Çocuklar kızılderili oyunu oynamak için bir araya gelirler. Bu, çocuğun diğerlerinde açığa çıkaracak tepkileri kendinde de açığa çıkardığı ve bir kızılderiliye karşılık gelen bir dizi uyarana sahip olduğu anlamına gelir. Oyun döneminde çocuk, yararlandığı bu uyaranlara yönelik kendi tepkilerini benliğini inşa etmede kullanır. Çocuğun bu uyaranlara vereceği tepki uyaranları düzenler. Örneğin kendisine bir şey satar ve bunu satın alır; kendisine bir ebeveyn, öğretmen gibi yaklaşır ya da bir polis olarak kendini tutuklar. Elinde diğerlerinde ortaya çıkaracak tepkileri kendinde açığa çıkaran bir dizi uyaran bulundurur. Bu tepkileri alıp bunlardan bir bütün oluşturur. Bu, bir kişinin, başka biri olmasının en basit şeklidir. Çocuk bir karakterde bir şey söyleyip diğer karakterde buna tepki verir; diğer karakterde verdiği tepki ilk karakter için bir uyaran olur ve iletişim bu şekilde ilerler. Çocuğun hem kendinde hem de ona tepki veren diğer karakterde organize bir yapı oluşur ve bu karakterler arasında bir jest iletişimi yürütülür.

Bu oyun ile diğer bireylerle birlikte oynanan daha klasik bir oyun arasında, birlikte oynanan oyuna dâhil olan çocuğun diğer herkesin rolünü almaya hazır olmak durumunda olması ve bu farklı rollerin birbiriyle belirli bir ilişkiye sahip olması gerekliliği bakımından önemli bir fark vardır. Saklambaç oyununu düşünelim; bir kişi dışında herkes saklanır ve bu kişi de diğerlerini bulmaya çalışır. Bir çocuk ya saklanan kişi ya da bulmaya çalışan ebe durumunda olur. Yani sadece bir rolden diğerine geçiş yapar. Ancak daha fazla bireyin dâhil olduğu bir oyunda bir rolü üstlenen çocuk diğer herkesin rolünü üslenmeye hazır olmalıdır. Örneğin beysbol oyununda, kendi pozisyonuna dâhil olan her pozisyonun tepkisine sahip olmak durumundadır. Kendi oyununu oynamak için diğer herkesin ne yapacağını bilmek zorundadır.

Tüm bu rolleri almak zorundadır. Çocuğun bunların hepsinin aynı anda bilincinde olması gerekmez; bazı anlarda topu atma ya da yakalama gibi üç ya da dört rolü kendinde bulundurması gerekir. Grup içinde oynanan oyunda diğerlerine ilişkin tepkiler öyle düzenlenmiştir ki birinin davranışı diğerinde buna uygun davranışları ortaya çıkaracaktır.

Bu düzenleme oyunun kurallarına göre yapılır. Çocuklar kurallara büyük ilgi gösterirler. Zor durumda kaldıklarında kendilerine yardımcı olması açısından hemen oracıkta yeni kurallar tesis ederler. Oyunu eğlenceli yapan da bu kurallardır. Kurallar belirli bir davranışın ortaya çıkardığı tepkilerdir. Belirli bir eylemde bulunduğunuzda diğerlerinde bir tepki görmeyi beklebilirsiniz. Bu tepkiler aynı zamanda kendinizde de bulunur. Böylece düzenli bir tepki dizisi elde edersiniz. Bu noktada, tam olarak gelişmiş bir benliğe sahip olmayan bir çocuktan bahsedelim. Çocuk karşısına çıkan uyaranlara makul şekilde tepki verir, ancak bunlar düzenli değildir. Çocuk hayatını ondan beklediğimiz şekilde bir bütün olarak düzenleyemez. Çocuk belli bir uyarana tepki gösterir ve diğerlerinde ortaya çıkarılan tepki kendinde bulunur, ancak çocuk bütün olarak bir benlik değildir. Oyunda bu rolleri düzenlemesi gerekir, yoksa oyunu oynamaz. Grup içinde oyun, çocuğun hayatında, tek başına oyunda diğerlerinin rolünü sergileme aşamasından, özbilinç için gerekli olan düzenli ve organize tarafa geçişi simgeler.

20. OYUN, GRUP İÇİNDE OYUN VE GENELLEŞTİRİLMİŞ ÖTEKİ

Benliğin oluştuğu toplumsal şartlardan bahsederken dilin yanı sıra iki faktör daha tespit ettik; biri oyun, diğeri ise grup içinde oyun. Şimdi bu noktalar üzerinde biraz daha durmak istiyorum. İlk olarak bunları çocuklar açısından ele aldık; ancak elbette bunları uygarlığımızın temeli olan ilkel toplulukların tavırları açısından da ele alabiliriz. Grup içinde oyundan farklı olarak oyunun çarpıcı bir örneği ilkel insanların, özellikle dini tören-

lerde gerçekleştirdiği mitler ve çeşitli oyunlarda bulunmaktadır. Bu, küçük çocukların oyunlarından farklıdır çünkü katılımcılar yetişkinlerden oluşur ve bu oyun süreçlerinin anlamlandırdıkları şeyle ilişkisi neredeyse en ilkel insanların zihinlerinde bile yer alır. Bu ritüellerin sunulması sürecinde, anaokulunda küçük çocukların oyunları ile benzerlik gösteren bir oyun yapısı mevcuttur. En azından aynı türden bir şeyin ilkel insanların oyununda da bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu tür bir faaliyet, insanların her gün etraflarındaki nesnelerle uğraştıkları günlük yaşamlarına ait değildir; böyle bir faaliyet, kendileri üzerindeki güçlere, bağlı oldukları doğaya yönelik tavırlarında yer alır. Bu alanda çok daha ilkel bir tepki bulunmaktadır ve bu tepki, diğerinin rolünü almada, Tanrılarını ve kahramanlarını taklit etmede ve bireylerin yapmaları gereken şeylerin gösterildiği ayinleri sunmada ortaya çıkar. Süreç az çok belirli bir teknikle yönetilir; ancak yine de bunun, küçük çocukların anne-baba ya da öğretmen rolünü -ilkel insanlar için ise yakınlarında kendilerini etkileyen veya bağlı oldukları gizli karakterler- aldıkları benzer durumlardan doğduğunu söyleyebiliriz. İlkel insanlar bu karakterleri benimser, taklit eder ve böylece kendi kişiliklerinin gelişimini kontrol ederler. Anaokullarının amaçladığı şey de budur. Okul, çeşitli karakterleri alıp birbirleriyle organize bir toplumsal ilişki içine sokar ve küçük çocuğun karakterini oluşturur.⁸⁷ Küçük çocuklar ve ilkel insanlara ait bu duruma karşılık elimizde grup içinde oyun bulunmaktadır.

Oyun ile grup içinde oyun arasındaki temel fark, çocuğun grup içinde oyunda, oyuna katılan diğer herkesin tavrına sahip olması gerekliliğidir. Diğer oyuncuların tavrı bir bütüne dönüşür ve bireyin tepkisini yönetir. Bahsettiğimiz beysbol örneğinde bireyin eylemlerinin her biri diğer oyuncuların eylemiyle şekillenir. Bireyin yapacağı şey takımdaki diğer herkes tarafından kontrol edilir. Dolayısıyla aynı sürece dâhil olanların tavırlarının bütünü temsil eden bir “öteki” kavramına ulaşırız.

87 [“The Relation of Play to Education,” *University of Chicago Record*, I (1896-97), 140 ve sonrası.]

Bireye benlik bütünlüğünü veren toplumsal grubu “genelleştirilmiş öteki” olarak adlandırabiliriz. Genelleştirilmiş ötekinin tavrı tüm topluluğun tavrıdır.⁸⁸ Dolayısıyla, bir beysbol takımı olarak toplumsal grup örneğinde takım, bireylerin her birinin deneyimine toplumsal bir eylem olarak girdiği sürece genelleştirilmiş ötekiye oluşturur.

Eğer birey tam anlamıyla bir benlik geliştirecekse, sadece diğer bireylerin ona ve birbirlerine yönelik tavırlarını benimsemek ve bir bütün olarak toplumsal süreci yalnızca bu yolla birey deneyimine dâhil etmek yeterli olmaz. Bireyin aynı zamanda toplumsal eylemin farklı yönleri veya aşamalarına yönelik tavırları da benimsemesi gerekir; ayrıca toplumsal grubun bu bireysel ifadelerini genelleştirerek, yaşamını oluşturan genel toplumsal sürecin çeşitli aşamalarına yönelik hareket etmesi gerekir. Toplumsal bütüne ait genel eylemlerin, bu bütüne dâhil olan bireylerin deneyimsel alanının içine girmesi birey benliğinin tam anlamıyla gelişiminin temelini ve önkoşulunu oluşturur: Birey, içinde bulunduğu grubun dâhil olduğu ortak toplumsal eylemlere yönelik olarak grubunun tavırlarını benimsediği sürece tam bir benlik geliştirir ya da geliştirdiği bütünsel benliğe sahip olur. Diğer yandan, insan toplumunun karmaşık ancak bir o kadar da ortak eylemleri ve yapısal işlevleri, bir grup içerisindeki her bir birey, diğerlerinin bu ortak eylem, işlev ve deneyimsel ilişki ve etkileşimlere referanslara gerçekleştirdikleri genel tavırları

88 Cansız nesnelerin de birey için genelleştirilmiş öteki olması mümkündür; yeter ki bu nesnelere toplumsal bir biçimde (düşünce mekanizması ve içselleştirilmiş jest iletişimi aracılığıyla) tepki versin. Bireyin tepki verdiği herhangi bir şey -bu canlı ya da cansız nesne olabilir ve insan ya da hayvan olabilir- birey için genelleştirilmiş ötekinin bir ögesidir; kendine yönelik tavırları olarak, bir birey ya da nesne olarak kendisinin bilincine varır ve böylece bir kişilik geliştirir. Örneğin ilkel formdaki dinsel tören, toplumsal grup ve kendisiyle, bulunduğu fiziksel çevre arasındaki ilişkinin somut bir toplumsal simgesidir -bu, gruba ait bireysel üyeler tarafından benimsenen, çevreleriyle toplumsal ilişkiye girme ya da bir bakıma iletişim kurma aracıdır; bu sayede çevre, her bir birey için bütünsel bir genelleştirilmiş ötekinin parçasını oluşturur.

üstlenebildiği ve kendi davranışını da bunlara göre yönetebildiği sürece mümkün olabilmektedir.

Toplumsal sürecin bireylerin davranışını etkilemesi ve topluluğun da üyelerinin davranışları üzerinde kontrol sağlayabilmesi genelleştirilmiş ötekiyle mümkündür; çünkü bu sayede toplumsal süreç ya da topluluk bireyin düşüncesine belirleyici bir etken olarak dâhil olur. Soyut düşüncede birey, genelleştirilmiş ötekinin⁸⁹ kendisine yönelik tavrını, diğer bireylerdeki ifadesine bakmadan benimser; somut düşüncede ise birey, kendi davranışına yönelik diğer bireylerin gösterdiği tavırlarda ifade edildiği sürece o tavrı benimser. Yani bireyin öyle ya da böyle düşünebilmesi için genelleştirilmiş ötekinin kendisine yönelik tavrını benimsemesi gerekir; düşünme -düşünmeyi oluşturan jestlerin içselleşmiş iletişimi- ancak bu şekilde meydana gelebilir. Ve düşünce için gerekli olan genel ya da toplumsal anlamlar sistemi olan söylem evrenin varlığı da, bireylerin genelleştirilmiş ötekinin kendilerine yönelik tavırlarını benimsemesiyle mümkün olur.

Özbilinç sahibi birey, ait olduğu grubun karşılaşılan çeşitli durumlara yönelik sergilediği tavırları ve içinde bulunduğu ortak girişimler ya da farklı toplumsal projelerle uyumlu olarak ortaya çıkan toplumsal tavırları benimser. Ayrıca bu proje ve girişimlerin bireysel bir katılımcısı olarak kendi davranışını bu doğrultuda yönetir. Örneğin siyaset alanında, birey kendisini siyasi bir parti ile özdeşleştirir ve bu partinin toplumun geri kalanına ve temel sorunlara yönelik sahip olduğu tutumu benimser.

89 Bireyin anlamlı jest ya da sözcükler üzerinden kendisiyle gerçekleştirdiği içsel iletişim – düşünme eylemini veya sürecini oluşturan bir iletişim – “genelleştirilmiş öteki”nin bakış açısından birey tarafından gerçekleştirilir. İletişim ne kadar soyut olursa, düşünme de o kadar soyut olur. Soyut düşünmede iletişim birey tarafından, herhangi bir bireyle değil de genelleştirilmiş öteki ile birlikte sürdürülür. Örneğin soyut kavramlar toplumsal grubun tavırların açısından ifade edilen kavramlardır; bu kavramlar, bireyin genelleştirilmiş ötekinin bunlara yönelik tavrının bilincinde olması temelinde ifade edilir. Dolayısıyla soyut ifadeler herkesin anlayacağı şekilde ifade edilebilmektedir.

Dolayısıyla, birey partinin tavırlarına dayanarak tepkide bulunur. Böylece bu siyasi partiye gönül vermiş tüm diğer bireylerle özel bir toplumsal ilişki içerisine girmiş olur. Aynı şekilde, farklı sınıflarla da farklı toplumsal ilişkilere girer. Uygar insanın yer aldığı ileri toplumlarda bireylerin ait olduğu, toplumsal olarak farklı işlevlere sahip sınıflar ya da alt grupların iki türü vardır. Bunlardan biri, bireysel üyelerinin doğrudan birbiriyle ilişkili olması bakımından fiili işleve sahip toplumsal birimler olan siyasi partiler, kulüpler ve dernekler gibi somut gruplar, toplumsal sınıflar ya da alt gruplardır. Diğerisi ise, bireylerin birbiriyle dolaylı olarak ilişki içinde oldukları ve toplumsal birimler olarak dolaylı yoldan işlev gören, fakat toplumun tüm bireyleri arasında toplumsal ilişkilerin genişleyip zenginleşmesini sağlayan, örneğin borçlu ve alacaklı sınıfı gibi, soyut gruplar, toplumsal sınıflar ya da alt gruplardır. Bu soyut toplumsal grupların birkaçına bireyin üyeliği, diğer soyut alt gruplara dâhil olan sayısız bireyle dolaylı da olsa belirli bir toplumsal ilişki içine girmesini mümkün kılar. Soyut toplumsal sınıf ya da alt grupların en büyük ve kapsayıcı olanı, elbette bireylerin katılımı ve sözel etkileşimiyle belirlenmiş olan ve anlamlı semboller sistemiyle tanımlanandır. Çünkü tüm bu sınıf veya alt gruplar arasında en çok bireysel üye içeren ve en çok sayıda bireyin, ne kadar dolaylı veya soyut olursa olsun, birbirleriyle toplumsal bir ilişki -anlamlı semboller olarak jestlerin tümel işlevinden doğan bir ilişki- içine girmesini sağlayan bu türdür.

Benliğin tam olarak gelişiminde iki aşama mevcuttur. Bu aşamaların ilkinde birey benliği, hem diğerlerinin bireye yönelik tutumlarıyla, hem de bireyin de katıldığı belirli toplumsal eylemlerde üyelerin birbirlerine yönelik tavırlarıyla oluşur. Fakat ikinci aşamada benlik, diğerlerine ait tavırların yanı sıra bireyin ait olduğu toplumsal grup ya da genelleştirilmiş ötekinin toplumsal tavırlarıyla da oluşur. Bu toplumsal tavırlar bireyin doğrudan deneyim alanına karışır ve benliğinin oluşumu ya da yapısına, diğer bireylerin tavırlarıyla birlikte, yapı taşları olarak

dâhil olur. Ve birey bu tavırları, toplumsal ilişkileri üzerinden daha da genelleştirip düzenleyerek bunları kendisine katmayı başarır. Böylece diğerlerinin bireysel tavırlarını toplumsal tavırlara dönüştürüp, toplumsal davranışın genel sistematik dokusunun bireysel bir yansıması haline gelerek benlik gelişiminin en üst seviyesine ulaşır.

Grup içinde oyunun bir mantığı vardır, bu sayede benlik oluşumu mümkün kılınır. Ulaşılması gereken bir amaç vardır; farklı bireylerin eylemleri bu amaca göre birbiriyle ilişkilidir ve bu yüzden uyumsuzluk yaşanmaz. Kişi topu atan kişinin davranışına sahipse, o halde topu yakalama tepkisine de sahiptir. Bunların ikisi birbiriyle ilişkilidir, böylece her ikisi de oyunun amacına hizmet eder. Oyuncular canlı ve bütüncül bir ilişki içindedirler. Sadece bir diğerinin rolünü yapmanın söz konusu olduğu oyundaki durumun tersine, grupla oynanan oyunda diğer benliklerin oluşumunun içerdiği belirli bir uyum mevcuttur. Oysa tek başına oynayan bir çocuk her seferinde başka biri olur ve o anda olduğu kişilik sonrasında olacağı kişiliği belirlemez. Çocuğun yaptığı tüm şeylerin ileride yapacaklarını belirleyeceğini düşünemezsiniz. Bir bütünün parçası değildir o; belirli bir karakteri, kişiliği yoktur.

O halde, grup içinde oynanan oyun için kişiliğin ortaya çıktığı durumu yansıttığını söyleyebiliriz. Çocuk diğerinin tavrını benimseyip bu tavrın belirli bir amaca göre yapacağı şeyi belirlemesine müsaade ettiği için toplumun canlı bir üyesi haline gelir. Toplumun tutumunu yüklenir ve elzem bir üyesine dönüşür. Üstlendiği diğerine ait tutum kendi ifadesini kontrol etmesini sağladığı ölçüde topluma aittir. Grup içinde oyun üzerinden ifade edilen şey elbette çocuğun sosyal hayatında sürekli olarak açığa çıkarılır, ancak bu kapsamlı süreç çocuğun kendine ait doğrudan deneyiminin ötesine geçer. Grup içinde oyunun önemi, çocuğun kendi deneyiminin içerisinde yatar. Modern eğitiminin önemi ise bu alana mümkün olduğunca girilmesinde bulunur. Bir çocuğun üstlendiği farklı tavırlar öyle biçimlenmiştir

ki çocuğun tepkisi üzerinde tam bir kontrol sağlar. Grup içinde oyunda, çocuğun doğasında bulunan ve deneyiminde ifade bulan bir genelleştirilmiş ötekiye ulaşırız. Çocuğun doğasına yerleşen ve tepki kontrolünden sorumlu düzenli eylem, çocuğun benliğini geliştirir ve bir bütünlük sağlar.

Grup içinde oyunda olanlar çocuğun yaşamında da gerçekleşir. Çocuk sürekli olarak, kendisine yönelik tavırları, özellikle kendisinin bağlı olduğu ve bir anlamda çocuğu yöneten kişilerin rollerini üstlenir. Süreç, oyunun kendisinden grup içinde oyuna doğru ilerler. Çocuk grup içinde oyunu oynamak zorundadır. Çocuk, toplumun daha kapsamlı öğretilerinden grup içinde oyunun öğretilerinden çok daha fazla etkilenir. Grup içinde oyun çocuğun tam anlamıyla girebildiği bir toplumsal durumu ifade eder. Dolayısıyla çocuk üzerindeki etkisi bir aileden ya da yaşadığı topluluğun etkisinden daha fazla olacaktır. Çocuğun dâhil olduğu uzun ya da kısa süreli her türden toplumsal grup vardır ve çocuk buralarda bir tür toplumsal oyun oynar. Çocuğun “ait olmak”tan hoşlandığı bir dönemdir bu. Organize bir bütünde işlevi olan bir şey haline gelir ve böylece kendisini ait olduğu grupla ilişkili olarak tanımlar. Bu süreç çocuğun güveninin gelişiminde de önemli bir aşamadır. Çocuğu ait olduğu toplumun öz bilinç sahibi bir üyesi haline getirir.

Kişilik bu süreç içerisinde oluşur. Burada çocuğun diğerinin rolünü üstlendiği ve bunun esas olarak dil kullanımıyla gerçekleştiğini belirttik. Dil ağırlıklı olarak, bir toplumda ortak eylemlerin gerçekleşmesini sağlayan sözel jestlere dayalıdır. Temel anlamıyla dil, diğerlerinde açığa çıkardığı tavrı bireyin kendisinde de açığa çıkaran sözel jesttir. Diğerlerinin rolünü alma sürecini meydana getiren şey, toplumsal eylemlere aracılık eden jest ile benliğin geliştirilmesidir. Bu sürecin net olarak en temel halini çocuğun farklı rollere büründüğü durumlarda görürüz. Örneğin çocuğun para vermesi, para alan insan davranışını ortaya çıkarır; bu süreç diğer ilgili kişinin tamamlayıcı eylemlerini çocukta açığa çıkarır. Birey kendisini, diğer bireyde açığa çıkardığı tepkiye

göre güdüler ve o duruma karşılık olarak da bir şekilde eylemde bulunur. Oyun sürecinde çocuk kendisinde uyandırdığı rolü net bir biçimde sergiler. Karşı tarafı etkilediği gibi bireyin kendisini de etkileyen uyarana karşılık gelen içeriği bireye kazandıran şey budur. Bir kişiliğe karışan diğerine ait içerik, bireyin jestinin diğerinde ortaya çıkardığı tepkidir.

Temel görüşümüzü mülkiyet anlayışıyla örneklendirebiliriz. “Bu benim mülkiyetim; ben yönetirim” dediğimizde bu ifade, mülkiyetin olduğu herhangi bir toplulukta aynı tepkileri doğurur; toplumun tüm üyeleri için geçerli olan mülkiyet anlayışı için belirli bir tutum içerir. Bir kişi kendi mülkiyeti üzerinde yetkiye sahip olur ve diğerlerinin mülkiyetine saygı duyar. Bu tutum herkeste mevcuttur ve biri böyle bir şey söylediği zaman diğerlerinin tepkisini, yani genelleştirilmiş ötekiye ait tepkiyi kendinde ortaya çıkarır. Toplumu mümkün kılan şey mülkiyet, din, eğitim ve aileye ilişkin bu tür ortak tepki ve tutumlardır. Elbette toplum ne kadar büyükse bunlar da o kadar tümel olmak zorundadır. Her durumda, oldukça büyük bir gruba ait ve soyut olarak söz edebileceğimiz belirli bir tepki grubu bulunmalıdır. Mülkiyet kendi içinde oldukça soyut bir kavramdır. Bireyin kendisi dışında kimsenin kontrol edemediği bir şeydir. Bu, bir köpeğin kemiğe yönelik tavrından farklıdır. Bir köpek, kemiği kapmaya çalışan diğer köpekle dövüşecektir. “Bu benim malım” diyen bir kişi ise, diğer kişinin tutumunu sergilemektedir. Burada kişi kendi haklarına başvurur çünkü gruptaki diğer herkesin mülkiyete ilişkin tutumunu üstlenebilmektedir.

Kısacası, benliğin tamamlanması için gerekli olan şey, grup için ortak olan tavırların oluşturulmasıdır. İnsan bir kişiliktir çünkü bir topluluğa aittir, çünkü o topluluğa ait kurumları kendi davranışına yükler. Ait olduğu topluluğun dili kişiliğini elde etmede bir araç olur ve diğerlerinin sunduğu farklı rolleri alarak topluluk üyelerinin tavrına ulaşır. Bu bir bakıma insan kişiliğinin yapısıdır. Her bireyin, ortak şeylere yönelik olarak sahip olduğu ortak tepkiler mevcuttur. Ve birey diğerleriyle etkileşim

içine girdiğinde, kendisinde bu ortak tepkiler uyandırıldığı sürece kendi benliğine hayat verir. O halde, benliğin dayalı olduğu yapı herkes için ortak olan bu tepkidir, çünkü birinin benlik olabilmesi için bir topluluğun üyesi olması gerekmektedir. Bu tepkiler soyut tavırlardır, ancak bir insanın karakterini oluştururlar. Ayrıca, insana yaşam ilkelerini ve topluluğun değerlerine yönelik olarak tüm üyelerin kabul ettiği tavırları verirler. İnsan, grubun tüm üyelerinin tepkilerini temsil eden genelleştirilmiş ötekinin yerine kendini koyar. Prensiplerle kontrol edilen davranışa rehberlik eden şey de budur. Bu tür tepkilere sahip olan bir kişi için ahlaki anlamda bir karaktere sahip olduğunu söyleriz.

Benliği oluşturan şey, alışkanlıklardan farklı olarak tavırların yapısıdır; bu, konuşmada kullanılan belirli bir tonlama gibi hepimizin sahip olduğu bir alışkanlıktır. Hepimiz bu sözel ifade alışkanlığını taşıyız ama bunun farkında olmayız. Sahip olduğumuz bu tür alışkanlıklar bize bir şey ifade etmez. Özel olarak dikkat etmezsek kendi konuşmamızın tonlamasını dahi duymayız. Bu, konuşmamızın duygusal ifadesi için de geçerlidir. Kendimizi neşeli bir şekilde ifade ettiğimizi bilebiliriz, fakat ayrıntılı sürecin bilincinde değilizdir. Bunlar gibi bilinçli bir benlik alanı içine girmeyen fakat bilinçsiz bir benlik oluşumuna yardımcı olan bir yığın alışkanlık vardır.

Özbilinç, diğerlerinde uyandırdığımız tavırların kendimizde de uyandırılmasıdır. Özbilinçle bilinci birleştirmek doğru değildir; maalesef bu iki terim birbirine karıştırılmaktadır. Bilinç, deneyimle ilgilidir; özbilinç ise diğerlerine ait olan belirli tepkileri kendimizde de açığa çıkarabilme yeteneğidir. Bilinç ve özbilinç aynı düzlemde değildir. Bir kimse dışının ağrıdığının farkındadır, fakat bu bizim özbilinçle kastettiğimiz şey değildir.

Şu ana kadar benliğin oluşturulduğu yapılar üzerinde durdum. Elbette bizler sadece herkes için ortak olan değil, aynı zamanda diğer herkesten farklı olan benlikleriz. Tabii ki bir topluluğun üyesi olabilmemiz için, tarif ettiğim türden genel bir yapı mutlaka olmalıdır. Aynı zamanda herkesin tavırlarını yöneten

tavırlara sahip topluluk üyeleri de olmazsak kendimiz olamayız. Ortak tavırlarımız olmadıkça haklara sahip olamayız. Özbilinçli insanlar olarak edindiğimiz şeyler, bizi toplumun bir üyesi yapar ve bize bir benlik kazandırır. Benlikler yalnızca diğer benliklerle ilişki içinde var olabilir. Diğerlerinin benliğiyle kendi benliğimiz arasına keskin bir çizgi çekemeyiz, çünkü diğerlerinin benliği var olduğu ve bizim deneyimimize de girdiği sürece kendi benliklerimiz var olur ve deneyimimize dâhil olur. Birey ancak ait olduğu toplumsal gruptaki diğer üyelerin benlikleriyle ilişkili bir benliğe sahip olur. Benliğin yapısı ise bu grubun genel davranış şeklini yansıtır.

21. BENLİK VE ÖZNEL OLAN

Benliğin meydana geldiği süreç, grup içindeki bireylerin etkileşimini ve dâhil oldukları ortak eylemleri ifade eden bir toplumsal süreçtir.⁹⁰ Ayrıca bu süreç benliklerin daha girift bir toplumsal örgütlenmenin temel parçaları olabileceğini ifade eder. Bu yüzden, benliklerin meydana geldiği ve içerisinde daha fazla farklılaşma, gelişim ve oluşumun gerçekleştiği bir toplumsal süreç mevcuttur.

Psikoloji genellikle benliği bağımsız ve yalıtılmış bir öge olarak ele almıştır. Benliği duygu bilinciyle özdeşleştirerek işe koyulursak, bu durumda tek başına bir benlikten söz edebiliriz. Bu duygudan nesnel olarak bahsedersen, yine bu durumda benliğin de tek başına var olduğunu düşünebiliriz. Tek başına var olan ayrı bir fiziksel beden düşünebiliriz ve bunun duygu ve söz konusu bilinç durumlarına sahip olduğunu kabul edebilir ve böylece tek başına var olan bir benliği düşünceye yerleştirebiliriz.

Bizim özellikle ilgilendiğimiz şey ise, yansıtıcı düşünme veya zekâyı ifade eden bir başka “bilinç” kullanımı olduğudur; içinde “ben” öznesiyle her zaman ilişkili olan bir bilinç kullanımı. Bu

90 Bireysel organizmaların, üyesi oldukları bütünü ilişkisi, çok hücreli bir organizmanın bireysel hücrelerinin bütün olarak organizmayla ilişkisine benzerdir.

bilinç kullanımının diğeriyle herhangi bir ciddi bağlantısı yoktur; bu tamamen farklı bir kavramdır. Herhangi bir kullanımın, organizmanın eylemde bulunabildiği belirli bir mekanizmayla mutlaka ilgisi vardır. Bir organizma duyu organlarına sahipse çevresinde nesneler vardır.⁹¹ Eğer organizma bir retina ve merkezi sinir sistemine sahip olmasaydı, görülen herhangi bir nesne de olmazdı. Çünkü nesnelerin var olabilmeleri için belirli fizyolojik koşulların olması gerekir, ancak bu nesnelerin bir benlikle ilişkisi yoktur. Biz bir benliğe eriştiğimizde, farklı bireylerin etkileşimini ve bu bireylerin ortak eyleme katılımını içeren bir toplumsal süreç, belirli bir davranış şekline erişiriz. Benlik, bu süreç içerisinde vücut bulur.

Deneyimlenen nesnelerin bilincinde olma durumu ile benlik ayrı şeylerdir. Benlik, formun davranışındaki yapısal bir süreçtir. İkisi arasında ciddi bir ilişki yoktur. Örneğin dişimiz ağrıdığı anda dikkatimizi oraya veririz. Bu deneyimi kontrol edebilmemiz bir anlamda benlikle özdeşleştirilir. Zaman zaman genel havaya ait olduğunu söylediğimiz deneyimlerimiz olur. Her yer kasvetli, gökyüzü karanlık, hava kötü gibi görünür ve kendimizi iyi hissetmeyiz. Böyle bir durumu muhakkak benlikle ilişkilendirmeyiz; sadece kendimizle ilgili bir duygu-durum olduğunu düşünürüz. Ve geçmişte buna benzer bir deneyim yaşadığımızı, depresyona maruz kaldığımızı hatırlarız. Daha sonra biraz rahatlayıp bir aspirin alırız ya da biraz dinleniriz ve tüm ortamın karakteri bir anda değişir. Tamamen benlikle özdeşleştirebileceğimiz başka deneyimler de mevcuttur. Erişimimiz olduğu için öznel dediğimiz deneyimlerle yansıtıcı deneyimler arasında bir ayrım yapılabileceğini düşünüyorum.

91 Çevremizi seçmemiz ilk anlamdaki bilinci ifade eder. Organizma tepki verdiği çevreye renk gibi duysal özellikler yöneltmez. Çevresine daha çok bir ineğin ota atfettiği yiyecek olma özelliği gibi özellikler atfeder. Belirli duyu organlarına sahip organizmalar olmasaydı çevre diye de bir şey olmazdı. Organizma kendi çevresini inşa eder ve bilinç, genellikle çevrenin karakterini işaret eder ve çevre ve organizma arasındaki ilişkiye dayanır.

Tek başına düşünce yalnızca kendimizin erişebildiği bir şeydir. Örneğin Öklid, önermesi için kanıtlar üzerinde düşündüğünde, bu düşünceler sadece kendi kafasından geçmiştir. Ve kanıt yalnızca kendi düşüncesinde var olmuştur. Fakat sadece ve sadece, yalnızca kendisinin erişebildiği bu düşünceleri diğer insanlara aktardığı zaman bu düşünceler ortak varlıklar haline gelebilmiştir. Anılarımız ve kurduğumuz hayaller de sadece birey olarak bizim erişimimize açık olan alanlardır. Genellikle bilinçle özdeşleştirdiğimiz bu gibi alanlar ve düşünme süreci, sadece bireyin erişimine açık olması bakımından ortak bir özellik taşır. Ancak daha önce belirttiğim gibi bu iki olgu tamamen farklı düzlemler üzerinde yer alır. Bu ortak özellik her ikisine de aynı metafiziksel statüyü sağlamaz. İkisinin de aynı kişisel erişim özelliğine sahip olması ikisini de tek bir noktada birleştirmez. Benlik, yalnızca organizmanın erişebildiği bu gibi özel alanların kişisel deneyiminden tamamen farklı olan ve toplumsal davranışta ifadesini bulan bir yapıya sahiptir.

Benlik, jest iletişimi bireyin davranışı üzerinde etkili olduğu zaman oluşur. Diğer formların tavrının organizmayı etkileyebilmesi ve organizmanın da buna uygun bir jestle karşılık verip diğer formların davranışını harekete geçirebilmesi için jest iletişimi bireyin davranışına nüfuz ettiğinde bir benlik vücuda gelir. Alt düzey formlarda gerçekleşebilen yalın bir jest iletişimi bile bu iletişimin bir işlevi olduğu gerçeğiyle açıklanmak durumundadır; burada bile toplumsal sürecin bir paçasıdır. Jest iletişimi bireyin davranışına yerleştiğinde hem böyle bir işlevi besler hem de daha büyük bir kapasite elde eder. Kendisiyle tartıştığım bir arkadaşın tavrını üstlendiğimde onun karşılık verdiği gibi bir karşılık verebilir ve söyleyeceklerimi çok daha iyi bir şekilde soka bilirim. Aynı şey arkadaşım için de geçerlidir. Olacak olanı önceden kestirmek her iki taraf için de iyidir. Birey aynı zamanda genelleştirilmiş bir tavır, yani toplumun tavrını da üstlenmek zorundadır. Toplumdaki her bireyin yapacağı gibi, kendi koşullarına göre davranmaya da hazır olmak durumundadır.

Bir toplumun gelişimindeki en büyük atılımlardan biri toplumun birey üzerindeki etkisi kurumsal bir hal aldığında gerçekleşir. Diğer bir ifadeyle, toplum da belli koşullar altında bireye aynı şekilde tavır alır. Size ait bir şeyi çalan kişinin kim olduğu toplumun tepkisini değiştirmez. Bu koşullarda toplumun tepkisi aynıdır. Burada kurumsallaşma söz konusudur.

Toplumun kurumlarına karşı çıkabilmenin tek yolu, başka bir kurumsallaşma içeren daha üst bir toplum kurmaktır. Elbette, bir kimse tüm çevresine tek başına karşı koyma noktasına gelebilir. Ancak bunu yapabilmek için kendisiyle mantığın sesini kullanarak konuşması gerekir. Geçmiş ve geleceğin seslerine kulak vermesi gerekir. Toplumun sesini bastırmanın tek yolu budur. Genellikle, geçmiş ve geleceğe ait daha geniş temelli bir toplumun, toplumun genel sesiyle aynı olduğunu ve belli kurallarla düzenlenmiş geleneğin ahlak dediğimiz şeyi yansıttığını düşünürüz. Kişinin yapamadığı şeyler herkesin ayıpladığı şeylerdir. Kendi tepkilerimize yönelik olarak toplumun tavrını üstlenmemizin yanı sıra, topluma karşılık verme ve toplumun jestini değiştirme gücümüzü de unutmamamız gerekir. Bazı şeyleri yeniden biçimlendirebilir ve toplum standartlarını daha iyi hale getirebiliriz. Düpedüz toplumla kuşatılmış durumda değiliz; söylediklerimizin toplum tarafından dinlendiği ve söylemek durumunda olduğumuz şeyin tepkisini etkilediği bir iletişim içindeyiz. Bu özellikle eleştirel durumlar için geçerlidir. Bir kişi çıkıp yaptığı şeyi savunur ve görüşlerini ortaya koyar. Ve belki toplumun kendisine yönelik tavrını değiştirebilir. İletişim sürecinde bireyin, parçası olduğu toplumla konuşma ve bireylerin etkileşimiyle gerçekleşen değişimlere yol açma hakkı ve yükümlülüğü vardır. Toplum bu şekilde ilerler. Aslında sürekli olarak ve her an toplumsal sistemimizi değiştirmekteyiz ve düşünme yetisine sahip olduğumuz için bunu mantık çerçevesinde yapabilmekteyiz.

Benliğin meydana geldiği yansıtıcı süreç bu şekildedir. Yapmak istediğim şey bu tür bir bilinci, belli nesnelerin organiz-

maya erişebilirliğiyle belirlenen özellikleri olan bir bilinçten ayrı tutmaktır. Düşünme eylemimizin sadece organizmanın erişimine açık olduğu doğrudur. Fakat bu genel özellik, ne düşünceyi ne de benliği bir grup erişilebilir nesneyle özdeşleştireceğimiz bir şey haline getirir. Benliği genel anlamıyla bilinçle, yani nesne özelliklerinin kişisel ya da öznel olarak mevcut olmasıyla özdeşleştiremeyiz.

Elbette bilinç ve özbilinç arasında bir ayrım vardır: Bilinç, acı ya da haz gibi deneyimlere karşılık gelir; öz bilinç ise benliğin bir nesne olarak görülmesi ya da kabul edilmesini ifade eder. Bilinçle özdeşleştireceğimiz bazı içerikler beraberinde bir özbilinç de taşıyabilir -örneğin ağrı bireye aittir ve bu aitlik durumu olmasaydı ağrı da olmazdı-. Ağrı her zaman bir bireye ait olmak zorundadır; eğer bu ağrı sana ait olacaksa senin ağrın olmak durumundadır. Ağrı herhangi birine de ait olabilir, ancak herkese ait olsaydı nispeten önemsiz olurdu. Anestezi altında deneyimler dissosiyasyona (çözölmeye) uğrar ve böylece acı sizin acınız olmaz. Bunun gibi örnekleri anestezi dissosiyasyon haricinde bir deneyimde daha bulabiliriz; örneğin dikkatimizi başka bir şeye verdiğimiz için hoş olmayan bir şeyin üzerimizdeki etkisini, katlanılmaz olma özelliğini kaybetmesi. Ağrının dayanılmazlığı ağrıya bir karşı koymadır. Eğer gerçekten ağrıya karşı koymayı başarabilirseniz ağrıdan belirli ölçüde kurtulabilirsiniz. Aslında şöyle diyebiliriz: Bu durumda ağrı sizin ağrınız olmaktan çıkar. Ağrıya objektif açıdan bakarsınız. Objektif olma özelliği tarafsız olmak ve olaya dışarıdan bakıp değerlendirebilmek demektir. Bir kimsenin bize yönelik saldırılarıyla ilgili olarak bu tarafsız tavrı takınabilirsek bu saldırıları ciddiye almayız; onları daha ziyade anlarız; anlamamanın affetmek olduğu duruma erişiriz. Bu yolla deneyimin büyük bir kısmını kendi benliğimizin dışına çıkarırız. Bir başkasına karşı ortaya koyulan doğal ve kişiye özgü tepki, bir olumsuz tavır karşısında gücenmeyi ifade eder. Fakat bu benliğin ötesinde, diğer tavırlarla birlikte bir benlik oluştururuz. Dolayısıyla herhangi bir duygusal duruma ya da acıya kat-

lanırken uyguladığımız, benliğimizi deneyimden kısmen ayıran bir teknik mevcuttur.

Hatırlamamak ya da benlik içinde tutmamak için deneyimi tamamen ayırabilseydik, o zaman geriye deneyim diye bir şey kalmazdı. Deneyimleri benlikle özdeşleştiren hiçbir anımız olmasaydı, o zaman benlikle ilişkili olarak deneyimler de tamamen ortadan kalkardı; sadece, benliğe karışmayan duyuşsal deneyimler olarak varlıklarını sürdürürlerdi. Bu tip bir durum, bireyin varlığının belli bir bölümüne ait belleği yitirdiği çoklu kişilik bozukluğunun patolojik vakalarında karşımıza çıkar. Kişinin varlığının bir bölümüyle bağlantılı her şey yok olur ve farklı bir kişilik ortaya çıkar. Deneyim içinde olsun ya da olmasın geçmişin bir gerçekliği vardır, ancak burada benlikle özdeşleştirilmez-benliğin oluşumuna etki etmez-. Bir kimse bize karşı olumsuz bir tavır sergileyip daha sonra bundan pişman olduğunda ya da hatasını kabullendiğinde diğerlerine bağlı olarak bunu unuturuz. Geçmişte kendisine yapılan olumsuz davranışı affeden ama unutmayan kişi pek tasvip görmeyen bir arkadaşdır; affetmek unutmaktır, o olumsuz şeyin hatırasından kurtulmaktır. Ekstrem durumlar bu tarz içeriklerin belli bir bölümünün benlikle ilişkisinin tamamen kesilebileceğini doğrulamaktadır. Bu türden içerikler spesifik koşullarda ortaya çıkmaya hazır bulunurken, bu süre zarfında özbilinç sınırlarının ötesine geçmezler.

Öte yandan özbilinç, kesinlikle, toplumsal bireyle ilgili olarak ortaya çıkar ve daha önce gördüğümüz gibi bu, yalnızca bireyin toplumsal grup içerisinde yer alması ve diğerlerinden etkilenip onları etkilemesi yüzünden değil, aynı zamanda bir benlik olarak kendi deneyiminin diğerleri üzerinde bıraktığı etkiden tahvil ettiği bir şey olması yüzündendir. Kişi, bir başkasının tavrını alımlayabildiği ve kendine diğerleri gibi davranabildiği sürece bir benlik olur. Jest iletişimi, deneyimin kontrolü ve yönetiminde davranışın bir parçası haline geldiği sürece bir benlik ortaya çıkabilir. Benliği oluşturan şey, toplumsal bir eylemde diğerlerini etkileyip onlarda ortaya çıkan tavrı üstlenmek ve tepkiye sırayla karşılık vermektir.

Bedenlerimiz çevremizin bir parçasını oluşturur. Birey için bedenini deneyimlemek ve kendisine karşı diğerlerinin tavrını takınmadan, yani kendisinin bilincinde ya da farkında olmadan bedeninin bilincinde olmak mümkündür. Bilincin toplumsal teorisine göre bilinçle kastedilen şey, kendisine karşı diğerlerinin tavrını alımlayabilen bireysel benliklerden oluşan bir toplumdan kaynaklanan bireysel deneyim alanının kişiye özgü karakteri ve yanlarıdır. Bilincin fizyolojik teorisi tek başına yetersizdir; sosyopsikolojik bakış açısıyla desteklenmesi gerekir. Kendinize karşı diğer kişinin tavrını almak ya da hissetmek özbilinci oluşturan şeydir, bireyin farkında olduğu ya da deneyimlediği yalnızca organik duyular değildir. Toplumsal deneyim süreci içerisinde benlik meydana gelene kadar birey, çevresinin bir parçası olarak bedenini deneyimler; ancak bu bedeni kendine ait bir parça olarak ya da özbilinç üzerinden deneyimlemez. Bu deneyimlerin benlikle özdeşleştirilebilmesi için ilk olarak benlik ve özbilincin oluşması gerekir.

Özbilinç sayesinde bireysel organizma bir bakıma kendi çevresine ait alana girer; bedeni, tepki vereceği bir dizi çevresel uyarının parçası haline gelir. Bireysel organizmalar arasında bilinçli iletişimi (bilinçli jest iletişimi) gerektiren üst toplumsal süreç düzeyleri dışında, bireysel organizma çevresi karşısında kendisini bir bütün olarak görmez; bir bütün olarak kendi gözünde bir nesne olmaz (ve böylece özbilinç de olmaz); ayrıca bir bütün olarak tepki verdiği bir uyaran da olmaz. Aksine, kendisinin yalnızca belirli yönlerine ya da bölümlerine tepki verir ve bunları tamamen kendisine ait olarak değil, çevresinin bir parçası olarak görür. Yalnızca ileri düzey toplumsal süreçlerde ve toplumsal çevreye ait daha gelişmiş formlarla bağlantılı olarak bireysel organizma kendi gözünde bir nesne ve böylece de özbilinç sahibi olur. Alt düzey, yani bilinçli olmayan toplumsal süreçlerde ve toplumsal deneyim ve davranış sürecinin öncülü olan salt psiko-fizyolojik ortam veya durumlarda organizma kendi gözünde bir nesne olmaz. Özbilinçli olarak niteleyebileceğimiz bir davran-

nış ya da deneyimde, diğer bireylere göre olduğu kadar özellikle kendimize göre de tepki verip eylemde bulunuruz. Özbilinçli olmak temel olarak, kişinin, diğer bireylerle toplumsal ilişkileri vasıtasıyla kendi benliği önünde bir nesneye dönüşmesidir.

Benliğin yapısını göz önünde bulundurduğumuzda, düşünmenin merkezi konumu üzerinde de durmamız gerekir. Duyusal deneyim ve buna eşlik eden motor öğelerden ziyade özbilinç, benliğin özü ve temel yapısını sağlar; bu yüzden duyusal değil de bilişsel bir olgudur. Düşünme süreci -aynı topluma ait diğer bireylerle etkileşiminin başlıca tarzını oluşturan anlamlı jest iletişiminin birey tarafından içselleştirilmesi ve içsel olarak canlandırılması- benliğin doğuşu ve gelişimindeki ilk deneyimsel aşamadır. Cooley ve James yansıtıcı duyusal deneyimlerde, övünç ya da aşağılama gibi bireyin kendisine dair hissettiği duyguları içeren deneyimlerde benliğin temelini bulmaya çalışır. Ancak benliğin doğasının bu tür deneyimlerde bulunması gerektiğini öngören teori, benliğin ya da yukarıda bahsedilen duyusal deneyimlerin kökenine bir açıklama getirmez. Bu tür deneyimlerde bireyin diğerlerinin kendisine yönelik tavrını alması gerekmez, çünkü bu deneyimler kendi içlerinde bireyden böyle bir şey yapmasını gerektirmez. Ve birey, diğerlerinin tavrını almadıkça bir benlik geliştiremez. Benliğin özü bilişseldir; düşünmeyi meydana getiren içselleşmiş jest iletişiminde yer alır. Dolayısıyla düşünce için olduğu gibi benliğin esasları ve kökeni de toplumsaldır.

22. FERDİ BEN VE SOSYAL BEN

Şimdiye kadar benliğin toplumsal temelleri üzerinde durduk ve yalnızca toplumsal tutumların oluşumuna dayalı olmadığını belirttik. Şimdi “sosyal ben”in bilincinde olan “ferdi ben”in doğasına ilişkin soruyu yöneltebiliriz. Bir kişinin nasıl hem “sosyal ben” hem de “ferdi ben” olabileceğine ilişkin metafiziksel bir soruyu kastetmiyorum. Kastettiğim şey, bu ayrımın tek başına davranış açısından öneminin ne olduğudur. Davranışın hangi noktasında “ferdi ben” “sosyal ben”in karşıtı olarak devreye gi-

rer? Eğer kişi toplumda konumunun ne olduğunu biliyorsa ve kendisinin belirli bir işlevi ve ayrıcalığı olduğunu da düşünürse, bunların tamamı “ferdi ben”e göre tanımlanır, fakat “ferdi ben” bir “sosyal ben” değildir ve “sosyal ben” olamaz. “Ferdî ben” kişinin ilgi odağında değildir; kendimizle konuşuruz ama kendimizi görmeyiz. “Ferdî ben”, diğerlerinin tavırlarının alınmasıyla oluşan benliğe tepki verir. Bu tavırları alarak “sosyal ben”i yaratırız; “sosyal ben”e de “ferdî ben” olarak tepki veririz.

Sorunu en kolay bellek üzerinden ele alabiliriz. Kendimle konuştuğumda ne söylediğimi ve belki de söylediklerimin duygusal içeriğini hatırlarım. O ana ait “ferdî ben” bir sonraki ana ait “sosyal ben”in içerisinde mevcuttur. Söylediklerimi hatırladığım sürece “sosyal ben” olurum. Bununla birlikte bu işlevsel ilişki “ferdî ben”e yüklenebilir. “Ferdî ben” sayesinde, ne olduğumuzun tam olarak farkında olmadığımızı ve eylemlerimizle kendimizi şaşırttığımızı söyleriz. Eylemde bulunduğça kendimizin farkında oluruz. Bellek içinde “ferdî ben”, sürekli olarak deneyim içinde yer alır. Deneyimimizde doğrudan birkaç dakika geriye gidebiliriz ama geri kalanı için bellek imgelerine bağlıyızdır. Bu yüzden bellekteki “ferdî ben” bir saniye, bir dakika ya da bir gün öncesine ait benliğin temsilcisi olarak buradadır. Aynı zamanda bir “sosyal ben”dir ama daha önce “ferdî ben” olmuş bir “sosyal ben”dir. O halde, tam olarak kendi deneyimimizin hangi noktasında “ferdî ben”in devreye girdiğini soracak olursak, cevap geçmişe ait bir figür olarak devreye girdiği olur. “Sosyal ben”e ait “ferdî ben”, sizin bir saniye öncesinde olduğunuz şeydir. Bu, o rolü alması gereken başka bir “sosyal ben”dir. O anda, süreç içerisinde “ferdî ben”in doğrudan tepkisini hissedemezsiniz.⁹² “Ferdî ben” bir bakıma kendimizi özdeşleştirdiğimiz şeydir. Bunun deneyimin içine girmesi bilinçli deneyimimizin problemlerinden birini oluşturur; zira deneyim içine doğrudan müdahil olmaz.

92 Organizmanın duyarlılığı kendine ait parçaları çevreye dâhil eder. Bununla birlikte, çevreye kendi yaşam sürecinin kendisini dâhil etmez. Bütün yaşam sürecini değil ama yaşamın gerçekleştiği koşulları sunabilir. Çevrede bulunan fiziksel organizma her zaman bir nesne olarak kalır (MS).

“Ferdî ben”, diğçerlerinin tavrına yönelik olarak organizmanın tepkisidir; “sosyal ben” ise bireyin, kendisinin de üstlendiğı diğçerlerine ilişkin tavırlardır. Diğçerlerinin tavırları yapılandırılmış “sosyal ben”i oluşturur ve daha sonra kişi buna bir “ferdî ben” olarak tepki verir. şimdi bu kavramları daha detaylı inceleyelim.

Jest iletişiminde ne “ferdî ben” ne de “sosyal ben” bulunur; jest alanında eylemin tamamı değıl, hazırlığı gerçekleşir. Birey kendinde diğçerlerinin tavrını uyandırdığı sürece organize bir tepki grubu açığa çıkar. Birey sahip olduğı, diğçerlerinin tavrını alımlama kapasitesi sayesinde özbilince erişir. Kendi içinde bir düzene sahip bu tavırları almak bireye “sosyal ben”i kazandırır; bu, bireyin farkında olduğı benliktir. Takımın diğçer üyelerinden gelen talep sebebiyle topu bir başka üyeye atabilir. Bu, bilincinde o anda kendisi için var olan bir benliktir. Birey diğçerlerinin tavırlarına sahiptir, onların ne isteyeceğini ve yapacağı herhangi bir eylemin sonucunun ne olacağını bilir, bu durum için sorumluluk üstlenmiştir. Bireyin “ferdî ben” olarak tepki verdiği “sosyal ben”i oluşturan şey bu tavırların varlığıdır. Fakat bu tepkinin ne olacağını bireyin kendisi de diğçerleri de bilmez. Kişi belki mükemmel bir oyun çıkaracak, belki de büyük bir hata yapacaktır. O andaki deneyiminde bulunan duruma yönelik tepki belirsizdir ve “ferdî ben”i oluşturan şey de budur.

“Ferdî ben”, bireyin, o anki davranışı içerisindeki toplumsal duruma karşılık olarak gerçekleştirdiğı eylemidir ve bu ancak eylemi gerçekleştirdikten sonra deneyime girer. Ondan sonra bunun farkında olur. Bireyin belirli bir şey yapması gerekir ve yapar. Vazifesini yerine getirir. “Sosyal ben” bu görevi yerine getirmek için baş gösterir -deneyimde bu şekilde ortaya çıkar-. Birey kendi içinde, diğçerlerine ilişkin olarak belirli bir tepkiyi uyandıracak tüm tavırlara sahiptir; bu durum “sosyal ben”i, bireyin tepkisi ise “ferdî ben”i oluşturur.

“Ferdî ben”e ait bu tepkinin hemen hemen belirsiz bir şey olduğunu özellikle belirtmek istiyorum. Kişinin kendi davra-

nışını etkileyen ögeler olarak diğerlerinin tavırları “sosyal ben”i oluşturmakta ve bu, o an ve durumda orada her zaman mevcut olan, fakat henüz tepki verilmeyen bir şeyi ifade etmektedir. Bir kimse bir şeyi çözüme kavuşturmak üzere düşünürken elindeki mevcut bilgilere dayanır. Bu kimsenin çözmesi gereken bir toplumsal durum olduğunu düşünelim. Kendisini grup içerisindeki bir başka kişinin gözünden görür. Birbiriyle ilişki içerisinde olan diğer bireyler bu kişiye bir benlik verirler. Peki ne yapacak? Kendisi de diğerleri de bunu önceden kestiremez. Durumu deneyimine sokabilir çünkü dâhil olan farklı bireylerin tavırlarını üstlenebilir. Onların tavırlarının üstlenilmesi sayesinde bu durumla ilgili ne hissettiklerini bilebilir. Belirli bir yönde davrandığında belki bir başka grupta ters düşebilir. Üstlendiği tavırlara dâhil olan “sosyal ben”in aksine, duruma yönelik bir tepki olan “ferdi ben” belirsizdir. Ve tepki bir kez gerçekleştikten sonra, bir bellek imgesi olarak bu “ferdi ben” deneyim alanında belirir.

Deneyimlenen an, şimdiki zaman çok kısadır. Bu rağmen, kısa süreli olayları yine de deneyimleriz; olayların meydana gelişinin biraz geçmişe biraz da geleceğe ait bir bölümü doğrudan deneyimimizde yer alır. Bir topu düşerken gördüğümüzde, topun bir dakika önce nerede olduğunu ve deneyimize giren alanın ötesinde nerede olabileceğini tahmin ederiz. Bu, kendimiz için de geçerlidir; bir şeyler yaparız, ama geriye dönüp yaptığımız şeyi görmek, bellek imgelerine sahip olmayı gerektirir. Dolayısıyla “ferdi ben”, “sosyal ben”in bir parçası olarak deneyime dayalı olarak ortaya çıkar. Fakat bu deneyime dayanarak problemi bireye yükleyen “sosyal ben”den bir eylem gerçekleştiren bireyi ayırırız. Tepki yalnızca verildiği zaman bireyin deneyimine girer. Birey ne yapacağını bildiğini söylese bile yanılığa düşebilir. Bir şey yapmaya koyulur fakat başka bir şey araya girebilir. Ortaya çıkan eylem her zaman bireyin beklediğinden biraz farklıdır. Bu yürüme eylemi için bile geçerlidir. Beklentiyle atılan adımlar, bireyi beklediğinden biraz daha farklı, bir anlamda yeni bir duruma sokar. Geleceğe doğru hareket egonun, yani “ferdi ben”in bir adımıdır. Bu, “sosyal ben”de bulunan bir şey değildir.

Belirli tepkileri açığa çıkaracak bilgilere sahip olduğu bir problemi çözmeye çalışan bir bilim adamının durumunu ele alalım. Bu bilgilerin bir kısmı bilim adamının belli bir yasayı, diğer kısmı ise başka bir yasayı uygulamasını gerektirir. Bu bilgiler bilim adamında belirli yanıtları temsil eder. Fakat bunlar birbiriyle çakışmaktadır. Bir yanıtı verdiğinde diğer yanıtı verememektedir; ne kendisi ne de başkası ne yapılacağını bilmemektedir. Probleme farklı yönlerden bakması gerekir. “Ferdî ben”in eylemi, yapısını daha önceden söyleyemeyeceğimiz bir şeydir.

“Ferdî ben” ve “sosyal ben”in ilişkisinde, “ferdî ben”, birey deneyiminin içerisinde yer alan toplumsal duruma karşılık veren, bir kişi diğerlerine karşı bir tavır takındığında diğerlerinin ona yönelik aldığı tavra kişinin verdiği yanıtıdır. Bireyin diğerlerine yönelik aldığı tavır kendi deneyiminde yer alır, fakat onlara yönelik tepkisi yeni bir öge içerir. “Ferdî ben” bir özgürlük ve inisiyatif duygusu verir. Bu durumda özbilinçli bir şekilde hareket ederiz. Kendimizin ve durumun ne olduğunun farkındayızdır, ancak eylemi tam olarak nasıl yapacağımız, eylem gerçekleşene kadar deneyime girmez.

Bu durum, “ferdî ben”in “sosyal ben”le aynı açıdan deneyimde yer almadığı gerçeğinin temelini oluşturur. “Sosyal ben” kendi tavırlarımızda ve bir tepki açığa çıkarmada toplumun tesis ettiği düzenlemeyi temsil eder. Ancak gerçekleşen tepki gelişigüzel meydana gelir. Tepkiye dair bir kesinlik yoktur. Tepki eyleminin ahlaki olarak bir gerekliliği vardır fakat mekanik olarak yoktur. Tepki ancak gerçekleştikten sonra ne yapıldığını anlarız. Yukarıdaki açıklama bize “ferdî ben” ve “sosyal ben”in durum içerisindeki birbiriyle ilişkili konumlarını, davranışta ise ikisinin ayrımının temellerini sunmaktadır. Süreç içerisinde ikisi birbirinden ayrı, fakat bir bütünün parçaları olmaları bakımından birbirlerine bağlıdırlar. Ayrı ama birbirlerine bağlı. “Ferdî ben” ve “sosyal ben”in ayrımı farazi değildir. Özdeş değillerdir çünkü daha önce de belirttiğim üzere “ferdî ben” kesinlikle, tamamen hesap edilebilir bir şey değildir. Davranışın gerekliliklerini kar-

şladığımız kadarıyla “sosyal ben” “ferdi ben”in belirli bir yönüne çağrıda bulunur. Ancak “ferdi ben”, durumun kendisinin gerektirdiği şeyden her zaman farklıdır. Bu yüzden “ferdi ben” ve “sosyal ben” arasında her zaman bir ayırım vardır. “Ferdî ben” hem “sosyal ben”i açığa çıkarır hem de ona tepki verir. İkisini bir araya getirdiğimizde, toplumsal deneyimde yer alan bir kişiliği oluştururlar. Benlik temel olarak, bu iki ayırt edilebilen aşamada ilerleyen bir toplumsal süreçtir. Eğer benlik bu iki aşamaya sahip olmasaydı, sorumlulukta bilinç ve deneyimde de özgünlük olmazdı.

23. TOPLUMSAL TAVIRLAR VE FİZİKSEL ÇEVRE

Benlik, organik form içerisinde jest iletişiminin içselleştirildiği bir süreçtir. Bu süreç, bireyin parçası olduğu toplumsal örgütün bir safhasıdır. Toplumsal eylem yapısı organizmaya aktarılır ve sonra birey zihni haline gelir. Yine diğerlerinin tavırlarını içerir, ama şimdi çok daha sistemlidir, böylece bunlar bireylere ait rollerdense toplumsal tavır halini alırlar. Organizmanın diğerleriyle ilişkilendirilme süreci benliği oluşturan şeydir.⁹³ Jest iletişiminin birey davranışına aktarılmasının karşılığı, toplumdaki ileri düzende ve grup üyesi olarak bireyin yüksek verimliliğinde yer alır. Fare, karınca veya arılardan oluşan bir gruptaki işleyiş ile insan toplumundaki işleyiş arasındaki farklılık budur. Çeşitli sonuçlarıyla birlikte toplumsal süreç bireyin deneyimine girer ve devam etmekte olan şey çok daha etkili gerçekleşir çünkü bir bakıma birey içinde prova edilmiştir. Birey bu şartlar altında kendine düşen roller bütününe daha iyi oynamakla kalmaz, aynı zamanda parçası olduğu örgüte tekrar tepki verir.

Bu jest iletişimi, diğerinin uyarısına yönelik olarak birey tarafından gösterilen tavır sayesinde diğer bireyin tavrının değişmesini gerektirir. Alt düzey formların jest iletişiminde de kar-

93 Bu görüşe göre bilinçli iletişim, toplumsal süreç içerisindeki bilinçsiz iletişimden ortaya çıkar; anlamsız jestlerden oluşan iletişimden anlamlı jestlerden oluşan iletişime geçilir. Bilinçli iletişimin bu şekildeki gelişimi, toplumsal süreç içerisinde zihin ve benliklerin gelişimiyle örtüşür.

şıklı etki göze çarpar; birey, hem kendini diğerlerinin tavrına göre uyarlar hem de diğerlerinin tavrını değiştirir. Jest iletişiminde bireyin tepkisi bir dereceye kadar sürekli olarak toplumsal sürecin kendisini şekillendirir. Birey deneyiminde en büyük öneme sahip olan şey, sürecin şekillendirilmesidir. Birey kendi uyarısına karşı diğerinin tavrını üstlenir ve tepkisi farklı olduğundan dolayı, aldığı bu tavrı da şekillendirir ve böylece daha fazla değişime yol açar.

Köklü tavırların değişimi çok yavaş olur; hiçbir birey toplumu yeniden düzenleyemez ancak herhangi biri kendi tavırlarıyla toplumu sürekli olarak etkileyebilir çünkü grubun kendisine yönelik tavrını besler, buna karşı tepkide bulunur ve bu tepki aracılığıyla da grubun tavrını değiştirir. Halay gücümüzde, düşüncemizde sürekli olarak yaptığımız şey de budur; parçası olduğumuz toplumda bir durumu tetiklemek için kendi tavrımızdan yararlanırsınız; çaba sarf edip kendi fikrimizi öne çıkarır ve diğerlerinin tavırlarını eleştirip tasvip ederiz ya da etmeyiz. Ancak bunu sadece, toplumun tepkisini kendimizde uyandırdığımız sürece yapabiliriz; ancak toplumun tavrını alıp buna tepki verebildiğimiz sürece düşüncelere sahip olabiliriz.

Alt düzey türlerde bir hayvanın bir duruma tepkisi, bu durum karşısındaki jesti, insan türünde düşünceye karşılık gelen şeydir; ama elbette tam anlamıyla bir düşünce değildir. Bizler toplumun tepkisine yanıt olacak tepkiyi ortaya çıkarmak için sözel jest kullanırız. Daha sonra bu tepkiye kendi uyarımızdan hareketle verilmiş bir cevabımız olur; işte düşünce bu cevaptır. “Benim fikrim, falan şeyin yapılması gerektiği yönündedir” dediğinizde bu, sizin fikriniz üzerinizdeki bir toplumsal talebe verdiğiniz karşılıktır. Toplumsal talep, ödemeniz gereken bir tür vergidir. Bu vergilerin haksız olduğunu düşünürsünüz. Toplumun talebine, yani vergi memuruna verdiğiniz cevap, sizin düşüncenizdir. Talebe verdiğiniz cevabın dışavurumu olan sembollere kendi davranışınızda sahip olduğunuz ölçüde vergilendirmenizin ne olması gerektiğine dair de bir fikriniz vardır. İdeal

olan, kendinize karşı vergi memurunun rolünü alıp o şekilde cevap vermektir. Bu durum, köpeklerden birinin hamle yapmaya hazırlandığı ve diğerinin de bu hamleyi alt edecek bir tavır aldığı köpek dövüşündeki durumdan farklıdır. Köpek dövüşünde jest iletişimi dövüşün bir parçasıdır, ancak diğer durumda vergi memurunun tavrını önceden alırsınız ve ona karşı kendi tepkinizi geliştirirsiniz. Bu, deneyiminizde gerçekleştiği zaman düşünceye dönüşür.

Biri bizi tehdit ettiğinde onu hemen oracıkta yere sereriz. Tehdidin ne olduğunu biliriz; bununla ilgili bir fikrimiz vardır. Toplumun tavrını alır ve buna jest iletişimiyle tepki veririz. Bu durumda jestler, sözel jestlerdir; anlamlı sembollerdir ve sembolle davranış alanının dışında bulunan bir şeyi kastetmeyiz. Sembol, yaratacağı tepki daha önceden belirli olan bir uyarandan başka bir şey değildir. Tepki, eylemin daha fazla kontrolü için kullanılan bir tavra dayanılarak verilirse, uyaran ve bu tavır arasındaki ilişki anlamlı sembolü oluşturur.

Düşünme, sembollerden oluşur. Jestler aracılığıyla kendi tavırlarımızda tepkiler açığa çıkarılır ve bunlar, açığa çıkarılır çıkarılmaz diğer tavırları çağrıştırır. Bir anlamı olan bir şey artık başka bir anlama sahip bir sembole dönüşür. Anlam, artık başka bir tepkiye yol açan bir uyaran haline gelmiştir. Köpek dövüşünde de bir köpeğin tavrı diğerinin tavrını değiştirecek bir anlam taşır, ancak tavır değişimi birinci köpek için (bir dil ya da anlamlı sembol olmasa da) bir sembol haline gelir. Önceden anlam olan bir şey artık bir sembole dönüşür. İletişim sürekli olarak devam eder ve önceden tepki olan şey, jest alanında bir uyaran haline gelir ve bu uyarana tepki de anlamı oluşturur. Bu tür bir jest iletişimi içerisinde yer aldıkları sürece tepkiler anlamı oluştururlar.

“Sosyal ben” ve “ferdi ben” düşünme sürecinde yer alırlar ve düşünme eyleminin özelliği olan uzlaşmayı ifade ederler. “Sosyal ben” diye bir şey olmasaydı “ferdi ben” de olmazdı; “ferdi ben” formunda bir tepki olmasaydı “sosyal ben” de olmazdı. Bu ikisi

birden kişiliği oluştururlar. Bizler belirli bir coğrafyada, belirli siyasi ve aile ilişkilerine sahip bir ulusun içine doğan bireyleriz. Tüm bunlar “sosyal ben”i oluşturan bir bağlamı ifade eder. Benlik, önceden var olup daha sonra diğerleriyle ilişkiye dâhil olan bir şey değil; toplumsal akıntıdaki bir girdaptır, yani bu akıntının bir parçasıdır. Birey sürekli olarak, kendini ait olduğu ortama göre ayarlar ve ona göre tepki verir. Böylece “ferdi ben”, “sosyal ben”, düşünme edimi ve bireyin tepkisini bilinçli şekilde uyarlaması tüm toplumsal sürecin bir parçası haline gelir ve çok daha organize bir toplumu mümkün kılar.

“Ferdî ben” ve “sosyal ben” jest iletişimine aittir. Eğer kişi toplumsal duruma düşünmeden tepki vermekle yetinseydi bir köpeğin ya da atinkinden farklı olan, yukarıdaki anlamda bir kişilik olmazdı. Evcil hayvanlarımıza bir kişilik veririz, ancak toplumsal sürecin hayvanın davranışına aktarılması için hiçbir imkânın olmadığını da görürüz. Bu hayvanlar bunu yapacak bir mekanizmaya, yani dile sahip değildirler. Bu yüzden onların bir kişiliği yoktur; kendilerini, buldukları toplumsal durumdan sorumlu hissetmezler. Diğer yandan, insan kendisini toplumsal durumla özdeşleştirir. Ona tepki verir ve bu tepki durumun getirdiği sorumluluğun kabulünü de içerir. Bunun gibi bir kabul alt düzey hayvanlarda bulunmaz. Bizler hayvanlara kişilik yükleriz ama onlar bu kişiliklere ait değildirler ve en sonunda bu hayvanların aslında hiç haklarının olmadığını anlarız. Serbestçe hayatlarını ellerinden alırız ve bir hayvanın canını aldığımızda bunda hiçbir sakınca görmeyiz. Hayvan hiçbir şeyi kaybetmemiştir çünkü hayvan için bir gelecek yoktur; deneyiminde “ferdî ben”in tepkisiyle kontrolü altında tuttuğu bir “sosyal ben”e sahip değildir ki bir geleceği olsun. Bilinçli bir geçmişe de sahip değildir çünkü anılar üzerinden geçmişe uzanabilecek türde bir benliğe de sahip değildir. Alt düzey hayvanların deneyiminde büyük olasılıkla imgeler bulunmaktadır; düşünceler ya da anılar değil.⁹⁴ Geriye ya da ileriye bakan bir kişilikleri yoktur. Onlara

94 Hayvanların, bir şeyin başka bir şeyin işareti olabileceğini bilebileceklerine

her hakkı veren geçmiş ve geleceğe sahip değillerdir. Ancak yine de onlara bizimki gibi bir kişilik yükleriz; sanki bizimki gibi bir iç dünyaya sahiplermiş gibi, onlarla diğer insanlarla konuştuğumuz gibi konuşuruz.

Aynı şeyi etrafımızdaki cansız nesnelere de uygularız. Bu en çok doğa şairleri için geçerlidir. Şair, etrafındaki şeylerle sanki bir toplumsal ilişki içindedir; bunun en canlı örneğini ünlü İngiliz şair William Wordsworth'ün şiirlerinde görebiliriz. "Lines on Tintern Abbey" adlı şiiri Wordsworth çocukluk yılları ve sonrasında sosyal ilişkilerini anlatır. İnsanın doğayla olan ilişkisine yönelik açıklaması bunun temelde bir sevgi ilişkisi, sosyal bir ilişki olduğu yönündedir. Bireyin fiziksel bir şeye karşı gösterdiği bu toplumsal tavır, yalnızca kişinin diğer nesnelere karşı gösterdiği bir tavrıdır; bir adam takıldığı sandalyeye kalkıp bir tekme savurur; işinde ya da boş zaman aktivitesinde kendisiyle bağlantısı olan bir nesneye yakınlık duyar. Çocukların ise etrafındaki nesnelere yönelik ilk tepkisi sosyal bir tepkidir. Küçük şeylere karşı verdiğimiz belirli bir tepkinin temelinde, küçük herhangi bir şeyde ebeveysel bir tepkiyi açığa çıkaran bir şey yatmaktadır; bu şey tümel bir ebeveysel tepki açığa çıkarır. Bu, hayvanlar için olduğu kadar fiziksel nesneler için de geçerlidir.

Fiziksel nesne, doğaya verilen toplumsal tepkiden soyutladığımız şeydir. Bizler yeri gelir doğayla konuşuruz; bulutlara, denize, ağaca ve etrafımızdaki nesnelere sesleniriz. Daha sonra bu nesnelerle ilgili öğrendiğimiz şeyler sayesinde bu tip bir tepki vermekten uzaklaşırız.⁹⁵ Bununla birlikte ilk tepki toplumsaldır; düşünme sürecini doğaya taşıdığımız yerde doğayı rasyonel hale

ve böylece bu işareten yararlanabileceklerine dair hiçbir bulgu yoktur... (1912).

95 Fiziksel nesne, kendisine yönelik olarak bireyde bir sosyal tepki açığa çıkarabilecek hiçbir sosyal tepkinin bulunmadığı bir nesnedir. Sosyal ilişkiyi sürdüremediğimiz nesneler fiziksel nesnelerdir (MS). Burada fizik bilimleirindeki tavrımızı psikoloji alanına aktardık, bu yüzden bilincimizin sosyal yapısını gözden kaçırmış olduk. Çocuk, fiziksel nesneleri oluşturmadan önce sosyal nesneleri oluşturur (1912).

getiriyoruz demektir. Etrafımızdaki fiziksel şeylerin bize gösterdikleri tepkileri algılarız ve genel durumu değiştirdiğimiz zaman doğa farklı bir şekilde tepki verir.

Fiziksel nesneyi eylemin amacından ayırması bakımından el için fiziksel nesnelerden sorumludur diyebiliriz. Köpeklerin yaptığı gibi yiyecekleri doğrudan ağızımızla alsaydık, fiziksel nesneyi eylemin amacından, yani yiyeceğin tüketilmesinden ayıracak hiçbir dayanağımız olmazdı. Yiyeceğe uzanıp dişlerimizle tutmamız gerekir ve yiyeceği kavrama eylemi aynı zamanda yeme eylemini ifade eder. Ancak, insanın durumunda el, eylemin tamamlanması ve nesnenin ağza götürülmesi arasında yer alır. Bu durumda fiziksel bir şeyi elimizle yönetiriz. Bu, eylemin başlangıcı ile sonu arasında bulunur. Bu bakımdan tùmeldir. Bir şeyden bahsettiğimizde aklımıza fiziksel bir şey, elle tutabileceğimiz bir şey gelir. Mülkiyet hakları, bir şairin hayal dünyası gibi, elle tutamayacağımız şeyler elbette vardır; ancak etrafımızdaki şeylerden bahsettiğimizde genel olarak fiziksel şeylerden söz ederiz. Bu nesneleri oluşturan özellikler temel olarak el ile belirlenir. Temasla bir şeyin özelliklerini belirleriz. Nesnenin bir rengi ve kokusu vardır elbet fakat bunların, elimizle kontrol ettiğimiz fiziksel nesnenin yapısında doğal olarak var olduğunu düşünürüz. Bu gibi bir şey insan zekâsının gelişiminde büyük öneme sahiptir. Fiziksel şeyler hepimizin deneyimine ait olmaları bakımından tùmeldirler. Bir konserde hissedilen şey herkes için farklıdır, ancak fiziksel şeyler herkes için ortaktır, bu anlamda tùmeldirler. Elin tutabildiği şey tùmeldir. Herkesin kullanabileceği birtakım araçlar ve fiziksel şeyleri tanımlayabileceğimiz birtakım ölçülerimiz mevcuttur. Bu anlamda fiziksel şeyler, benliklerin içerisine sızabileceği ortak bir niteliği mümkün kılar. ⁹⁶

Biz bir mühendisle nasıl iletişim kuruyorsak, köprü inşa eden bir mühendis de doğayla aynı şekilde iletişim kurar. Bu ilişkideki bazı güçlükler mühendis tarafından giderilir fakat doğa bu

96 [Fiziksel şeylerin toplumsal kökeni ve doğası üzerinde bkz. Kısım 35; ayrıca *The Philosophy of the Present*, s. 119-39.]

kez farklı tepkilerle gelir ve dolayısıyla da bu tepkilerin farklı bir şekilde karşılanması gerekir. Mühendis düşünerek fiziksel şeylerin tavrını alır. O doğaya bir şeyler söyler, doğa da ona cevap verir. Bizim ortaya koyabileceğimiz ve karşılık verebileceğimiz ve karşılık verdiğimizde de farklılaşacak eylemimize yönelik olarak doğanın belirli tepkileri mevcuttur ve bu bakımdan da doğanın zeki olduğunu söyleyebiliriz. O halde bu değişime uyabildiğimizde doğayla işbirliği yapabileceğimiz noktaya ulaşırız.

Modern bilimin büyüden doğuşu da bu şekildedir. Büyü, fiziksel şeylerin bizlerin yaptığı gibi düşünüp eylemde bulunacağı kanısını taşıyan bir tepkidir. Hoşlanmadığımız bir nesne ya da çok sevdiğimiz ve bağlı olduğumuz bir nesneye karşı tutumumuzda bu tepki korunur. Bu tip bir büyüün farklı biçimlerini hepimiz biliriz. Tehlikeli olduğunu hissettiğimiz için bir şeylerden kaçınıyoruz; bazı alametlere itimat ederiz. Önemli kararlarda bizi etkilemesine izin vermesek de, bizi çevreleyen doğaya karşı toplumsal tepkiyi sürdürürüz. Mantık yürütüp düşündüğümüz ölçüde etrafımızdaki dünyaya karşı (bilimde eleştirerek, büyüde eleştirmeden) toplumsal bir tavır alabiliriz.

24. TOPLUMSAL SÜRECİN BİREYSEL DÜZEYDE

İÇSELLEŞTİRİLMESİ OLARAK ZİHİN

Zihin ve benliği jest iletişiminin bireysel organizma davranışına aktarımı olan toplumsal süreç üzerinden ele almaktayız. Bu süreci “sosyal ben” ve “ferdi ben” üzerinden tanımlayabiliriz: birey, “sosyal ben” diyebileceğimiz diğerlerine ait organize tavırlara “ferdi ben” olarak tepki verir. Özellikle vurgulamak istediğim şey, toplumsal sürecin özbilince sahip bireyden mantıksal ve zamansal olarak daha önce var olmasıdır.⁹⁷ Jest iletişimi devam

⁹⁷ Zihin ve beden ilişkisi, rasyonel bir topluluğun bir üyesi olarak benliğin davranışta oluşması ve fiziksel bir şey olarak da maddi organizma arasında bulunmaktadır.

İnsanı tanımlayan rasyonel davranış, bireyin katıldığı tüm sürecin diğerlerinin rollerini üstlenirken yansıttığı benliğiyle ilişkisidir. Diğerlerinden ayrı olan bu benlik, yine diğerleriyle birlikte iletişim alanı içerisinde yer alır.

etmekte olan toplumsal sürecin bir parçasıdır. Bireyin tek başına mümkün kılabileceği bir şey değildir. Dilin, özellikle anlamlı sembolün gelişimiyle toplumsal durumun bireyin kendisine aktarılması sağlanmıştır. Dili insan toplumuna ait büyük bir gelişme takip etmiştir: diğer bireylerin tepkisine bakarak ne olacağını öngörebilme ve kendini buna göre ayarlama imkânı. Dolayısıyla bunlar “sosyal ben”in üretildiği ve bu yüzden de bireyin kendisinin farklı bir tavır aldığı başka bir toplumsal durum yaratır.

Bir proje gerçekleştirmek isteyen bir politikacı ya da devlet adamı düşünelim. Bu kişi kendi içinde toplumun tavrını barındırmaktadır. Yani toplumun bu teklife nasıl tepki vereceğini bilmektedir. Toplumun bu dışavurumuna kendi deneyimiyle tepki verir –bunu kendi deneyimiyle algılar-. Topluma ait düzenli tavırlara kendisi de sahip olur. Bu durumda kendi katkısı -“ferdi ben”- bir yeniden düzenleme projesidir; bu proje kendi içinde yansıtıldığı gibi topluma da sunulur. Projeyi öne sürüp politik bir konu haline getirdiği ölçüde kendisi de değişir. Sunduğu bu projenin bir sonucu olarak yeni bir toplumsal durum ortaya çıkar. Tüm prosedür, toplumun genel deneyiminde olduğu gibi kendi deneyiminde de gerçekleşir. Nihai “sosyal ben” toplumdaki herkesin tavrını yansıttığı ölçüde bu kişi başarılı olmuş demektir. Burada belirtmek istediğim şey, olan bitenin yalnızca bireyin zihninde gerçekleştiği değil; daha ziyade zihnin ortak toplumsal sürecinin, yani toplumsal durumun, kişinin kendi davranışında dışa vurduğudur.

Buradan bireyin nesnel bir şeyi alıp öznele dönüştürdüğü sonucu çıkarılmamalıdır. Burada jestler aracılığıyla gerçekleşen

Algı sahasında jestlere tepki vermeyen şey fiziksel bir şeydir. Bu açıda, insan bedeni fiziksel bir şey olarak kabul edilir. Beden ve benlik arasındaki ayrım ilk olarak, fizyolojik organizmanın eylemlerinin aksine, benliğin meydana geldiği toplumsal eylemde bulunur (MS).

Zihin ve beden arasındaki ayrımın temeli toplumsal yapılar ve organizmanın kendisine ait yapılar arasındadır. Eğitim bu ikisini bir araya getirmektedir. Fakat bilgi veya donanım eksikliğinden dolayı bu durumun bilincine varılamamıştır (1927).

toplumun tüm üyelerinin birlikte yaşama süreci söz konusudur. Jestler tüm sürece aracılık eden ortak eylemlerdeki belirli evreleri ifade eder. Bir polis memurunun trafiği yönetirken kullandığı belirli bir sembol vardır. Bu sabittir. Trafik düzenlemesini incelemesi için görevlendirilen bir uzman, polis memurunun ve sürücülerin tavrını üstlendiği zaman bu sembol öznel hale gelmez. Yani uzman, bir sürücü tertibine sahiptir; örneğin durmanın yavaşlamayı ve frene basmayı gerektirdiğini bilir. Ya da polis memurunun elini kaldırmasının araçlarda açığa çıkardığı çeşitli eylem biçimleri uzman tarafından bilinir. Dolayısıyla uzman, hem polis memurunun hem de sürücünün tavrını üstlenebilir. Ancak, bu bağlamda toplumsal süreç “öznel” hale de getirilebilir. Eğer uzman, bir çocuğun yaptığı gibi yapsa o zaman bu bir oyun olurdu; fakat burada gerçek bir trafik düzenlemesi olduğu için, zihin dediğimiz şeyin işleyişi söz konusudur. Aslında zihin, ortaya çıkan problemleri gidermek için dışarıdaki sürecin birey davranışına aktarılmasından başka bir şey değildir.

Organizma, topluluk içinde öyle bir işbirliği içinde hareket eder ki bir tanesinin hareketi diğerinin tepki vermesi için uyaran görevindedir; işte böyle bir topluluk, zihin veya benlik dediğimiz özgün bir tertibin öncülüdür. Anne, baba ve çocuktan oluşan basit bir aile ilişkisini ele alalım. Burada sadece grup içerisindeki etkileşimlerle ilerleyen bir süreç mevcuttur. Bireylerin gruptan önce var olduğunu söylemek yanlış olur çünkü bireyler toplumsal süreçle birlikte ortaya çıkarlar, tıpkı insan vücudu ya da çok hücreli bir form içinde farklılaşmış hücrelerin meydana gelmesi gibi. Farklılaşmış hücrelerin olabilmesi için, devam eden bir yaşam sürecinin olması gerekir; aynı şekilde bireylerin olabilmesi için de devam eden bir toplumsal sürecin olması gerekir. Bir sürecin parçası olmadıkça birey diye bir şey olmaz; bu hem toplum için hem de fizyolojik durum için geçerlidir. Tavırlar toplumsal tepkinin parçalarıdır; diğerlerinde bir tepki açığa çıkarmasaydı sözel jest olarak ağlama sesleri varlığını sürdüremezdi; tavır ancak jestlerin karşılıklı etkileşimi içinde var olabilmektedir.

Zihin, anlamlı sembol formundaki jestlerin birbiriyle etkileşimidir. Jestin tepki ve tavırla ilişki içinde var olduğunu unutmamalıyız. Sözcükler tepkileri doğurmasaydı var olamazlardı; belirli uyaranlara bağlı olan ve tamamen rastgele oluşturulmuş bir dizi terim olarak dil diye bir şey meydana gelmezdi. Sözcükler, karşılıklı bir toplumsal ilişkiden meydana gelmiştir. Gulliver'in masallarından birinde harflerle sayısız kombinasyonlar üreten bir makine icat edilir ve yöre insanları her seferden sonra harflerin nasıl dizildiğini görmek için toplanır, çünkü teoriye göre harfler bir İlyada, bir Shakespeare oyunu ya da diğer önemli bir eseri oluşturacak şekilde birleşecektir. Bunun arkasındaki varsayım, sembollerin anlamlarından tamamen bağımsız olduğudur. Bu varsayımın bir dayanağı yoktur çünkü tepkiler olmazsa semboller de olmaz. Ağlamaya karşı tepki verme eğilimi olmasaydı, yardım çağrısı diye bir şey olmazdı. Hem sembolün hem de tepkilerin kendi yapımızda bulunması kaydıyla ve ortak bir tepkiyi başlatan toplumsal bir uyaranın alt kümesi olmaları bakımından bu anlamlı semboller zihnimizi oluştururlar. İnsan türünün başardığı şey, toplumsal eylemin bir parçası olan belirli bir sembole yönelik tepkiyi düzenlemektir. Böylece insan, birlikte ortak eylemde bulunduğu kişinin tavrını alır. İnsana bir zihin veren şey budur.

Bir sürünün gözcüsü, diğer üyelere göre ses ve kokulara daha duyarlıdır. Tehlike yaklaştığı zaman diğerlerinden önce koşmaya başlar. Daha sonra sürüde olmanın bir gereği olarak diğerleri de gözcüyü takip eder. Sürüdeki diğer üyelerin tepki verdiği toplumsal bir uyaran ya da bir jest bulunmaktadır. Gözcü kokuyu önceden alır ve koşmaya başlar ve aslında koşmaya başlaması diğerlerini de koşmaya iten bir uyarandır. Burada zihinsel bir süreç yoktur. Gözcü kendisini uyarıda bulunması gereken bir birey olarak görmez; sadece belirli bir anda koşar ve böylece diğerlerini de koşmaya sevk eder. Ama zihinle birlikte uyarıyı veren canlı, aynı zamanda bu uyarıya tepki veren diğer canlıların da tavrını alır. Uyarısının ne anlama geldiğini bilir. "Yangın" diye bağırır

bir kişi, diğerklerinde açığa çıkardığı tepkiyi kendisinde de açığa çıkarır. Bu kişi diğerkinin tavrını -dehşet hissi- üstlenemediğı ölçüde kendi haykırışına yönelik verilen bu tepki, diğerklerinin davranışına karşılık olarak kendi davranışına zihinsellik katar. Sürüde zihin dışı gerçekleşen şey, insan davranışına aynı şekilde aktarılmıştır. Aynı uyarı ve aynı tepki eğilimi bulunur, fakat insan uyarıyı vermekle kalmaz, aynı zamanda kaçış tepkisini kendisinde de uyandırabilir. Tehlikeden kaçmaya çalışırken kendini gruba ait tavrı almaya itebilir. Kendi uyaranına yönelik tepkinin yine kendi davranışında bulunabilmesinden ve kendi davranışını belirlemek için jest iletişimini kullanmasından daha sübjektif bir şey yoktur. Bu şekilde hareket edebilirse rasyonel bir kontrol sağlayabilir ve böylece çok daha düzenli bir toplumu mümkün kılabilir. Süreç, daha önce bilincin olmadığı yerde bilince sahip olan bir bireyden, tüm toplumsal süreci kendi davranışına aktaran bir bireyden faydalanır. Bunu yapabilmek elbette ilk olarak bireyin tepki verebileceğı bir sembolün olmasına bağlıdır. Ve bildiğimiz kadarıyla bu tip bir sembolün gelişimi için sözel jest şarttır. Sözel jest olmadan sembolün gelişip gelişemeyeceğı konusunda şu an için bir şey söyleyemem.

Zihnin içeriğı sadece toplumsal etkileşimin bir ürünüdür. Büyük öneme sahip bu ürün, toplumda takip edemeyeceğimiz ölçüde karmaşıklıklara yol açar, ancak temel olarak diğerklerinin tavrını kestirmek ve almaktan başka bir şey değildir. Bir canlı diğerkinin tavrını alıp, bunu kendi davranışını yönetmek için kullandığı ölçüde elimizde zihin diye bir şey olur; zihnin oluşumundaki tek düzenek budur.

Davranış ve deneyimin toplumsal süreçlerinin birey tarafından içselleştirilmesi, yani bireyin diğerklerinin kendisine yönelik tavrını almasıyla mümkün olan anlamlı jest iletişiminin içselleştirilmesi dışında aklın veya zihnin meydana gelmesini sağlayacak başka bir yol göremiyorum. Ve eğer akıl veya zihin bu şekilde meydana geldiyse, zihin ve düşüncenin ancak dil ile var olduğunu ve dilin ilk aşamalarının da zihin ve düşünce gelişiminden önce yer aldığını söyleyebiliriz.

25. BENLİĞİN AŞAMALARI OLARAK “FERDİ BEN” VE “SOSYAL BEN”⁹⁸

Şimdi özbilince sahip benlik veya zihnin toplumdaki konumuna bakalım. Böyle bir benlik kişinin kendi haklarını, düşüncelerini ortaya koymasıyla ya da kendisini topluma teslim ederek ifade bulur. Benlik toplumsal bütünde yeni tip bir birey olarak ortaya çıkar. Yeni bir bireysel zihnin ortaya çıkması ve kendini ortaya koyan ya da toplumla özdeşleştiren benlik sayesinde yeni bir toplumsal bütün de var olur. Benlik, gelişimde önemli bir aşamadır çünkü bir toplumun meydana gelebilmesi, toplumsal tavrın tüm topluluğunun tepkilerine aktarılmasıyla mümkündür. Jest iletişiminin birey davranışına aktarımı yoluyla gerçekleşen değişim, topluluğu oluşturan tüm bireylerin deneyiminde meydana gelir.

Toplulukta meydana gelen tek değişim bunlar değildir elbette. Konuşmada da kimsenin fark etmediği değişimler gerçekleşir. Bunları saptamak için bilimsel bir araştırma gerekir. Bu, insan örgütlenmesine ilişkin diğer aşamalar için de geçerlidir. Wundt'un *Völkerpsychologie* (Halk Psikolojisi) adlı yürüttüğü mit incelemesinde de örneklendirildiği üzere bunlar farkında olunmadan değişir. Mitler, örgütlenmenin gerçekleşme şekline yönelik bir açıklama sunarlar ve bu tip bir değişimin her zaman devam ettiğine işaret ederler. Bir kişinin yeni bir moda akımına karşı tepkisini düşünelim. İlk başta reddedebilir. Fakat bir süre sonra kendisini vitrinlerde gözüne çarpan yeni moda kıyafetler içinde düşünmeye başlar. Kişinin haberi olmadan değişim gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, birey diğerleriyle etkileşim içindeyken aynı şeyi yaparak kaçınılmaz olarak diğerleri gibi olur. Birey bu sürecin bilincinde değildir. Diğerlerinin tavrını üstlendiğimizde ise bunun bilincindeyizdir. Bu durum bir öncekinden ayrı tutulmalıdır. Bir kimse modayı umursamadığını ama farklı ol-

98 [Ayrıca bkz. "The Definition of the Physical," *University of Chicago Decennial Publications*, 1903, s. 104 ve sonrası; "The Mechanism of Social Consciousness," *Journal of Philosophy*, IX (1912), 401 ve sonrası; "The Social Self" a.g.e., X (1903), 374 ve sonrası.]

mayı tercih ettiğini söyleyebilir; bu durumda kişi, diğerlerinin kendisine yönelik tavrını kendi davranışına aktarmaktadır. Başka yuvaya ait bir karınca diğer karıncaların yuvasına girdiğinde, diğerlerince saldırıya uğrayıp paramparça edilir. İnsanlarda ise durum farklıdır; bireyin kendisi ortak tavrı bildiği için böyle bir durumda kendini diğerlerine teslim etmeyi reddedebilir. Karınca örneğinde içsel bir süreç yoktur, ancak insanın durumunda diğerlerinin tavrını alma ve kendini uyarılama durumu söz konusudur. Kendini ortaya koyma ya da topluluğa teslimiyet tavrını sağlayan şey, bireyin kendi özbilincini kullanma sürecinde bir benlik olarak tanınmasıdır. Birey o zaman tam bir benlik haline gelir. Kendini ortaya koyma olayında, bir grubun baskın üyesinin kendi grubundan olmayanlara saldırmasından tamamen farklı bir durum söz konusudur. Bahsedilen üye bu durumda yalnızca içgüdüsel olarak hareket eder; basit bir öfke veya düşmanlık duygusu vardır. İnsan grubunda öne çıkan birey ise, hem kendi tavrını hem de diğer üyelerin tavrını alır; gruba hâkim olduğu için neyle karşılaşacağını bilir. Burada güç ve hâkimiyet duygusuyla bireyin diğer benlikler karşısında bilinçli olarak kendini ortaya koyma durumu mevcuttur. Genel olarak topluluğun tepkisi bireye aktarıldığında, deneyimde yeni bir değer ve yeni bir tepki düzeni meydana gelir.

Benliği “ferdi ben” ve toplulukta bulunan diğerlerini temsil eden tavırları ve özellikle bir tarafta grup içinde oyunu diğer tarafta ise toplumsal kurumları ele alırken, detaylandırdığımız tepkileri “sosyal ben” açısından ele aldık. Bu durumlarda, birey tarafından gerçekleştirilecek herhangi bir toplumsal eyleme karşılık gelen ve belirli bir şekilde düzenlenmiş bir grup tavrı bulunur. Aile gibi ortak süreçlerin olduğu gruplarda birey, grubun diğer üyelerinden tepkiler edinir. Bu tepkilerin bireyde de açığa çıkarılması durumunda, benliği oluşturacak içeriklere, “öteki” ne ve “ferdi ben”e, sahip oluruz. Bu ayrım, diğerlerinin varlığı ve diğerleri üzerinden de kendi varlığımızın algılanmasında kendini gösterir. Sadece, diğerlerini bizimle ilişki içinde kabul ettiğimiz

zaman kendimizi gerçekleştirebiliriz. Birey, diğerlerinin tavrını aldığı ve üstlendiği için bir benlik olarak kendisini gerçekleştirebilir.

Burada elbette toplumsal bir durumdan söz etmekteyiz; organizma refleksleri gibi, bireyin kendini etrafındakilere bilinçsizce uyarladığı bedensel tepkilerden değil. Bu tür bir deneyimde öz-bilinç yoktur. Kişi özbilince ancak diğerlerinin tavrını aldığı anda erişir. Küçük bir çocuk elimize bir ilan tutuşturduğunda o ya da kendimiz farkında olmadan ilanı alırız. Aklımız başka bir yerde olabilir ama süreç devam eder. Buradaki tepki özbilinç olmadan gerçekleşir. Aynı şey bebekler için de geçerlidir; karşılıklarına çıkan şeyi deneyimlerler ve deneyimlerinde bir benlik olmadan, anında kendilerini o şeye uyarlarlar.

Benlik oluştuğunda mutlaka bir başkasının deneyimini de içerir. Kendi kendine bir benlik deneyimi olamaz. Bitkiler ya da alt düzey hayvanlar çevrelerine tepkide bulunurlar fakat bir benlik deneyimleri yoktur. Benlik bir deneyimde yer alıyorsa, her zaman bir öteki karşısında yer alır. Bizim de aslında burada yaptığımız, insan deneyiminde ötekinin hangi koşullar altında yer aldığını tanımlamaya çalışmaktır. Ancak ve ancak diğerlerinin tepkisi birey deneyimi ya da davranışında temel bir rol aldığı anda ya da diğerinin tavrını almak bireyin davranışında önemli bir yer kapladığında, birey kendi deneyiminde bir benlik olarak yer alır.

Rasyonel toplum elbette yalnızca belirli birtakım bireylerle sınırlı değildir. Rasyonel olan herhangi biri bu toplumun bir parçası olabilir. Kendi tepkimize karşı toplumun tavrı, yaptığımız şeyin anlamı olarak kendi içimize aktarılır. Bu en geniş ölçüde tümel söylemde, yani rasyonel toplumun bizim düşüncemize verdiği yanıtta gerçekleşir. Rasyonel varlıklardan meydana gelen toplumun bizim kendi ifademize kaçınılmaz olarak verdiği tepki olarak tanımlanan anlam, toplum kadar tümeldir ve toplumun rasyonel yapısında zorunlu olarak bulunur. Böyle bir süreç üzerinden hem kendimizi hem de nesneleri deneyimimize sokarız;

düzenli ve genelleştirilmiş bir tavrı aldığımız için diğerleri kendi deneyimimizde yer alır.

Tanımadığımız biriyle sokakta karşılaştığımızda bu kişiye karşı tepkimiz, tıpkı toplumun herhangi bir üyesine yönelik tepkiyle aynıdır; bu kişi bizim için genelleştirilmiş ötekidir. Kendi benliğimize karşılık bu kişinin tavrını alırız. O bir tarafa yöneldiğinde biz de diğer tarafa yöneliriz. Verdiği tepkiyi kendi içimizde bir tavır olarak tutarız. Bir benlik olmamızı sağlayan şey, bu tavrı kendi içimizde taşımamızdır. Bu, özbilincin ya da kendiliğinden bir tarafa yönelmenin ötesinde bir şeyi gerektirir. Özbilince sahip olmak için, bireyin, diğerine ilişkin tavrı, yapacağı eylemi düzenlemek adına kendi yapısına alması gerekir. Bu tavrın alınmasıyla bireyin kendi deneyiminde ortaya çıkan şey “sosyal ben”dir. “Sosyal ben”, toplum içinde kendi varlığını sürdürebilen ve diğerlerini tanıdığı ölçüde toplum içinde tanınan bir benliktir.

“Sosyal ben”in karşısında “ferdi ben” bulunur. Bireyin yalnızca hakları değil, aynı zamanda vazifeleri de vardır; sadece bir yurttaş değil, aynı zamanda toplumun bir üyesidir. Bunun yanında birey, bulunduğu topluma tepki veren ve bu tepkisiyle toplumu değiştiren kişidir. “Ferdî ben”, bireyin toplumun tavrına yönelik tepkisidir. Bu düzenli tavra gösterdiği tepki sonuç olarak bu tavrı değiştirir. Daha önce de belirttiğimiz üzere, bu değişim, meydana gelene kadar bireyin kendi deneyiminde bulunmaz. “Ferdî ben” belleğimizdeki deneyimimizde yer alır. Ancak eylemi gerçekleştirdikten sonra ne yaptığımızı biliriz; ancak konuştuktan sonra ne söylediğimizi biliriz. Bu şekilde düzenlenmiş topluma kendini uyarlama “sosyal ben”i ifade eder ve sürekli olarak varlığını korur. Fakat topluma verilen tepki, jest iletişiminin doğasına ilişkin bir tepkiyse ve yeni bir durum yaratıyorsa, birey diğerlerine karşılık kendini ortaya koyuyorsa ve diğerlerinin kendisine karşı farklı bir tavır takınmalarını istiyorsa, o zaman daha önce deneyimde bulunmayan önemli bir şeylerin gerçekleştiği açıktır.

Bireyin eylemde bulunacağı genel koşullar bireyin deneyiminde mevcut olabilir, ancak nasıl tepki vereceğini bilmez; tıpkı bir bilim adamının ele aldığı problemden nasıl bir hipotez geliştireceğinden habersiz olması gibi. Kabul gören teorilerin aksine bazı şeyler meydana geldiğinde bunlar nasıl açıklanmalıdır? Bir gram radyumun suyu kaynatmasına ve hiçbir enerji tüketimine yol açmamasına ilişkin buluşu ele alalım. Burada radyumun etkisine ilişkin fizik teorisine ters düşen bir şeyler bulunmaktadır. Önünde bu bulgulara sahip olan bilim adamının bir açıklama bulması gerekir. Radyum atomunun parçalandığı ve bunun sonucunda enerji açığa çıkardığını öne sürer. Önceki teoriye göre atom, enerji elde edilmesi mümkün olmayan, yapısı değişmez, sabit bir maddeydi. Fakat şimdi atomun, enerjilerin karşılıklı ilişkilerini içeren bir sistem olduğunu kabul edersek, o zaman bu sistemin kırılması büyük bir enerji açığa çıkaracaktır. Belirtmek istediğim şey, bilim adamının aklına gelen fikrin henüz kendi zihninde yer almadığıdır. Onun zihni burada, daha çok bu fikrin ortaya çıkış sürecini temsil eder. Bir olay üzerine hakkını savunan bir kişi bu durumu kendi zihninde prova etmiştir; topluma zihninde bir tepki vermiştir. Ve o durum oluştuğunda kendini harekete geçirip hâlihazırda aklında olan şeyi söylemiştir. Ancak bu şeyi kendine ilk söylediğinde ne söyleyeceğini bilmiyordu. Dolayısıyla bilim adamının hipotezinin ilk aklına geldiğinde bir yenilik olması gibi, kişi de kendisine yeni olan bir şey söylemiş olur.

Kalıplaşmış tavırları kapsayan toplumsal duruma yönelik böyle yeni bir tepki “sosyal ben”in tersi olan “ferdi ben”i oluşturur. “Sosyal ben” geleneksel, alışkanlıklara bağlı bireydir ve her zaman harekete geçmeye hazır bulunur. Herkesin sahip olduğu tepkilere, alışkanlıklara sahip olmak zorundadır; yoksa birey toplumun bir üyesi olamaz. Bununla birlikte, bir birey kendini ifade etme yoluyla, sert bir şekilde kendini ortaya koyarak değil; ortak bir süreçte kendisi olarak topluma sürekli tepki göstermektedir. Birey, gruptan devşirdiği tavırlara daha önce hiç görülmemiş bir ifade verme imkânına sahiptir.

Bu, yeni herhangi bir şeyin oluşup oluşamayacağına dair genel bir soruya götürür.⁹⁹ Aslında yeni şeyler sürekli meydana gelir ve bunların belirlenmesi “oluşum” kavramıyla daha iyi ifade bulacaktır. Oluşum bir yeniden yapılanmayı gerektirir, ancak bu yeniden yapılanma daha önce bulunmayan bir şeyi ortaya çıkarır. Oksijen ve hidrojen birleşir ve su ortaya çıkar. Su, hidrojen ve oksijenin birleşimiyle oluşmuştur; bundan önce su yoktu. Oluşum, yakın zamanda felsefenin fazlasıyla üzerinde durduğu bir kavramdır. Dünyaya farklı taraflar arasında mutlak eşitliğin olduğu matematiksel bir denklemden bakılırsa elbette bir yenilik bulunmaz. *X* ve *Y*’ye herhangi bir değer verelim, aynı denkleme ulaşırız. Aynı denklem sağlanır fakat aslında daha önce görülmemiş başka bir şey daha ortaya çıkar. Bir toplumda, herkes-te bulunan ortak tepki alışkanlıkları olmak zorundadır, ancak bazı özel koşullarda bireylerin eylemde bulunma şekli insanları farklı yapan tüm bireysel farklılıkları meydana getirir. Bireylerin ortak bir biçimde eylemde bulunmak zorunda olması özgünlüğü engellemez. Ortak bir dilimiz vardır fakat insanlar arasında kurulan her yeni iletişimde bunun farklı şekilde kullanımı gerçekleşir. Yeniden yapılandırmadaki yenilik/özgünlük, bireylerin ait oldukları gruba verdikleri tepki aracılığıyla gerçekleşir. Bu yeniden yapılandırma da, bilim adamının elindeki problem için öne süreceği hipotez gibi önceden belirlenmiş değildir. Böylece, bireyin toplumun bir üyesi olan “sosyal ben”e tepkisi benlik deneyimindeki “ferdi ben”i temsil eder.

“Sosyal ben” ve “ferdi ben”in değerleri duruma göre değişir. Eğer birey toplum içinde mülkiyetini muhafaza etmek istiyorsa o zaman toplumun bir üyesi olması büyük önem taşır, çünkü kendi haklarının tanınmasını garanti eden şey diğerlerinin tavrını almasıdır. Bu şartlar altında önemli olan şey bir “sosyal ben” olmaktır. “Sosyal ben” bireye toplum içinde bir konum ve bir üyesi olma şerefini bahşeder. “Sosyal ben” aynı zamanda toplumun bir üyesi olarak bireye ait olan değerlere bireyin gösterdiği

duygusal tepkinin kaynağı ve diğerlerinin deneyimine katılmanın temelini oluşturur.

Bireye saygınlık hissi veren şey, bir duruma egonun ya da “ferdi ben”in tepki vermesi, yani bireyin kendini ifade etmesidir. Birey belirli bir duruma karşı kendi haklarını savunur. Burada tepki daha ön plandadır. Talep edilen şey geleneklerden ve yasalardan bağışık olmaktır. Böyle bir durum ancak birey kısıtlayıcı toplumdan uzaklaşıp daha geniş haklar sunan bir topluma doğru yönelmeye başladığında mümkündür.

Benliğin tam olarak ifade edilmesi için hem “ferdi ben”e hem de “sosyal ben”e ihtiyaç vardır. Bireyin bir topluma ait olması için grup içinde yer alan diğerlerinin tavrını alması gerekir. Düşünceyi yönetmek için kendi yanında taşıdığı dış sosyal dünyayı kullanmak durumundadır. O toplumda bulunan diğer bireylerle ilişkisi sayesinde ve rasyonel toplumsal süreçler sebebiyle, vatandaş olarak bir varlık bulur. Diğer yandan birey mütemadiyen toplumsal tavra tepkide bulunur ve bu ortak süreç içerisinde ait olduğu toplumu değiştirir. Bunlar ufak, önemsiz değişimler olabilir. Bireyin söyleyecek bir şeyi olmayabilir ama yine de belirli miktarda bir uyarılma gerçekleşir. Geleneksel bir bireyin fikirleri komşularınıninkiyle tamamen aynıdır. Çok nadir olarak “sosyal ben”in dışına çıkar. Uyarlamalar, bireyin bilincinde dahi olmadığı küçük uyarlamalardır. Bunun yanı sıra hususi bir kişiliği olan, toplumsal tavra anlamlı bir farklılık yaratacak şekilde tepki veren bir birey tipi de vardır. Burada “ferdi ben”, deneyimin çok daha önemli bir aşamasını oluşturur. Sürekli olarak tezahür eden bu iki “ben”, benlikteki önemli aşamalardır.¹⁰⁰

100 Psikologlar “algı” dediğimiz şeye dâhil olan süreçleri ele almışlar, fakat büyük ölçüde benliğin niteliğini hesaba katmamışlardır. Patologlar sayesinde benliğin önemi psikoloji alanına girebilmiştir. Ayrışmalar (disosiyasyon) benlik üzerinde yoğunlaşmış ve zihnin toplumsal yönünün ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Kişiliği oluşturan şey, ortak sürece katılan bir grubun üyeleri arasındaki uzlaşmada yatmaktadır. İnsanı akıllı bir hayvan yapan şey de bu aktivitedir.

26. TOPLUMSAL ORTAMDA BENLİĞİN GERÇEKLEŞTİRİLMESİ

Benlik gelişiminde daha detaylı açıklanması gereken bir aşama daha vardır: ortaya çıktığı toplumsal ortamda benliğin gerçekleştirilmesi.

Benliğin ait olduğu topluluğun yapısıyla birlikte “sosyal ben” olarak deneyimde yer aldığını belirtmiştik. Bu yapı elbette bireye ait belirli özelliklerde dışa vurulur. Birey o topluluğun bir üyesidir evet, fakat aynı zamanda kendisini diğer herkesten ayıran ve sahip olduğu belli bir kalıtım ve konum sebebiyle o topluluğun belirli bir parçasıdır da. Bir parçası olduğu toplulukta yer alan diğer bireylerle ilişkisi olmasaydı, bireyi meydana getiren ham madde bir benlik de olmazdı. Böylece birey, yalnızca, parçası olduğu grupların bir üyesi ya da kamusal anlamda bir yurttaş olarak değil, yansıtıcı düşünce açısından da kendisinin bilincindedir. Birey, eserlerini okuyup kendi düşünceleriyle katkı sağlayabileceği bir düşünürler topluluğunun da üyesidir. Rasyonel varlıklardan oluşan bir topluma aittir. Kendini özdeşleştirdiği bu rasyonellik daimi bir toplumsal değiş tokuşu gerektirir. İçerisinde bireyin kendisini bulduğu, her yerde ve herkes için olan en büyük topluluk düşünce dünyasıdır.

Tüm benliklerin toplumsal süreç aracılığıyla oluşumu ve toplumsal sürecin bireysel yansımaları olması, benliğin kendine has bir bireyselliği, özgünlüğü olmayacağı anlamına gelmez. Çünkü her bireysel benlik bu süreç içerisindeki kendine özgü konumdan doğar. Böylece bütüncül toplumsal davranış biçiminin farklı bir açısı yansıtılmış olur (tıpkı Leibnizci evrende her zerrenin evreni farklı bir açıdan yansıtması ve böylece o evrenin farklı bir yönünü göstermesi gibi.) Diğer bir ifadeyle, bireysel benliğin deneyim ve davranışın toplumsal süreci içerisindeki organize yapısı, hem bir bütün olarak bu sürecin ilişkisel yapısıyla meydana gelir hem de bu ilişkisel yapıyı yansıtır. Ancak her bir bireysel benlik yapısı bu ilişkisel yapının farklı bir açıyla meydana gelir

ve bu farklı açığı yansıtır, çünkü her biri bu ilişkisel yapıyı kendisine özgü konumdan hareketle yansıtır. Bu yüzden, bireysel benlik yapılarının ortak toplumsal köken ve oluşuma sahip olması, benlikler arasında bireysel farklılıkları ve değişkenleri imkânsız kılmaz ya da gerçekte her birinin sahip olduğu bireyselliklerle çelişmez. Bir toplumdaki her birey bu toplumun sergilediği ya da sürdürdüğü organize toplumsal davranışın bütüncül ilişkisel yapısını yansıtır; ancak bireysel benliklerin her biri bu yapının farklı bir yönünü yansıttığı için, yani her biri toplumsal sürece farklı bir şekilde bağlı olduğu için, hepsi birbirinden farklıdır.

Gördüğümüz üzere birey sürekli olarak topluma bir tepki vermektedir. Yapılan her uyarılma, bireyin içinde olduğu toplumda bir değişim ihtiva eder. Ve elbette çok önemli değişimler meydana gelebilir. Amerika, İngiltere, İtalya, Almanya ve Fransa'daki insanlar Aristo'nun madde ve form ilişkisinin yerine çoklu ilişki mantığını koyarak toplumun yapısını büyük ölçüde değiştirmişlerdir. Bir diğer temel değişim ise başka bir ismin, Einstein'ın etkisiyle gerçekleşmiştir. Tarihteki önemli figürler çok büyük değişimlere yol açmışlardır. Bireysel zihinlerin eylemiyle gerçekleşen bu önemli değişimler, "sosyal ben" dense "ferdi ben"e ait tepkiler aracılığıyla gerçekleşen değişim türlerinin uç örnekleridir. Bu değişimler, sezilmesi mümkün olmadan çok yavaş bir şekilde gerçekleşir. Bir tarihi devirden diğerine geçtiğimizde temel değişimlerin olduğunu ve bu değişimlerin farklı bireylerin etkilerinden kaynaklandığını biliriz. Spesifik değişimler saptanamayacak kadar ufak olsa da fark edebildiğimiz tek şey aslında nihai sonuçtur. Daha önce de belirttiğim gibi bu tip değişimlerden sorumlu olan ego ya da "ferdi ben", ancak tepkisini gerçekleştirdikten sonra deneyimde yer alır. Söylemekte olduğumuz sözü söyledikten sonra ancak o sözü söylemiş bir kişi olarak kendimizi kabul ederiz. Yapmayı planladığımız şeyi yaptıktan sonra ancak ne yaptığımızın farkındayızdır. Geleceği ne kadar dikkatli planlarsak planlayalım, bizim öngörebildiğimizden her zaman farklı olacaktır. Ve sürekli olarak hesaba kattığımız gele-

cek, ancak eylem tamamlandığında deneyimimize giren benlikle özdeşleştirdiğimiz şeydir.

Elbette bazı yönlerden benliğin yapacağı şeyi belirleyebiliriz. Örneğin bazı sorumlulukları önceden kabul ederiz. Anlaşmalar yapıp sözler veririz; verdiğimiz sözler ve yaptığımız anlaşmalarla kendimizi sınırlarız. Durumlar değişebilir ve eylem bireyin kendisinin gerçekleştirmeyi umduğundan farklı olabilir, ancak birey yaptığı anlaşmaya bağlı kalır. Toplumun bir üyesi olarak kalmak için belirli şeyler yapmak durumundadır. İçinde doğa, ekonomi ve politika kanunlarının bulunduğu bir dünyaya kendimizi uyarlarken ne olacağını belirleyebilir ve yapacağımız şey için sorumluluk alabiliriz, ancak yine de, bu eylemde yer alan gerçek benlik eylemin tamamlanmasını bekler. Bu canlı eylem asla doğrudan yansıtıcı deneyime girmez. Ancak eylem gerçekleştikten sonra bunu belleğimizde tutabilir ve yaptığımız şey üzerinden bir yere koyabiliriz. Sürekli olarak farkına varmaya çalışan ve davranışın kendisi aracılığıyla bunu yapmaya çalışan taraf “ferdi ben”dir. Birey kendi önündeki şeyi bütünüyle anlayamaz. Bazen başka biri, bireyin kendisiyle ilgili farkında olmadığı bir şeyi ona söyleyebilir. Birey kendisinden asla emin olmaz; diğer insanları şaşırttığı kadar kendisini de şaşırtır.

Doğamıza ait potansiyeller, William James’in ifadesiyle içimizdeki güç, henüz takdim edilmemiş benlik potansiyelleridir. Sadece bunların neler olduğunu bilmeyiz. Kendimize ait olan ya da ait olmasını istediğimiz becerileri, en azından hayal dünyamızda açığa çıkararak sanattan, aşk romanlarından, etkileyici resimlerden büyük zevk alırız. Aşağılık kompleksi, gerçekleştirmek istediğimiz fakat gerçekleştiremediğimiz isteklerden kaynaklanır -aşağılık kompleksi aracılığıyla kendimizi bunlara uyarlarız-. “Ferdî ben”e ait potansiyel, deneyimimizin en etkileyici bölümüne, asıl olarak gerçekleşen bölüme aittir. Özgünlük burada ortaya çıkar ve en önemli değerlerimiz burada bulunur. Ve sürekli olarak ulaşmaya çalıştığımız şey de aslında bu benliğin gerçekleştirmektir.

Bu benliği gerçekleştirmenin çeşitli yolları vardır. Bu toplumsal bir benlik olduğu için diğerleriyle ilişki içinde gerçekleştirilir. Dolayısıyla bu benliğe ait olmasını istediğimiz değerlerin diğerleri tarafından tanınması gereklidir. Benlik bir anlamda diğerlerine olan üstünlükle kendini gerçekleştirir. Aşağılık kompleksi ise etrafımızdaki insanlar karşısında kendimizi üstün görme duygusunun tersi durumudur. Bireyin bilinç dünyasına girip özsaygıyı muhafaza eden şeyin ne olduğunu ortaya çıkarmak zordur. Elbette bazı somut, temel esaslar mevcuttur. Birey verdiği sözü tutar, sorumluluklarını yerine getirir; bu da özsaygı için bir temel oluşturur. Ancak bunlar toplumun birçok üyesinde bulunan özelliklerdir. Bazı noktalarda geri kalabiliriz ama hepimiz sözümüzü yerine getiririz. Özsaygımız, kendimizi, kendine saygı duyan bireyler olarak kabul etmemize dayalıdır. Ancak bu kabul bizim için yeterli olmaz çünkü kendimizi diğer insanlardan farklı olan yönlerimizle tanımlamak isteriz. Elbette kendimizi diğerlerinden ayıran belirli ekonomik ve sosyal statülere sahip olabiliriz. Ayrıca çeşitli gruplar arasında kendimize kimlik kazandıran konumlarımız da mevcuttur. Ancak tüm bunların arkasında, genel olarak diğer insanlardan daha iyi yaptığımız bir şeyler olduğu duygusu yatmaktadır. Bu üstünlüklere baktığımızda aslında çoğunun önemsiz şeyler olduğunu, fakat bizim için büyük önem taşıdığını görürüz. Konuşma veya giyinme tarzı ya da hafıza gücü gibi birbirinden farklı şeyler bu tarz üstünlüklere örnek olabilir -bunların ortak yanı ise kendimizi bu alanlarda diğerlerinin üzerinde görmemizdir-. Elbette açık açık böbürlenmemeye dikkat ederiz. Bir şeyi diğerlerinden daha iyi yapabildiğimizi göstermekten memnuniyet duyduğumuzu üstü kapalı ifade etmek bile çocukça sayılır. Bu duyguyu gizlemeye büyük özen gösteririz; ama aslında bundan çok memnunuzdur. Çocuklar ve ilkel topluluklar arasında bu üstünlükler yüceltilir ve kişi bunlarla övünür. Daha ileri toplumlarda bile bu üstünlükler kişinin kendini ortaya koyabildiği temel araçlar olarak görülürler ve egoizm ya da benmerkezcilikle ilişkilendirilmezler. Bir kişi

diğerlerinin başarılarını teslim etmede gerçekten içten olabilir ve bunlardan mutluluk duyabilir ancak bu durum kişiyi, sahip olduğu beceri ve başarılarından ayrı bir memnuniyet duymaktan alıkoymaz.

Bu üstünlük duygusu her zaman rahatsız edici bir iddialı karakter türünü yansıtmaz ve insanın kendisini üst bir yere koyabilmesi için diğer insanları aşağı görmeye ihtiyacı olduğu anlamına da gelmez. Benliği gerçekleştirmenin aldığı form budur ve hepimiz bu formu yalnızca olumsuz değil, aynı zamanda ahlaki olarak da değersiz kabul ederiz. Bununla birlikte, etrafımızdakiler üzerinde bir üstünlük kurarak benliği gerçekleştirmeye de gereksinim duyulur. Bu, belirli durumlarda çok daha belirgin olarak ortaya çıkar. Diğer insanların talihsizlikleri, özellikle kişilikleri etrafında toplanan talihsizlikleriyle ilgili belirli bir memnuniyet hali mevcuttur. Bu durum kendisini en çok dedikoduda gösterir. Bir olayı gerçek bir üzüntüyle karşılayabiliriz, ama yine de başka birinin başına gelen bu şey bizim başımıza gelmediği için belirli derecede bir memnuniyet duygusu da duyarız.

Yere yuvarlanan birinin gülünçlüğünde de aynı şey geçerlidir. Gülme eyleminde, düşen kişiyle aynı durumda olmamanın, yani onun gibi yerden kalkmak zorunda olmamanın verdiği rahatlık vardır. Bu, özbilince dayanan doğrudan bir tepkidir ve buradaki gülünçlük, düşen kişinin bir sıkıntı yaşamasından keyif almakla alakalı değildir. Bir kişi bacağını kırdığında onun için gerçekten üzülebiliriz, fakat yine de bu kişiyi yere serilirken görmek komik olabilir. Burada bireyin kendisini diğer bireyle özdeşleştirme söz konusudur. Deyim yerindeyse biz de o kişiyle beraber düşmeye başlar ve o düştükten sonra kalkarız. Gülme teorimiz, kendimizi bu şartlar altında bulma eğiliminden bir kurtulmadır. Kendimizi diğer kişiyle özdeşleştirmiş ve onun tavrını almış oluruz. Bu tavır, bizim sarf etmek zorunda olmadığımız büyük bir çaba içerir ve bu çabadan kurtuluş da kendini gülme eylemiyle gösterir. Gülme eylemi, “ferdi ben”in bu şartlar altında verdiği tepki biçimidir. Birey diğerinin kalkması için yardıma koşar,

fakat kaldırımda kalakalmış diğer bireye karşı da bir üstünlük duygusu taşır. Bu genel durum yalnızca fiziksel koşullar değil, aynı zamanda insanların topluluk içinde pot kırdığı durumlar için de geçerlidir; burada da aynı gülünçlük ve üstünlük duygusu bulunur.

Bu örneklerle ortaya koymak istediğim şey, “ferdi ben”in saf tavrı ile “sosyal ben”in daha profesyonel olan tavrıdır. Birey çok düzgün bir biçimde kahkahasını bastırır ve düşen kişiyi kaldırmaya yönelir. Burada durumu zararsız biçimde eğlenceli bulan “ferdi ben”e karşılık “sosyal ben”in toplumsal tavrı mevcuttur. “Ferdî ben”in bu tavrında bir kötü niyet yoktur; hatta daha ciddi zorluklar ya da skandallarda bile birey bir memnuniyet duyup, tavrı üstünlük duygusu içerse de bir kötü niyet barındırmaz. Söylediklerimiz konusunda çok dikkatli olduğumuzda bile bir üstünlük duyarız, çünkü yersiz bir şey söylememiş, bu tarz şeylerden uzak durabilmeyi başarmışızdır.

Üstünlük duygusu, kendisini bir grupla özdeşleştiren bir benliğe ait olduğunda daha da büyür. Üstünlük iddiasının doğrudan onaylandığı vatanseverlikte bu duygu daha da şiddetlenir. Bireyin ait olduğu ulusun diğerlerinden üstün olduğunu iddia etmek ve diğer ulusların davranışlarını karalamak tamamen meşru bulunur. Birini diğerinin üstünde tutma eğilimi din ve siyaset alanları için de geçerlidir. Din savaşlarının olduğu ilk dönemlerde, diğerlerinden üstün olan gruba ait bir kimse kendini güvenle ortaya koyabilirdi çünkü Tanrının onun tarafında olduğuna inanılırdı. Bu noktada özbilince eşlik eden ve bir bakıma özbi linç için gerekli olan bu tip bir üstünlüğü savunmanın tamamen makul olduğu bir duruma ulaşırız. Bu elbette vatanseverlik ya da milliyetçilikle sınırlı değildir. Hepimiz içinde bulunduğumuz grubun diğer gruplardan üstün olduğuna inanırız. Küçük bir dedikodu kendi grup üyelerimizle bizi bir araya getirebilirken, diğer grupla ya da başka biriyle bu mümkün olmaz. Elbette liderliğin de bir payı vardır, çünkü aramızda itibar sahibi olan kişilere duyulan ilgi, grubun örgütlenmesine yardımcı olur; ancak genel

olarak diğer insanların bizim kadar iyi olmadığına dair ortak bir düşünceye bağlıyızdır.

Grup üstünlüğü duygusu genellikle grubun oluşumu bakımından açıklanır. Gruplar ortak bir düşmana karşı birleştikleri için varlıklarını sürdürürler. Kendi varlıklarını koruyabilirler çünkü ortak düşmana karşı birlik içinde hareket ederler -bu, toplumun oluşumuna yönelik, güçlü olanın hayatta kalması görüşüne dayanarak yapılan bir açıklamadır-. Bu, gerçekten de, bir araya gelmenin kesinlikle en kolay yoludur; ayrıca bizim için yeterli bir açıklama da olabilir.

Eğer birey gerçekten bir üstünlüğe sahipse, bu üstünlük belirli işlevlerin yerine getirilmesine dayanır. Birey iyi bir cerrah veya iyi bir avukat olabilir ve bu üstünlüğüyle övünür -fakat bu, kendisinin yarar sağladığı bir üstünlüktür-. Ait olduğu toplum içinde bundan faydalandığında artık bu üstünlük, kendini diğerlerinden üstün gören bir kişide olduğunu düşündüğümüz egoizm ögesini yitirir. Üstünlük duygusu işlevsel bir hal aldığı anda yalnızca meşrulaştırılmaz, aynı zamanda bireylerin bulundukları ortamları değiştiren bir yola dönüşür. Bizde olup diğer insanlarda olmayan beceriler sayesinde bir şeyleri değiştiririz. Bu beceriler bizi etkili hale getirir. Tavrılarımız aynı zamanda bir üstünlük, benliği koruma duygusu da taşır. Üstünlük bir amaç değil, benliğin korunması için bir araçtır. Kendimizi diğer insanlardan ayırmamız gerekir ve bu ancak diğer insanların yapamadığını yapmakla mümkün olur.

Özelliklerimiz konusunda kendimize güvenebilmek hoş karşılanan bir şeydir. Ancak bunu sadece kendimizle övünerek ve bayağı bir şekilde yaptığımızda, bu durumun ucuz ve çirkin yanını sergilemiş oluruz. Diğer yandan, kendimize güvenin ifadesi, sürdürülen bir işlev etrafında dönüyorsa o zaman, bahsedilen olumsuz yanları kaybolur. Milliyetçilik ifadelerinin sonunun bu şekilde olacağını düşünüyorum. Uluslar kendilerini bir profesyonelin yaptığı gibi işlevsel açıdan ifade edebilmelidir. Millet-

ler Cemiyeti'nde bu tip bir oluşumun başlangıcı mevcuttur. Bir ulus, cemiyetin bir üyesi olarak yapması gereken belirli şeyleri kabul eder. En azından manda sistemi bile ulus yönetimine bir işlevsellik katar; böylece yönetim sadece bir güç gösterisi olarak gerçekleştirilmez.

27. "SOSYAL BEN" VE "FERDİ BEN"İN KATKILARI

"Ferdî ben" ve "sosyal ben"i benliğin farklı aşamaları olarak tanımlayıp ikisi arasında bir ayrım yapmaya çalışmaktayız. "Sosyal ben", kendi davranışımızı belirlememizi sağlayan diğerlerine ait düzenli tavırları temsil eder ve "ferdî ben"i şekillendirir. "Ferdî ben"in eyleminde özgünlük ve farklılık bulunur; fakat benliğin yapısı, formu gelenekseldir.

Bu geleneksel yapı en aza indirgenebilir. Örneğin sanatta özgünlük vurgusu hat safhadadır. Geleneksel olmayana yönelik bu ilgi özellikle modern sanatta daha belirgindir. Burada sanatçının gelenekten uzaklaşması gerekir; sanatsallığın bir yönünün, geleceğin yıkılışını temsil ettiği düşünülür. Bu tutum elbette sanatsal işlev için gerekli değildir ve çoğu zaman söylendiği kadar da uç bir formda olmaz. Tarihteki bazı sanatçıları düşünelim. Antik Yunan'da sanatçılar üstün zanaatkârlardı. Yapacakları şeyler toplum tarafından belirleniyordu: kahramanlar, Tanrılar, tapınaklar vb. Bunların ifadesinde benimsenecek belirli kurallar bulunuyordu. Ancak yine de, sanatçı eserine kendini diğer sanatçılardan ayıracak bir özgünlük katıyordu. Sanatta, "sosyal ben"in yapısında bulunmayan şey, yani geleneksel olmayan üzerindeki vurgu mümkün olduğunca artırılır.

Aynı vurgu belirli dürtüsel davranış türlerinde de yer alır. Dürtüsel davranış kontrolsüz davranıştır. Burada "sosyal ben"in yapısı "ferdî ben"in ifadesini belirlemez. Freudyen bir tabirle "sosyal ben" bir sensör görevi görür. Sergilenebilecek ifade türünü belirler, sahneyi kurar ve repliği verir. Dürtüsel davranışta ise "sosyal ben" bu kontrolü sağlamaz. Benliğin diğerleri karşısında kendini savunduğu bir durumu düşündüğümüzde, duy-

gusal baskı öyle şiddetlidir ki kabul gören davranış kalıplarını yıkar ve böylece birey kendini sert bir şekilde ifade eder. Burada “sosyal ben”i durum belirler. Bireyin kendini ortaya koyabileceği onaylanmış belirli alanlar ve bu sınırlar içinde sahip olduğu belli hakları vardır. Ancak baskı şiddetlenince bu sınırlar görülmez ve birey kendini sert bir şekilde ifade eder. O zaman daha baskın olan taraf “sosyal ben” değil “ferdi ben” olur. Normal şartlar altında bireyin davranış şekli, grup içinde yer alan diğerlerinin tavrını almasıyla belirlenir. Fakat bireye diğer insanlarla karşılaşma imkânı sunulmazsa, bir çocuğun diğer insanlarla iletişimden uzak tutulması gibi, o zaman kontrolsüz tepkiler ortaya çıkar.

Toplumsal kontrol¹⁰¹, “ferdi ben”in karşısında “sosyal ben”in ifadesidir. Bu kontrol sınırları koyar ve “ferdi ben”in, beklenen şeyi gerçekleştirme aracı olarak “sosyal ben”i kullanmasını sağlayacak talimatı verir. İnsanların bu şekilde, belirlenmiş ifadelerin dışında ya da ötesinde bulunduğu yerde toplumsal kontrolün olmadığı durumlar ortaya çıkar. Freudyen ekolün hemen hemen fantastik diyebileceğimiz psikolojisinde düşünürler cinsel hayatı ve saldırganlığı ele alırlar. Ancak normal durum, toplumsal olarak belirlenen ama bireyin kendi tepkilerini “ferdi ben” olarak oluşturduğu bir durumdaki bireyin bir tepkisini kapsar. Birey deneyimindeki tepki benlikle özdeşleştirilen bir ifadedir. Bu tip bir tepki bireyi kurumsallaşmış bireyden farklı yapar.

Daha önce de belirttiğim gibi, bir kurum, hepimizin içinde taşıdığı, davranışımı kontrol edip belirleyen diğerlerine ait düzenlenmiş tavırlar bütünüdür. Kurumsallaşmış birey sayesinde, birey kendini kendince ifade edebilir çünkü bu bireysel ifade, benlik için gerekli olan ve benlikten doğan değerler içinde benlikle özdeşleştirilen bir ifadedir. Bu değerlerin benlikten doğmuş

101 [Bkz. “The Genesis of the Self and Social Control,” *International Journal of Ethics*, XXXV (1924-25), 251 ve sonrası; “The Working Hypothesis in Social Reform,” *American Journal of Sociology*, V (1899-1900), 367 ve sonrası; “The Psychology of Punitive Justice,” a. g. e., XXIII (1917-18), 577 ve sonrası.]

olması bunlara bencillik ya da egoistlik katmaz, çünkü normal şartlar altında birey ortak bir işe katkıda bulunmaktadır. Mükemmel bir oyun çıkaran bir beysbol oyuncusu, oyunu ait olduğu dokuz kişilik takım adına oynamaktadır. Elbette bir oyuncu takım arkadaşlarına yardımcı olmaktansa sadece izleyiciler üzerinde etki bırakmak için de çok iyi bir oyun oynayabilir; tıpkı bir cerrahın iyi bir ameliyat gerçekleştirmek için hastayı gözden çıkarması gibi. Ancak normal şartlar altında bireyin katkısı eyleme dâhil olan toplumsal süreçlerde ifade bulur; bu yüzden değerlerin benliğe bağlanması bir egoizm ya da bencillik içermez. Benliğin, ait olduğu grup ya da toplumdan faydalandığı diğer durum ise, kendi çıkarı için tüm gruptan faydalanan dar bir benlik oluşturur. Bu tip bir benlik bile yine de toplumsal bir meseledir. Bencil insan ve fevri insan arasında tam bir ayrım yapılabilir. Kontrolünü kaybedip karşısındakini yere seren bir kişi bencillikten tamamen uzak biri olabilir. Ve ayrıca kendi çıkarları uğruna belirli bir durumdan yararlanacak bir kişi de olması gerekmez. Dürtüleriyle hareket eden fevri insan ise kendisini parçası olduğu grupla ilişkilendirmeyen dar bir benliğe sahiptir.

Benliğe özgü olan bu ifadeye bir değer atfedilir; benliğe özgü olan şey, kendisine ait olarak adlandırdığı şeydir. Ancak yine de bu değer toplumsal durumla birlikte vardır, ondan ayrı olamaz. Sadece toplumsal durumda bile olsa değer, bireyin duruma katkıda bulunmasını sağlar.

Kendi benliğimizi ifade edebileceğimiz bir ifade şekline erişme çabası içindeyizdir. Birey kendini sınırlanmış hissettiğinde gelenekselleşmiş bir “sosyal ben” olmayacağı, kendinden bir pay da koyabileceği bir ortamın da gerekli olduğunu bilir. Bireyin sahip olduğu rutin bir iş, bireyde hem bu rutinliğe karşı bir tepki hem de bu tip bir işi toplumsal süreç içerisinde bir yere oturtma ihtiyacı doğurur. Rutin bir işi yapmak için de elbette zihinsel ve fiziksel açıdan belirli bir yeterlilik gerekmektedir. Birey kendinden çok az şey kattığı işleri neredeyse mekanik bir biçimde başarıyla yerine getirebilir ve bu sayede kendini daha iyi hissede-

bilir. John Sturat Mill gibi insanlar günün bir bölümünde rutin işlerde çalışıp geri kalanında kendilerini daha orijinal işlere verebilmişlerdir. Belirli miktarda sabit iş yapamayan kişi sağlıklı bir birey değildir. Hem bireyin sağlığı hem de toplumun istikrarı bu tip işleri büyük ölçüde gerekli kılmaktadır. Makine sanayi-ne yönelik tepki bu alana ayrılan zamanın azaltılması içindir, tamamen ortadan kalkması için değil. Bunlarla birlikte, bireyin kendisini ifade edebileceği bir ortam olmak zorundadır. Bir şeyi kendince gerçekleştirebildiği, sorumluluk alıp kendi başına bir şeyler yapabildiği ve kendi fikirleri üzerinde düşünme fırsatı bulabildiği bu ortamlarda birey kendisini ifade edebilir. Benliğin bu ifadesiyle birey heyecan ve mutluluk verici deneyimler yaşama fırsatı bulur.

Bu deneyimler yozlaşmış ya da daha üst değerleri içeren bir formda gerçekleşebilir. Çeteler, “sosyal ben”in dürtüsel ifadenin daha şiddetli halini besleyip öne çıkardığı bir ortam sağlar. Bu eğilim insan doğasına yerleşiktir. Hastalıklı kimselerin “ferdi ben”inin belirli parçalarının cinayet hikâyelerine konu olması oldukça şaşırtıcıdır. Elbette hikâyede en çok ilgi duyulan şey katilin izinin bulunmasıdır. Bu katilin izinin sürülmesi bizi ilkel toplumlardaki intikam alma eylemine götürür. Cinayet hikâyelerinde elimizde bir kötü adam olur; bu adamın izi sürülür ve adalete teslim edilir. Bu tarz ifadeler benlik yozlaşmasına yol açabilir. Yaşanılan bölgenin savunulmasını gerektiren durumlarda bir çete davranışı ya da çok daha üst bir ahlaki davranış öne çıkabilir. Bireyin kendini serbest bırakabildiği, yani “sosyal ben” yapısının “ferdi ben” için kapı açtığı durum, bireyin kendini ifade edebilmesi için elverişli bir durumdur. Kişi bir arkadaşına başka biri hakkında ne düşündüğünü aktarabilir. Kişinin kendi benliğini bu yolla serbest bırakmasında bir memnuniyet duygusu mevcuttur. Bazı koşullar altında söylemeyeceği şeyler burada artık doğal bir biçimde dışa vurulur. Bir durum dürtüsel ifadenin kapısını açacak türdeyse, kişi ayrı bir memnuniyet duyar. Bu memnuniyetin kaynağı, toplumsal süreçte “ferdi ben”in ifade edilmesine atfedilen değerdir.

28. BENLİĞİN SOSYAL YARATICILIĞI

Özellikle “sosyal ben”den ziyade “ferdi ben”e dâhil olan benlik etrafında toplanan değeri tartışmaktayız. “Sosyal ben” temel olarak bir toplumsal grubun üyesidir, bu yüzden grup değerini, grubun sağlayacağı deneyimi temsil eder. “Sosyal ben”in değerleri gruba ait değerlerdir. Bir bakıma bunlar üst değerlerdir, yani uç ahlaki ve dini koşullar altında benliğin bütün için feda edilmesini isteyen değerlerdir. Bunlar olmadan benliğin yaşamı imkânsız hale gelir. Burada bir paradoks ortaya çıkar: birey, bir benlik olarak yaşamını mümkün kılan bütün için kendini feda eder. Toplumsal bir grup dışında bireysel bilincin var olamayacağı gibi, birey kendini gerçekleştirme sürecinde benliğin bir nevi intiharı sayılabilecek belirli koşullar altında yaşamayı istemez. Bu duruma karşılık “sosyal ben”den ziyade “ferdi ben”e atfedilen değerlerden söz ettik. Bu değerler sanatçının, mucidin, bilim adamının tavrında -yani hesaplanamayan, toplumun ve bu yüzden de “sosyal ben”in yeniden inşasını gerektiren “ferdi ben” eyleminde- bulunur. Bunlar sanatçıya, mucide ve bilim adamına özgü değerler değildir; içinde “sosyal ben”e karşılık veren bir “ferdi ben”in yer aldığı tüm benliklerin deneyimine aittir.

“Ferdî ben”in tepkisi, hem benliği hem de benliğin meydana gelmesini sağlayan toplumsal çevreyi etkileyen bir adaptasyon gerektirir; bu adaptasyon bireyin hem kendi çevresini etkilediği hem de ondan etkilendiği bir evrim görüşünü ifade eder. Evrimle ilgili olarak ilk dönemlerde yaygın olan açıklama, sadece çevrenin canlı protoplazma üzerindeki etkisi, bir anlamda protoplazmayı yaşamak zorunda olduğu ortama göre şekillendirmesi yönündeydi. Bu görüşe göre birey, etrafındaki etkiler karşısında oldukça pasiftir. Ancak artık organizmanın da çevresinin bir belirleyicisi olduğu kabul edilmelidir. Burada belirli türdeki uyaranlara yönelik bir duyarlılıktan değil, salt duyarlılıktan bahsetmekteyiz. Canlı, kendi duyarlılığına göre bir ortam seçer; bu bir insanın yaşayacağı bir şehir, ülke ya da bölgeyi seçmesiyle aynı değildir. Bu seçim daha çok kendisinin tepki verebileceği ve

meydana gelen deneyimleri, yaşamının devamı için gerekli olan belirli organik amaçlara ulaşmak için kullanabileceği nitelikleri bulması anlamındadır. Dolayısıyla bir bakıma organizma, çevresini araçlar ve amaçlar üzerinden tanımlar. Çevrenin bu şekilde belirlenmesi, çevrenin organizma üzerindeki etkisi kadar belirgindir. Bir form, atalarının baş edemediği çevre özellikleriyle baş etmek noktasında bir beceri geliştirdiğinde, kendisi için bu ölçüde yeni bir çevre yaratmış olur. Bir sığır, otu sindirebilecek bir sindirim organına sahip olduğunda kendi çevresine yeni bir yiyecek ve yeni bir nesne katılmış olur. Daha önce yiyecek olmayan bir madde artık sığır için bir yiyeceğe dönüşecektir. Formun çevresi genişlemiştir. Organizma gerçek anlamda çevresinin belirleyicisidir. Formu değiştiren adaptasyon çevreyi de değiştirir.

Bir kişi kendini çevreye uyarladığında farklı bir birey olur; ancak farklı bir birey olduğunda, içinde yaşadığı topluluğu da etkilemiş olur. Bu, hafif bir etki de olabilir, fakat kendisini uyarladığı ölçüde uyarlamalar tepki verebileceği çevre türünü değiştirir ve böylece ortam farklı bir ortam olur. Birey ve bireyin yaşadığı topluluk arasında her zaman ortak bir ilişki mevcuttur. Bu durum görece küçük toplumsal gruplarla sınırlıdır çünkü birey, grup yapısını bir dereceye kadar değiştirmeden gruba katılamaz. Birey kendini gruptakilere uyarladığı gibi, gruptakiler de kendilerini bireye uyarlar. Birey etrafındaki baskılar sebebiyle bireyin şekillendirilmesi söz konusuymuş gibi görülebilir, ancak bu süreç içerisinde toplumsal grup da aynı şekilde değişir ve bir bakıma farklı bir gruba dönüşür. Değişim istenir veya istenmez, ama mutlaka gerçekleşir.

Büyük bir toplumu belirgin ölçüde farklılaştıran dimağlar söz konusu olduğunda bireyin toplumla olan bu ilişkisi çarpıcı hale gelir. Büyük bir zihin ve karaktere sahip olan insanlar tepki verdikleri toplumları çarpıcı biçimde değiştirmişlerdir. Biz böyle insanlara lider deriz fakat aslında bu insanlar sadece, parçası oldukları toplumda birey olarak gerçekleştirdikleri bu değişimi

en üst seviyeye taşımışlardır.¹⁰² Bu büyük karakterler içinde bulundukları toplumu farklılaştırırlar. Toplumu büyütüp zenginleştirirler. Tarihteki önemli dini karakterler gibi figürler toplumun çapını değiştirmişlerdir. İsa peygamber de komşulukla ilgili kıssasında toplum kavramını aile üzerinden genelleştirmiştir. Toplumun dışından olan kişi de topluma yönelik genelleştirilmiş bir aile tavrını alır ve böylece kendisiyle ilişki içine girenleri, ait olduğu toplumun ve evrensel bir dini toplumun üyesi yapar. Bireyin tavrıyla gerçekleşen toplumdaki değişim elbette ayrı bir etki yaratır. Büyük bireyler aracılığıyla yeni kavramlar ve içinde yaşadıkları çevreyi geliştiren tavırlar kazanılır. Grupta bir kimse- nin komşusu olan kişi aynı zamanda daha büyük bir toplumun da üyesidir ve bu grupta yaşadığı ölçüde o büyük toplumun in- şasına katkıda bulunur.

Bireyin yani “ferdi ben”in yarattığı bu tarz etkilerde önem- li toplumsal değişimler meydana gelir. Büyük bir sanatçı, bilim adamı, devlet adamı ya da dini bir lider gibi ait oldukları top- luma yeni bir biçim kazandıracak bir etkiye sahip olan insanla- rın ne zaman ortaya çıkacağını bilmeyiz. Deha tanımı bizi daha önce bahsettiğim hesaplanması mümkün olmayan bir niteliğe, toplumun bir üyesi olarak birey ortamının ya da çevresinin de-ğişimine götürür.

Bahsettiğimiz türde bir birey, her zaman üstü kapalı olarak bahsedilen fakat hiçbir zaman yeterince ifade edilmemiş bir top- lumsal düzen ya da toplum formundan hareketle ortaya çıkar.

102 Bir dehanın davranışı, tıpkı sıradan bir bireyinki gibi toplumsal olarak şartlandırılır. Başarıları ise tıpkı sıradan bireylerinki gibi toplumsal uya- ranlara verilen tepkilerdir. Sıradan birey gibi deha da ait olduğu toplum- sal grup ve dâhil olduğu bu grubun herhangi bir durumda sergilediği tavırlar açısından kendine bakar. Aynı zamanda grubun genelleştiril- miş tavrına tıpkı sıradan bir bireyin yaptığı gibi kendine ait bir tavırla tepki verir. Fakat kendine ait bu tavır, sıradan bireyin aksine dehanın durumunda benzersiz ve kendine özgüdür. Toplumsal bir durum ya da probleme yönelik dehanın tavrındaki bu özgünlük ve benzersizlik dehayı sıradan bir bireyden ayırır.

İsa peygamber ya da Buda gibi dini liderleri veya Sokrates gibi düşünürleri ele alalım. Bu kişilere atfedilen önemin kaynağı, daha gelişmiş bir topluma göre yaşama tavrını benimsemiş olmalarıdır. Bu daha gelişmiş toplum, içinde yaşadıkları toplumun kurumlarında az çok ifade edilmiştir. Bu bireyler toplumun önyargılarıyla uyum göstermezler, ancak bir başka bakımdan ele alırsak bu kişiler, toplum ilkelerini diğer herkesten daha iyi kavrarlar. Dolayısıyla, kendi toplumunun ilkelerini rasyonalite ve dostluk üzerinden kavrayan dehanın bir Atinalı ya da İbrani tarafından taşlanması durumu otaya çıkar. Bahsettiğimiz deha türü budur. Sanatsal yaratım alanında da benzer bir durum söz konusudur: Sanatçılar daha geniş bir topluma cevap veren, daha geniş bir duygusal ifadeyi yansıtırılar. İçinde yaşadığımız toplumu farklılaştırdığımız ölçüde dâhilik için gerekli olan şeye hepimiz sahibizdir.

“Ferdî ben”in tepkisi, hem daha ileri bir entegrasyon hem de toplumsal durumun bozulmasını içeren bir süreç olabilir. Şimdi çeteleri ele alalım. Bir çete, bireylerin birbirleriyle ilişkilerinde yer alan belirli değerleri yok sayan, kendisini sadeleştiren ve böylece bireyin, özellikle de bastırılmış bireyin, diğer türlü mümkün olmayacak bir ifade bulmasını mümkün kılan bir örgütlenmedir. Bireyin tepkisi, toplumsal yapının bozulmasıyla mümkün kılınır. Birey, duygusal tepki ortaya koymaz çünkü şiddeti dışa vurarak diğer herkesin yaptığını yapmaktadır. Grubun tamamı aynı şeyi yapar. Daha önceden var olan baskı ortadan kalkar ve birey grupla, grup da bireyle uyum içinde olur. İnsanlarla ilişkilerimizde yer alan adap kuralları sadece ilişkileri sürdürme değil, aynı zamanda birbirimize karşı kendimizi koruma araçlarıdır. Bu kurallar sayesinde birey kendisini izole eder ve böylece diğerlerinin temasından kurtulur. Adap kuralları bize tanımadığımız ve tanımak istemediğimiz insanları belirli bir mesafede tutma yolu sunar. Ancak bazı durumlar olur ki insanları belirli bir mesafede tutan tavrı bir kenara bırakabiliriz. Normalde kendi ülkemizde bir arada olmak istemeyeceğimiz bir kişiyle uzak bir

ülkedeyken görüşebiliriz. Diğer milletlerin düşmanlığına maruz kalınan durumlarda büyük ölçüde bir canlılık söz konusudur; ortak bir düşmana karşı hepimiz bir oluruz; engeller kalkar ve ortak bir amaç için bizimle birlikte duranlarla toplumsal bir birliktelik kurarız. Aynı şey siyasi kampanyalarda da gerçekleşir. Ait olduğumuz belirli bir grubun üyesi olan herkese elimizi uzatırız. Bu durumda bizi yoğun sosyal deneyimlerden uzak tutan belirli kısıtlamalardan kurtuluruz. Bireyin sahip olduğu iyi terbiye bireyi hem sınırlandırır hem de korur. Ancak birey, bahsettiğim koşullar altında kendinden sıyrılır ve kendisini eskiden ait olduğu gruptan daha büyük bir grubun üyesi yapar.

Bu genişletilmiş deneyim derin bir etkiye sahiptir; farklı bir dine geçiş yapmış kişinin yaşadığı deneyime benzer. Birey bu sayede bir gruba ait olma ve gruptaki insanlarla yakın ilişki kurma duygusunu yaşar. Birey, evrensel kilise topluluğuna girdiğinde ortaya çıkan deneyim, bireyin kendini topluluktaki diğer herkesle özdeşleştirmesidir. Sevgi duygusu, toplumdan uzak bir kişi bulup kölevari bir tavırdan bulunarak bireyin kendisini tamamen bu kişiyle özdeşleştirmesiyle gösterilir; bir cüzam hastasının ayaklarını yıkamak gibi. Bu duvarları yıkma işlemi sayesinde birey herkesin kardeşi haline gelir. Ortaçağ azizleri, bugün Hindistan'ın dini anlayışında olduğu gibi, kendilerini tüm canlılarla özdeşleştirme metodunu geliştirmişlerdir. Engellerin bu şekilde yıkılışı bir duygu seli açığa çıkarır çünkü diğer insanlarla kurabileceğimiz ve şimdiye kadar baskı ve kontrol altında tutulmuş sayısız olası temas serbest bırakılmıştır. Birey, yeni bir topluluğa girip özdeşleştirme deneyimi sayesinde, kendisini bu topluluğun üyesi yapacak adımı atarak diğer tüm üyelere ait olan değeri elde eder.

Bu tür deneyimler elbette çok büyük öneme sahiptir. Toplumda daima bu deneyimlerden yararlanırız. Uluslar arasındaki karşılıklı ilişkilerin sürmesi için düşmanlık tavrını kötü buluruz. Savaş ve diplomasi yöntemlerini aşip ulusların birbirleriyle siyasi ilişki kurdukları bir aşamaya ulaşmamız gerektiğini düşünürüz.

Bu siyasi ilişki içinde uluslar ortak bir toplumun üyeleri olarak kabul edilirler ve böylece kendilerini düşmanlıkla değil, ortak değerleriyle ifade edebilirler. Milletler Cemiyeti de böyle bir ideale kurulmuştur. Bununla birlikte, şunu unutmamalıyız ki siyasi partilerin karşıtlıkları olmaksızın kendi siyasi kurumlarımızı geliştiremeyiz. Partiler olmasaydı, kamuyu ilgilendiren önemli konularda bir seçmen fraksiyonunu kendilerini ifade etmeleri için seçimlere götüremezdik, ama toplumun önemli bir kısmını başka bir partiyle mücadele içinde olan siyasi bir partiye kaydedebiliriz. İlgiyi ayakta tutan şey de bu mücadele halidir. Karşı partiyi alt etmek isteyen çok sayıda insanı sandıklara gönderebiliriz. Sıradan kurumlarımızın devamlılığını sağlamak için bu barbarca dürtülerin etkin hale gelmesine psikolojik olarak bağlı olduğumuz için aslında parti dinamiği soyuttur ve bize de çok fazla şey ifade etmez. Yozlaşmış siyasi örgütlerin oluşumuna karşı çıktığımızda, kamuyu ilgilendiren konularda halkın ilgisini canlı tutan insanlara şükran duymayı da unutmamalıyız.

Normalde benliğin kendini doğrudan ifade edebildiği bu ortamlara tabiyizdir. Ayrıca, hiç kuşku yok ki, benlik kendini en kolay biçimde ortak bir düşmana karşı ifade eder. Hristiyan âlemi deyince aklımıza en çok gelen marş, “Onward Christian Soldiers” (Hristiyan Askerleri İleri!) adlı marştır; St. Paul döneminin kilisesini kâfirlere karşı bir araya getirmiştir ve “Vahiy” karanlığa karşı birliği vurgulamıştır. Siyaset, demokrasinin örgütlenmesi için ne kadar gerekliyse, ‘Şeytan’ fikri de kilisenin örgütlenmesi için o kadar gerekli olmuştur. Karşısında mücadele edeceğimiz bir şeylerin olması zorunludur, çünkü benlik kendini en kolay biçimde belirli bir gruba katılarak ifade eder.

Düzenli bir toplum bizim varlığımız için elzemdir, ancak yeterince gelişmiş bir toplum için de bireyin kendini ifade edebilmesi gerekir. Bireyin kendini bir sanatçı ya da bilim adamının yaptığı gibi ifade edebildiği bir toplumsal yapıya ulaşana kadar, nefret edilen ortak bir şeye karşı bir araya gelinmiş ve herkesin kendini ifade etmekte serbest olduğu çetelere özgü bir yapıda kalırız.

İlkel toplum ve uygar toplum arasında şöyle bir fark vardır: ilkel toplumdaki toplumsal eylemin genel yapısı, bireysel benliği düşünce ve davranış yönünden uygar topluma göre çok daha fazla sınırlar. Diğer bir ifadeyle ilkel toplum, bireysellik -özgün veya yaratıcı düşünme ve davranış- için uygar toplumdan çok daha az alan sunar. Ve ilkel toplumdan uygar topluma eviriliş, bireysel benlik ve davranışın toplumsal olarak özgürleşmesinden kaynaklanır. Bu özgürleşme sayesinde toplumsal sürece ait değişimler ve olgunlaşmalar mümkün kılınır. İlkel toplumda bireysellik, önceden belirlenmiş ve toplumsal grubun sergilediği davranış ile kişinin yaşadığı deneyimin bütünleşmiş ilişkisel yapısı içinde örneklendirilmiş bir toplumsal modelin elde edilmesiyle oluşur. Uygar toplumda ise bireysellik, bireyin, önceden belirlenmiş bir toplumsal modele uymasındansa bundan uzaklaşmasıyla meydana gelir. Ayrıca burada bireysellik, ilkel toplumda olduğundan çok daha belirgin, kendine özgü ve alışılmıştan uzaktır. Ancak uygarlığın birçok modern ve gelişmiş formlarında bile birey, düşüncesinde ve davranışında ne kadar özgün ve yaratıcı olursa olsun, benlik yapısında ya da kişiliğinde dâhil olduğu toplumsal yaşam sürecini niteleyen eylem ve deneyimin genel yapısını yansıtır. Bireyin toplumsal yaşam sürecinden doğan ve dolayısıyla toplumsal davranış yapısının üzerinde etkili olduğu zihni bu süreçten bağımsız olarak kendi içinde işlemez.

29. BENLİĞE YÖNELİK BİREYÇİ VE TOPLUMSAL TEORİLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

Bireylerin benliklerini dâhil oldukları ve birbirleriyle etkileşime girdikleri toplumsal süreçten türeten sosyal psikoloji modeliyle, bu süreci bireylerin benliklerinden çıkaran bir diğer sosyal psikoloji anlayışı arasındaki farklılıklar oldukça açıktır. İlk modelde toplumsal süreç, bu sürece katılan bireysel organizmaların benliklerinin oluşması için mantıksal ve biyolojik bir ön koşul olarak kabul edilmektedir. Diğer model ise, toplumsal sürecin oluşması için bireysel benlikleri ön koşul olarak görmektedir.

Zihne, benliğe ve toplumsal davranış ya da deneyim sürecine ilişkin bireyci ve sosyal teoriler arasındaki fark, geçmişte rasyonalistler ve deneyciler tarafından savunulan, devlete yönelik evrimci teori ve sözleşme teorisi arasındaki farkla benzeşmektedir.¹⁰³ Bireyci teori, bireylerin ve bireysel deneyimlerin -bireysel zihin ve benliklerin- mantıksal olarak toplumsal süreçten önce geldiğini düşünür ve bu sürecin oluşumunu bunlara dayanarak açıklar. Toplumsal teori ise, deneyim ve davranışın toplumsal sürecinin, buraya katılan bireyler ve bireysel deneyimlerinden önce geldiğini düşünür ve toplumsal süreç üzerinden bunları açıklar. Fakat bireyci teori toplumsal sürecin önüne koyduğu bireyi ve bireysel deneyimi, zihin ve benliklerin oluşumunu açıklayamaz. Bununla birlikte toplumsal teori, yiyecek sağlama ve korunma için bireylerin işbirliği içinde olması ya da üreme gibi temel biyolojik ve fizyolojik ilişkilere dayanarak davranışın toplumsal sürecini açıklar.

Bizim iddiamız, zihnin toplumsal bir çevre olmadan oluşmayıp ifade edilemeyeceği ve zihnin varlığının toplumsal ilişki ve etkileşimlerin (özellikle anlamlı sembol olarak işlev gören jestler aracılığıyla kurulan iletişim) organize yapısını gerektirdiğidir. Zihnin varlığının deneyim ve eylemin toplumsal süreciyle gelişebileceği ve başka hiçbir şekilde mümkün olmayacağına yönelik bu iddia,¹⁰⁴ zihne ilişkin toplumsal görüşten kısmi olarak net bir

103 Tarih boyunca hem rasyonalistler hem de deneyciler deneyimin birey üzerinden yapılan açıklamasına bağlı kalmışlardır (1931). Diğer insanlar ne kadar varsa biz de o kadar varız; bir benlik olmak için diğer benliklere ihtiyaç vardır (1924). Biz deneyimimiz içinde yer aldığımız ölçüde şeyler de orada bulunur. Deneyimimiz bizim içimizde ne kadar yer alıyorsa şeyler içinde de o kadar yer alır (MS).

104 Zihnin toplumsal teorisini savunurken, zihnin yapısına ilişkin maddi değil, işlevsel bir görüşü savunmaktayız. Ayrıca özellikleri ve konumuna ilişkin kafatası ya da epidermis içiyle alakalı tüm görüşlerin karşısında yer almaktayız. Çünkü bizim toplumsal teorimize göre zihin, varlığının ön koşulu olan deneyim ve davranış alanının tüm bölümleri ile bireyler arasındaki toplumsal ilişki ve etkileşim matrisini içermekte ve bunlarla ortak düzlemi paylaşmaktadır. Eğer zihin toplumsal olarak meydana ge-

şekilde ayrı tutulmalıdır. Bu görüşe göre, zihin sadece düzenli bir toplumsal grup bağlamı içerisinde ifade bulsa da, bireysel organizmanın yaradılışında var olan biyolojik bir özellik olduğu ve bunun dışında toplumsal süreç içerisinde var olmasının mümkün olmadığı savunulmaktadır; dolayısıyla zihin, toplumsal bir olgudan ziyade kaynağı ve yapısı itibarıyla biyolojiktir; sadece dışavurumu açısından toplumsaldır. Ayrıca burada toplumsal sürecin zihnin bir ürünü olduğu, yani öncelikle zihnin varlığının gerekli olduğu savunulmaktadır. Bizim savunduğumuz görüş, yani zihnin toplumsal sürecin bir ürünü olması ise bu görüşün tam tersini ifade etmektedir. Bizim görüşümüzün avantajı, zihnin doğuşu ve gelişimine yönelik ayrıntılı bir açıklama yapılabilmesini sağlamasında yatmaktadır. Buna karşılık, zihnin organizmada doğuştan var olduğunu savunan görüş, zihnin ortaya çıkışı, yapısı ve organizmaların evrimsel aşamada zihne nasıl sahip olduğuna dair bir açıklama sunmaz.¹⁰⁵ Ayrıca, toplumsal sürecin zihnin bir ürünü olduğu varsayımı, bazı alt düzey hayvanlarda toplumsal grupların görülmesi durumuyla da çeliş-

liyorsa, o zaman bireysel bir zihnin konumu veya alanı, zihni oluşturan toplumsal ilişki araçları veya toplumsal eylemin kapladığı yerle aynı olmak durumundadır. Bu yüzden zihnin alanı bireysel organizmanın çevresiyle sınırlandırılmaz.

- 105 Geleneksel psikoloji anlayışına göre deneyimin kapsamı tamamen bireyseldir ve oluşumu veya içeriği toplumsal olsa bile toplumsal olarak açıklanması mümkün değildir. Bu anlayış üzerine kurulu, Cooley'ninki gibi bir sosyal psikoloji için ise tüm toplumsal etkileşimler, bireylerin zihinsel tasarılarına dayalı olup toplumsal deneyim süreçlerinde birbirleri üzerindeki doğrudan bilinçli etkiler üzerinden gerçekleşirler. Dolayısıyla, *Human Nature and The Social Order* adlı eserinde de vurgulandığı gibi Cooley'nin sosyal psikolojisi zorunlu olarak içebakışa dayalıdır ve psikolojik metodu tekbencililiği de beraberinde taşır: toplum, birey zihni dışında bir varlığa sahip değildir ve doğası gereği toplumsal olan benlik kavramı zihinsel tasarımın bir ürünüdür. Diğer taraftan, Cooley'e göre bile benliğin önkoşulu deneyimdir ve deneyim, içerisinde benliğin meydana geldiği bir süreçtir; ancak Cooley için temel olarak bu süreç, harici ve toplumsal olmaktan öte içsel ve bireysel olduğu için, psikolojik yaklaşımını nesnelci ve natüralist değil, öznelci ve idealist olan metafiziksel bir yere koymaktadır.

mektedir. Özellikle arı ve karıncalarda görülen bir hayli karışık toplumsal örgütlenmelerin tamamen içgüdüsel ve reflekse dayalı temelleri bulunmakta ve en azından bireysel organizmalarda bir zihin ya da bilinç varlığını gerektirmemektedir. Davranış ve deneyimin toplumsal sürecinin zihninin bir ürünü olduğu kabul edilerek, belirtilen çelişki önlense bile, bu devam etmekte ve gelişmekte olan sürecin bir anda, evriminin belirli bir aşamasında, devamlılığını sağlamak için tamamen dış bir faktöre bağlı olması pek mantıklı değildir.

Birey kendi deneyimine yalnızca bir nesne olarak girer, özne olarak değil ve bunu yalnızca toplumsal ilişki ve etkileşimler üzerinden, yalnızca toplumsal bir ortamda diğer bireylerle yaptığı deneyimsel etkileşimlerle gerçekleştirir. Deneyimin belirli içeriklerine yalnızca organizmanın kendisinin erişebildiği ve genel veya “nesnel” olana karşılık şahsi veya “öznel” deneyim içeriklerinin genellikle bireysel benlikle ya da öz deneyimlerle yakından ilişkili olduğu doğrudur. Ancak deneyimin belirli içeriklerine yalnızca bireysel organizmanın erişebilir olması, benliğin kökeni ve toplumsal yapısına ilişkin teoriyi etkilemez ya da bu teoriyle ters düşmez. Deneyimin öznel içerikleri, özbilincin toplumsal ilişki içerisinde bireyin diğerlerinin kendisine yönelik sergilediği tavır alarak kendi gözünde bir nesne olmasını gerektirdiği gerçeğini değiştirmez. Birey kendi gözünde bir nesne olmasaydı, özbilinç ya da bir benlik sahibi de olamazdı. Diğer bireylerle yaptığı toplumsal etkileşimler dışında, deneyiminin şahsi veya öznel içeriklerini kendisiyle ilişkilendiremezdi ve yalnızca bu içerikler aracılığıyla birey veya şahıs olarak kendisinin farkında olamazdı. Çünkü kendisinin farkından olabilmesi için kendi gözünde bir nesne olması ya da kendi deneyimine bir nesne olarak girmesi gerekir. Ve sadece, diğerlerinin kendisine yönelik tavırlarını alarak kendi gözünde bir nesne olabilir.¹⁰⁶

106 İnsanoğlunun zihnini veya aklını geliştirmek için sahip olduğu güç, organizmanın bütünü için olduğu gibi, biyolojik evrim sürecinin bir sonucudur. Ancak zihnin asıl gelişimi toplumsal durumlardan ileri gelir. Bu

Zihin toplumsal süreçte ortaya çıkar çıkmaz, bu sürecin daha karmaşık formlara dönüşümünü mümkün kılar. Sürecin doğurduğu bir ürün olarak zihin, aynı sürecin daha da gelişmesinde elzem bir faktör olur. Dolayısıyla toplumsal süreç, kaynağı ya da varoluşu için benliklerin varlığı ve etkileşimine ihtiyaç duymaz ama benlikler meydana geldikten sonra toplumsal sürecin karmaşıklık ve düzen açısından daha ileri aşamalara ulaşması için benliklerin etkileşimine ihtiyaç duyar.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUM

30. TOPLUMUN TEMELİ: İNSANLAR VE BÖCEKLER

Geçtiğimiz bölümde insan organizmasının deneyiminde benliğin gelişimini ele aldık. Şimdi ise bu benliğin meydana geldiği toplumsal organizma üzerinde duracağız.

Bildiğimiz üzere insan toplumu zihin ve benlik olmadan var olamaz, çünkü tüm karakteristik özellikleri bireylerin zihin ve benlik sahibi olmalarına bağlıdır. Ancak zihin ve benlik toplumsal süreç gelişiminin alt aşamalarında oluşmamış olsaydı, bireyler bunlara sahip olamazdı -bu aşamalarda toplumsal süreç sadece bireylerin fizyolojik farklılıkları ve ihtiyaçlarından doğmuştur-. Fizyolojik sebeplerin yanı sıra (eğer zihnin ve benliğin doğuşuna yönelik toplumsal teorimiz doğruysa) zihin, benlik, bilinç ve akıl başka şekilde oluşmuş olamayacağından, toplumsal sürece ait bu gibi alt aşamaların zamanında devreye girmiş olması pek muhtemeldir. Ayrıca zihin ve benliğin insanlarca geliştirilebilmesi için bunların öncesinde insanların dâhil olduğu bir toplumsal sürecin var olması gerekmektedir.¹⁰⁷

Tüm canlı organizmaların davranışının temel olarak toplum-

107 Diğer yandan, toplumun gelişimi veya evrimi zihin ve benliğin ortaya çıkmasıyla daha da hız kazanmıştır. Benlik bir kez toplumsal yaşam sürecinden doğduğu zaman toplumsal evrim ve benlik evrimi birbirine bağlı hale gelir.

sal bir yönü vardır: Bu tip davranışların temelinde yatan biyolojik veya fizyolojik dürtüler ve ihtiyaçlar -açlık ve çiftleşme gibi beslenme ve üremeyle ilgili olanlar da- özünde bir toplumsallık taşırlar, çünkü bu ihtiyaçların ve dürtülerin birey tarafından karşılanması toplumsal bir ortam ve ilişki gerektirir. Dolayısıyla fizyolojik ihtiyaç ve dürtüler, ne kadar basit ya da karmaşık, ilkel ya da gelişmiş olursa olsunlar, tüm toplumsal davranış formlarının temelini oluştururlar. Bireysel organizmaya ait deneyim ve davranış, bireysel organizmanın alt evrimsel aşamalarında dahi, dâhil olduğu daha büyük bir toplumsal davranış ve deneyim sürecinin parçasıdır. Böyle bir yapıya sahip olan hiçbir canlı organizma, diğer organizmalardan tamamen soyutlanmış bir şekilde var olamaz ya da varlığını sürdüremez. Diğer bir ifadeyle, (kendi türünden ya da başka türlerden olsun) diğer canlı organizmalarla ilişkisi yaşamı için önemsiz veya gereksiz olan hiçbir canlı organizma yoktur. Tüm canlı organizmalar, varoluşlarının bağlı olduğu sosyal ilişki ve etkileşimler bütününe, yani toplumsal bir çevre veya ortamın içinde yer alırlar.

Tüm canlı organizma türlerinde bulunan toplumsal davranış ve örgütlenmenin temelini oluşturan temel sosyo-fizyolojik dürtü ve ihtiyaçlar arasında, insan türünün toplumsal davranışı için çok önemli olan ve hem ilkel hem de uygar toplumlarda kendini mutlaka açığa çıkaran dürtü üreme veya çiftleşmedir. Bununla birlikte üreme dürtüsüyle yakından ilişkili olan ebeveynsel tavırlar ile bunların genelleşmiş halini temsil eden ve ortak toplumsal davranışın dayalı olduğu komşuluk/arkadaşlık tavırları da üreme kadar önemli sayılabilir. Dolayısıyla aile, türlerin devamı ve üremenin yanında bu gerekli biyolojik işlevlerin yerine getirilmesi açısından toplumsal örgütlenmenin temel birimini oluşturur. Klan veya devlet gibi büyük toplumsal örgütler en nihayetinde aileye dayalıdır ve (doğrudan ya da dolaylı olarak) aileden türemişlerdir. Klan ve kabileler aile kurumunun, devlet ise klan ve kabile örgütlenmesinin -dolayısıyla da aynı zamanda ailenin-doğrudan genelleşmesidir. Kısacası insan toplumu -en karmaşık

ve gelişmiş halinde bile- temelini oluşturan bireysel üyeler arasındaki bu sosyo-fizyolojik ilişkilerin (fizyolojik farklılaşmadan kaynaklanan cinsler arası ilişkiler ve anne-baba ve çocuklar arasındaki ilişkiler) genişlemiş halini temsil eder.

Tüm toplumsal örgütlerin dayalı olduğu bu sosyo-fizyolojik dürtüler, kendilerini tüm toplumsal ilişkiler, etkileşimler, tepkiler ve eylemlerin giriftliğinde dışa vurarak toplumsal farklılaşma ve evrim sürecinin iki kutbundan birini oluştururlar. Bunlar insan doğasını toplumsal olarak meydana getiren ana fizyolojik materyallerdir. Bu yüzden insan doğası baştan aşağı toplumsaldır ve mutlaka tamamen toplumsal bir bireye ihtiyaç duyar. Aslında insan doğasına yönelik herhangi bir psikolojik veya felsefi yaklaşım, bireyin bir topluma ait olduğunu ve doğasının bir bütün olarak toplumla ve diğer bireylerle kurduğu toplumsal ilişki ve etkileşimlerden türediği varsayımını içerir. Toplumsal farklılaşma ve evrim sürecinin diğer kutbunu ise diğerlerinin ortak tepkisi ya da diğer bir ifadeyle toplumsal kurumların kaynağı niteliğindeki sınıfsal ve toplumsal tepkilere yönelik bireylerin verdiği tepkiler oluşturur. Böylece toplumsal farklılaşma ve evrim sürecinin ilk kutbunu bireysel veya fizyolojik, diğerini ise kurumsal kutup olarak adlandırabiliriz.¹⁰⁸

Ortak eylemin, bütünün yaşamı açısından gerekli olduğu bireyler için toplumsal organizma teriminin kullanıldığını belirtmiştim. İnsan toplumu haricinde de böyle toplumsal organizmalar bulunur. Böcekler çok ilginç bir gelişim gösterirler. Arı ve karıncaların yaşamını açıklamada genellikle antropomorfik bir yaklaşım sergileriz, çünkü bu canlıların örgütlenmesinde bizim

108 Benliğin bencil ve bencil olmayan yanları, benliğin yapısı ve içeriği açısından açıklanmalıdır. Benliğin içeriği bireysel (bencil ya da bencilliğin kaynağı) olurken, yapısı toplumsaldır -bu yüzden bencil değildir-. Benliğin rasyonel toplumsal tarafı ile dürtüsel veya duygusal diyebileceğimiz anti-sosyal ve bireysel tarafı arasındaki ilişkide bireysel taraf, çoğunlukla toplumsal tarafın davranışsal ifadelerine göre kontrol edilir. Farklı dürtüler arasında zaman zaman oluşan çatışmalar ise benliğin mantıksal tarafı ile yatıştırılır.

örgütlenmemizin izlerini bulmak görece kolaydır. Burada çeşitli bireylerin yaşamlarını belirleyen yaşam süreci ve işlevlerle uyum gösteren farklı türde bireyler mevcuttur. Bu tip bir yaşam sürecini insan toplumuyla benzeştirmemek elde değildir. Bununla birlikte, böcek toplumlarında herhangi bir iletişim sistemini saptayamadığımız için ve böceklerin örgütlenme ilkesi insanlariinkinden farklı olduğu için şimdiye kadar bu benzerliğı doğrulayacak bir dayanağıımız da olmamıştır.

Böceklerdeki örgütlenme ilkesi, belirli işlevlere uyarlanan bir forma ait fizyolojik süreçte bir gelişim sağlayan fizyolojik şekillenebilmedir. Dolayısıyla tüm üreme süreci, üreme organlarının muazzam gelişimiyle tek bir kraliçe arı veya kraliçe karınca tarafından tüm arı veya karınca topluluğı için sürdürölür. Bir asker grubu oluşur ve bu oluşum o kadar ileri gider ki asker arı veya karıncalar kendilerini besleyemezler. Bireyi toplumsal bütün içinde bir araca dönüştüren bu fizyolojik gelişim süreci, fizyolojik bir organizmada farklı dokuların gelişimiyle epey benzerlik gösterir. Aslında çok hücreli bir canlıda bulunması gereken işlevlerin tümü tek bir hücrede de bulunabilir. Tek hücreli canlılar gerekli olan tüm süreci yerine getirebilirler; hareket ederler, atıklarından kurtulurlar ve ürerler. Ancak, çok hücreli bir canlıda harekete yarayan kas hücrelerini oluşturan bir doku farklılaşması söz konusudur. Oksijeni içeri alıp atıklardan kurtulan bu hücreler üreme sürecinin dışında bırakılır. Dolayısıyla, farklılaşan hücrelerden oluşmuş bir doku ortaya çıkar. Aynı şekilde, bir arı veya karınca topluluğundaki farklı formlar arasında, çok hücreli bir canlının dokusunda bulunan farklı hücrelerin farklılaşmasına benzer bir fizyolojik farklılaşma bulunmaktadır.

Bu tip bir farklılaşma insan toplumundaki örgütlenmenin temelini oluşturmaz. Elbette cinsiyet temel bir fizyolojik ayrımı oluşturur ve genel olarak ebeveyn ve çocuk arasında bulunan ayrımlar fizyolojik bir ayrımı temsil eder. Ancak bunlar haricinde insan toplumunu oluşturan farklı bireyler arasında neredeyse hiçbir fizyolojik ayrım yoktur. Dolayısıyla örgütlenme, arı ve

karınca toplumlarındaki gibi, belli formların fizyolojik farklılıklarının toplumsal araçlara dönüşmesi şeklinde gerçekleşmez. Aksine bireylerin tümü temel olarak aynı fizyolojik yapılara sahiptir ve dolayısıyla bu formlar arasındaki örgütlenme süreci böceklerdekinden tamamen farklı olacaktır.

Böceklerdeki farklılaşma derecesi hayret vericidir. Toplumsal örgütlenmenin ortaya çıkardığı süreçlerin çoğu bu toplumlar tarafından da gerçekleştirilir. Sıvılarından yararlandıkları küçük canlıları aynı bizim süt ineklerine yaptığımız gibi esir alırlar. Ayrıca savaşçı sınıfları akınlar düzenleyip diğerlerini ileride yararlanmak üzere köle olarak kaçırlar. İnsan toplumunun yapmadığını dahi yaparlar: Bir sonraki neslin cinsiyetine karar verip soyunu belirleyebilirler. Burada, bizim insan toplumunda sürdürmeye çalıştığımız yükümlülüklerle paralel çok şaşırtıcı gelişmelere şahit oluruz, ancak bunlar fizyolojik farklılaşma ile sürdürülür. Bu hayvanlarla ilgili çalışmalarını incelediğimizde insan örgütlenmesindeki gibi bir iletişim aracının olmadığını görürüz. Karınca yuvası veya arı kovanındaki toplumsal oluşumla ilgili hâlâ bilinmeyen birçok şeyle birlikte, insan toplumuyla bu oluşumlar arasında net bir benzerlik bulunmasına rağmen ikisi arasında tamamen farklı bir örgütlenme sistemi vardır.

Her ikisinde de, içerisinde belirli bireylerin ortaya çıktığı ve farklı bireylerin oluşumu için şart olan bir örgütlenme mevcuttur. Bir ölçüde arı toplumunun evrimini anlamamızı sağlayacak bir fikir bulabiliriz. Yalnız arıları bulup bunları bir böcek toplumunun gelişebileceği diğer arılarla ilişkilendirebiliriz. Bir arı kolonisinde ilk nesil kendini hızlıca diğer nesle bırakır ve geriye larvalar kalır, dolayısıyla yeni neslin ortaya çıkmasıyla birlikte yetişkin arıların tamamen yok olması durumu söz konusudur. Arıkovanı gibi örgütlenmelerde, yiyecek bolluğu sebebiyle formların bir nesilden diğerine taşındığı koşullar ortaya çıkar. Bu koşullar altında karmaşık bir toplumsal gelişim mümkündür ancak bu, yine de fizyolojik farklılaşmaya bağlıdır. Bir nesilden diğerine iletişim kanalıyla geçen bir deneyimin gelişimine yöne-

lik elimizde hiçbir iz bulunmamaktadır. Yine de, yiyecek bolluğu koşulları içerisindeki bu fizyolojik gelişim şaşırtıcı biçimde büyüür. Bunun gibi bir farklılaşma yalnızca bir topluluk içinde gerçekleşebilir. Kraliçe arı ve karıncalar arasında bulunan asker karıncalar ancak bir böcek toplumundan doğabilir. Bu farklı bireylerin bir araya getirilmesi ve bir böcek toplumu oluşturulması mümkün değildir; bu bireylerin meydana gelebilmesi için öncelikle bir böcek toplumunun olması gerekir.

İnsan toplumunda bireyler birbirlerinden tamamen farklı zihni yapılaraya sahip değillerdir ve böcekler örneğinde olduğu gibi toplumsal yapıdan doğmazlar. Bireyler büyük ölçüde birbirleriyle benzerlik gösterirler; cinsiyetler arası fizyolojik farklılaşma açısından bakıldığında ise önemli bir zihin farklılığı yoktur. Burada temelde birbiriyle aynı olan fizyolojik organizmalar bulunur ve dolayısıyla da bireyin ortaya çıkmasından sorumlu bir toplumsal yapı bulunmaz. Bu etmenler sebebiyle, bireylerin toplumdan değil, toplumun bireylerden doğduğuna ilişkin bir teori gelişmiştir. Bu yüzden, topluma ilişkin sözleşme teorisi bireylerin en başta akıllı bireyler ve benlikler olarak var olduğunu ve bu bireylerin bir araya gelerek bir toplum oluşturduğunu savunur. Bu görüşe göre toplumlar, tıpkı ticari şirketlerde olduğu gibi, çalışanlarını seçip ortaklık kuran bir grup yatırımcının bir araya gelmesiyle meydana gelmiştir. İlk olarak bireyler vardır ve belirli bireylerin öncülüğüyle toplumlar meydana gelir. Bu eski bir teoridir ama yine de geçerli olduğu bazı kısımları mevcuttur. Fakat bizim savunduğumuz teoriye göre birey, sadece diğerleriyle iletişim kurarak, yani anlamlı iletişim yoluyla toplumsal süreçlerin gelişimi sayesinde benliğine ulaşır. Dolayısıyla benlik toplumsal organizmadan önce gelemez; toplumsal organizma benlikten önce gelir.

Memelilerde anne-baba ve çocukların ilişkisinde toplumsal bir süreç mevcuttur. Burada insanlar arasında bulunan (cinsiyet dışındaki) tek fiziksel farklılaşmadan yola çıkarız. Bu fizyolojik farklılıklar toplumsal sürece zemin hazırlarlar. Aile örgütlenmesi

insan dışındaki hayvanlar arasında da görülebilir. Örgütlenmeleri fizyolojik bir temel üzerine kuruludur, yani bir form kendi fizyolojik yapısı nedeniyle belirli bir şekilde davranır ve diğer form da kendi fizyolojik yapısına göre karşılık verir. Bu süreçte tepkiyi açığa çıkaran bir jest olması gerekir, ancak jest iletişimi bu ilk evrelerde anlamlı değildir. Yine de, iletişimin başlangıcı fizyolojik farklılıklara dayanan örgütlenme süreci içinde yer alır. Ayrıca bireyler arasında çatışmalar da görülür, fakat bunlar her zaman fizyolojik koşullara dayalı değildir.

Bireyler arasında bir çatışma çıktığında bunun arkasında açlık, cinsel rekabet, liderlik rekabeti gibi fizyolojik bir sebep olabilir. Mücadeleler hemen hemen aynı seviyede olan bireyler arasında geçer ve bu tür çatışmalarda daha önce köpek dövüşü örneğinde bahsettiğim aynı jest iletişimi bulunur. Dolayısıyla iletişim sürecinin başlangıcında, ortak birtakım eylemlere -ister üreme ve yavruların korunması olsun ister çatışma- rastlarız. Burada jestler henüz anlamlı semboller değildir, ancak yine de iletişimi sağlarlar. Bunun arkasında toplumsal bir süreç yatmaktadır ve bir kısmı fizyolojik farklılaşmaya bağlıdır, fakat süreç ayrıyeten jestleri gerektirir.

Görünen o ki anlamlı iletişim bu süreçten doğmaktadır. İletişim süreci içerisinde farklı bir birey ortaya çıkar. Bu süreç elbette belirli bir fizyolojik yapıya bağlıdır: eğer birey, diğer bireye yönelik tepkinin yerine getirilmesi için gerekli olan kendi uyarılarına karşı duyarlı olmasaydı, böyle bir iletişim gerçekleşmezdi. Dil gelişimi sağlanamayan sağır veya dilsiz bir çocuğu ele alırsak, çocuk normal bir insan zekâsı geliştiremez ve alt düzey canlılar seviyesinde kalır. O halde dilin fizyolojik bir zemini olduğunu söyleyebiliriz; ancak bu, farklı formlar arasındaki fizyolojik farklılaşmalardan ötürü değildir. Hepimiz konuşma ve duyma organlarına sahibiz ve gelişimimiz normal bir gelişim olduğu sürece diğerlerini etkilediğimiz gibi kendimizi de etkileyebiliriz. İşte bunu yapabilmemiz, fizyolojik olarak aynı olan canlılardan oluşan beşer toplumsallığına kendine özgü bir form

verir. Bu iletişimin gerçekleştiği toplumsal süreçlerin bir kısmı fizyolojik farklılıklara bağlıdır, ancak birey toplumsal süreç içerisinde diğer bireylerden fizyolojik olarak farklılaşmış değildir. Bu durumun insan toplumuyla böcek toplumu arasındaki en temel farkı oluşturduğunu düşünüyorum.¹⁰⁹ Bu ayrım da hâlâ biraz çekinceler olabilir elbette, çünkü belki ileride karıncalar veya arılar arasında da bir dil keşfetmek mümkün olabilecektir. Daha önce belirttiğim gibi, bu böcek toplumlarının kendilerine özgü örgütlenmesini izah eden şey fizyolojik özelliklerin farklılaşmasıdır. İnsan toplumunun kendine özgü örgütlenme yapısı ise dil gelişimine dayalıdır.

İnsan fizyolojisiyle böcek fizyolojisini karşılaştırıp farklılıkları göstermek çok cazip gelebilir ancak bu konuda genelleme yapmak için henüz yeterli bir zemin mevcut değildir. İnsan yapısı böcek yapısından farklıdır. Elbette karınca ve arıların da beyinleri vardır ama kortekse karşılık gelecek bir şeye sahip değildirler. Fizyolojik farklılaşma ilkesi üzerine kurulu bir toplum tipi mevcutsa eğer, o halde farklı bir fizyolojik örgütlenmenin de olması beklenir. İnsan formunun çeşitli yapılarına, ilave bir organ, beyin ve korteks aracılığıyla bütünlük katarız. Böceklerde ise bütünlük fizyolojik kısımların tam bir uyum içinde çalışmasıyla elde edilir. Ayrıntıları çok açık olmasa da bunun fizyolojik

109 Toplumsallaşmış insan, diğer bireyin kendisine ve herhangi bir toplumsal duruma yönelik tavrını alır. Böylece kendi tepkisini diğerinin tepkisine göre yöneterek kendisini diğer bireyle özdeşleştirir. Diğer yandan, toplumsallaşmış insan dışı hayvan ise kendisine ve herhangi bir toplumsal duruma yönelik diğer hayvanın tavrını alamaz, çünkü fizyolojik olarak bunu yapmaya uygun değildir; dolayısıyla kendi tepkisini, diğer hayvanın tavrının bilincinde olup buna göre kontrol edemez; bunu ancak insan türü yapabilir. Alt düzey hayvanlar ve çok gelişmiş böcek toplumlarının üyeleri arasındaki tüm iletişim bilinçsizce yapılır. Bu yüzden sadece insan toplumu içerisinde -sadece insan merkezi sinir sisteminin fizyolojik olarak mümkün kıldığı toplumsal ilişki ve etkileşimlerden oluşan kompleks ortam- zihinler oluşur veya oluşabilir. Ayrıca öz bilinç ve benlik sahibi olabilen tek organizma insandır.

bir temeli bulunmaktadır.¹¹⁰ Akıllı bir canlının, zekâ gelişimini, beyin ve korteksin farklı gelişimiyle oluşan merkezi sinir sistemi aracılığıyla elde ettiğini bilmek önemlidir. Omurga hemen hemen sabitleşmiş tepkileri temsil eder. Korteksin gelişimi sayıca fazla, fakat görece sabit tepkilerin tüm olası kombinasyonlarını meydana getirir. Merkezi sinir sistemine eklenen bir organ sayesinde farklı türdeki tepkiler arasında bağlantı kurulabilir. Böylece insan organizmasına ait tepkilerin sınırsız çeşitliliği ortaya çıkar.

İnsan türünün farklı davranışlarının ortaya çıkma olasılığını beyin gelişimi sayesinde elde etsek de, bunu yalnızca beyin ve omurga üzerinden açıklarsak insan davranışı oldukça kısıtlı kalırdı ve insan zayıf ve sıradan bir hayvan olurdu. Yapabileceği pek fazla bir şey olmazdı. İnsan elbette merkezi sisteme kadar uzanan refleksler sayesinde koşar, tırmanır ve elleriyle tutup ağzına götürebildiği şeyi yer. Ancak burada bulunan tüm farklı süreçlerin kombinasyonları insan türünün eylemlerinde sayısız tepki verilebilmesini sağlar. Kortekse giden yollarda gerçekleşen tepki-uyaran bağlantılarındaki kombinasyon çeşitliliği sayesinde, insan kollarını, bacaklarını ve vücudunun geri kalanını kullanabildiği tüm farklı şekillerden her türlü kombinasyon yaratabilir.¹¹¹

110 En ileri düzeydeki omurgasız hayvan topluluklarının bile bireysel üyeleri, birbirleriyle kurdukları toplumsal ilişki ve etkileşimlerden bir bilinç, benlik ya da zihin geliştirecek fizyolojik kapasiteye sahip değildirler. Dolayısıyla bu topluluklar ne kendi içlerinde bir zihin ve benlik oluşumunu gerektirecek bir giriftlik seviyesine ne de ancak zihin ve benlik ortaya çıktıktan sonra mümkün olabilecek daha ileri bir giriftlik seviyesine erişirler. Yalnızca insanlar, zihin ve benliğin toplumsal gelişimini sağlayan fizyolojik bir kapasiteye sahiplerdir. Bu yüzden sadece insan toplulukları, bireysel üyelerinde zihin ve benliklerin doğması sonucu mümkün olan, yapı ve örgütlenmedeki giriftlik seviyesine ulaşabilirler.

111 Tüm hayvan organizmalarında yer alan mümkün olan toplumsal gelişimin sınırı -bu canlıların erişebileceği toplumsal örgütlenmenin giriftlik seviyesi- toplumsal davranış için gerekli olan fizyolojik donanımlarının yapısı ve kapsamı ile belirlenir. Ve insan türünün özel durumunda bu sınır, en azından teorik olarak, insan beynindeki sinir hücreleri veya si-

Gördüğümüz üzere insan zekâsı için konuşma ne kadar önemliyse, fiziksel şeylerin kavranmasında elin kullanımı da o kadar önemlidir. Toplumsal insanın gelişiminde konuşma ve el birbirlerini destekler. Zekânın tüm gelişimi için özbilincin oluşması gerekir. Ancak, eylem zekâ yönünden gelişecekse eylemi tamamlayacak bir aşamanın olması gerekir; dil ve el bunun için gerekli mekanizmaları sağlar. Hepimizin elleri ve konuşma yeteneği vardır ve hepimiz birbirine benzeyen, akıllı, toplumsal varlıklarızdır. Hepimiz “bilinç” dediğimiz şeye sahibiz ve hepimiz bir nesneler dünyasında yaşamaktayız. İnsan toplumu, diğer böcek toplumlarının geliştirdiği ortamlardan farklı olan böyle bir ortamda gelişmiştir.

31. İNSAN TOPLUMUNUN TEMELİ: İNSANLAR VE OMURGALILAR

İnsan toplumunun fizyolojik farklılaşma üzerine kurulu olan böcek toplumlarından farklı bir temel üzerine kurulduğunu gördük. İnsan bireyleri birçok açıdan birbirleriyle aynıdır ve nispeten çok az oranda fizyolojik olarak farklılaşmışlardır. Böyle bir toplumu oluşturan özbilinç sahibi birey fizyolojik farklılıklara bağlı olmazken, böcek toplumlarının varlığı bu tip bir farklılaşmaya dayalıdır. İnsanın bireysel benliğini oluşturan toplumsal davranışların oluşumu, hem bireyin merkezi sinir sistemindeki sinirsel ögeler ve bunların bağlantılarına, hem de bireyin toplumun bir üyesi olarak dâhil olduğu genel organize toplumsal davranış yapısına dayalıdır.

Bir toplum esasına sahip birçok omurgalı canlı da fizyolojik farklılaşmaya bağlı değildir. Bu tip alt düzey toplumlar oldukça azdır. Aile elbette bu toplumlarda da vardır. Bebeklik dönemi sebebiyle hem anne-yavru ilişkisi, hem de ailenin oluşumunu sağlayan cinsiyetler arasındaki ilişki mevcuttur. Ancak yalnızca

nirsel ögelerin sayısı ve bunların ortaya çıkan bireysel davranış üzerindeki etkisi veya kontrolüne ilişkin olası kombinasyonlar ve etkileşimlerin çeşitliliği ve sayısı ile belirlenir.

aileden yola çıkılarak daha büyük bir grup oluşumu vuku bulmaz. Dağınık yığınlar oluşturan büyükbaş hayvan, balık veya kuş sürüleri aileye ait fizyolojik bir işlevden ortaya çıkmazlar. Bu tip sürüler, canlıları bir arada tutan ve kendi eylemlerini gerçekleştirmek için birbirlerinde bir uyaran bulmalarını sağlayan “içgüdüsel ilişkiler” sergilerler. Hayvanlar grup içindeyken yalnızken olduğundan çok daha iyi otlarlar. Bu canlılarda, çayırda otlarken hep birlikte ilerleyen ineklerde olduğu gibi, diğerlerinin ilerlediği yönde hareket etme içgüdüğü mevcuttur. Birinin hareketi diğerinin aynı yönde hareket etmesi için uyaran görevindedir. Bunun yanında saldırı ve savunma amacıyla sürü halinde bulunan formlar da bulunur. Ancak bu tür mekanizmalar örgütlenmenin temeline ilişkin çok fazla şey ifade etmezler ve söz konusu canlının yaşamının içinde çok etkin olarak yer almazlar. Bu türden bir canlıyı yöneten şey sürüyle olan ilişkisi değildir. Sürü yeni bir örgütlenme türü olarak devreye girer ve bir saldırı karşısında savunma olarak bireyin yaşamını mümkün kılar. Beslenme ve çoğalma süreçleri sürü halinde yaşama dayalı değildir. Sürü, onu oluşturan her bir hayvanın yaşamını belirleyecek kadar tüm bireyleri kapsayacak bir örgütlenmeyi ifade etmez. Aile kurumu alt düzey hayvanlarda da bulunduğu için sürünün yapısının belirleyicisi olarak devreye girmez. Evet, büyükbaş hayvanlar dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı toplandıklarında en genç üyelerini ortaya alırlar ve bu aile ilişkisinin, anne-babanın yavrularına karşı genel korumacı tavrının bir gelişimidir. Ancak bu, saldırı veya savunma sürecine dönüşen bir içgüdü değildir.

Diğer yandan insan toplumunda, benlik oluşumunun yarattığı örgütlenmeden hareketle kompleks toplum aşamalarının meydana geldiği bir gelişim mevcuttur. En ilkel toplulukların farklı üyelerinde bile ortak savunma ve saldırı davranışları bulmak mümkündür. Aile davranışlarıyla birlikte bu ortak savunma ve saldırı tavırları benliklerin teşkil edileceği bağlamları sağlar. Benlik meydana gelince, böceklerin kompleks toplumlarından ya da sürülerden ayrı olarak, özbilinç üzerine kurulu bir top-

lum gelişimi olanağı doğar. İnsan toplumunu mümkün kılan şey benliktir. Bazı ortak eylemlerin benlikten daha önce geldiği doğrudur. Farklı organizmaların birlikte işleyebildiği dağınık bir örgütlenme ve birey jestinin, diğer bireye olduğu gibi kendisine de bir uyaran olabileceği bir işbirliğinin olması gerekir; böylece jest iletişimi birey davranışına geçebilir. Benlik gelişimi için bu koşulların oluşmuş olması gerekir. Benlik geliştiği zaman ise bahsettiğim diğer toplumlardan farklı özelliklere sahip bir toplum gelişimi için bir zemin yaratılmış olur.

Aile ilişkisi böceklerle ait örgütlenme türü için bir fikir verebilir, çünkü burada farklı üyeler, yetişkin ve yavru, arasında fizyolojik farklılaşma bulunmaktadır. Sürü gibi topluluklarda benlik bulunmadığı için insan toplumuna ait bir yapıdan söz edemeyiz; alt düzey canlılarda bulunan aile yapısından bir insan toplumu oluşturamayız; ya da bir sürüden insan toplumu çıkaramayız. Bunun aksini ileri sürdüğümüzde benlik veya benlikler noktasında insan toplumunun temel örgütlenmesini hesaba katmamış oluruz.

Omurgalı canlılarda bulunan ve insanda en üst seviyesine ulaşan merkezi sinir sisteminin gelişimi, insan toplumu için fizyolojik bir zemin oluşturur. Merkezi sinir sistemi sayesinde canlının farklı tepkileri, zamansal ve uzamsal tüm komutlarla birleşir. Bu komutlar omurganın sağladığı, uyarıldığında kendiliğinden işlemeye başlayan olası farklı tepki dizileridir. Aynı zamanda merkezi sinir sisteminin kortikal seviyeleri bu olası farklı tepkilerin her türlü kombinasyonunu sağlar. Beynin bu ileri aşamaları, üst düzey omurgalıların eylemlerinin çeşitli olmasını sağlar. İşte insanoğlunun zekâsı bu hammaddeden meydana gelir.

İnsan türü çok belirgin biçimde sosyaldir. Fizyolojik olarak ise görece çok daha az tepkide sosyaldir. İnsan zekâsının gelişiminin bir parçası olarak kabul edilen çoğalma ve yavru olanları koruma gibi temel süreçler elbette bulunmaktadır. Bir fizyolojik bebeklik dönemi bulunmakla beraber bu dönem öyle uzundur

ki ortalama insan ömrünün üçte birini oluşturur. Bu dönemle ilgili olarak bireye yönelik ebeveynsel ilgi aile sınırlarının çok ötesine geçmiştir. Okul, kilise ve devlet kurumlarının gelişimi ebeveynsel ilginin bir uzantısıdır. Bunlar basit fizyolojik süreçlere ait sayısız komplikasyonun gözle görülen örnekleridir. Diğer bir ifadeyle, çocuğun yaşamı için temel önem taşıyan alışkanlıkların oluşması için, ebeveynlerin en ilkel koşullarda bile çocuklarına gösterdikleri ilgi ve verdikleri eğitimin daha da genişletilmesidir.

Aslında bu, merkezi sinir sisteminde meydana gelen gelişimin bir benzeridir. Burada çok basit tepki grupları, çeşitli komutlar içinde birbirleriyle birleştirilerek veya kompleks bir tepkiyi parçalara bölüp bunları farklı bir biçimde yeniden inşa edip diğer süreçlerle birleştirerek kompleks hale getirilebilir. Müzik enstrümanlarının nasıl çalındığını düşünelim. Bazı sesleri vurgulamak için gorillerde de görülen vücut ritmini kullanma eğilimi gösteririz. Daha sonra tüm vücudun eylemi parçalara bölünür; dansla şarkıdaki ses arasında ilişki kurulur ve büyük Yunan eserlerinde ifade bulan olgular ortaya çıkar. Ve bu sonuçlar, bir bakıma vücudun çeşitli organlarının kopyası olan müzikal enstrümanlarla maddileştirilerek dışa vurulur. Bu komplikasyonlar merkezi sinir sisteminde bulunan komplikasyonun toplumdaki dışavurumudur. İlkel tepkileri alıp çözümleyip farklı koşullar altında yeniden yapılandırmaktayız. Bu tip bir yeniden yapılandırma, benliğin ortaya çıkışıyla özdeşleştirilen zekâ oluşumu sayesinde gerçekleştirilir. Kütüphane, ulaşım sistemleri, siyasi örgütlerde kurulan ileri düzey kompleks ilişkiler gibi topluma ait kurumlar, merkezi sinir sistemi içinde yer alan karmaşıklıkların toplumdaki genişletilmiş yansımalarından başka bir şey değildir. Dolayısıyla bunlar elbette merkezi sinir sisteminin işleyişini yansıtır.

İnsan türü ve buna bağlı olarak insan toplumunda yer alan bu giriftleşmenin daha da gelişim ihtimali, bizzat benlik davranışında iletişimin gelişimine dayalıdır. Diğer bireyde açığa çıkarılan eylemle aynı türde eyleme yol açacak tavrın uyandırılması eylemin çözümlenmesini veya tamamlanmasını sağlar.

Rakibinde belirli bir tepki açığa çıkaracak yanıltıcı hamlede bulunan bir eskrimci ya da boksör, yaptığı şeyin farkında olduğu için karşı tarafta ortaya çıkardığı aynı tepkiyi kendisinde de uyandırır. Sporcu burada, merkezi sinir sisteminde rakibinin yaptığıının aynısını bireyin kendisinin de yapmasını sağlayan bir bölgeyi harekete geçirir. Diğer bir ifadeyle, birey bu kompleks sürecin farklı bölümlerine karşılık gelen belirli alanları harekete geçirmiştir. Artık bunları farklı şekilde birleştirebilir ve bu birleştirme bir yansıtıcı zekâ sürecidir. Bu süreç tam anlamıyla bir satranç oyuncusuyla örneklendirilebilir. İyi bir satranç oyuncusu kendi sisteminde rakibinin de tepkisini bulundurur. Kafasında dört ya da beş hamle kadar ileriye gidebilir. Karşısındakini bir şey yapma yönünde harekete geçirirken, kendisini de aynı şeyi yapmaya iter. Bu, bireye rakibinden gelen tepkilere göre kendi saldırı biçimini farklı öğelerine ayırmasını ve kendi eylemini bu temele göre yeniden yapılandırmasını sağlar.

İletişim sürecinin omurgalı canlıların sahip oldukları zekânın giriftleşip gelişmesinden başka bir şey olmadığını vurgulamıştık. Tepkileri parçalara ayırıp yeniden yapılandırabilen mekanizma böylesi bir beyinle sağlanmakta ve bunun bireyin kontrolüne girmesi iletişim süreciyle mümkün olmaktadır. Birey tepkisini parçalara ayırabilir ve bunları, az çok kontrol edilebilir koşullar altında yapabileceği farklı şeyler olarak kendisine sunar. İletişim sürecinin yaptığı şey, bireyin zekâsını bireyin hizmetine sunmaktır. Ancak, bu güce sahip kişi toplumsal bir birey olduğu için bunu kendi başına geliştirmez ve bu güce dayanarak toplumsal olana adım atmış olur. Burada bir benlik haline gelir ve toplumsal birey olarak bir kontrol elde eder. Böylece, bireyin kendisine dönüp yapabileceği farklı şeyleri yine kendisine sunmasını sağlayacak bir benliği de ancak toplum içinde elde edebilir.

Dolayısıyla, insan toplumundaki omurgalı forma ait zekâ gelişimi, bireyin diğerlerini etkilediği gibi kendisini de etkileyebildiği bu tip bir toplumsal etkileşimin gelişimine dayalıdır. Bireyin diğerlerinin tavrını alıp geliştirmesini sağlayan şey budur.

Birey bunu, meydana gelen tepkilerin temsilcisi olan merkezi sinir sisteminin ileri aşamaları üzerinden gerçekleştirir. Yürüme, vurma gibi tepkiler ya da herhangi basit bir tepki beyin sapındaki kolona aittir. Bunun ötesinde gerçekleşenler yalnızca bu tür tepkilerin çeşitli kombinasyonlarıdır. Kişi bir kitap almak için odaya girdiğinde kişinin beyninde, odaya girme ve kitabı alma eylemine dâhil olan süreçler arasında bir bağlantı kurulmuştur. Diğer bireyin tavrını aldığımızda, gerekli olan tepkiyi gerçekleştirmek için bir tepkiyi farklı tepkilerle birleştiren yukarıdaki tepkileri uyandırmış oluruz. Alt düzey canlılara ait tepkilerin birleştirilmesine dahil olan merkezler daha üst zihinsel süreçlere karşılık gelir ve kompleks canlılarda tepkilerin karmaşıklışıp gelişmesini sağlarlar.

İnsan türü bu kombinasyonları kendi içerisinde yapacak bir mekanizmaya sahiptir. Bir insan, diğerinin ne yapacağını kendisine işaret edebilir ve sonra bu işarete göre tavrını alabilir. Bu süreç aracılığıyla eylemini çözümleyip yeniden yapılandırabilir. Sahip olduğu zekâ, olası tepkileri kendisine işaret edip bunları ayırıştırıp yeniden birleştirerek toplumsal etkileşimdeki rolünü gerçekleştirmesini sağlayan toplumsal süreç aracılığıyla gelişime dayalıdır; fizyolojik farklılaşmaya ya da sürü içgüdüsüne değil. İnsan toplumu ancak böyle bir bireyle mümkün olabilir. Bu değerlendirmeler, insan toplumunda karınca yuvasındaki farklılaşmayla benzeşen bir birey farklılaşması bulunabileceği için bireyi fizyolojik olarak farklılaşmış gibi ele alan tamamen mantıksız analizler karşısında yer alır. İnsan türünde dil aracılığıyla gelişen işlevsel farklılaşma, hem farklı türde bir birey hem de farklı bir toplum üreten ayrı bir örgütlenmenin temelini oluşturur.

32. ORGANİZMA, TOPLUM VE ÇEVRE

Bu kısımda organizmanın çevreyle olan ilişkisini ele alacağız. Bireysel organizma duyarlılığıyla kendi çevresini belirler. Organizmanın tepki verebileceği tek çevre duyarlılığının ortaya çıkardığı çevredir. Dolayısıyla organizma için var olabilen çevre türü, or-

ganizmanın belirlediği çevredir. Eğer canlının gelişimi sırasında duyarlık çeşitliliğinde bir artış mevcutsa, o zaman organizmanın çevresine verdiği tepkilerde de bir artış olacaktır; diğer bir ifadeyle organizma daha geniş bir çevreye sahip olacaktır. Organizmanın çevreye doğrudan tepki verebilmesi belirli bir kontrolü de beraberinde getirir. Yağmura, soğuğa, düşmana karşı korunma ve yiyecek bulma konusunda tepkisiyle çevresini kontrol eder. Bununla birlikte bu tip bir kontrol, canlının duyarlığına dayalı olan çevre belirlemesinin yanında oldukça hafif kalır. Bu tip bir çevre belirlemesiyle uyumlu olmayan, canlıyı tümüyle etkileyen ve duyarlık devreye girmeksizin organizmayı farklı çevrelere sürükleyen büyük depremler gibi etkiler de elbette bulunabilir. Buzul çağın başlaması ya da bitmesi gibi büyük jeolojik değişimler organizmaları etkilemiştir. Organizma bu değişimleri yönetemez; bu değişimler kendiliğinden meydana gelir. Bu anlamda, organizma çevreyi kontrol edeceğine çevre organizmayı kontrol eder. Ancak yine de, canlı, çevreye tepki verdiği sürece bunu duyarlığı aracılığıyla gerçekleştirir. Çevresini oluşturan şeyleri seçer ve ayırır. Tepki vereceği şeyleri seçer ve yaşam sürecindeki ihtiyaçları için bunlardan faydalanır. Üzerinde gezmek ve altında saklanmak için toprağı, tırmanmak için de ağaçlardan yararlanır; ancak sadece bunlara duyarlı olduğunda. Eğer canlı, çevreye tepki verecekse çevrenin bir bakıma eylemin içinde yer alması gerekir. Bir uyaran ve tepki ilişkisinin bulunması gerekir; bu ilişki zorunludur.

Canlı ve çevre arasındaki bu yakın ilişkiyi aklımıza iyice sokmamız gerekir çünkü genellikle canlının çevre karşısında pasif olduğu ve çevrenin canlıya ait yaşam koşullarını tek başına belirlediğini varsayırız. Yaşamın tarihine bilimsel açıdan bakıldığında bu yeterince doğal bir yaklaşım gibi durmaktadır. Yaşam ortaya çıkmadan önce de dünya vardı ve farklı canlılar yok olup diğerleri ortaya çıkarken de dünya hâlâ yerli yerinde durmaktadır. Jeolojik kayıtlarda yer alan canlıları tesadüfî vakalar olarak kabul ederiz. Yaşamın ortaya çıkışının, meydana gelen olaylara

bağlı olduğu bir sürü kritik döneme dikkat çekeriz. Canlıların kaderinin çevrenin insafına kaldığını düşünürüz. Bu yüzden de çevreyi canlı açısından değil; canlıyı çevre açısından açıklarız.

Bununla beraber canlının tepki verdiği tek çevre, kendisinin duyarlılığı ve tepkisiyle belirlenen çevredir. Bizim ilgilendiğimiz değişimler, canlının kendisinin seçtiği ve kendi davranışına göre düzenlediği bir çevrede canlıya ait değişikliklerdir. Canlı kendisi için uygun ya da uygun olmayan nesnelere karşı belirli bir uzaklıkta bulunur ve aradaki uzaklığı nesnelere yönelik hareketleri üzerinden ölçer. Canlının uzaktaki deneyimini etkileyen şey, nesneyle temas gerçekleştikten sonra olacaklara dair bir işarettir. Bu, bir yiyecek ya da bir düşmanın dişleriyle temas etme olabilir. Uzaktaki deneyim bu gibi sonuçları işaret eder. Çevrenin oluşumu da bu şekilde gerçekleşir. Uzakta gördüğümüz şey, o şeye yaklaşıncı kuracağımız ilişkidir. Çevremizi bir bakıma etrafımızdaki hipotezler olarak düşünebiliriz. İleride bulunan bir duvara ilişkin görsel deneyimimiz bize sertlik, soğukluk ve pürüzlülük vaat eder. Bizim için etrafımızdaki her şey hipotetik olarak bulunur. Elbette hipotezler deneyle ve davranışla desteklenir. Geçmiş deneyimlerden doğan bir güvenle bir şeyi kuvvetli bir şekilde savunur ya da reddederiz. Ara sıra yanılısamaya düştüğümüzde ise aslında etrafımızdaki dünyanın hipotetik olarak var olduğunu fark ederiz. Uzaktan deneyimleme, nesnelerle aramızdaki mesafeyi kat edersek yaşayacağımız muhtemel deneyimi işaret eden bir tür dil sunar. Uzaktan deneyimlemeye sahip olmayan amip gibi bir canlı, diğer canlıları gibi bir çevreye sahip değildir. Çevrenin gerçek anlamda canlının karakteri tarafından belirlendiğini özellikle vurgulamak isterim. Farklı canlılara ait bu çevrelerin dışına çıkıp bunları birbirleriyle ilişkilendirmek bilimsel açıdan mümkündür. İlk olarak çevreyi açıklayıp daha sonra bunu canlıyla ilişkilendiririz. Ancak çevre canlı için var olduğu kadar, bu seçilmiş karakterle birlikte, olası tepkilere göre inşa edilmiş olarak bulunur.¹¹²

112 [Ortak deneyim ve bilim dünyasının ilişkisi için bkz. *The Philosophy of the Act*, Part II.]

Canlının çevresine uyguladığı bu kontrole (seçme ve düzenleme terimleriyle ifade edilebilir) karşılık, tepkileriyle etrafında bulunan nesneleri belirleyen bir canlıda daha fazla kontrol mevcuttur. Hayvan bir çukur açar veya bir yuva yapmak için bir şeyleri bir araya getirir ki kendisi için bir ev yapabilsin. Bu fiili inşalar, daha önce bahsettiğim kontrol türünden farklı bir karaktere sahiptir. Örneğin karıncalar, tünellerinde beslendikleri belirli bitki türlerini saklarlar. Bu, şimdiye kadar bahsettiğimiz çevre kontrolünün ötesinde bir kontroldür, çünkü hangi bitkinin yetişeceğini belirleyerek hayvanlar aktif tepkide bulunmaktadır. Böyle eylemler bu tür böcek yaşamlarının çok küçük bir kısmını oluştursa da sonuçta gerçekleşir. Canlının yaşamını sürdürdüğü çevrenin gerçek anlamda inşası söz konusu olduğundan bu tip bir kontrol, bir çukur eşmek ya da yuva yapmanın ötesine geçer. İnsan türüyle ilgili çarpıcı olan şey de, böceklerde bulunan bu kontrolün çok üst bir seviyeye gelmiş olmasıdır.

Belirttiğim üzere çevre, bizim çevremizdir. Ulaşabileceğimiz, dokunabileceğimiz ve temas kurduğumuzda baş edebileceğimiz şeyleri seçeriz. Bu çevrenin oluşmasında elin önemine değinmiştim. Canlı formun eylemleri, yiyeceğin yenmesi gibi eylemlerin tamamlanmasını sağlar. El, bu sürecin başı ve sonu arasında devreye girer. Elimizle yönetebileceğimiz şeyleri yiyebiliriz. Bu yiyebileceğimiz bir meyve ya da balmumundan yapılmış bir temsili olabilir; yine de fiziksel bir nesnedir. Etrafımızda bulunan fiziksel nesneler dünyası yalnızca eylemlerimizin hedefini oluşturmaz, aynı zamanda eylemin tamamlanmasını da sağlar. Bir köpek, fırlattığımız nesneyi bulup geri getirebilir; bunları taşımak için ağzını kullanır. Ancak bu eylem, ağzın yemek dışında kullanımı dışında mümkün olan tek eylemdir. Eylem çabucak tamamına erdirilir. Oysa insan, eylemin başı ve sonu arasında yer alan aletsel aşamaya sahiptir. Nesne de eylemin bu aşamasında yer alır. Çevremiz fiziksel nesnelerden oluşur. Davranışlarımız da tepki verebileceğimiz nesneleri, birincil eylemin asıl amacının ötesinde yer alan fiziksel şeylere dönüştürür. Tutabildiğimiz,

küçük parçalara ayırabildiğimiz şeyler eylem tamamlanmadan önce ulaştığımız ve bir sonraki eyleme göre elimizle yönettiğimiz şeylerdir. Hayvanların çevrelerini, nesnelere yönelik hareketleri, tepkileri ve duyarlılıklarıyla oluşturdıklarını söylüyorsak, insan formunun da çevresini, gerçek anlamda ellerinin ürünü olan bu fiziksel nesnelere göre oluşturduğunu söyleyebiliriz. Alet olarak niteleyebileceğimiz bu nesneler eylemin başı ve sonu arasında bulunurlar; böylece nesneler üzerinden araç-amaç ilişkisini ifade edebiliriz. Amaçlarımızı elimizin altında bulunan araçlar üzerinden çözümleyebiliriz. Merkezi sinir sisteminin sağladığı sayısız eylemle desteklenen insan eli, insan zekâsının gelişiminde ciddi öneme sahiptir. İnsanın ağaçtan inebilmesi (ataları ağaçlarda yaşıdıysa tabii) önemlidir, fakat ihtiyacı olan nesneleri tutup kullanabilmesi için parmaklarının karşısında bir başparmağa sahip olması çok daha önemlidir. Böylece dünyamızı fiziksel nesnelere, yani elimizle yönetebileceğimiz ve amaçlarımız için kullanabileceğimiz nesnelerden oluşan bir çevreye bölebiliriz.

Bu bireysel işlevin ötesinde, bir grubun çevresi üzerinde elde ettiği kontrolü kolaylaştırmada bu tip fiziksel nesnelerin kullanımı yer alır. Bu grubu en alt düzeyde düşünürsek, kullanabileceği şeyler sadece taş ve sopalardır. Çevresi hayvanlarınkinden farksızdır. Ancak insan toplumunun büyük çaplı gelişimi, çevresi üzerinde tam bir kontrol kurmasını sağlamıştır. İnsanlar istedikleri yerlere evlerini kurar, şehirler inşa eder; çok uzaklardan sularını getirir; yetişecek bitkileri ve hayvanları belirler; hangi böceklerin yaşamaya devam edeceğine karar vererek böcek yaşamıyla da bir mücadeleye girer ve çevresinde kalacak mikro-organizmaları belirlemeye çalışır. Barınma ve giyinme sayesinde hissettiği sıcaklığı ve bir yerden bir yere gidebilme yöntemleri sayesinde çevresinin kapsamını belirler. İnsan türünün yeryüzündeki ileriye dönük tüm mücadelesi çevresindeki yaşamı bu şekilde belirlemek ve kendi yaşamını belirleyen ve etkileyen fiziksel nesneleri kontrol altına almaktır. Toplum, çevresini ona duyarlı olacak şekilde inşa eder.

Darwinci evrimin, farklı formların birbirleriyle mücadele-
sinin, gelişim probleminin önemli kısmını oluşturduğundan
bahsederiz; fakat bazı böcekler ve mikroorganizmaları hariç tu-
tarsak, insanın bir mücadele içinde olduğu başka canlı formu
yoktur. Hangi vahşi yaşamı koruyacağımızı biz belirliyoruz; var
olan tüm hayvan veya bitki formlarını yok edebiliriz; istediği-
miz tohumu ekebilir, istediğimiz hayvanları çoğaltabilir, istedi-
ğimizi öldürebiliriz. Darwinci anlamda biyolojik bir çevre artık
mevcut değil. Elbette doğal afetler olarak tanımladığımız jeolo-
jik güçleri kontrol edemeyiz. Bu güçler aniden gelir ve insanın
yarattıklarını yok eder. Güneş sistemindeki değişimler yaşadığ-
ımız gezegeni ortadan kaldırabilir; bunlar bizim kontrolümüz
dışında olan güçlerdir. Ancak bu güçler, ki dünya üzerindeki
türlerin gelişiminde önemlidirler, aslında büyük ölçüde insan
toplumunun kontrolü altındadır. Nüfus baskısı sorunu hayatta
kalan formların seçilimi üzerinde her zaman büyük rol oynamış-
tır. Doğa, bazılarının diğerleri üzerinde daha avantajlı olduğu,
antropomorfik bir ifadeyle, varyasyonların olabilmesi için fazla
üretim prensibine göre elemek durumundadır. Amerikalı yazar
Burroughs'un bitki deneylerinde bazılarının avantajlı olacağı
ümidiyle sayısız varyete¹¹³ kullandığı gibi, üstün olanın hayatta
kalacağı ümidiyle hayatta kalabilecek daha fazla form üreterek
doğa da varyete kullanmış olur. Bir böceğin ölüm oranı 99.8'dir
ve hayatta kalan formlar da gittikçe azalmaktadır. İnsan türü için
nüfus problemleri hâlâ önemini korumaktadır fakat insan, sahip
olduğu bilgiyle olması gereken nüfusu belirleyebilir. Toplumsal
problemlere akıllıca yaklaştığı kadar onları yaratır da. Bu yüzden
toplumun kendisinden kaynaklanan problemler yine toplum
tarafından kontrol altına alınır. İnsan toplumunun gelişiminin
hedefi kendi evriminin kontrolünü sağlamaktır.

Biyolojik evrimde haklı olarak herhangi bir hedefin olmadığı,
evrim teorisinin doğaya ilişkin mekanik bir teorisinin parçası

113 T. S. N.: Aynı bölgede yaşayan, genetik dışı farklılıklar sonucunda oluşan
tür içinde bulunan popülasyonlar.

olduğu söylenir. Süreç içerisinde belirli formlar ortaya çıkar ve belirli durumlara uyum sağlayıp varoluş mücadelesini kazanırlar. Bu adaptasyon sürecinde, her zaman arzu edilen formlar seçilmez. Parazitler tamamen evrimsel sürecin bir sonucudur. Gerekli olmadığı için çeşitli organlarını kaybetmişlerdir, ancak üzerinde yaşadıkları canlının yaşam şekline uyum sağlarlar. Bu durumu evrim açısından açıklayabiliriz Bu bakış açısına göre, doğayı daha kompleks ve daha ileri formlar üreten bir ortam olarak görmemiz gerekmez. Bu değişimler sadece, ortaya çıkan durumlara adapte olma ve oluşan varyasyonlarla açıklanır. Tüm canlıların bir hedefe doğru gittiğini düşünmek zorunda değiliz.

Buna rağmen, az önce bahsettiğim insan türünün durumunda ise, dünya üzerindeki yaşam sürecinin belirlenmesi olarak fizyolojik anlamda bir amaç bulunmaktadır. Hangi koşullar altında yaşayacağını kendisi belirleyebilen insan toplumu, artık çevrenin yarattığı problemleri sadece gidermeye çalışmak durumunda değildir. Eğer insanlık çevresini kontrol edebiliyorsa, kendisini dengede tutabilir ve -çevresini kontrol altında tutma konusunda ilerlemeye devam etmedikçe de- gelişim sürecini sonuçlandırabilir.

Soğuk iklimlerde yaşayabilecek tüylerle kaplı, yeni bir form geliştirmek zorunda değiliz; Kâşiflerin Kuzey Kutbuna gidebilmesini sağlayacak kıyafetler üretiveririz. Bir odanın duvarına elektrik tesisatı döşeyip içerideki sıcaklığı düşürebilir veya artırabiliriz. Mikroorganizmaları da düşündüğümüzde, yalnızca bizim çevreyle olan direkt ilişkimizi değil, aynı zamanda fiziksel çevrenin diğer canlılar üzerindeki etkisini de belirlemektediriz; bu da evrim için bir amaç doğurmaktadır.

Toplumsal organizmanın evrimi daha yolun başındadır. Fakat diyelim ki içerisinde yaşayabileceği ve çoğalabileceği koşulları belirledi; bu durumda insan türünün şahit olabileceği daha ileri değişimler artık biyolojik evrimi belirleyen ilkelere göre gerçekleşmeyecektir. Tüm canlılar seçim ve örgütlenme noktasın-

da kendi çevrelerini kontrol altında tutarlar. İnsan bu kontrol hususunda çok daha gelişmiş bir seviyededir. İnsan toplumu diğer hiçbir canlının ulaşamadığı, çevresini belli sınırlar içerisinde gerçek anlamda belirleyebilme hedefine ulaşmıştır. Diğer gezegenlere henüz gidemiyoruz ya da güneş sisteminin hareketlerini (insanın kontrolü dışında gerçekleşen olası değişimler) belirleyemeyiz; fakat bu gibi sınırlar haricinde canlının yaşamını etkileyen ve Darwinci anlamda canlıyı değiştirebilen güçler toplumun kontrolü altına girmiştir. İnsan toplumu organik evrim sürecinin bir sonucunu ifade eder. Ancak hepimizin bildiği üzere, insan toplumunun gelişimine bakınca, sürecin kendisi hedefinden epey uzakta bulunmaktadır.

33. TOPLUMSAL KURUMLAR İLE DÜŞÜNCE VE İLETİŞİMİN İŞLEVLERİ

İnsan bireyi, kendisinin bilincine vardığı aynı sosyo-fizyolojik yollarla diğer bireylerin de bilincine varır. Ve hem kendisi hem de diğer bireylere ilişkin bilinçlilik yalnızca kendi benlik gelişimi için değil, aynı zamanda, ait olduğu toplum veya toplumsal grubun gelişimi için de benzer şekilde önemlidir.

İnsanın toplumsal örgütlenmesine esas olan ilke, diğer bireye katılımı gerektiren iletişim ilkesidir. Bu, diğer bireyin benlikle özdeşleştirilmesini, diğer birey aracılığıyla özbilince ulaşılmasını gerektirir. Bu katılım, insan türünün gerçekleştirebildiği iletişimle sağlanır. Bu iletişim türü, diğer canlılar arasında gerçekleşen iletişimden farklıdır. Tehlikeyi diğer üyelere haber veren gözcü hayvan ve civcivlerine gıdaklayan tavuktan bahsetmiştik. Bu hayvanların diğerleriyle iletişim kurduğu söylenebilir. Bir canlının jestinin diğerini dış etkenlere karşı uygun davranışta bulunmaya ittiği durumlar bulunmaktadır elbet. Bu durumda bir bakıma iletişim kurduklarını söyleyebiliriz; fakat bu tip bir iletişimle özbilinçli iletişim arasındaki fark ortadadır. İlkinde canlı, iletişimin diğerleriyle gerçekleşmekte olduğunu bilmez. Bunun bir örneğine kalabalık bir seyirci grubuyla konuşmacı arasındaki ile-

tişimde rastlayabiliriz. Kişi çevresindeki tavırlardan etkilenir, bu tavırlar diğer seyircilere sirayet eder ve bir bütün olarak herkes aynı tepkiyi verir. Kişi seyircilerin genel tavrını hisseder. Bu tip bir iletişimde bir canlı diğerine bir tavır aktarır; diğeri bu tavrın her ikisi için de bir önemi olan çevrenin bir bölümüne yönelik olduğunu farz eder. Bu seviyedeki bir iletişim, alt düzey canlılara ait toplum formlarında bulunur.

İnsanlarda ise bu tür bir iletişimin yanı sıra, aynı zamanda jesti kullanıp böylece iletişime geçen bireyin, bir yandan diğer bireyde bir tavır açığa çıkarırken, diğer yandan bu tavır üstlendiği iletişim de mevcuttur. Birey, harekete geçirdiği diğer bireyin rolünü alır. Diğerinin rolünü alarak kendisine döner ve kendi iletişim sürecini yönetir. Sıklıkla kullandığım “diğerinin rolünü alma” ifadesi oldukça önemlidir. Jestin rastlantısal sonucu olarak meydana gelen bir şey değildir bu; ortak eylemin gelişiminde büyük payı vardır. Rol-alma ilk olarak bireyin kendi tepkisini kontrol edebilmesini sağlar.¹¹⁴ Ortak bir süreçte bireyin kendi eylemi üzerindeki kontrolü, birey diğerinin rolünü aldığı anda kendi davranışında gerçekleşir. Diğerinin rolünü alarak bireyin kendi tepkisini kontrol etmesi, grup içinde davranışın oluşumu açısından bu tip bir iletişimi değerli kılar. Ayrıca bu sayede ortak eylem süreci, bir böcek toplumunda ya da bir sürüde olduğundan çok daha ileri bir seviyeye taşınabilir.

114 Toplumsal evrim açısından bireysel organizmalarda özbilinci önemli ve değerli yapan şey, toplumsal eylemin buraya dâhil olan her bir bireysel organizmanın deneyimine girmesi ve kendi bireysel davranışını buna göre düzenleyip yönetmesidir. Düşünme eylemi veya süreci, birey tarafından kendisi ve genelleştirilmiş öteki arasında yürütülen bir konuşmadır. Bu konuşmanın genel yapısı ve konusu, deneyimde bulunan ve çözümlenmesi gereken bir problemle belirlenir. Kendisini düşüncede gösteren insan zekâsı, organizmanın karşısına çıkan herhangi bir çevresel uyum problemiyle baş edecek niteliktedir. Daha önce de belirttiğimiz üzere, akıllı davranışta bulunan temel özellik gecikmeli tepkidir -düşünme devam ederken davranışta gerçekleşen bir duraklama-. Bu gecikmeli tepki ve geciktirilen tepkinin amaçları üzerine düşünme eylemi, fizyolojik olarak merkezi sinir sistemi üzerinden ve toplumsal olarak da dil mekanizmasıyla mümkün kılınır.

Özeleştiriden işleyen bu toplumsal kontrol, bireysel davranış üzerinde çok geniş ölçüde etkili olur ve bireyin dâhil olduğu toplumsal davranış ve deneyim süreciyle ilişkili olarak birey ve eylemlerinin bütünleştirilmesini sağlar. İnsan merkezi sinir sistemine ait fizyolojik mekanizma bireye, diğer birey ile üyesi olduğu toplumsal grubun kendisine yönelik sergilediği tavırları alabilme imkânı sunar. Dolayısıyla, grubun sürdürdüğü genel toplumsal davranış ve deneyim süreci, doğrudan kendi deneyimi içerisinde bireye aktarılır. Böylece birey, hem bir bütün olarak toplumsal grupla hem de grup içindeki bireysel üyelerle ilişkisine dayanarak kendi davranışını bilinçli ve eleştirel bir şekilde yönetebilir. Bu sayede birey hem özbilinç sahibi olur hem de kendisini eleştirebilir. Bireysel davranış üzerindeki toplumsal kontrol, özeleştirim toplumsal kaynaklı oluşu sayesinde işler. Yani özeleştiriden aslında toplumsal eleştiridir ve özeleştiriyel kontrol edilen davranış, temelde toplumsal olarak kontrol edilen davranıştır.¹¹⁵ Dolayısıyla, toplumsal kontrol bireyi ezmeye ya da özbilinçli bireyselliğini yok etme eğiliminden çok uzaktadır; hatta bireysellikle yakından ilişkili olup oluşumu için gereklidir bile, çünkü birey toplumun bir üyesi olduğu kadar toplumsal eylem ve deneyim sürecine dâhil olan bilinçli ve bireysel bir kişiliktir ve bu yüzden de davranışlarında toplumsal olarak kontrollüdür.

Özbilince sahip toplumun oluşumu diğer bireylerin rolünü alan bireylere dayalıdır. Daha önce de belirttiğim gibi bu sürecin gelişimi de, tek bir bireyin tavrından farklı olarak grubun -"genelleştirilmiş öteki"nin- tavrını almaya dayalıdır. Bu durumu beysbol oyunuyla örneklendirmiştik: Oyunda farklı rollerin birbirini gerektirdiği bir ortak tepki mevcut olup bireylerin tavırları da bu ortak tepkiye katılır. Birey, grup içinde yer alan

115 Freud'un psikolojik "sansür" kavramı, özeleştiriden toplumsal kontrolün cinsel deneyim ve davranışla ilgili olarak işlediğini kabul etmektedir. Ancak bireyin kendisine yönelttiği eleştiri ve sansür toplumsal deneyim, davranış ve ilişkilerinin tümüne yansımaktadır -benliğin toplumsal teorisinin zorunlu ve doğal olarak ortaya çıkardığı bir olgudur bu-.

diğer bireyin tavrını diğer grup üyelerinin eylemiyle ilişkili olarak almalıdır. Ve eğer kendisini buna tümüyle uyarlayacaksa, sürece dâhil olan herkesin tavrını almak zorundadır. Tabii bunu ne derece başarabileceği bireyin kapasitesiyle sınırlıdır. Tüm toplumun bireylerin öz bilinçli yaşantılarına girme derecesi büyük ölçüde değişiklik gösterir. Tarih genel olarak, tarihçinin yazdığı dönemde toplum üyelerinin deneyimleyemediği gelişmeleri ortaya çıkarmakla ilgilenir. Bu, tarihin önemini gösterir. Kişi geçmişe dönüp bakabilir ve o dönemde kimsenin bilincinde olmadığı menfaatleri, değişimleri ve baskıları fark edebilir. Genel tabloyu göstermesi için tarihçiyi beklememiz gerekir, çünkü asıl süreç birey deneyimini aşan bir süreçtir.

Bazen bir eylemi diğerlerinden daha fazla kavrayabilen ve tavırları toplumdaki diğer grupların yaşantılarına girmemiş, tüm gruplarla ilişki kurabilen bir kişi çıkabilir. Ve bu kişi lider olur. Feodal düzen altındaki sınıflar (bazı geleneksel koşullar dışında) birbirlerinden öyle kopuklardır ki birbirlerini anlayamazlar ve grubun diğer üyelerinin tavırlarını kavrayabilen biri aniden ortaya çıkabilir. Bu gibi figürler çok büyük önem taşırlar çünkü aksi takdirde birbirlerinden tamamen kopuk olacak gruplar arasında iletişimi sağlayabilirler. Bu bahsettiğimiz beceri, grup tavırlarına nüfuz edebilen ve kendi deneyimini genelleştirerek bunlar arasında aracılık edebilen devlet adamında bulunur. Böylece devlet adamı aracılığıyla diğerleri bu iletişim biçimine katılabilir.

Medya araçlarının bu konuda büyük önem taşıdığı ortadadır. Örneğin gazetecilerin haber yaptığı olaylar sayesinde birey diğer insanların deneyim ve tavırlarına nüfuz edebilir. Tiyatro da önemli olduğu düşünülen durumları aktararak benzer bir rol oynamıştır. Yunanların yaptığı gibi, insanların zihinlerinde yer eden geçmişten karakterleri seçer ve bunlar aracılığıyla, insanların kendi dönemlerine ait olan ama bireyi toplum içindeki sınıfların farklı üyeleri arasında yükselen duvarların ötesine taşıyan durumları ve olayları resmeder. Kendi dönemimiz için gazetecilik nasıl bir öneme sahipse tiyatrodan romana bir gelişim

gösteren bu iletişim şekli de tarihsel olarak aynı öneme sahiptir. Romanlar okurun dâhil olmadığı bir durumu öyle bir şekilde aktarır ki okur o durum içindeki grubun tavırlarına nüfuz edebilir. Burada çok daha ileri bir katılım ve dolayısıyla iletişim söz konusudur. Elbette bu gelişim ortak çıkarların varlığıyla alakalıdır. Bireyin yaşam süreci dışında yer alan öğelerden bir toplum oluşturamazsınız. Bireylerin aktif olarak katıldığı bir tür ortaklığın bulunması gerekmektedir; iletişime katılımın tek esası budur. Mars'taki insanlarla iletişim kuramaz ve daha önce hiçbir ilişkinin olmadığı bu gibi bir yerde de bir toplum oluşturamazsınız. Tabii eğer Mars'ta kendinizinkiyle aynı özelliklere sahip bir toplum hâlihazırda bulunuyorsa muhtemelen o toplumla iletişim kurabilirsiniz. Ancak, kendi toplumunuzun tamamen dışında yer alan, ortak çıkar ve ortak eylemin bulunmadığı bir toplumla iletişim kuramazsınız.

İnsan toplumunda, evrensel dinlerde ve evrensel ekonomik süreçlerde ifade bulan bazı evrensel yapılar ortaya çıkmıştır. Örneğin din alanında bu formlar, kibarlık ve yardımseverlik gibi insanların birbirlerine yönelik temel tavırlarına kadar uzanır. Bu tavırlar grup içindeki bireylerin yaşamlarına dâhil olur ve tüm evrensel dinlerin ardında bunların bir genellemesi bulunur. Bu süreçler, komşuluk yanında, ortak bir eyleme de sahip olduğumuz için, zor durumda ve sıkıntı içinde olanlara desteği ve yardımını da beraberinde getirir. Sıkıntıda olan bir insana yardım etme davranışı insan toplumu içinde yer alan bireylerin yapısında bulunur. Tamamen düşmanlık tavırlarının bulunduğu şartlarda bile bu yardım etme davranışı görülebilir; savaşın ortasında yaralı bir askere yardım etmek gibi. Centilmenlik göstermek ya da sadece biriyle yemeğini paylaşma, düşmanı olsa bile, bireyi diğeriyle özdeşleştirir. Birey bu gibi durumlarda kendisini dayanışma tavrı içinde bulur ve evrensel dinler de bu gibi durumlardan, yani yardımsever ve dayanışmacı eylemlerden doğmuştur. Komşuluk tavrının gelişimi İncil'de Merhametli Samiriyeli kıssasında ifade edilmiştir.

Diğer yandan bir de takas sürecimiz vardır. Takas, bireylerin, kendilerinin ihtiyaç duymadığı ürünleri ihtiyaç duydukları ürünlerle değiştirmelerinden doğmuştur. Bu tür bir süreç fazla ürünlere sahip bireylerin birbirleriyle iletişime geçebildiği her yerde gerçekleşebilir. Burada ihtiyaç tavrına bir katılım söz konusudur; birey kendisini diğerinin durumuna koyarak takasın her iki taraf için sunduğu ortak değeri kabul eder. Bu oldukça soyut bir ilişkidir, çünkü bireyin kendisi tarafından kullanılmayacak olan bir şey onu herhangi biriyle ilişki içine sokmaktadır. Bu, bahsettiğimiz komşuluk örneğindeki gibi evrensel bir durumdur. Bu iki tavır toplumdaki en evrensel ve soyut tavlardır. Bunlar, kendi yaşam süreçleri etrafında örgütlenen farklı toplumsal grupların sınırlarını aşabilen ve gruplar arasındaki düşmanlık durumunda bile ortaya çıkabilen tavlardır. Başka zaman düşmanca olan insanlar takas veya yardım sürecinde barışçıl bir tavır içine girebilirler.

Bu iki tavrın arkasındaki şey gerçek bir iletişimde de bulunmaktadır. İletişim, dini ve ekonomik tavlardan çok daha evrenseldir. İletişim kurmadan önce kişinin iletecek bir şeyleri olması gerekir. Kişi belirli bir dilde konuştuğu kimselerle ortak idealara (bunlar aynı zamanda ortak tepkileri de gerektirir) sahip değilse, onlarla iletişim kuramaz. Dolayısıyla, söylem sürecinin bile arkasında ortak eylemin yattığını söyleyebiliriz. İletişim süreci, evrensel din ve ekonomi sürecinden daha evrenseldir, çünkü her ikisinin de işleyişine hizmet etmektedir. Özbilinçli bir toplumda ortak aktivitelerin yürütülebilmesini sağlayan bir araçtır. Tek başına işleyebilen bir düşünce alanı yoktur. Düşünme, toplumsal amaçlı kullanımların dışına çıkarılabilecek bir alan değildir. İçerisinde iletecek bir şeylerin olduğu, iletilen şeyin toplumsal olarak kullanılabildiği ve ortak bir sürecin bulunduğu din veya ekonomi gibi bir alanın olması gerekir. "Söylem evreni"ne ulaşmak için bu tip ortak ve dayanışmacı tavrın benimsenmesi gerekir. Söylem evreni tüm farklı toplumsal süreçler için bir aracı konumundadır ve bu bağlamda çok daha evrensel olmakla birlikte kendi kendine işleyen bir süreç değildir.

Bunu vurgulamak önemli çünkü söylem evreniyle ilgili felsefe ve dogmalar, düşünmenin gerçekleştiği süreçlerin öncülü olan düşünmenin özü ve düşüncenin oluşma süreci üzerine birtakım iddialar getirirler. Hâlbuki düşünme, toplumsal süreç içerisinde karşı tarafın tavrına yönelik bireyin tepkisi ve yine bireyin, diğerlerine ilişkin olarak benimsediği tavırlarla ileriye yönelik olarak eylemini yönetmesinden başka bir şey değildir. Düşünme süreci buna dayalı olduğu için kendi kendine işleyemez.

Toplumsal örgütlenmenin temeli olarak dil, insana ait özel bir toplum yapısını mümkün kılmıştır. Elbette, Mars'ta yaşayanlar varsa eğer, sosyal ilişkiler kurduğumuz sürece onlarla iletişim kurabiliriz. Düşünme süreci için gerekli olan mantıksal değişmezler soyutlanabilseydi, başka toplumlarla da iletişim kurulabilirdik. Bu değişmezler ortak bir toplumsal süreç oluşturabilirdi ve böylece farklı bir tarihsel dönem veya mekânsal konumda olan herhangi biriyle toplumsal bir sürece girilebilirdi. İletişim sürecinin gerçekleşebilmesi için toplumsal bir ilişki şarttır. İletişim süreci kendi başına var olan ya da toplumsal sürecin önkoşulu olan bir şey olarak açıklanamaz. Aksine, düşünce ve iletişim, toplumsal sürecin varlığına dayalıdır.

34. TOPLUM VE KURUMLARI¹¹⁶

“Genelleşmiş toplumsal tavırlar” organize bir benliği mümkün kılar. Toplumda temelde aynı olan durumlarda belli davranış şekilleri mevcuttur ve belirli adımlar attığımızda diğerlerinde de bu davranış şekillerini harekete geçiririz. Haklarımızı savunduğumuzda net bir tepkiyi, herkesin vermesi gereken ya da vereceği bir tepkiyi açığa çıkarırız, çünkü bunlar evrensel haklardır. Bu tepki bizim kendi yapımızda mevcuttur; karşıdaki kişiye karşı aynı tavrı sergilemeye hazırızdır. Diğerlerinde bu tepkiyi açığa çıkardığımızda, diğerinin tavrını alır ve davranışımızı buna göre uyarlarız. Dolayısıyla yaşadığımız toplumda bu tür ortak tepki-

116 [Bkz. “Natural Rights and the Theory of the Political Institution,” *Journal of Philosophy*, XII (1915), 141 ve sonrası.]

ler bulunur ve bunlar “kurum” olarak adlandırılır. Kurum, belirli bir durum karşısında toplumun tüm üyeleri tarafından verilen ortak tepkidir. Bu elbette bireyin karakterine göre değişen bir ortak tepkidir. Hırsızlık durumunda şerifin tepkisi, savcı, yargıç veya jürininkinden farklı olur, ancak bunların hepsi mülkiyet hakkını koruyan tepkilerdir. Biçim değişik olsa da tepki ortaktır. Ayrıca farklı makamlarla örneklendirdiğimiz tepkideki bu farklılıklar, tepkilerin çeşitliliğine bütünlük kazandıran bir düzen içerisinde. Polisten yardım etmesini, savcıdan karar vermesini, mahkeme ve görevlilerinden davayı yürütmesini bekleriz. Tüm bu farklı makamların tepkileri birey tarafından alınır ve organize bir süreç olarak tamamı bir anlamda kendi yapımızda bulunur. Bu tavırları canlandırdığımızda aslında “genelleştirilmiş öteki” olarak adlandırdığımız tavrı sergilemiş oluruz. Bu organize tepki kümeleri birbirleriyle ilişkilidir; bir tanesi açığa çıkarıldığında diğerleri de açığa çıkar.

Toplum kurumlarını toplumsal eylemin organize yapıları olarak adlandırabiliriz. Bu yapılar öyle organize'dir ki toplumun bireysel üyeleri, bu eylemlere yönelik diğerlerinin tavırlarını alarak yeterince toplumsal bir şekilde davranabilirler. Bireyselliği yok eden veya bireysel benliklerdeki özgün veya farklı düşünce ve davranış şekillerinin önüne geçen kilise gibi baskıcı ve aşırı muhafazakâr toplumsal kurumlar, genel toplumsal deneyim ve davranış sürecinin istenmeyen, ancak zorunlu olmayan sonuçlarıdır. Toplumsal kurumların baskıcı veya katı bir şekilde muhafazakâr olması ya da bireyselliği desteklemeyip önüne geçmesinin hiçbir zorunlu veya kaçınılmaz nedeni yoktur. Buna karşın toplumsal kurumlar olmadan, toplumsal kurumları meydana getiren organize davranış ve eylemler olmadan, tamamen olgunlaşmış bireysel benlik veya kişilikler olmazdı; çünkü genel toplumsal yaşam sürecine dâhil olan bireylerin her biri, bireysel deneyimlerinde toplumsal kurumların ürünü olan toplumsal tavır ve eylemleri algılayabildikleri zaman tam bir benlik ve kişilik geliştirebilirler. Toplumsal kurumlar da bireysel benlikler

gibi, evrimsel düzlemdeki toplumsal yaşam sürecinin biçimlendirilmiş dışavurumu ve bu süreç içerisindeki gelişmelerdir. Bu özelliklere bağlı olarak toplumsal kurumlar bireyselliği baltalamak durumunda değildir. Ayrıca tüm zeki ve toplumsal olarak sorumlu bireylerin (zeki olmayan ve toplumsal olarak sorumsuz, moron veya embesil olarak nitelenen bireylerin aksine) davranışlarını niteleyen eylemlere ilişkin olarak sabit kalıpların, dar tanımları beslemesi de gerekmez. Tam tersine, bireysel davranışın toplumsal kalıpları çok genel anlamda, özgünlüğe, esnekliğe ve çeşitliliğe fırsat tanıyacak şekilde belirlenmelidir. Toplumsal kurumlar, toplumsal yaşam sürecine ait organize yapının işlevsel aşamaları olarak bu sürecin dinamik ve ilerleyici özelliğini içerisinde barındırırlar. ¹¹⁷

Çoğunlukla rastgele oluşan, belirli bir zümreye ait görgü kuralları gibi çokça kurumsallaşmış tepkiler de mevcuttur. Bunlar elbette ahlak kurallarından ayrılamaz; bir kişinin etrafındakilere gösterdiği kibarlık olarak ifade edilebilir. Görgü kuralları herkesin diğer herkese karşı doğal nezaketini dışa vurmalıdır. Elbette birçok nezaket ve kibarlık ifadeleri gelişigüzel gelişmiştir. İnsanları selamlama şekilleri toplumlara göre farklılık gösterir; birinde uygun görülen diğerinde hakaret sayılabilir. Burada şu soru ortaya çıkmaktadır: Kibarlık ifadesi olan bir tavır “geleneksel” olabilir mi? Bunu cevaplamak için öncelikle gelenekler ve görgü kuralları arasında bir ayrım yapmamız gerekir. Gelenekler, toplumun doğasından, toplumsal reaksiyonlarda kendini gösteren temel özelliklerden ayrı toplumsal tepkilerdir. Görgü ve ahlak kurallarını geleneklerle özdeşleştirmede bir kafa karışıklığı söz

117 İnsan toplumu, toplumsal davranış kalıbını üyelerine mıhlamakla kalmaz -böylece bu kalıp birey benliğinin de kalıbı olur- aynı zamanda, birey benliğinin yapısını oluşturan ve toplumun davranış kalıbını kapsayan toplumsal tavırlar üzerinden kendisiyle iletişim kurma aracı olan zihni de sağlar. Böylece bireyin zihni bireye, zihinsel aktivitesiyle gelişen benlik kalıbını toplumun yapısına eklemesini sağlar ve bir bakıma kendi benliği üzerinden, benliğinin içerisinde olduğu genel toplumsal davranış kalıbını yeniden yapılandırır şekillendirir.

konusudur, çünkü ilk ikisi geleneklerin olduğu anlamda gelişigüzel değillerdir. Bu yüzden muhafazakârlar geleneği toplumsal çevrenin özüyle ilişkilendirirler; onlara göre hiçbir şey değişmemelidir. Ancak bahsettiğim ayrıma göre, bireylerin içerisinde bulundukları çeşitli toplumsal durumlara yönelik olarak gösterdikleri toplumsal tepkiler olarak tanımlanan kurumlar yapısal olarak birbirleriyle ilişkiliyken, gelenekler değildir.

Bu tip bir ilişki tarihin ekonomik yorumunda öne çıkan noktalardan biridir. İlk olarak Marksist sosyalistler tarafından bir parti doktrini olarak sunulmuştur. Şimdilerde ise tarihçi için bir tekniğe dönmüştür: Tarihçi birçok toplumsal ifadeden daha ulaşılabilir olan ekonomik bağlamı kavrayarak toplumun diğer kurumlarını ve dışavurumlarını çözümleyebilmektedir. Ortaçağa ait ekonomik kurumlar dönemin diğer kurumlarının da yorumlanmasını sağlamaktadır. Ekonomik bağlama doğrudan ulaşmak mümkün olduğundan, buraya bağlı olarak diğer kurumların nasıl şekillenebileceğini bulmak da mümkündür. Kurumlar, görgü kuralları ya da kelimeler bir bakıma bize toplumun yaşam alışkanlıklarını sunar. Birey diğerlerine yönelik bir davranış sergilediğinde yalnızca tek bir tepki değil, birbiriyle ilişkili bütün bir tepkiler grubunu açığa çıkarır.

Aynı durum fizyolojik organizma için de geçerlidir. Ayakta duran bir insanın dengesi bozulduğunda, merkezi sistemin bu durumdan etkilenen bölümleri birbiriyle bağlantılı tepkilere yol açtığı için bir yeniden uyarılama gerekir. Tepkinin farklı bölümleri soyutlanabilir fakat organizma bir bütün olarak hareket etmek zorundadır. Toplumdaki birey de kendisine bir bütün olarak tepki gösteren bir tür organizma içinde yaşar ve kendi eylemiyle az çok organize bir tepki ortaya çıkarır. Bu tepkinin çok küçük bir kısmı kendi dikkati altında bulunabilir -mesela sadece belirli miktardaki bir paranın geçişine dikkat eder-. Bununla birlikte takas tam bir ekonomik örgütlenme olmadan gerçekleşmez ve dolayısıyla toplu yaşamın tüm aşamalarını gerektirir. Birey ne zaman isterse bir aşamadan diğerlerine geçebilir, çünkü

eyleminin istediği tepkiye kendi bünyesinde sahiptir. Birey, kurumsallaşmış bir tavır olarak aslında -tam bir benliğe ne kadar ulaştığıyla bağlantılı olarak- tüm toplumsal süreci organize eder.

Bu toplumsal tepkinin bireye işlenmesi toplumun kültürel araçlarını soyut olarak devralan eğitim sürecini oluşturur.¹¹⁸ Toplumun bireye tepki vermesi gibi birey de kendisine aynı şekilde tepki vermezse topluma gerçek anlamda ait olmaz. Çocukların yaşadıkları şehirden çok bir çeteye ait olmaları gibi birey de ancak küçük bir topluluğa ait olabilir. Hepimiz küçük zümrelere aitizdir ve sadece bu zümreler içinde kalabiliriz. Bu durumda, kendi içimizde var olan "öteki", dar bir topluluğu ifade eder. Şimdilerde hepimiz uluslararası düzeyde bir bakış açısına sahip olmaya çalışmaktayız. Kendimizi daha büyük bir toplumun üyeleri olarak görmekteyiz. Mevcut döneme ait güçlü milliyetçilik en sonunda daha geniş bir topluma ait uluslararası bir tavrın ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Bu durum oğlan çocukları ve çetelerin durumuna benzemektedir; çocuğun benliği ve topluluğun büyüklüğü doğru orantılıdır. Genel olarak benlik, bu gibi bir topluluğu oluşturan toplumsal tepki düzenine karşılık gelir; benliğin gelişme derecesi topluluğa bağlıdır, yani bireyin kendi içerisinde, kurumsallaşmış tepki gruplarını ortaya çıkarma derecesine. Bu tip bir suçlu çok küçük bir grup içinde yaşayan bir bireydir ve üyesi olmadığı daha büyük bir toplulukta soygunlar yapar. Başkalarının mallarını alır ama ait olduğu topluluk mülkiyet hakkını tanıyan ve koruyan bir topluluk değildir.

118 [Eğitim üzerine yazılan bazı makaleler: "The Relation of Play and Education," *University of Chicago Record*, I (1896), 140 ve sonrası; "The Teaching of Science in College," *Science*, XXIV (1906), 390 ve sonrası; "Psychology of Social Consciousness Implied in Instruction," a. g. e., XXXI (1910), 688 ve sonrası; "Industrial Education and Trade Schools," *Elementary School Teacher*, VII (1908), 402 ve sonrası; "Industrial Education and the Working Man and the School," a. g. e., IX (1909), 369 ve sonrası; "On the Problem of History in the Elementary School," a. g. e., 433; "Moral Training in the Schools," a. g. e., 327 ve sonrası; "Science in the High School," *School Review*, XIV (1906), 237 ve sonrası. Bkz. Bibliografya.]

Belirli durumlarda, insanların bize karşı tepki gösterme şekillerinin ürünü olan eylemlerimize yönelik olarak bir organize tepki türü de bulunmaktadır. Bu tür tepkiler kendi yapımızda bulunur çünkü diğerlerine karşı toplumun üyeleri olarak davranış sergileriz. Şimdi toplumu mümkün kılan bu tepkilerin örgütlenmesi üzerinde duracağız.

Genellikle, toplumun değerlerini kapsam açısından kıymetlendirme eğilimi gösteririz. Amerikalılar nitelikli toplumsal içeriktense büyüklüğe değer verirler. Birleşik Devletler gibi nice-lik olarak büyük bir toplumun edimlerine karşın, Atinalılar gibi küçük bir toplum dünyanın en değerli manevi ürünlerini üretmişlerdir. Şimdi ise, gelişmiş ve iyi örgütlenmiş toplumların içkin evrensellikleri üzerinde duralım. Sokrates, Platon ve Aristo'nun yurdu, büyük metafiziksel gelişmelerin merkezi, siyaset kuramcıları ve önemli tiyatro yazarlarının doğduğu yer olan Atina esasında tüm dünyaya aittir. Küçük bir topluma atfettiğimiz bu nitelikli başarılar, toplumu evrenselleştiren bir örgütlenmeye sahip olduğu için bu topluma aittir. Atina toplumu köle iş gücüne ve sınırlı bir siyasi yapıya dayanıyordu; toplumsal örgütlenmenin bu bölümü evrensel değildi ve daha geniş bir toplum için bir temel oluşturmuyordu. Roma İmparatorluğu ise dağıldı, çünkü tüm ekonomik yapısı köle iş gücü üzerinde kuruluydu; evrensel bir temel üzerine kurulu değildi. Hukuk ve yönetim açısından ise evrenseldi ve tıpkı Yunan felsefesi gibi Roma hukuku da bize miras kaldı. Bir toplumun örgütlenmesi başarılı olduğu ölçüde evrensel olup daha büyük bir toplumu mümkün kılabilir. Rasyonalitenin yönettiği toplumdan daha büyük bir toplum olamaz; Yunanlılar rasyonaliteyi özbilinçli eylemlerine kattılar.¹¹⁹ Aynı şekilde İsa peygamberin mesajları da herkesin

119 Platon, şehir devletlerinin en iyi -değilse bile tek makul- toplumsal veya devlet örgütlenmesi olduğunu ileri sürmüştür; buna Aristo da katılmıştır. Üstelik Platon'a göre bir şehir devletinin dünyanın geri kalanından soyutlanması da makbuldür. Diğer yandan Aristo, farklı şehir devletleri arasında veya uygar dünyanın geri kalanıyla toplumsal ilişkilerin gerekli olduğunu savunmuştur. Ancak şehir devletinin siyasi ve toplumsal ya-

isteyebileceği komşuluk tavrını ortaya çıkarmış ve evrensel bir dini meydana getirecek uygun zemin hazırlanmıştır. İyi olan ve takdire değer olan şey evrenseldir -evrenselliğin ifade bulduğu bir toplum henüz meydana gelmemiş olsa da-.

Siyasi olarak Amerika, “özyönetim” olarak adlandırdığımız şeye bir evrensellik kazandırmıştır. Ortaçağın toplumsal örgütlenmesi feodalizm ve lonca altında şekillenmişti. Özyönetimin bulunduğu toplumsal örgütlenmelerin tamamını, geçici loncalar veya belirli topluluklar oluşturuyordu. Amerika’da ise özyönetim ilkesi genelleştirildi ve tüm toplumun siyasi olarak denetimini sağlayan gerekli bir araç haline getirdi. Eğer bu tip bir denetim mümkün olabiliyorsa o halde teorik olarak toplumların boyutunda bir sınır olamaz. Bu anlamda, yalnızca siyasi büyüklük toplumun başarısının bir göstergesi olur.

O halde toplumsal tepkilerin örgütlenmesi, bireyin kendisinde diğer bireyin tepkisinin yanında, bir bütün olarak toplumun tepkisinin de açığa çıkmasını sağlar. Bireye “zihin” dediğimiz şeyi kazandıran budur. Bir şey yapmak, artık belirli bir organize tepkiyi ifade etmektedir ve eğer kişi kendi içinde bu tepkiyi bulduruyorsa o zaman zihne sahip demektir. Bu tepkiye sembollerle gönderme yaparız. “Hükümet”, “mülkiyet”, “aile” terimlerini kullanmak, bunların sahip oldukları anlamları belirtmektir. Bu anlamlar belirli tepkilere dayanır. Yaptığı şeye yönelik olarak toplumun tümel tepkisini kendi içerisinde bulunduran birey bir anlamda toplumun zihnine de sahiptir. Bilim adamı olan birinin içinde bulunduğu topluluk tüm meslektaşlarından oluşur, fakat

pısına zarar vermeden bu ilişkilerin belirlenebileceği genel bir kural bulamamıştır. Diğer bir ifadeyle, şehir devletlerinin birlikler olarak dâhil edildiği İskender İmparatorluğu gibi tek bir toplumsal bütün içerisindeki birkaç devlet arasındaki ilişkilere, toplumsal bütün ya da imparatorluğun kendisine ve özellikle de bu tip şehir devletlerini içermeyen imparatorluklara uygulanabilecek temel bir ilke bulamamıştır. Eğer yanılmıyorsa bu temel ilke, rasyonel benlikler, bunların yansıması, organize yapıları ve dâhil oldukları toplumsal davranış kalıpları üzerinden toplumsal bütünleşme ve örgütlenme ilkesidir.

bu topluluk söyleneni anlayan herkesi kapsar. Aynı şey edebiyat alanı için de geçerlidir. Okur kitlesinin büyüklüğü işlevsel bir büyüklüktür; örgütlenme sağlanırsa her boyutta olabilir. Büyüklük niteliksel bir başarının işareti olabilir. Bu anlamda, iyi olan şey her zaman nesneldir, yani her zaman evrenseldir. Bireyin zihinsel gelişimi, birbirleriyle ilişkili organize tepkileri kendisine katmasına bağlıdır.

“Dil” ile ilişkili olan zihinsel gelişimin rasyonel aşaması semboldür ve bu, tepkinin gerçekleştirilmesini sağlayan bir araç, bir mekanizmadır. Etkili bir işbirliği için bireyin bu sembollere sahip olması gerekir, bu yüzden anlamlı bir dil edinmek öncelikli önem taşır. Dil organize tepkileri işaret eder ve bu tepkilerin karşılığı toplumda bulunur. Eylemin bir bölümü, diğer bireyin tepkisini jesti gerçekleştiren ilk bireyin deneyiminde ortaya çıkaran bir jest görevi görür; işte anlamlı sembol bu bölümden ibarettir. Dolayısıyla sembollerin kullanımı çok büyük öneme sahiptir; hatta en uç raddeye ulaştığı matematik alanında bile. Matematikte semboller alınır ve anlamları bilinmeden matematik camiasının belirlediği kurallarla birleştirilir; burada anlamın ne olduğu bilinmeden mantıksal bir akıl yürütme süreci söz konusudur. X ve Y ile işlem yaparken bunların neye karşılık geldiğini önceden bilmeyiz. Belirli durumlarda sembolleri biz yaratır, anlamları biz yükleriz. Bu gibi semboller yalnızca belirli tepkileri ortaya çıkarma görevi görürler. Bunlar sadece kelime değil, belirli tepkilere karşılık gelen kelimelerdir ve birtakım semboller oluşturduğumuzda zorunlu olarak birtakım tepkileri de oluşturmuş oluruz.

Bu durum, tümellik konusunu yeniden gündeme getirir. Birey diğer bireyin tavrını aldığı için o sembol tümeldir; peki bu kadar sınırlıyken gerçek bir tümel midir? Mantıkçıların söylem evreni tümelliğin kapsamını netleştirmiştir. Önceden tümelliğin mantıksal aksiyomlarla temsil edildiği düşünülmüştü ancak sonrasında, doğru farz kabul edilen aksiyomların tümel olmadığı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, “tümel” olarak nitelenen söylemlerin sürekli olarak düzeltilmesi gerekmiştir. Bu, iletişim içinde

bulunduğumuz rasyonel varlıkları tanımlar; ayrıca bu gibi bir çevrede potansiyel bir tümellikten bahsedebiliriz. Sanırım anlamlı sembol kullanımıyla alakalı tek tümel budur. Tümel bir anlama sahip anlamlı semboller bütününe erişebilirsek, o dili bilinçli bir şekilde konuşabilen herkes bu tümelliği de taşımış olur. Bir insanın o dili konuşması ve o anlamları taşıyan semboller kullanması haricinde hiçbir kısıtlama yoktur; bu da dile katılan herkese tam bir tümellik kazandırır. Elbette farklı söylem evrenleri vardır ancak, birbirleri açısından anlaşılır olduğu ölçüde, hepsinin arkasında mantıkçıların değişmezleri ve önermeli işlevleri olan söylem evreni yatar ve bunları kullanan herkes aynı söylem evrenine dâhil olur. İletişim sürecine potansiyel bir tümellik kazandıran şey budur.¹²⁰

İçinde bulunduğumuz toplumun belirli durumlara yönelik organize edilmiş tepkiler bütününe temsil ettiği fikrine ışık tutmaya çalıştık. Ayrıca bireyin, bu tepkileri kendi bünyesine alabildiği ve bunları semboller aracılığıyla açığa çıkardığı sürece zihinsel süreçlerin gerçekleşebildiği ve içsel yapısını toplumdan alan bir zihne sahip olması konusunu ele aldık.

Toplumsal sürecin bütünlüğü bireyin bütünlüğüdür. Birey üzerindeki toplumsal kontrol bu ortak süreç içerisinde yer alır. Bu süreç bir yandan bireyi kendi özel işleviyle farklılaştırırken, bir yandan da tepkisini kontrol eder. Belirli bir durumda ne yapması gerektiğine ilişkin bireye ipucu veren şey kendisini diğer insanların yerine koyabilme becerisidir. İnsana toplumun bir üyesi olarak karakterini, siyasi açıdan yurttaşlığını, kazandıran şey de bu beceridir. Birey bu sayede toplumun bir parçası olur ve kendisini toplumun bir üyesi olarak görür, çünkü ilgili kişile-

120 Düşünme eyleminin işlemlerini sağlayan tümeller mekanizması üzerinden birey, ilk olarak, ait olduğu yerel toplumsal grubu aşır kendisini daha geniş toplumsal ilişki ve etkileşimlerin olduğu ortamlarla ilişkilendirir. Beşer toplumsal düzenindeki zihnin evrenselliği, temel olarak aynı toplumsal düzene ait bireylerin tamamında bulunan aynı sinirsel yapının -zihnin toplumsal gelişiminin gerektirdiği bir sinirsel yapı- evrenselliğine dayalıdır.

rin tavrını almakta ve ortak tavırlar üzerinden kendi davranışını kontrol etmektedir.

İnsan toplumundaki üyeliğimiz sıradan bir bireyde çok dikkat uyandıran bir şey değildir. Birey, ayrıca başka hiçbir şey eklenmeksizin, yalnızca insan toplumuna dayalı bir din oluşturmaya pek razı değildir -dinin boyutu ne kadar büyükse o dine bilinçli olarak dâhil olan insan sayısı da o kadar azdır-. İnsan toplumuna üyeliğimizi şimdiye kadar pek ciddiye almadık, ancak şimdi bize daha önemli gelmektedir. Cihan harbi pek çok değer yerleştirdi; artık Hindistan'da, Afganistan'da, Mezopotamya'da olanların hayatlarımızı etkilediğinin farkına vararak "uluslararası görüşlülük" özelliğine erişiyoruz; böylece uluslararası anlamda diğer insanların tepkilerine karşılık gelecek bir şekilde tepki veriyoruz.

Daha geniş bir topluma ait olup olmadığımıza ilişkin soru, eylemimizin bu daha geniş toplumda bir tepki açığa çıkarıp çıkarmadığına ve bu tepkinin tekrar bizim davranışımıza yansıtılıp yansıtılmadığına göre yanıt bulur. Uluslararası anlamda bir iletişim sürdürürebilmek mümkün müdür?¹²¹ Bu büyük ölçüde toplumsal örgütlenmeyle alakalı bir durumdur. Gerekli tepkiler deneyimimizin daha çok bir parçası haline geldiler çünkü günümüzde hiç olmadığı kadar diğer insanlarla yakınlaşıyoruz. Ekonomik örgütlenmemiz gittikçe gelişmekte ve bu yüzden, Güney Amerika'da, Hindistan'da, Çin'de sattığımız ürünler artık hepimizin yaşamını etkilemektedir. Müşterilerle dostane ilişkiler kurmamız gerekiyor; eğer Güney Amerika'da başarılı bir ekonomi politikası yürüteceksek Monroe Doktrini ve benzeri şeylerin ne anlama geldiğini açıklamak durumundayız.

Ait olduğumuz toplumun gittikçe daha çok bilincine varmaktayız çünkü toplumsal örgütlenme, bizim eylemimize yönelik olarak diğer bireyin tepkisini yalnızca o bireyde değil, aynı

121 [Bkz. "National-Mindedness and International-Mindedness," *International Journal of Ethics*, XXXIX (1929), 385 ve sonrası; "The Physiological Bases of Internationalism," *Survey*, XXXIII (1914-15), 604 ve sonrası.]

zamanda kendimizde de ortaya çıkarmaktadır. Kipling der ki: “Doğu doğudur; Batı da batı. Bu ikisi hiçbir zaman birleşmeyecektir”; ama gördüğümüz gibi birleşiyorlar. Buradaki düşünce, Doğu’nun Batı’ya yönelik tepkisi, Batı’nın da Doğu’ya yönelik tepkisinin birbirlerine anlaşılır olmadığı yönündedir. Ancak aslında rolleri değişmeye başladık. Örgütlenme süreci bilinçli deneyimimiz altında gerçekleşmekte ve bu örgütlenme gerçekleştikçe bizi birbirimize yaklaştırmaktadır. Jestlerimizin diğer bireyde açığa çıkardığı tepkiyi kendimizde ne kadar açığa çıkarabilirsek, diğer bireyi de o kadar iyi anlarız.

Elbette tüm bunların ardında dini anlamda “kutsal toplum” olarak ifade edilen daha geniş bir toplum, evrensel din toplumu, bulunmaktadır. Ancak bu da ortak eylemlere dayalıdır. İsa peygamberin “Merhametli Samiriyeli” kıssası bu durum için bir örnek olabilir. İsa peygamber burada, bir kimsenin sıkıntısının diğeri için bir uyarı olduğunu ve bu uyarının diğeri bireyde bir tepki açığa çıkardığını göstermiştir. “Komşuluk” adı altında geçen ilişkinin temeli budur. Bu bir bakıma hepimizin herkeşe gösterdiği bir tepkidir. Bize tamamen yabancı biri bizde yardımsever bir tavır ortaya çıkarabilir; aynı şey karşı taraf için de geçerlidir. Bu hepimizi birbirine benzeştirmektedir ve evrensel dinlerin dayalı olduğu ortak insan doğasını sağlamaktadır. Bununla birlikte, komşuluğun ifade bulabileceği durumlar oldukça kısıtlıdır; dolayısıyla bunun üzerinde kurulu dinler insan yaşamını, sıkıntıda olanın acısını paylaşma gibi birkaç ilişkiyle ya da kendilerini insan doğasının duygusal yönlerini dile getirmeyle sınırlandırmak durumundadır. Fakat toplumsal ilişkiler ilerletilebilirse, o zaman kendi bloğunuzdaki, toplumunuzdaki, dünyadaki herkese komşu olabilirsiniz, çünkü diğerrinin tavrı kendinizde de açığa çıkarıldığında diğeri bireyin tavrına daha çok yaklaşrsınız. Gerekli olan şey, bizi bir araya getiren toplumsal ilişki mekanizmasının gelişimidir, böylece farklı yaşam süreçlerinde diğerrlerinin tavrını alabiliriz.

Bir benliğe sahip olan birey, kendisinin ilk olarak ait oldu-

ğu gruptan çok daha geniş, çok daha kapsamlı bir toplumsal grubun üyesidir. Diğer bir ifadeyle, bireylere ait her bir organize tavra yansıyan genel toplumsal davranış kalıbı her zaman daha geniş bir kaynağa, daha geniş bir toplumsal çevre ya da toplumsal ilişki bağlamına sahiptir. Bireylerin bu kaynağa ilişkin farkındalıkları, önzeli veya bilinçli varlıklar olmaları ya da bir zihne sahip olmaları ve bu sayede de akıl yürütebilmelerinin sonucudur.¹²²

35. TOPLUMSAL EYLEMLERDE “FERDİ BEN” VE “SOSYAL BEN”İN BİRLEŞİMİ

Örneğin, bir grup insanın tek yapmaya çalıştığı bir insanı boğulmaktan kurtarmak olduğu bir durumda, bireyin diğerlerinden yapılan şeyin aynısını yapmaya itildiği ortak bir çaba duygusu bulunmaktadır. Bu durumlarda birey, herkesle özdeşleştirilen bir varlık duygusuna sahiptir, çünkü tepki temel olarak aynı tepkidir. Ekip çalışmasında birey kendisini ekiple özdeşleştirir, fakat bu durumda birey, ne yapacağını diğerleri belirlese de, diğerlerinden farklı bir şey yapar. Her şey sorunsuz ilerlerse, diğer durumdakine benzer bir coşkunluk ortaya çıkabilir. “Ferdî ben” ve “sosyal ben”in bir şekilde buluşabildiği yerde ayrı bir coşkunluk hissi doğar. Bu his, kişinin diğerlerinde ortaya çıkardığı reaksiyonun kendi yaptığı tepki olduğu dinsel ve vatanperver tavırlara aittir. Şimdi ekip çalışması, vatanperverlik ve dine ait

122 Tüm düşünce veya akıl yürütmenin etkinlik alanı olarak gerektirdiği ve farklı dil ve farklı gelenek sınırlarını aşan mantıksal söylem evrenine -evrensel olarak anlamlı semboller sistemi- dayanarak bir toplumsal gruba ait olan bireyler, insan uygarlığının daha ileri toplumsal ilişkiler ve etkileşimlerine ilişkin daha geniş toplumsal kaynağın bilincine varırlar. Toplumsal grubun genel davranış kalıbına ilişkin bu daha geniş kaynak en az ilkel insanda, en çok da uygar insanın durumunda belirgindir. Modern uygar insan, rasyonel benliği ya da diğer bir ifadeyle rasyonel benlik yapısını oluşturan ve sadece ait olduğu ilk toplumsal grubun değil, aynı zamanda insanın genel toplumsal davranış kalıbını da yansıtan kendisine ve diğerlerine yönelik toplumsal tavırların oluşumu açısından hem yerel bir topluluğun, ulusun veya devletin hem de tüm insan uygarlığının bir üyesidir ve kendisini bu şekilde görür.

tavırlardaki “ferdi ben” ve “sosyal ben”in birleşimini daha detaylı ele alacağız.

Evrensel komşuluk kavramında, birey tepkisinin hem karşı tarafta hem de kendisinde aynı davranışı ortaya çıkardığı kibarlık ve yardımseverlik tavırları bulunmaktadır. Bu yüzden “ferdi ben” ve “sosyal ben”in birleşimi yoğun duygusal deneyimlere sebep olmaktadır. Bu birleşmenin dâhil olduğu toplumsal süreç genişledikçe, ortaya çıkan duygusal tepki, yani coşkunluk da o derece artar. Arkadaşlarımızla oturup briç oynarız ya da rutin işlerimizin ortasında rahatlayabileceğimiz ufak aktiviteler yaparız. Bu bir saat kadar sürer ve sonra yeniden sıkıcı işlerimize geri döneriz. Bununla birlikte toplum yaşamının her zaman içindeyizdir. Bu yaşamın yükümlülüklerini taşıyoruz; çeşitli durumlarda kendimizi ortaya koymak zorundayızdır; bu faktörler tamamen benliğe dayanır. Ancak şimdi bahsedeceğim durumlarda arka planda yatan şey, yapmakta olduğumuz şeyle birleşir. Bu bize hayatın anlamı gibi gelir -ve kişi coşkun bir dini deneyim yaşar-. Herkes aynı topluluğa ait olduğu sürece, birbiriyle uzlaşma içinde olduğumuz bir tavra gireriz. Bu tavrı sürdürdüğümüz sürece, zor ve sıkıntılı toplumsal koşullarda karşılamamız gereken sorumluluklar yüzünden üzerimize çöken kontrol hissinden o an için kurtulmuş oluruz. Bu, toplumsal eylemimiz içinde normal bir durumdur ve bunun problemlerini zihnimizin gerisinde tutarız, ancak dinsel bir durumda bu, aynı gruba ait olan herkesi kabul etme tavrına dönüşür. Birinin çıkarı herkesin çıkarı olur. Bireylerin tamamen aynışması söz konusudur. Böylece birey içinde “sosyal ben” ve “ferdi ben” birleşmiştir.

Bu durumda “ferdi ben”in dürtüsü komşuluk ve kibarlıktır: örneğin, aç olan kişiye yiyecek bir şeyler vermek gibi. Hepimizin içinde bulunan toplumsal eğilim belirli bir tepki açığa çıkarır: bireyin yardımda bulunmak istemesi. Bir kimse kısıtlı miktarda bir paraya sahipse bunun tamamını yoksullara veremez. Ancak bazı dini ortamlarda birey bunu yapabilir. Vermek daha ziyade verme eyleminin kendisiyle uyarılır. Kişinin verecek çok fazla bir

şeyi yoktur, ancak tamamen kendisini vermeye hazırdır. Burada “ferdi ben” ve “sosyal ben”in birleşimi söz konusudur. “Sosyal ben” “ferdi ben”i kontrol etmez, ama ortam öyle yapılanmıştır ki diğerinde açığa çıkan tavır bireyi aynı şeyi yapmaya iter. Vatanperverlikte bulunan coşkunluk da bu birleşimin benzer bir örneğini sunar.

Bu tür durumlar duygusal açıdan özellikle değerlidir. Bunlar elbette toplumsal sürecin başarılı bir şekilde tamamlanmasını gerektirir. Dinsel tavır, toplumsal uyarının bütün olarak dünyayla olan bağlantısını, toplumsal tavrın dünyaya aktarılmasını gerektirir; dinsel deneyim bu belirli alan içerisinde ortaya çıkar. Tanrıyla belirli ilişkilerin olduğu teolojik bir durumda ise, gerçekleşen davranış yalnızca başka bir toplumsal gruba ait davranışla benzer bir türdedir ve genel olarak dinsel tavra atfettiğimiz o mistik karakterden yoksundur. Bu aynı zamanda çıkarıcı bir tavır da olabilir; kişi bir adak adar ve Tanrının işini kolaylaştırması halinde bu adağını yerine getirir. Şimdi bu tavır normalde din kapsamına girerdi, fakat bu tavrın ayrıca dünyaya aktarılabilir olması gerekir. Genel olarak dinsel deneyime atfettiğimiz özellik budur; dinin mistik deneyimi bu durumdan doğar. Toplumsal durum tüm dünyaya yayılır.

Yalnızca haftanın birkaç günü ve günün belirli saatlerinde etrafımızdaki herkesle ve her şeyle uzlaşa içinde olma tavrına girebiliriz. Gün gelir, zorlu ekonomik koşullarda hayatta kalabilmek için diğer insanlarla rekabet ederiz. Coşkunluğu sürdüremeyiz ama o zaman bile hayatın bizden talep ettiği şeylerin yalnızca üzerimize yüklenen görev, belirli anlarda dinsel tavra ulaşabilmek içine yerine getirmemiz gereken bir vazife olduğunu söyleriz. Bununla birlikte bu deneyime ulaşıldığında benliğin diğeriyle özdeşleşme duygusu da beraberinde gelir.

“Ekip çalışması”yla birlikte gelen özdeşleşme tavrı ise daha farklı ve belki de daha üst seviyededir. Burada birey belirli bir durumda diğerleriyle çalışmaktan kaynaklanan bir memnuniyet

duyar. Elbette kontrol duygusu varlığını korur; bireyin yapacağı şey diğerlerinin yapacaklarıyla belirlenir; birey diğer herkesin görevini bilmek zorundadır. Ayrıca ekip çalışmasındaki rolünü yerine getirebilmesi için diğer insanların tepki verme şekillerinin bilincinde olması gerekir. Birey bu durumdan bir zevk duyar fakat akıntıya kapılıp kontrolü kaybedecek kadar değil. Böyle bir deneyim dinsel veya vatanperver durumlara aittir. Bununla birlikte, ekip çalışması diğerlerinin taşımadığı bir anlam taşır. Dinsel durum anlam bakımından soyuttur. Bireyin diğerlerine nasıl yardımda bulunacağı oldukça karmaşık bir iştir. Sürekli olarak diğerlerine yardım etmeye çalışan birinden daha acı veren biri yoktur herhalde. Bir yardımın verimli olabilmesi için akıllıca yapılması gerekir. Bir şeyi bir bütünlük içinde yapan iyi örgütlenmiş bir grup ortamına girildiğinde ekip çalışmasının deneyimlendiği bir benlik algısına erişilir ve bu salt soyut komşuluk düşüncesinden daha üst bir entelektüel bakış açısından kaynaklanır. Ekip çalışması herkesin ortak bir amaç için çalıştığı ve gerçekleştirilen işlevlerin bu ortak amaçta birleştiğini düşündüğü ortamda bulunur.

Temel düzeyde bir komşuluk¹²³ tavrı sergilemeye çalışan sosyal hizmet görevlisi birinin genel tavrı, ekip çalışması davranışını en üst düzeyde sergileyen bir mühendis ya da bir organizatörün tavrıyla karşılaştırılabilir. Mühendis grup içinde yer alan diğer tüm bireylerin tavırlarına sahip olduğu için bu ortamı yönetebilir. Bir makineye dahi gereksinim duymaksızın, insanların ne yapması gerektiğini, bunların ne kadar zaman alacağını, gerekli işlemlerin nasıl ayarlanacağını ve atıkların nasıl tasfiye edileceğini bilmesi gerekir. Diğer herkesin tavrının mümkün olduğunca eksiksiz bir şekilde alınması belki de “mühendis kafası” dediğimiz şeyin bir açıklaması olabilir. Bu çok zekice bir davranıştır; eğer sosyal ekip çalışması adamakıllı bir şekilde yürütülürse, ileri toplumsal süreçler ve anlamlı deneyimlerin kazanılmasına katkı-

123 [“Philanthropy from the POint of View of Ethics,” *Intelligent Philanthropy*, ed. Faris, Lane ve Dodd.]

da bulunur. Burada “sosyal ben”in varlığı kişinin yönettiği süreçteki herkesin tavrını alabilme gücüne dayalıdır. Birey benliğinin gruptaki diğer herkesle salt duygusal özdeşleşiminde bulunmayan somut anlam burada kazanılır.

Bunlar, “ferdi ben”in “sosyal ben”le ilişkisindeki farklı türdeki dışavurumlarıdır. Bu koşullar altındaki benlik, “sosyal ben”e ait diğerlerinin rolünü alma davranışıyla uyumlu bir “ferdi ben” eylemi gerçekleştirir. Benlik, hem “ferdi ben” hem de “sosyal ben”dir; “sosyal ben”, “ferdi ben”in tepki vereceği ortamı hazırlar. Burada ikisi de benliğe dâhil olur ve ikisi de birbirini destekler.

Şimdi fiziksel nesneyle sosyal bir nesne olan benliği karşılaştırarak “ferdi ben” ve “sosyal ben”in birleşimini ele alacağız.

Daha önce altını çizdiğim üzere, “sosyal ben” davranışın gerçekleşeceği durumu sağlar; “ferdi ben” de bu duruma verilecek fiili tepkiyi temsil eder. Bu durum ve tepki ayrımı her akıllıca yapılan eyleme ait bir özelliktir. Problemlili bir durumda organizma, ilgili tepkileri bir araya getirip düzenleyerek bu duruma tepki verir. Bir odada çeşitli eşyaların arasında, ormanda yürürken ya da arabaların arasından geçerken sergilediğimiz basit hareketlerde de eylemlerin benzer şekilde düzenlenmesi gerekir. Mevcut uyaranlar çok çeşitli tepkiler çıkarabilir; ancak organizmanın asıl tepkisi bu olası tepkilerin bir düzenli toplamıdır, diğer hepsine aracılık eden tek bir tepki değildir. Kişi bir odaya girdiğinde odadaki tüm nesneleri ayrı ayrı kullanmaz. Bir odada pencere, masa, kitap vs. bulunur, fakat kişi bunların hepsiyle ilgili tek tek bir eylemde bulunmaz; spesifik bir şey yapar: Örneğin odaya girer, çalışma masasından bir kağıt alır ve başka bir şey yapmaz. Ama odadaki diğer nesneler o kişi için oradadır. Bu nesneler kullanımları sebebiyle orada bulunmaktadır. Kişi, bir sandalyenin yanından geçer, masaya yaklaşır veya pencereden uzaklaşır. Orada bu nesneler, kişinin asıl eylemi olan kâğıdın bulunduğu çekmeceye yönelmesini sağlayan bir dekor oluşturur. Bu dekor,

kişinin amacına ulaşmasını sağlayan bir araçtır. Sandalye, masa, pencere vs. bu dekor içinde yer alır. Fiziksel nesne bir bakıma, eylemi tamamlayacak bir biçimde tepki vermediğimiz şeydir. Odaya adımızın atar atmaz bir sandalyeye takılıp düştüğünüzde en fazla dikkatinizi ona yöneltirsiniz; ama uzaktan onun bir sandalye olduğunu anlayıp hareketinizi ona göre yönettiğinizde bu nesneye ilk durumda olduğundan farklı bakarsınız. Takıldığınız sandalye sizin oturmakta olduğunuz bir sandalye değildir, ancak takıldıktan sonra algılayabileceğiniz bir şeydir. Nesneye karakterini veren şey de budur.

Bireyin zamansal açıdan ilerideki bir eylemi gerçekleştirmesi için, bu eylemin öncesinde yapılması gereken eylemleri tamamlaması gerekir. Akıllı davranışta her zaman bu tip bir düzenleme yapılır. Çekmeceden kâğıdı alınması ve bu amaca ulaşmak için içinden geçtiğimiz odanın bir birleşimi söz konusudur. Bu tip bir birleşim daha önce bahsettiğim dinsel deneyimlerde bulunmaktadır; burada toplumsal mediasyon alanında gerçekleşir ve mekanizmadaki nesneler karakterleri bakımından toplumsaldır ve bu yüzden de farklı düzeyde bir deneyim sunarlar. Ancak süreç benzerdir: Diğer bireylerin bizlere yönelik tavrını alarak diğer bireylerle kurduğumuz ilişkiler bizi oluşturan şeylerdir; tıpkı sandalyenin oturma eylemi üzerinden sandalye olması gibi. Sandalye oturabileceğimiz bir şeydir, bir nevi fiziksel bir “sosyal ben”. Toplumsal açıdan “sosyal ben” de diğer herkese ait farklı tavırlar, ortak eylemde gerçekleştirdiğimiz rolü temsil eden kendi jestimiz üzerinden dışa vurulur. Aslında yaptığımız şeyler, söylediğimiz sözler, yüz ifadelerimiz, duygularımız “ferdi ben”dir; ama tüm bunlar “sosyal ben”le birleşir, tıpkı asıl amacımız olan kâğıdı alma eylemini gerçekleştirme işinin odadaki diğer mobilyaları gerektiren eylemlerle birleşmesi gibi. Bu anlamda iki durum da aynıdır.

Bir bağlamda “ferdi ben” olarak ifade ettiğim eylemin kendisi bütüne ilişkin uyumun bir kaynağını oluştururken, “sosyal ben” bu eylemin ifade bulabildiği toplumsal bağlamın kendisidir.

Benlik grup içindeki toplumsal çevrede inşa edilir ve bu toplumsal alanda davranış gerçekleşir; tıpkı aradığı nesneye ulaşmada bireyin eyleminde odanın baş göstermesi gibi. Nesneye uygulanan bu bakış açısı, benliğin ortaya çıkışına da tatbik edilebilir; sadece farklı olarak burada toplumsal bir bağlam vardır ve bu toplumsal bağlam temelde toplumsal öğeler olan “ferdi ben” ve “sosyal ben” olgusunu gerektirir. “Fiziksel nesne” ve organizma ile “sosyal nesne” ve benlik arasında kurduğumuz paralellik oldukça tutarlı görünmektedir. “Sosyal ben”, etrafımızdaki nesnelerin bizde açığa çıkarabileceği tüm farklı reaksiyonlara karşılık gelir. Bu nesneler bizde bazı tepkiler açığa çıkarır ve bu tepkiler de bu nesnelerin anlamını ve doğasını oluşturur: Sandalye oturduğumuz bir şey; pencere açabileceğimiz, bize ışık veya hava sağlayan bir şeydir. “Sosyal ben”, aynı şekilde, bir bireyin, diğerinin tavrını aldığı sürece, diğerlerine verdiği tepkiyi de oluşturur. Burada bireyin, sandalyenin tavrını aldığı söylemek yerinde olur sanırım. Bir bakıma etrafımızdaki nesnelerin tavırlarını almaktayız; sandalye bizi oturmaya, yatak da uzanmaya davet eder. Bu şartlar altındaki tavrımız elbette toplumsal bir tavidir. Doğa şiirlerinde, mitlerde, ayinlerde ve ritüellerde yer alan toplumsal tavır daha önce ele almıştık. Tüm bu örneklerde, doğanın kendisine yönelik bir toplumsal tavır sergilemekteyiz. Müzikte, devreye giren duygusal tepki açısından her zaman bir toplumsal bağlam mevcuttur ve müzikteki coşku, duygusal tavırlara karşılık gelen tepki düzenlemesinin mükemmelliğiyle bağlantılıdır. “Ferdî ben” ve “sosyal ben”in birleşme fikri bu coşkunluğun açıklanması için yeterli zemin oluşturmaktadır. Davranışçı psikoloji, kanımca, estetik teorisinin gelişimine yönelik bir fırsat da sunmaktadır. Estetik deneyimdeki tepkinin önemi, resim ve mimarlık alanından eleştirmenlerce hâlihazırda vurgulanmıştır.

“Sosyal ben” ve “ferdî ben”in ilişkisi, durumla organizma arasındaki ilişkidir. Bir problem sunan durum, ona tepki veren organizma için anlaşılır olduğunda birleşim eylem içinde gerçekleşir. Kişi ne yapacağını tam olarak biliyorsa duruma “ferdî

ben” açısından yaklaşır ve artık tüm sürece, bilinen bir sona ulaşmadaki bir dizi araç olarak bakar. Ya da duruma araç açısından yaklaşılır ve o zaman da problem, farklı sonuçlar arasından bir seçim yapma olarak belirir. Bir bireyin tavrı bu tepkiyi ortaya çıkarırken, diğer bireyinki başka bir tepki ortaya çıkarır. Çeşitli olasılıklar vardır ve “ferdi ben”in tepkisi bunların hepsiyle ilişkili olmalıdır. İster çözülmesi gereken problem açısından isterse de alanı davranışıyla belirleyen “ferdi ben” açısından bakılsın birleşme, aracın amacı işaret ettiği eylemin kendisinde gerçekleşir.

36. TOPLUMDA DEMOKRASİ VE EVRENSELLİK

İnsan toplumunda kendisini iki şekilde gösteren bir evrensellik mevcuttur -dini ve ekonomik-. Toplumsal süreçler olarak bunlar evrenseldir. Eğer bir goril Hindistan cevizi getirip bunları bir pazarda ihtiyaç duyduğu başka bir şeyle takas edebilse, ekonomik toplumsal örgütlenmenin en geniş aşamasına girmiş olurdu. Tüm gereken, hayvanın bir benlik içeren iletişim yöntemini kullanabilmesidir. Kendisini, diğerine komşu olduğu bir toplumun üyesi olarak kabul eden herhangi bir birey bu türden bir evrensel gruba aittir. Evrenselliğe ilişkin bu ekonomik ve dini ifadelerin o veya bu şekilde Roma İmparatorluğu, Hindistan ve Çin’de geliştiğini görürüz. Roma İmparatorluğunun Hristiyanlığa geçişinde bu tip bir evrensel toplum oluşturma girişimiyle sonuçlanan bir yayılma ile karşılaşırız.

Böyle bir toplumda evrim gerçekleşecekse bu, çok büyük bir organizma içerisindeki farklı örgütler arasında gerçekleşir. Yalnızca farklı toplumların birbirleriyle rekabeti olmaz; rekabet aynı zamanda herhangi bir toplumun evrensel toplumla ilişkisinde de yer alır. Evrensel dinlerde, kılıç gücüyle toplumun tüm diğer formlarını yok eden ve sonunda kendisini ya ortadan kaldıracığı ya da emri altına sokacağı diğer toplumlar karşısında bulan Müslümanlarınki gibi dini formlar da mevcuttur. Diğer yandan Hristiyanlık ve Budizm tarafından sunulan, çeşitli bireyleri, kendilerini bir topluluğun üyeleri olarak tanımlayabile-

cekleri bir dini grup içine dâhil etmeyi hedefleyen bir durum da mevcuttur. Bu girişim, özellikle Hıristiyanlıkta, kaçınılmaz olarak siyasi yapıya derinden bağlıdır. Misyonerlik faaliyetlerinde ifade bulan bu propagandanın ardında, insanların kardeşliği ilkesinin toplumun temelini oluşturduğu fikri bulunmaktadır.

Ekonomik gelişmelere baktığımızda, tek bir ekonomik toplum anlayışını savunan benzer bir durumla karşılaşmayız. Ekonomik toplum ilk olarak bireyin diğer bireylerle ticaret yapabilmesine dayanır; daha sonraki süreçler, siyasi olarak birbirlerine karşı olabilecek topluluklar arasında gittikçe daha yakın ilişkiler kurulmasını sağlar. Ticaret ve ticaretin sürdürüldüğü finansal aracın gelişiminde ekonomik yapı ne kadar kapsamlı yer alırsa, bir toplumdaki üretimin uluslararası ekonomik toplumun ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi de o kadar kaçınılmaz olur. İlk olarak, evrensel toplumun en düşük seviyesiyle başladığı ve soyutluğun gittikçe daha somut bir toplumsal örgütlenmeye doğru evirildiği bir gelişim mevcuttur. Her iki açıdan da bütün insan ırkını içine alan, tüm insanların iletişim yoluyla birbirleriyle ilişki kurabildiği ve birbirlerini üye ve kardeş olarak kabul ettikleri bir evrensel toplum vardır.

Bu tür toplumlar kaçınılmaz surette karakter bakımından evrenseldirler. Evrensel dinde ifade edilen süreçler, söylem evreniyle temsil edilen mantıksal toplum süreçlerini de beraberinde getirir; yani bireylerin aynı anlamlı sembolleri kullanarak birbirleriyle iletişim kurma yeteneğine dayalı bir toplum. Dil de ekonomik toplum gibi evrensel bir toplum sağlar. Ortak semboller olduğu sürece dil de vardır. Bu tip sembolleri, aynı dili konuşmayan yabanıl kabilelerin birbirleriyle iletişim kurabilmelerine imkân tanıyan basit işaretler olarak görebiliriz. Parmaklarını ya da sembolik çizimleri kullanarak ortak bir dil geliştirirler. Böylece bir iletişim yeterliliğine erişirler ve farklı bireyler birbirleriyle daha yakın ilişkiler kurabilir. Dilsel süreç ekonomik sürece göre bir anlamda daha soyuttur. Salt takasla başlayan ekonomik süreç, ihtiyaç fazlalıklarının değişimine dönüşür. Bu süreçler hiç

vakit kaybetmeden üretime de yansır ve kâra dayalı bir takası beraberinde getiren üretim tipini de harekete geçirir. Anlamlı sembollere dayalı bir iletişimi ele alırsak bu, tek başına bir bütünleşme eğilimi göstermez; ancak bir aracı olarak işlev gördüğü süreçleri beraberinde getirir.

Bir insanın, yeni bir dil öğrendiğinde yeni bir kişi olduğunu söyleriz. Kendisini o dili kullanan insanların yerine koyar, onların tavırlarını alır. O insanların tavırlarını benimsemeden o topluma ait insanlarla iletişime geçemez veya o toplumun edebiyatını anlayamaz. Dolayısıyla bir bakıma farklı bir birey olur. Bir dili soyut bir kavram olarak aktaramazsınız; mecburen o dilin arkasında bulunan yaşamı da bir ölçüde aktarırsınız. Bu sonuç, bir dili kullanan bireylerin tavırlarıyla ilişkili olarak gelişir ve kaçınılmaz bir şekilde düşüncelerde de değişime sebep olur. Farklı uluslar ve farklı dillerden oluşan Batı toplumunda bu farklı grupların sürekli olarak birbirleriyle karşılıklı etkileşimi söz konusudur. Bir ulus tek başına değil, yalnızca daha geniş bir bütüne ait diğer gruplarla ilişkisi içinde düşünülmelidir.

Sadece en üst soyutlamaları ele alan söylem evreni, farklı özelliklere sahip farklı grupların karşılıklı ilişki kurmalarını mümkün kılar. İnsanların kendilerini ifade edebildikleri söylem evreni, farklı toplulukların yaşamlarını ifade eden düzenli tavırları öyle bir ilişki içinde toplar ki daha ileri düzey bir örgütlenmeye yol açar. İnsan toplumuna ait süreçlerin evrenselliği -ister din veya ticaret açısından isterse de mantıksal düşünme açısından bakılsın- evrensel toplum için en azından bir kapı açmaktadır; aslında bu eğilimlerin hepsi toplumsal gelişmenin yeterince yakalandığı yerde kendisini gösterir.

Toplumdaki evrenselliğin bu gelişiminin siyasi ifadesi, bir grubun diğer gruplar üzerindeki hâkimiyetinde göze çarpar. Bunun ilk örneğini Nil, Dicle ve Fırat vadilerindeki imparatorluklarda görürüz. Farklı toplulukların birbirleriyle mücadeleye girmesi imparatorluğun gelişimi için gereklidir. Burada sadece,

bir kabilenin kendisini yok etmek isteyen başka bir kabileyle çatışması söz konusu değildir; daha ziyade birinin diğeri üzerinde hâkimiyet kurmasını sağlayacak türde bir çatışma mevcuttur. Kişinin diğelerinde benliğini fark etmesi aracılığıyla ulaşılan öz-bilinçliliğin bir yansımasını ifade eden bu farkı anlamak önemlidir. Düşmanlık durumunda ya da şiddetli bir öfke anında birey veya topluluk sadece düşmanını yok etmeye çalışabilir. Ancak benliğin hâkimiyeti daha ziyade diğere üstünlük kurarak ya da onu suiistimal ederek ifade edilmektedir. Zihnın bu tavrı, kişinin sadece düşmanlarını yok etme tavrından tamamen farklıdır. En azından bu açıdan, diğelerini alt ederek ve kendisine tabi tutarak bireyin daha üst bir benlik kazanımı söz konusudur.

Ulusal itibar duygusu, diğeri insanlar üzerinde üstünlüğün sürdürülmesinde koruma eğilimi içinde olduğumuz özsaygının bir ifadesidir. Kişi diğelerine karşı üstünlük duygusuyla kendi benlik algısını elde eder; bunun benlik gelişiminde önemli olduğunu Wundt da belirtmiştir. Bireyin kendi kapasitesini fark ederek artık sahip olduğu üstünlük diğeri üzerine kurulan bir üstünlük değildir; diğerin kapasitesi ve yapabildikleri karşısında kendi kapasitesi ve yapabildikleri üzerine kurulu bir üstünlüktür. Mesleki anlamda bazı uzmanlıkların gelişimi, başkalarını kendisine tabi kılma gücüyle kendi benliğini gerçekleştiren bir zorbanın üstünlüğünden farklı bir yapıya sahiptir. Bir alanda yetkin olan kişinin, kendisinin yapabildiği ve başka hiç kimse- nin yapamadığı şeye ait bir üstünlüğü vardır. Bu durum, kişinin toplumda kendisini gerçekleştirebildiği belirli bir konum sağlar. Kişi burada, yalnızca başka birinden üstün olarak kendisini gerçekleştirmez; bunu yerine getirdiği işlevle yapar. Ve bu işlevi diğeri herkesten daha iyi yerine getirebildiği ölçüde, üst toplumsal değerler açısından haksız bulduğumuz diğeri kendini ortaya koyma şeklinden farklı olarak, haklı bir saygınlık duygusu elde eder.

Toplumlar da birbirleriyle aynı bu tip bir ilişki içinde yer alabilirler. Örneğin Romalılar savaş güçleri, yönetim kapasiteleri ve Akdeniz'deki tüm toplulukları hâkimiyetleri altına alıp yönet-

me konusundaki üstünlükleriyle gurur duymuşlardır. İlk olarak hâkimiyet altına alma, daha sonra da işlevsel üstünlük olarak niteleyebileceğimiz yönetim tavrı belirlemiştir. Romalı şair Virgil, Romalıların, hüküm sürerken yönetme gücüyle dolu olduklarını fark etmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Bu güç Roma İmparatorluğunu arkalarında vahşi bir güçten başka bir şeyleri olmayan daha eski imparatorluklardan ayırmıştır. Bu durumda, zulmetme gücüyle gösterilen siyasi üstünlük ve itibar algısından, daha kapsamlı ortak eylemlerin bulunduğu toplumsal bir girişimi yönetme gücüne geçiş olmuştur. Siyasal ifade ilk olarak sadece askeri bir yaklaşımın eşlik ettiği kendini ortaya koyma eylemiyle başlar. Bu, diğerlerini yok etmeyi de beraberinde getirir, ama egemenliğin yönetim formunu aldığı daha ileri bir toplumun gelişimini de sağlayabilir. Böyle bir varsayımı dikkate alırsak, imparatorluktansa, güç yerine işlev üzerine kurulmuş daha geniş uluslararası bir toplum ortaya çıkabilir.

Evrensel din ve genişleyen siyasi gelişim yaklaşımlarının birleşimi en kapsamlı ifadesine demokraside kavuşmuştur. Kontrolün ekonomik ve siyasi olarak güçlü sınıfların aksine geniş halk kitlelerine ait olduğu Yunan şehirlerindeki gibi bir demokrasi de elbette mevcuttur. Hatta çeşitli demokratik hükümet formları da vardır; fakat buradaki anlamıyla demokrasi, evrensel kardeşlik ilişkileriyle uyumlu bir benlik türüne dayalı bir yaklaşımdır. Demokrasi bu tanımı, Fransız Devrimi'nde birlik ve beraberlik anlayışı kapsamında kazanmıştır. Her birey bir diğeriyle eşit olarak görülmüştür. Bu anlayış ilk olarak evrensel dinlerde kendini göstermiştir; siyasi alana taşındığında ise demokrasi formunda ifade bulabilmiştir. Bunun arkasında yatan doktrin, büyük ölçüde Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'nde yer alan anlayışıdır.

Buna göre birey, toplumdaki diğer herkesin hakkını tanıdığı ölçüde kendisini o topluma ait bir yurttaş olarak muhafaza eder. Böyle bir evrensellik ve çıkar birliği sayesinde tebaanın hükümdarın tavrını alması mümkün olurken, hükümdarın da tebaanın tavrını alması mümkün olur. Eğer bir kişinin iradesi herkesin

iradesi olursa, o zaman tebaa ve hükümdarın ilişkisi tüm farklı bireyleri bünyesinde bulundurabilir. Bir insan diğerlerinin de kendisiyle aynı siyasi örgütlenmeye ait olduğunu kabul ederek kendisini gerçekleştirdiğinde, Rousseau'nun "toplumun genel iradesi" olarak ifade ettiği şeye ulaşırız.¹²⁴

Bu demokrasi anlayışı kendi içinde din kadar evrenseldir ve bu siyasi hareket, arkasında Rousseau'nun ilkelerini taşıdığı için de temelde dinidir. Ayrıca bir propaganda mantığıyla ilerlemiştir. Eski toplum yapısını kaldırıp yerine kendi toplum yapısını getirmeye çalışmıştır. Bu iki faktör -biri, birey veya grubun diğerleri üzerindeki hâkimiyeti; diğeri ise aynı gruptaki farklı bireylerin kimlik ve kardeşlik duygusu- demokratik harekette buluşmuştur. Ve birlikte, sadece dini anlamda değil; siyasi anlamda da evrensel toplumu ifade ederler. Kendini ortaya koyma sürecinde her toplumun diğerine söz hakkı tanıdığı Milletler Cemiyeti'nde de bu durum kendini gösterir. En küçük toplum bile kendisini ifade edecek konumdadır, çünkü kendisi de diğer tüm toplumların aynı şeyi yapma hakkını tanımaktadır.

Evrensel toplumun gelişiminde yer alan şey, ekonomik gelişme bulunan türde bir işlevsel örgütlenmedir. Ekonomik gelişme takastan yola çıkılarak başlar. Takasta, ihtiyaç duymadığınız bir şeyi diğerinin ihtiyaç duymadığı şeyle değiştirirsiniz. Bu soyut bir durumdur. Fakat ihtiyaç duymadığınız şeyi üretip bunu ihtiyaç duyduğunuz şeyle takas edebileceğinizi anladıktan sonra bu eylem sayesinde işlevsel bir gelişimi harekete geçirmiş olursunuz. Bir grubun belli bir şeyi, diğerinin başka bir şeyi üretmesini sağlayarak ekonomik süreci de kontrol edebilirsiniz, çünkü alışverişte sunabileceğinizin daha fazlasını üretmeye devam etmek

124 Eğer hak talebinizi evrensel hale getirirseniz, o zaman diğer herkese de aynı hakkı tanırırsınız ve toplumun tamamına göre bir kanun yapabilirsiniz. Böylece herkes aynı şeyi ifade ettiğinden, birey açısından bir genel iradede söz edilebilir. Dolayısıyla herkesin hem hükümdar hem de tebaa olduğu bir toplum vücut bulur: Kişi, kendi haklarını savunduğu ve bunları diğerlerinde tanıdığı için hükümdar; kendi yaptığı kanunlara uyduğu için de tebaa olur.

istememezsiniz. En nihayetinde, üretilen şey müşterinin talebine cevap verecek nitelikte olur. İşlevsel örgütlenmenin sonucunda kişi, grup içinde yer alan diğer üyelerle ilgili özel bir işlevi yerine getirmede kullanılan ve kendisine göre bir üstünlüğe sahip türden bir ekonomik kişilik geliştirir. Bu, bir şeyi diğer herkesten daha iyi üretebilmeye dayalı bir öz bilinç olabilir. Böyle bir durumda işlevsel gelişmeye yönelik bir eğilim vardır. Öyle ki bu işlevsel gelişme siyasi alanda bile gerçekleşebilir.

İşlevsel açı, bireyi bütünle ilişkili olarak ele aldığı ve bu şekilde bireyi yok saydığı için demokrasinin amaçlarına ters gibi görülebilir. Dolayısıyla gerçek demokrasi, işlevsel tarafı ikinci plana koyarak dini bir yaklaşım havasında kendisini ifade etmelidir. Fransız Devrimi'nde ortaya konan demokrasi idealine geri dönersek bu tip bir uyumsuzlıkla karşılaşırız. Burada diğerlerinde tanıdığınız şeyi kendiniz için de talep edersiniz; bu da toplumsal yapının temelini oluşturur. Ancak o dönemin işlevsel yapısına baktığımızda aynı türde bir eşitlikten bahsedemeyiz. İşlevsel anlamda eşitlik mümkün olmakla birlikte bunun, dini yaklaşım kadar derin olan, diğeri aracılığıyla benliğin gerçekleştirilmesi anlayışını beraberinde getirmemesi için hiçbir neden göremiyorum. Üstün yeteneklere sahip bir doktor bir bireyin hayatını kurtarabilir ve yardımcı olduğu bu birey üzerinden kendisini gerçekleştirebilir. Bu işlevsel tavrın neden kendisini birey benliğinin diğeri üzerinden gerçekleştirilmesiyle ifade etmemesi gerektiğine ilişkin bir neden göremiyorum. Manevi ifade gücü, birey benliğinin birçok kişide gerçekleştirilebilmesidir ve buna kesinlikle toplumsal örgütlenmede erişilir. Bana öyle geliyor ki üzerinde durulan bu uyumsuzluk, işlevsel örgütlenmenin soyut ve henüz başlangıç niteliğindeki gelişimidir. Bu işlevsel örgütlenme tam olarak gerçekleştiğinde bireyin suiistimali noktasında elbette bir risk oluşturabilir; ancak bu tip bir örgütlenmenin tam olarak gelişimi sayesinde, bireyin kendisini, kendisine özgü olan şeyle diğerleri üzerinden gerçekleştirdiği daha ileri bir manevi ifadeye de kavuşabiliriz.¹²⁵

125 [The American Scene ile ilgili bir pragmatizm tartışması için bkz. "The

37. EKONOMİK VE DİNİ YAKLAŞIMLARIN DAHA İLERİ BİR DEĞERLENDİRMESİ

Burada, bahsetmekte olduğum bu büyük ve daha soyut toplumsal ilişkilerin, din ve ekonominin örgütleyici yapısından yeniden söz etmek istiyorum. Takas yapan ilkel insan ya da borsadaki modern insan, yaptığı alışverişlerde işaret edilen ekonomik toplum yapısıyla ilgilenmez; ayrıca zor durumda olan diğer bireye yardım ederek kendisini bu kişiyle özdeşleştiren bireyin, birinin çıkarının herkesin çıkarı olduğu bir toplum yapısını kendisine açıkladığını düşünmek de gerekli değildir. Daha önce de belirttiğim gibi bu iki süreç kendi yapılarında evrenseldir; herkese uygulanabilir.

Sıkıntıda olan herhangi birine yardım edebilen kişi, bu evrenselliği insandan çok daha öteye taşıyıp hissedebilen herhangi bir canlının acı çekmesine müsaade etmeme formuna dönüşür. Bu, sıkıntıdayken kendisine yönelebileceğimiz diğer bir forma yönelik olarak sergilediğimiz tavrıdır. Şefkat duygusunda ifadesini bulur. Ailesinden çok uzakta olan bireylerde yaygındır. Sevgi, insan formunda olmasa bile ebeveynsel bir yaklaşımı güdüleyen herhangi bir yavru forma yönelik olarak da kendini gösterir. Küçük şeyler bir tür şefkat duygusu uyandırır. Bunlar, bu tavrın evrenselliğinin ne kadar geniş olduğunu göstermektedir; hemen hemen her şeyi, kişinin kişisel bir ilişki kurabileceği her varlığı kapsar. Bu her zaman baskın olan tepki değildir elbet; bazen düşmanca tepkilerin dışavurumu diğerlerinden daha güçlüdür; ama bu tavır, var olduğu ölçüde evrensel bir toplumu mümkün kılmaktadır. Hristiyan azizler her bireyin ait olabileceği bir toplum tipini tanımlamışlardır: herkesin tamamen aynı çıkarlara sahip olduğu dini bir dünya.

Bir diğer süreç ise kişinin, ihtiyacı olmayan bir şeyi ihtiyaç

Philosophies of Royce, James, and Dewey in their American Setting," *International Journal of Ethics*, XL (1930), 211 ve sonrası; pragmatizmin tarihsel oluşumu için bkz. *Movements of Thought in the Nineteenth Century*.]

duyduğu bir şeyle takas etmesidir. Birbiriyle bağlantılı ihtiyaçlar ve ortak çıkarlar takası mümkün hale getirir. Bu süreç diğer tavır gibi insan türünü aşan bir kapsama sahip değildir. Kişi bir sığırla ya da eşekle takas yapamaz ama onlara şefkatle yaklaşabilir.

Özellikle belirtmek istediğim şey, bu iki davranış türünün insan toplumunda sahip oldukları örgütleyici güçtür. Evcil hayvanlarla sosyal ilişki içerisindeyiz. Henüz doğrulanmamış bir varsayım olmakla birlikte, tepkilerimize bakılırsa kendimizi hayvanla özdeşleştirdiğimiz kadar hayvanın da kendisini bizimle özdeşleştirdiğini varsayıyoruz. Bizim kendi temel tavrımız, benlik üzerine kurulu bir sosyal ilişkiye göredir; bu yüzden, evcil hayvanların tavırlarına sanki benlikleri varmış gibi muamele ederiz. Onların tavrını alırız ve onlarla ilgilenirken sergilediğimiz davranış, onların da bizim tavrımızı aldığını varsayar; köpeğe bizim ne istediğimizi biliyormuş gibi davranırız. Evcil hayvanlarda benlikleri ima eden davranışımızın hiçbir mantıksal dayanağı olmadığını söylememe lüzum yok sanırım.

Bu tip tavırlar bireylerin dâhil olduğu asli yapıyı aşan bir toplumsal örgütlenmeye yol açabilecek tavırlardır. O yüzden bu tavırların, daha büyük toplum yapılarının oluşumuna yönelik işlemesi veya en azından buna katkıda bulunması mümkündür. Örneğin ekonomik tavırda, kişinin kendi ihtiyaç fazlası, başka birinin ihtiyaç fazlasıyla takas edilir. Daha sonra kişi, takas yapmak için ihtiyaç duymadığı şeyleri üretmeye başlar. Böylece üretime girer ve bununla beraber pazarlar kurar, ulaşım yolları oluşturur, alışveriş ağını genişletir ve bankacılık sistemi kurar. İşte tüm bunlar aslında sadece takas sürecinden doğmuştur. İki çocuk oyuncaklarını değiş tokuş edebilir; biri eskimiş oyuncağını diğerine, diğeri de sevmediği bir oyuncağı verir. Burada üretime yol açmayan fazlalıkların değiş tokuşu söz konusudur. Ama ileriye bakıp takasın avantajlarını gören insanoğlunun durumunda takas üretime yol açar.

Bunun belirgin bir örneğini İngiltere'deki yün sanayinin geli-

şiminde bulabiliriz. İlk başta takas sadece, yünün feodal koşullarında iplik haline getirildiği İngiltere içinde gerçekleşmiştir. Daha sonra bunun bir bölgeden diğerine taşınması noktasına gelinmiş ve daha da ilerletilip deniz aşırı bir ticaret peyda olmuştur. Bu sanayinin bir sonucu olarak İngiltere toplumunda gerçekleşen değişimler dış ticaretin gelişmesini sağlayıp tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişte büyük rol oynamış ve yün kumaş ülke sınırlarını aştıkça İngiltere'nin daha sonraki gelişimini destekleyen ekonomik örgütlenme ağı büyümüştür.

Takas toplumsal davranışın bir temeli haline gelince, üretim, ulaşım ve ekonomik sürece dâhil olan tüm araçları içeren bir toplumsal gelişim sürecini de beraberinde getirmiş ve böylece bir dereceye kadar evrensel bir toplum vücut bulmuştur. Bu süreç sayesinde kişiler, malların takası sırasında birbirleriyle direkt bir ilişki içinde yer alırlar. Ve üretim, ulaşım ve malların alımı süreci bireyleri ekonomik süreçte yer alan diğer bireylerle daha da yakın bir ilişki içine sokar. Bu, insanları birbirine bağlayan toplumsal bütünleşmenin yavaş bir sürecidir. İnsanları mekânsal ve coğrafi olarak bir araya getirmez; iletişim açısından birleştirir. Issız bir adada birbirleriyle takas işlemi gerçekleştiren üç-dört kişinin yer aldığı resimlere hepimiz ders kitaplarında rastlamışızdır. Bu kişiler ekonomik toplumu özetlemenin yanında, üretim sürecinde bireyin kendisini, takas edeceği bireyle özdeşleştirdiği bir iletişim ilişkisini de ifade ederler. Kişi kendisini diğer bireyin yerine koyar, yoksa bu kişinin ihtiyacı olan şeyi üretemez. İşe kendisini olası bir müşteriyle özdeşleştirerek başlarsa, böyle soyut bir mekanizmaya sahip olursa, işte o zaman ticaret ağı her yere uzayabilir ve toplum yapısı bu iletişim sürecine girmek isteyen herkesi kabul edebilir. Toplumdaki bu tavır evrensel bir toplumsal organizma yapısı oluşturma eğilimi içine girer.

Ekonomi alanında öğretildiği gibi para, belirli bir miktar varlık için kullanılan bir sembolden başka bir şey değildir. Takas yapan bireylerin istediği şeyi temsil eden bir semboldür. Takas biçimini iletişim metotlarıyla, takasta kullanılan bu araçları da

jestlerle benzeştirebiliriz. Dolayısıyla takasın aracı olarak para, dildeki jest ve sembollerle aynı görevi görür.

Ele aldığımız diğerk evrensel tavır, dini ilişkiye temelini veren komşuluktur. Bu tavrın direkt yansımalarını kişinin aç olan biriyle yemeğini paylaşması, susamış birine su vermesi veya parasız kalmış birine yardım etmesi olarak görürüz. Bu, sokakta acıdığınız bir adama bir şeyler verme dürtüsüne yalnızca teslim olmaktır; iki çocuk arasında gerçekleşen değış tokuş gibi, bundan daha öteye gidemez. Bununla birlikte, aslında bu tavır bir kez benimsenince toplumsal yeniden örgütlenmeye ilişkin çok büyük bir güce sahip olunduğunu söyleyebiliriz. Evrensel dinlerde ve modern topluma ait toplumsal örgütlenmenin büyük bir bölümünde bu tavır kendisini gösterir.

Hıristiyanlık, modern dünyanın toplumsal ilerlemesi -siyasi, ekonomik, bilimsel- için gerekli ortamı hazırlamıştır. Toplumsal ilerleme modern dünyanın en belirgin özelliğidir. Dini ve etik bir doktrinden doğmuş olsa da, rasyonel bir evrensel toplum düzenine yönelik Hıristiyan nosyonu yavaş yavaş dini ve etik çağrışımlarını yitirmiş ve toplumsal yaşama dair tüm diğerk somut yönleri kapsayacak şekilde genişlemiştir. Böylece çok yönlü, evrensel bir insan toplumuna dair daha karmaşık ve kapsayıcı bir nosyon haline gelmiştir.

Antik dünya -özellikle de antik Yunan- ile modern dünya arasında ilerleme anlayışı açısından çarpıcı bir fark vardır. İlerleme fikri antik dünya uygarlığı ve düşünüşüne tamamen uzak kalırken, modern dünya uygarlığı ve düşünüşünün en baskın fikirlerinden biridir. Modern kültürün dünya görüşü, yaratıcı değışim ve şeylerdeki evrim gerçekliğini vurgulayan dinamik bir görüşken; antik kültürün dünya görüşü, evrendeki yaratıcı değışim ya da evrimin gerçekliğini kabul etmeyen durağan bir görüştür. Modern anlayışa göre, toplumsal ilerlemenin mutlaka yönelmesi gereken değışmez hedefler yoktur; dolayısıyla böyle bir ilerlemenin gerçek anlamda yaratıcı olduğu söylenebilir. Di-

ğer türlü bu bir ilerleme olmazdı (yaratıcılık, modern ilerleme anlayışının olmazsa olmazıdır). Bunun aksine antik dünya görüşü, modern anlamda bir ilerlemenin ihtimali, varlığı ya da gerçekliğini kesinlikle kabul etmemiştir. Bu görüşe göre, mümkün olan tek ilerleme, daha önceden belirlenmiş, değişmez hedeflere yönelik ilerlemedir.

Toplumsal çatışmalarla baş etmede yetersiz olan Yunan devletin kendine özgü örgütlenmesi sebebiyle ilerleme anlayışı Yunan toplumu için anlamsızdı. Buna karşın toplumsal çatışmaların üstesinden gelebilmek için yeterince esnek olan modern devletin kendine özgü örgütlenmesi sebebiyle ilerleme modern toplumun en baskın özelliğidir. Çünkü modern devlet yapısı, kendisine dâhil olan bireylerin zihinleriyle entelektüel sınırlarını genişletmeye uygundur; Yunan devlet yapısında böyle bir esneklik yoktur. Bu genişleme sayesinde daha kapsamlı bir toplumsal örgütlenme öngörülebilir ve bu öngöründen hareketle, toplumdaki çıkar çatışmalarını çözecek yeniden yapılandırmalar sağlanıp anlaşmazlıklar bir dereceye kadar yatıştırılır ya da tamamen ortadan kaldırılır.

Ekonomik ve dini ilkeler çoğunlukla birbirine zıt konumlarda bulunurlar. Bir yanda “materyalist” olarak nitelenen bir ekonomik sürecin kabulü; diğer yanda ise ortak menfaat içindeki insanların idealist açıdan tanımlanması söz konusudur. Bu görüşün haklı yanları yok değildir ancak bu, düşüncelerin sürekli olarak düzeltilmesi gerektiğinin önemini göz ardı etmektedir. Ekonomik sürecin her zaman benmerkezci olduğu ve bireyin yalnızca kendi çıkarını düşündüğü varsayılır. Serbest ticaretin ortak çıkarların tanınmasını sağladığı konusunda ısrar edilirken, bir yandan da bunun her zaman -James Bryce gibi birinde ekonomik idealizmle karşılaşmamıza rağmen- ekonomik sürecin bir yan ürünü olduğu düşünülmüştür. Diğer yandan dinler, bugün ekonomik rekabetin yaptığı gibi, geçmişte savaşların kaynağını oluştuyordu. Her savaşın yarattığı çarpıcı etkilerden biri, dinlerin milli karakterini vurgulamak olmuştur. Savaş sırasında

Tanrı bölünür: Almanların Tanrısı ve itilaf devletlerinin Tanrısı gibi. Dini yaşamın kendisini çatışmalara ne ölçüde uyarladığı tarihte sık sık örneklendirilir; ekonomik yaşama ait idealist aşamalara yönelik örnekler ise yok değildir. Ekonomik süreç insanların birbirleriyle daha yakın ilişkiler kurmasını ve bireylerin birbirleriyle özdeşleşmesini sağlamıştır. Bunun en büyük örneği, işçi sınıfının uluslararası karakteri ve toplum içerisinde bir işçi örgütlenmesinin gelişmesidir. Burada, hem işçinin grup içindeki diğer bir işçiyle özdeşleşmesi hem de bir toplumdaki işçilerin başka bir toplumdaki işçilerle özdeşleşmesi söz konusudur. Sosyalizmde işçi hareketi bir din haline gelmiştir. Ekonomik süreç, katılımı içeren iletişim süreci aracılığıyla grupları zorunlu olarak bir araya getiren bir süreçtir ve modern toplumumuzda dinden evrensel olarak daha çok kabul gören, en evrensel toplumsallaştırıcı faktör olmuştur.

Bir toplum kültürü etrafında toplanan din, somutlaşır ve kendisini toplumun yaşantısı ve tarihiyle özdeşleştirir. Aynı zamanda toplumdaki diğer kurumlardan daha muhafazakârdır. Kült, kendisine atfedilen, bizim bir mantığa oturtamadığımız anlaşıl-maz bir değere sahiptir. Bu yüzden onu her zaman sahip olduğu biçimde ve toplumsal bağlamında muhafaza ederiz. Kült, dini ifadenin karakterini sabitleme eğilimi içindedir, bu yüzden dini tavır diğerleriyle özdeşleşimi sağlarken, kültür iyice özelleşip diğerlerinden ayrılır. Bir kişi size kendisini ticari açıdan ifade ettiğinde onu anlayabilirsiniz. Ancak bu kişi size belirli bir dini kültürle gelirse, çok büyük ihtimalle onu anlayamazsınız. Dinlerin tipik özelliği haline gelmiş misyonerlik, dinin evrensel karakterinin kültürün sabit, muhafazakâr karakterine karşı koyduğu ve böylece dinin kendi karakterini etkilediği bir harekettir. Ancak burada bile din; tüm karakteri, öğretisi ve dogmasıyla kendisini bir kültür olarak aktarmaya çalışmıştır; bu yüzden de, ekonomik sürecin yaptığı gibi evrensel bir iletişim aracı olarak kendisini uyarlayamamıştır.

Elbette iki tavır birbirinden oldukça farklıdır. Biri yalnızca

alım satım işlemine girildiği zaman bireyi diğeriyle özdeşleştirmektedir. Takas, ekonomik sürecin hayat damarıdır ve bu süreç alım satıma dâhil olan şey haricinde her şeyi diğer bireyden soyutlar. Bunun aksine dini tavır, sizi diğer bireyin içsel dünyasına götürür; diğer bireye yardım ettiğiniz, ruhunu kurtardığınız, bu dünyada ve diğer dünyada el uzattığınız için kendinizi onunla özdeşleştirirsiniz. Bu tavır, bireyin diğerleriyle özdeşleşiminde çok daha yoğundur. Ekonomik süreç daha yüzeyseldir ve bu yüzden bir yerden bir yere daha hızlı taşınır ve daha kolay bir iletişimi mümkün kılar. Bununla birlikte her iki süreç de evrenseldir ve kendilerini gösterdikleri yerde kendileri kadar evrensel olan ortak bir toplum oluşturma eğilimi gösterirler. İki çocuğun oyuncaklarını değiş tokuş ettiği ya da bir hayvanın diğer bir hayvana yardım ettiği yerde süreçler eylemin uygulanmasıyla birlikte sona erer. Ancak kendilerini diğerleriyle özdeşleştiren bireylerden oluşan bir grupta bu süreçler, değiş tokuş eylemi ya da diğerine yardım etme dürtüsünün çok daha ötesine geçer. Bu eylemler gerçekleştirilerek, bireyleri bir araya getiren bir bütünleşme süreci sağlanmış olur; bu da daha derin bir iletişimi mümkün kılan bir mekanizma yaratır.

Bu gelişimin tarih boyunca devam ettiğini hatırlatmakta fayda var; insanların bu hususta bir ideali olmasa da bu iki süreç daha geniş bir topluluğun oluşumunu sağlamıştır. Bu topluluklar oluşmadan kişi kendisini diğeriyle özdeşleştirme tavrı gösteremez. Tarih sayesinde geriye bakıp bu toplumsal yapılanmaların nasıl gerçekleştiğini görebiliyoruz. O zaman içinde insanlar bu yapılanmaları bilinçli biçimde seçmediler ama bizler bugün bu yapılanmalara uzaktan bakabildiğimiz için onları rahatça görebiliriz. Ve bu tip hareketleri anlayıp toplumu beraberinde sürükleyebilen bir birey olarak liderin işlevi, tüm bunların bilincinde olarak topluma yön ve gerekli olan itici gücü vermektir.

Bana öyle geliyor ki detaylı bir şekilde ortaya koyduğumuz bu benlik anlayışı toplumsal ilerlemenin hızını anlaşılır kılmaktadır. Bireyin özbilince kavuşması kendisini diğer bireylerle öz-

deşleştirmesiyle gerçekleşiyorsa, o zaman ekonomik sürecin bu kavuşma için elverişli ortamı yarattığını söyleyebiliriz. Birey alışveriş yapacağı müşterilerle kendisini özdeşleştirir; bu süreci başarılı kılmak için de müşterilerle iletişim yolları geliştirmek durumundadır. Süreç kendi içerisinde benmerkezci gibi dursa da, bireyi giderek daha belirgin şekilde diğerinin tavrını almaya iter. Eğer ekonomik süreci başarıyla yürütecekseniz, diğer bireyle çok daha yakın bir ilişki kurmanız, diğer bireyle sadece alışveriş açısından bir özdeşleşme içine girmemeniz, aynı zamanda onun neyi neden istediğini, ödeme koşullarının ne olacağını, istenen ürünlerin özelliğini bilmeniz gerekir. Kısacası diğer bireyle daha çok özdeşleşme yapmanız gerekir. Modern işletmenin dayattığı tezgâhtarlık tavrından genellikle rahatsız oluruz. Bu tavır her zaman içerisinde riyakârlık ve kişiye istemediği bir şeyi almaya ikna etmek için kişinin kendisini diğerinin yerine koyma gibi eylemleri içerir. Bunları haklı görmesek bile en azından, bireyin diğerinin tavrını alma zorunluluğunun yine burada da mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Diğerinin çıkarlarını tanıma başarılı bir ticaretin temelini oluşturur. Bunun amacını en iyi, ekonomik süreci kar amacının ötesine, kamu hizmeti alanına taşıdığımızda anlarız. Bir demiryolu ya da kamu işletmesi müdürü kendisini hizmet ettiği toplumun yerine koymak durumundadır. Bu tür işletmeler kazanç hedefinden sıyrılır ve iletişim aracılığıyla başarılı birer ekonomik kuruma dönüşebilirler. Sosyalistler bu olanaktan hareketle tüm ekonomi dünyası için bir teori üretmişlerdir.

38. SEMPATİNİN DOĞASI

“Sempati” açıklaması zor ve muğlâk bir terimdir. Özellikle alt düzey hayvanlar arasındaki ilişkilerde görülen, bir bireye diğerinin gösterdiği yardım etme ya da onu zor durumdan kurtarma tavrından söz etmiştim. İnsan türünde sempati, diğer bireye yardım ederken bireyin tavrının kendi benliğimizde uyandırılmasını sağlar. Bir doktor, hastaya karşı herhangi bir sempati tavrı göstermeden, nesnel bir şekilde davranarak bir ameliyat ger-

çekleştirebilir. Diğer yandan, bir sempati tavrı sergilediğimizde yardım ettiğimiz kişinin tavrını kendimizde açığa çıkarırız. O kişiyle birlikte aynı şeyleri hissederiz. Bu, genel olarak “taklit” olarak bahsettiğimiz şey için de uygun bir açıklama olarak kabul edilebilir.

Ebeveynlerin çocuklarına yönelik tavırlarını ele alalım. Çocuk bir şeylerden şikâyet ettiğinde ya da sıkıntı çektiğinde, anne-babalar yatıştırıcı bir tavır benimser. Anne-baba, çocuk yatıştırdığında belli bir tavrı paylaşır; bu tavrı kendilerinde açığa çıkarır. Bu örnek sempatinin sınırını da ifade eder. Duygularını paylaşmayı zor bulduğumuz insanlar da vardır elbet. Sempatinin olabilmesi için diğerinin tavrına karşılık gelen bir tepkinin olması gerekir. Böyle bir tepki yoksa eğer, o zaman kişi kendisinde sempati uyandıramaz. Ayrıca, sempati duyacak kişi kendisinde bu tavrı açığa çıkaracaksa, karşı taraftan da bir karşılık gelmesi lazımdır, yani bir işbirliğinin olması gerekir. Birey, kendi sempati tavrı haricinde, kendisini sıkıntı çeken diğer bir bireyin yerine bir anda koyamaz. Burada bir kişinin diğerine yardım etmesi söz konusu olduğu için ve yardımın diğerinde ortaya çıkaracağı tepki kişinin kendisinde de ortaya çıkacağı için, eğer karşı taraftan tepki gelmezse ortada bir sempati olamaz. Elbette, sempatiye gerek kalmadan, kişi sıkıntısını sadece ifade ettiğinde de duygularını anlayabileceğimizi söyleyebilirsiniz. Ancak burada da, kendimizi orada olmayan, daha önce karşılaştığımız ve duygusunu paylaştığımız kişinin yerine koyarız ve yeni bireyi bu geçmiş deneyim açısından değerlendiririz. Aktif sempatide birey, yardımıyla diğer bireyde bir tepki ortaya çıkarır ve aynı tepkiyi kendisinde de uyandırır. Eğer hiç tepki yoksa birey diğeriyle sempati kuramaz. Bu da sempatinin sınırını ortaya koymaktadır; sempati ortaklaşa bir süreç içerisinde gerçekleşmek durumundadır. Ancak yine de, yukarıda bahsettiğimiz anlamda birey kendisini diğeriyle özdeşleştirebilir. Burada bahsettiğim, egonun Hegelyan anlamdaki özdeşleşimi değil; jesti diğer bireyde olduğu gibi kendisine de etki ettiği için belirli bir tepkiyi tamamen doğal bir şekilde kendisinde de uyandıran bireyin özdeşleşimidir.

Diğer bireye yönelik insani, yani özbilinçli ve toplumsal bir tavır göstermek, kendinizi bu bireyle sempatik olarak özdeşleştirmektir. Birey bunu toplumsal bir duruma yönelik olarak o bireyin tavrını alarak ve onun açık olarak tepki verdiği duruma örtük bir şekilde tepki vererek gerçekleştirmektedir: bir jest iletişiminde karşıdaki kişinin size yönelik tavrını alıp böylece özbilinçli hale gelmeniz gibi. Toplumsal faaliyetler, büyük ölçüde, bunları gerçekleştiren bireyler arasındaki ortaklığa dayanır. Ortaklık da bireylerin birbirlerine yönelik toplumsal tavırları almalarından kaynaklanır. İnsan toplumu insana bir zihin kazandırır ve bu zihnin toplumsal yapısı, bireyin o topluma ait olan ya da bireyle aynı toplumsal davranış ve deneyim sürecine dâhil olan diğer bireylerin tavırlarını almasını gerektirir.

Şimdi ekonomi ve din sürecini ele almada bu mekanizmadan yararlanalım. Ekonomik alanda birey, diğer bireye bir şey sunmakta ve karşılığında, fazla ürünü olan diğer bireyde bir verme tepkisi ortaya çıkarması bakımından diğer bireyin tavrını almaktadır. Bireyin değerli bir şey olarak kendi objesini öne sürdüğü bir durum olmalıdır. Kendi bakış açısından bu obje değerli değildir, ancak birey kendisini, karşılığında bir şey vereceği diğer bireyin yerine koymaktadır, çünkü o obje zaten birey için fazlalıktır; dolayısıyla, diğer birey objede ancak bir kullanım sebebi bulabilir. Objenin birey için bir değeri olmasa da, kendisini yerine koyduğu diğer birey açısından değerli olabilir.

Bu süreci bu kadar evrensel yapan şey, sürecin birey açısından bir değeri olmayan ihtiyaç fazlalıklarıyla yürümesidir. Elbette ihtiyaç fazlası bir ürün pazarda bir değer bulur; kişinin ondan nasıl yararlanacağı açısından değerlendirilir. Fakat bunu evrensel yapan şey, bu ürünün bireyin doğrudan kendi kullanımına girmemesidir. Birey kullanabileceği bir şey alıp satsa bile bunu, daha değerli bir şey almak için elden çıkaracağı bir şey olarak görmek zorundadır; bu, kullanmayacağı bir şey olmak zorundadır. Bizler için, sahip olduğumuz bir şeyin ilk değeri kullanım değeridir; ancak ekonomik süreçte bu ilk değeri olmayan şeylerle takasa

gireriz. Böylece evrensel bir süreç oluştururuz. Evrensellik, her bir bireyin pazara kullanmayacağı şeyleri getirmesine dayalıdır. Birey getirdiklerinin değerini, bunlar sayesinde başka şeyler alabileceği para ile sunar. Evrensellliği sağlayan şey bu negatif değerdir, çünkü karşılığında kullanılabilecek bir şey verebilen herkese o ürün satılabilir.

Herkesin herkesle akraba olduğu ilkel toplumlarda ihtiyaç fazlasının bir anlamı yoktur. Eşyalar belirli bir âdete göre dağıtılır; fazlalık herkes tarafından paylaşır. Bu şartlar altında zenginlik oluşmaz. Alınan şey karşılığında zanaatçıya verilen bir şeyler olur fakat bunlar, zanaatçının ihtiyaç duymadığı şeye karşılık olarak almak istediği ürünler için verilebilecek formda değildirler. O halde, takas araçlarının tesisinin oldukça soyut olduğunu söyleyebiliriz. Bireyin ihtiyaç duymadığı şeye diğer bireyin ihtiyaç duyduğunu görmek, kendisini diğerinin yerine koyabilmesine bağlıdır. Tüm süreç bireyin kendisini diğerleriyle özdeşleştirmesine dayalıdır. Dili oluşturan bir jest sistemiyle iletişim kurarak kendisini diğerinin yerine kurma kapasitesine sahip olmayan canlılarda böyle bir şey gerçekleşemez. İletişim aracı geliştirilmeden ürünlerin pazara sokulma süreci tamamlanamaz. Burada ifade edilen dil para dilidir. Ekonomik süreç, daha fazla ekonomik yöntem ve bunlar için gerekli olan dil mekanizmasını tesis ederek insanları bir araya getirmeyi sürdürür.

Aynı şey, biraz farklı olmakla birlikte evrensel dinler için de geçerlidir. Evrensel dinler kendilerini toplumlar üzerinden tanımlarlar, çünkü toplumdaki kütle kendilerini özdeşleştirirler. Ancak misyonerlik hareketinde bundan sıyrılırlar. Din, Müslümanlıkta olduğu gibi görece ilkel bir yapıda ya da Budizm ve Hıristiyanlıktaki gibi daha kompleks formlarda olabilir ama mutlaka, diğer insanlara yardım etme, destek olma ve insanların ruhlarını kurtarma tavrının gerektirdiği ilişkileri tesis etmeye çalışır. Din misyonerleri doktor yahut zanaatçı gibi, toplumda dini tavırların gerektirdiği şeylerle bir bağlantı sağlayacak süreçleri yönetenlerden oluşturur. Bunu ilk olarak, hayatlarını zanaatçılık

yaparak geçindiren azizlerin bulunduğu Avrupa manastırlarında görürüz. Bu manastırlar dinin kendisini tamamlama, daha önceden soyut formda olan topluluğu tüm açılardan nihayete erdirmeye eğilimini örneklendirir. Bu tablo, geliştirdiğimiz benlik kavrayışının önemli yorumsal katkılarıyla ortaya çıkmıştır.

39. ÇATIŞMA VE BÜTÜNLEŞME

Toplumsal sürecin devam eden bütünleşmesi ve bu sürecin altında yatan ve süreci mümkün kılan benlik psikolojisi üzerinde epey durduk. Şimdi çatışma ve dağılma faktörlerine değinelim. Beysbol oyununda ilgi odağı olmak isteyen, birbiriyle rekabet eden bireyler bulunur, fakat bu hedefe ulaşmak için oyunu oynamak zorunludur. Bu durum belirli bir eylemi gerekli kılar, ancak takıma zarar verebilecek şekilde birbirleriyle kıskançça bir rekabet içinde olan bireyler de olabilir. Takım için gerekli olan örgütlenmede bölünmeye sebep olabilecek birçok durum mevcuttur. Bu, ekonomik süreçte çok daha büyük oranda yer alır. Burada dağıtım, pazar, takas araçları olmak zorundadır, ancak aynı zamanda bu alan içinde rekabet ve bölünmenin her türlü mümkünüdür, çünkü burada her durumda bir “sosyal ben” olduğu kadar bir “ferdi ben” de yer alır.

Tarihi çatışmalar genellikle toplumsal olarak oldukça organize bir toplumla başlar. Bu tarz çatışmalar, birbirlerine düşman farklı gruplar arasında meydana gelir. Ancak burada bile sonuç genel olarak daha geniş bir toplumsal örgütlenme olur. Klan karşısında ortaya çıkan kabile oluşumunu ele alalım. Kabile, daha büyük ve karışık bir örgütlenmedir ama yine de mevcuttur. Bu, bizim şu andaki durumumuza benzemektedir; milletler, aralarındaki olası düşmanlıklara karşın, kendilerini yine de daha büyük bir toplumun parçaları olarak görürler, Milletler Cemiyeti’nde olduğu gibi.

Bireyleri kolektif olarak sosyal topluluklara girmeye iten ve bu toplulukların temelini oluşturan ve herkes için ortak olan temel sosyo-fizyolojik dürtüler ve davranış eğilimleri toplumsal

açından ikiye ayrılır: toplumsal dayanışmayı sağlayanlar ve toplumsal uzlaşmazlığa yol açanlar. Aslında burada kullandığımız “toplumsal” kelimesi, dar anlamda düşündüğümüzde, toplumsal dayanışmayı, yani barışçıl tavır ve ilişkileri sağlayan temel fizyolojik dürtüler veya davranış eğilimleri için geçerlidir. Diğer grup, yani toplumsal uzlaşmazlığa yol açan dürtü ve davranış eğilimleri “anti-toplumsal”dır veya “anti-toplumsal davranış”a yol açarlar. İkinci grup, toplumsal örgütlenmeye zarar verdiği için ya da tek başına organize bir insan toplumunun temelini oluşturamadığı için “anti-toplumsal” olarak nitelendirilebilir. Ancak geniş anlamda düşündüğümüzde bu grup da önceki grup kadar toplumsaldır. İkisi de tüm insanlar için eşit biçimde ortaktır ve toplumsal örgütlenmede ve genel yapının belirlenmesinde ikisi de hemen hemen eşit derecede önemli paya sahiptir. Örneğin, “düşmanca” dürtüler ya da tavırlar arasından modern bir toplum düzeninde kendini koruma ve meşru müdafaanın işleyişini ele alalım. Bireyler, bu iki “düşmanca” dürtüyle ilişkili toplumsal tavırlar üzerinden kendilerini daha kolay gerçekleştirirler. Bu iki dürtünün “anti-toplumsal” etkileri toplumsal örgütlenmenin bir parçası olan hukuk sistemiyle frenlenir ve kontrol altında tutulur. Bu iki dürtü aynı zamanda toplumsal örgütlenmenin bir başka parçası olan ekonomik sistemin temel işleyiş ilkelerini de oluşturur. Bu dürtüler bireyler arasında toplumsal dayanışmayı sağlayan “barışçıl” dürtülerle birleşip kaynaştığında, tek başlarıyken bireyler arasında yaratacakları sürtüşme ve düşmanlığın önüne geçilmiş olur. Aksi takdirde toplumsal düzen çok ciddi zarar görür. Dolayısıyla, bu dürtüler toplumsal örgütlenmenin kurumları açısından bütünleyici ögeler olarak alındıklarında örgütlenmenin kendi gelişimi için birer itici güç haline gelirler. Bunun en somut ifadeleri ise toplumsal olarak farklı işlevleri olan alt gruplar arasında görülen rekabet ve çekişme tavırlarında yer alır. Kendini koruma ve meşru müdafaa dürtüleri aynı zamanda toplumsal örgütlenme içinde kendilerini dolaylı olarak da gösterir: “barışçıl” dürtülerle birleşip toplumsal örgütlenmenin en

temel yapısal ideallerinden birine, yani bireye devlet tarafından “toplumsal koruma ve yardım” sağlanmasına yol açarlar. Ayrıca devletin bir tehlikeyle karşılaştığı durumlarda, bu dürtüler bireylerdeki barışçıl dürtülerle birleşir ve devlet açısından toplumsal birliği ve dayanışmayı güçlendirir; bu koşullarda toplumsal örgütlenme içinde dağılma ya da parçalanma yaratmak şöyle dursun; dolaylı olarak toplumsal birlik, bütünlük ve dayanışmanın temellerine dönüşürler. Örneğin savaş sırasında, devletin tüm bireysel üyelerinde bulunan ve normalde birbirilerine karşı yönelttikleri kendini koruma dürtüsü birleşerek ortak düşmana karşı doğrultulur; bu dürtünün farklı toplumsal işlevlere sahip gruplar arasında oluşturduğu rekabet ve çekişme tavırları savaş haline özgü olarak bir süreliğine son bulur; bu gruplar arasında bulunan genel toplumsal bariyerler de aynı şekilde kaldırılır; burada devlet, ortak bir tehlikeye karşı birleşik bir cephe sunar ya da bireylerin bilinçli olarak paylaştıkları ortak amaç bakımından bir birlik yaratır. Ulusların vatanseverliğe başvurmasının genel etkisi, tüm bireysel üyelerde bulunan kendini koruma dürtüsünün savaş dönemindeki ifadesine dayalıdır.

Ayrıca, bireysel benliğin, varlığını sürdürmek için, ait olduğu toplumsal grubun diğer üyelerine bağlı olduğunu hissettiği bu toplumsal durumlarda, bireyin diğerlerine karşı duyduğu üstünlük duygusu varlığının devamlılığı için hiç de gerekli değildir. Bununla birlikte, bireyin diğer bireylerle olan sosyal ilişkilerini ortak ve birleştirici bir yapıya (ait olduğu sosyal topluluğun davranış yapısı veya kendi benlik yapısını oluşturan toplumsal davranış yapısı) entegre edemediği toplumsal durumlarda, geçici olarak bireyde üyesi olduğu topluluğa karşı bir düşmanlık tavrı, “örtük bir karşıtçılık” oluşur. Ve bu süre boyunca birey kendisini desteklemek veya “kendi varlığını sürdürmek” için diğer üyelere ya da o topluluğa karşı bir üstünlük duygusuna ihtiyaç duyar veya bu duyguya yaslanır. Bizler kendimizi mümkün olan en pozitif şekilde kendimize sunarız; tek gayemiz varlığımızı sürdürmek olduğundan kendimizi bu şekilde görmek bu amacı yerine getirmek için gereklidir.

Bir hayli gelişmiş ve örgütlenmiş olan insan toplumunda bireyler karmaşık bir çeşitlilik içinde birbirleriyle ilişkilidir. Hepsi pek çok ortak toplumsal çıkarı -toplumun iyileşmesi gayesini- paylaşır. Diğer yandan kişiler, sadece bireysel ya da küçük bir grup olarak sahip oldukları ve diğerlerinininkiyle uyuşmayan çıkarılara da sahiptirler. Gelişmiş toplumların bireyleri arasındaki çatışmalar yalnızca kendi ilkel dürtülerini değil, aynı zamanda benlikleri ya da kişilikleri arasındaki çatışmaları da kapsar. Benliklerin her biri oldukça kompleks olan belirli bir toplumsal yapı ve birbirinden farklı toplumsal özelliklere sahiptir. Dolayısıyla gelişmiş bir insan toplumunda, tıpkı bireysel benlik içerisindeki farklı aşamalar arasında da çatışmalar ve uyuşmazlıklar (çok ileri seviyelerde bölünmüş kişiliğe yol açabilen çatışmalar) olabileceği gibi, farklı bireyler arasında da çatışma ve uyuşmazlıklar olabilir. Her iki bireysel çatışma türü de belirli toplumsal durumların yeniden yapılandırılması ve toplumsal ilişki yapısının değiştirilmesiyle yatıştırılır. Deneyimlerinde ve benlikleri arasında çatışmaların gerçekleştiği bireylerin zihinlerince bu yeniden yapılandırmalar ve değişimler yerine getirilir.

Yapılandırmacı, yansıtıcı veya problem çözücü düşünme olarak zihin, deneyimi süresince bireyin karşısına çıkan ve baş edilmediği sürece davranışının ilerleyişini engelleyen çeşitli çevresel uyum problemlerini çözebildiği, toplumsal olarak kazanılmış bir araç veya mekanizmadır. Toplum üyelerinin sahip olduğu zihin aynı zamanda toplumsal yeniden yapılandırmanın bu bireyler tarafından gerçekleştirildiği bir araç veya mekanizmadır. Zihne veya düşünme gücüne sahip olmak, bireylere ait oldukları toplumun toplumsal yapısına eleştirel gözle bakmalarını ve sosyal evrim ihtiyaçları gerektirdikçe toplumsal yapıyı yeniden düzenlemelerini veya yapılandırmalarını sağlar. Toplumsal yapılandırma, toplumun tüm bireysel üyeleri tarafından paylaşılan ortak toplumsal çıkarlar esasını gerektirir. Ve bu yapılandırmanın sonuca ulaşması, toplumun sınırlarının düşünsel olarak genişlemesiyle gerçekleşir. Bu genişleme, toplumun yapılandırılmasını

gerektiren toplumsal çatışma ve uyuşmazlıkların yatıştırılması ve çözülebilmesi anlamında daha geniş bir toplumsal bütün ile sonuçlanır.¹²⁶

Toplumsal düzende yaptığımız değişiklikler aynı zamanda kendimizde de değişiklikler gerektirir. Bir toplumun bireysel üyeleri arasındaki toplumsal çatışma ve uyuşmazlıkların ortadan kaldırılması için bireylerin hem o toplumda hem de kendi benlik veya kişiliklerinde bilinçli değişiklikler ve yeniden yapılandırmalar gerçekleştirmesi gerekir. Bu yüzden toplumsal yeniden yapılandırma ve benlik veya kişilik yapılandırması birbiriyle ilişkilidir; toplumun bireysel üyelerinde gerçekleştirilen toplumsal yeniden yapılandırma, bu bireylerin her biri tarafından gerçekleştirilen benlik veya kişilik yapılandırmasını da gerektirir ve aynı şekilde benlik yapılandırması da toplumsal yeniden yapılandırmayı gerektirir. Benlikler veya kişilikler, birbirleriyle ilişki halinde toplumsal manada olduğundan, bireyler toplumsal düzeni yapılandırmadan benlik veya kişilikleri yapılandıramaz. Her iki yapılandırma türünde de bireyler arasındaki toplumsal ilişkilerin aynı materyali bulunur ve bu temel sadece farklı şekillerde veya farklı açılardan ele alınır. Kısacası toplumsal yeniden yapılandırma ve benlik veya kişilik yeniden yapılandırması tek bir sürecin -toplumsal evrim sürecinin- iki farklı yönünü temsil eder. İnsanın toplumsal ilerleyişi, hem ilerlemeci toplumsal değişimleri gerçekleştirmede hem de bireysel benlik veya kişiliklerin toplumsal yeniden yapılanmaya ayak uyduracak şekilde gelişiminde bireylerin toplumsal olarak elde edilen özbilinci kullanmasını gerektirir.

126 Özbilincin yansıtıcı karakteri bireye kendisine bir bütün olarak bakmasını sağlar. Üyesi olduğu toplumda kendisine yönelik olarak diğer bireylerin ve genelleştirilmiş ötekinin toplumsal tavırlarını alabilme yeteneği, nesnel bir bütün olarak kendisinin kendi deneyimsel hüküm alanı içerisine girmesini mümkün kılar. Böylece birey, bilinçli olarak benliğinin çeşitli yönlerini tek bir tutarlı ve düzenli bir kişilik oluşturmak için birleştirir. Ayrıca, toplumsal çevreye uyum ne zaman bir yeniden yapılandırma gerektirse, toplumsal düzenle ilişkileri bakımından benliği veya kişiliğine ilişkin olarak akıllıca yeniden yapılandırmaları yine aynı yolla gerçekleştirebilir.

En nihayetinde toplumlar, temel olarak kendilerini oluşturan bireyler arasındaki artan işlevsel ve davranışsal farklılıkların kazanılmasıyla ileri düzey bir örgütlenme içinde gelişirler. İlk başta bireylerin ihtiyaç ve hedeflerinin karşıtılıklarını ifade ederken bireyler arasındaki bu işlevsel ve davranışsal farklılıklar, toplumsal olarak işlevsel olan bireysel davranışın özelleşmesine ya da farklılaşmasına dönüşür.

İnsanın toplumsal ilerleyişinin amacı, tüm bireylerin tam bir toplumsal zekâyâ sahip olduğu, bireyin hareketlerine veya jestlerine ait anlamların diğer her birey için aynı olduğu, tüm toplumsal anlamların her bir bireysel bilinçte aynı şekilde yansıtıldığı evrensel bir topluma ulaşmaktır.

Organize bir toplumsal yaşam süreci içerisinde bireylerin birbirlerine karşı bağımlılıkları, toplumsal evrim yoluna devam ettikçe daha girift, birbirine daha sıkı bağlı ve daha organize bir hal almaktadır. Görece dağınık toplumsal örgütlenmesiyle ortaçağ feodal uygarlığı ve görece bütüncül toplumsal örgütlenmesiyle (uluslararası bir uygarlık formuna doğru ilerleyen bir gelişim eğilimiyle birlikte) modern zamanların ulusal uygarlığı arasındaki büyük farklılık, toplumsal örgütlenmenin daimi evriminin birbiriyle daha ilişkili bir birlik ve karmaşıklık, ve bireyler arasındaki karşılıklı bağımlılığa ilişkin olarak da toplumsal ilişkilerin daha sıkı bir şekilde bütünlüşmesi yönünde olduğunu göstermektedir.

40. TOPLUMSAL ÖRGÜTLENMEDE MANTIK VE KİŞİLİĞİN İŞLEVLERİ

Tüm toplumun bir kral etrafında toplandığı monarşide aynı ülke içindeki insanlar birbirlerinden o kadar ayırırdılar ki sadece ortak bir kralın tebaası olarak kendilerini birbirleriyle özdeşleştirirler ve dolayısıyla burada tebaa-kral ilişkisi büyük önem taşır. Bu tip ilişkiler sayesinde bir toplum kurulup bir arada tutulabilir. Bu durumu eski Mezopotamya imparatorluklarında bulabiliriz. Burada farklı dil ve kültürlerle sahip insanlar arasında yalnızca

büyük krallar aracılığıyla bir ilişki mevcuttur. Bu durum en hızlı ilişki sürecini sağlar; tabii kralın otoritesi işledikçe ve kralla olan ortak ilişki temeli genişledikçe ancak bu tip bir toplum yapısı elde edilir.

Feodal düzen karşısında monarşinin önemi, kralın kendisiyle ilişkileri haricinde birbirinden çok ayrı duran insanlarla ilişki kurabilmesinde yatar. Önceden feodal toplulukların birbirlerine karşı düşmanlıkları dışında başka ilişkilerinin olmadığı yerde krallar evrensel bir formda insanları temsil etmiştir. Burada toplum için önemli olan bir statü ilişkisi elde ederiz. Bu, elbette tebaa-kral ilişkisidir: tahakküm ilişkisinin kabulünü gerektirir. Ancak bu memnuniyetle kabullenilir. Bireyin ait olduğu topluluk kralla olan ilişkiyle temsil edilir. Ve meşru monarşi altında bile kral, toplumu bir arada tutmada rol oynar. Krala bağlılık duygusu aracılığıyla kişi, diğer büyük topluluklarla bağlantılı olduğu hissine kapılabilir. Böylece bu, statü durumu daha büyük bir toplumu mümkün kılar. Bir kral ve tebaa arasındaki kişisel bağ sayesinde diğer türlü oluşturulamayacak bir toplum oluşturmak mümkündür. Bu olgu da devletlerin gelişiminde çok önemli bir rol oynamıştır.

Bu durum Roma İmparatorluğunda ilginç bir biçimde yer almıştır. Burada imparator ve tebaa arasındaki ilişki sınırsız bir güç ilişkisiydi, ancak bu ilişki Roma hukukuna ait tanımları imparator ve tebaası arasındaki ilişkiye aktaran yasal hükümlerle belirlenmişti. Ancak bu, toplumun taleplerini karşılayamayacak kadar soyut bir ilişki yaratmıştı ve bu şartlar altında imparatorun tanrılaştırılması daha kişisel bir bağ kurma gerekliliğinin bir göstergesiydi. Bir Romalı, imparatora fedakârlığını sunduğunda aslında kendisini imparatorla kişisel bir bağ içine yerleştiriyordu ve böylece toplumdaki tüm diğer üyelerle bir bağlantısı olduğunu hissediyordu. Elbette buradaki Tanrı kavramı Hristiyanlıkta geliştirilen kavramla benzer değildi, fakat Roma hukukunun gelişiminde yer alan yasal ilişkilerin ötesine geçen kişisel bir bağ kurulumunu ifade ediyordu.

Hepimiz toplumsal örgütlenmede kişiliğin bu işlevine aşinayız. Bu işlevi liderlik açısından ya da “kişilik” terimiyle ifade ederiz. Bir ofis çalışanlarının iyi bir müdür altında çalıştığı yerde müdürün kişiliğinin önemli bir rol oynadığını söyleriz. Ofis çalışanının eylemi müdürü tarafından azarlanma korkusu ya da ondan onay alma arzusuna bağlıysa, benliklerin birbiriyle olan kişisel ilişkisi toplumsal örgütlenmede önemli bir rol, hatta belki de en önemli rolü oynar. Bu, çocukların ebeveynleriyle ilişkisinde de önemli bir yere sahip olup ebeveynlerin birbirleriyle ilişkisinde de yer alır. Kişiliği samimi bir tepki uyandıran birinin lider olduğu siyasi bir örgütlenmede de bu ögenin yeri vardır. Kısacası kişilik açısından benliklerin birbiriyle olan bu ilişkisinin toplumsal örgütlenmede büyük önem taşıdığını gösteren birçok örnek mevcuttur.

Bununla birlikte, bu örgütlenme ile rasyonel bir temel üzerinde kurulmuş olan örgütlenme arasındaki farkı bilmek önemlidir. İnsanlar bir araya gelip ticari bir şirket kurmak istediklerinde yetenekli bir yönetici ararlar. Adayları zekâ, eğitim ve deneyim açısından değerlendirirler ve en sonunda bir kişi üzerinde karar kılarlar. Daha sonra bu kişiyi teknik denetim görevine verirler. Hissedarlar tarafından atanan yönetim kurulu üyeleri ise güdülecek politikanın ne olacağını belirlerler. Dolayısıyla bu topluluğun örgütlenmesi için yukarıda belirttiğimiz gibi kişisel bir bağın gerekli olmadığı bir durum ortaya çıkar. Çalışanlar gerekli denetimi yapmak üzere seçilen kişiye bağlıdırlar. Diğerlerinin yerine getirmesi gereken işlevler ve bütünün başarıya ulaşabilmesi için, her bir çalışanın işlevinin gerekliliği göz önünde bulundurularak çalışanlar organize edilir. Dolayısıyla yönetsel işlevleri yerine getirmek için de bir uzman aranır.

Hükümetlerin yönetsel yapısı, siyasi liderlere kişisel bağlılıklar üzerine kurulu bir örgütlenmeden daha rasyonel bir örgütlenmeye geçişin bir örneğidir. Eğer hükümetin işlevini yeterince netleştirirsek; toplumun büyük bir bölümü hükümetten ne yapmasını istediğinin bilincine varırsa; toplum üyelerinin “biz böy-

le bir hükümet istiyoruz; hangi çözümlere ihtiyaç duyulduğunu biliyoruz ve bize bu çözümleri sunabilecek bir yönetici arıyoruz” diyebilmeleri için kamu problemleri ve çıkarları toplum önünde ele alınırsa, hükümetin işleviyle hiçbir alakası olmayan kişilik öğelerini ortadan kaldıran rasyonel bir yaklaşım elde edilmiş olur. Bu sayede toplumların partiler aracılığıyla yönetilirken çektikleri sıkıntıların önüne geçilmiş olur. Hükümet partiler aracılığıyla yönetiliyorsa bu partilerin kişisel bağlar üzerine kurulması kaçınılmazdır. Böyle bir durumda, bir örgütleyici insanları (özellikle güçten istifade etmek isteyenleri) etkileyip kişisel bağlılıklarını uyandırarak “sadakat” denilen şeyi ortaya çıkarır. Bu durum parti örgütlenmeleri için gereklidir ve bu temel üzerine kurulu bir hükümet, ülkenin karşılaştığı kriz anları haricinde, bu koşulları ortadan kaldıramaz ya da mantığa uygun hale getiremez.

Hükümet aracılığıyla toplumun ne elde etmek istediğine dayalı olan bir örgütlenme ile hükümetin kişisel bağlar üzerinden sürdürülmesi arasındaki ayrım üzerinde durmak istiyorum. Kişisel bağlara güvenme geçmişin bir mirasıdır. Bugün hâlâ demokrasimiz için gereklidir. Günümüzde, siyasi partilerdeki kişisel ilişkilere başvurmadan hükümeti idare etme konusuna yeterince başarılı olamayız ama bu iki örgütlenme ilkesi arasında ayrım yapmak yararlı olabilir. İdari hükümet formu devreye girdiğinden beri neredeyse hiçbir toplumun bundan vazgeçmediğini belirtmekte fayda var. Bu durum, toplum örgütlenmesinin temeli olarak kişisel ilişkilerin ötesine geçen bir durumu ifade etmektedir. Ancak çeşitli örgütlenmelerimiz hâlâ toplumun, özellikle de hükümetin işleyişi için kişisel ilişkilere bağlıdır.

Toplumun kendi örgütlenmesi açısından bu kişisel ilişkiler büyük önem taşır. İşlevsel açıdan bakıldığında ise olumsuz görülebilirler; bu yüzden de bunlar genellikle gizlenmeye çalışılır. Tüm bunları başka birine üstünlük taslayarak kendini gerçekleştirme yolu olarak görürüz. Bu, biriyle tartışmaya giren bir kişinin tartışmadan galip çıkıp kendisiyle böbürlenmesi durumuna kadar uzanan bir aşamadır. Görece önemsiz gibi duran

konularda çoğunlukla bir üstünlük duygusu taşırız. Çok küçük şeylere tutunup kendimizi birazcık üstün hissedebiliriz. Bir noktada kendimizi aşağı hissettiğimizde başka birinin bizim kadar iyi olmadığı düşüncesine sığınırız. Herkes kendi özsaygısı için bu tip küçük dayanaklar bulabilir. Bu olgunun önemi, grupların birbirleriyle ilişkisinde ortaya çıkar. Kendisini grupla özdeşleştiren birey daha büyük bir kişilik algısına sahiptir. Dolayısıyla, bu doyumun elde edilebileceği koşullar, grupların bir araya gelip kendilerini diğer gruplardan üstün gördükleri durumların temeli olarak ihtiyaç duyulan koşullardır. Savaş hali de bu temele dayalı olarak sürdürülür. Düşmanlık veya kin de bir toplumun diğerine karşı hissettiği üstünlük duygusuna dönüşebilir; bu üstünlüğün dayanağı çok basit şeyler bile olabilir. Örneğin bir Amerikalı yurtdışına seyahat eder ve ülkesine sadece Amerika'daki otellerin daha iyi olduğu düşüncesiyle dönebilir.

Benliğe atfedilen değerlerin, ele aldığımız toplumsal örgütlenme yapılarında yer alma şekillerinde çarpıcı bir fark bulunur. Birinde, kendinizi diğerlerinden üstün görme duygusuna dönüşen kişisel bağlarla benliğinizi gerçekleştirirsiniz. Diğerinde ise belirli toplumsal işlevleri düşünerek bunları yerine getirir ve benliğinizi bu koşullar altında yaptıklarınızla gerçekleştirirsiniz. Her iki durumda da büyük bir istek ve heves olur elbette fakat hissedilen değerler arasında esasen bir fark bulunur. İlk durumda, hissettiğiniz değer doğrudan ya da dolaylı olarak üstünlük duygusu üzerinden kendinizi algılayışınıza dayalıdır; kendinizi üstün olan biriyle özdeşleştirdiğinizde doğrudan üstünlük duygusuna kapılırsınız. Diğerinde ise benliğinizin önemine yönelik algı, toplumsal bir işlevi, toplumda önemli biri olarak ne yapılması gerektiğini belirleme görevinizi yerine getirdiğinizi hissettiğinizde kazanılır. Bu sonuncusu türünde bir kendini gerçekleştirme görevini yerine getirmek için sizden daha aşağı birine ihtiyaç duymazsınız. Diğer insanların da görevlerini yerine getirmesini istersiniz. Kendinizi işini yapmayan bir komşunuzdan daha iyi görebilirsiniz, ancak işini yapmadığı için onun adına da üz-

lürsünüz. Kendinizi bir başkasına karşı duyduğunuz üstünlükte değil, ortak işlevlerin yerine getirilmesi için gerekli olan bir karşılıklı ilişki içinde görürsünüz.

Dikkat çekmek istediğim şey, bu değerler arasındaki fark ve ikincinin ilkinin olan üstünlüğüdür. Doğrudan kişisel ilişkilere dayalı bir toplumun önemini elbette göz ardı edemeyiz, çünkü başka türlü meydana gelmesi mümkün olmayan büyük toplum örgütlenmelerinden büyük ölçüde bu tipte bir toplum sorumludur. Bu, birleşme için başka bir temeli olmayan insanlara ortak bir zemin oluşturur; büyük evrensel dinlere ait ideal toplumlar için bir dayanak sağlar. Bir üstünlük-aşağılık ilişkisinin duygusal alana girdiği yerde sürekli olarak bu tip bir kişisel ilişkiye başvururuz. Oldukça rasyonel örgütlenmelerde bile birçok açıdan bu ilişkilere bağlıyızdır. Ama biliriz ki toplumda bir işlevin yerine getirilmesiyle elde edilen benlik algısı çok daha etkilidir ve çeşitli sebeplerden dolayı üstünlük-aşağılık ilişkisinin devreye girdiği kişisel ilişkilere bağlı olan benlik algısından daha üst bir formdur.

Avrupa'daki mevcut durumu düşünelim. Ulusal toplumlar, tüm ulusların yer aldığı rasyonel bir örgütlenme içerisinde bir araya gelmeyi istiyorlar, ancak ulusal özbilinci koruma yolu olarak düşmanlık duygusundan da vazgeçemiyorlar. Uluslar bu benlik algısını korumak zorundadırlar; yoksa parçalanıp yok olurlar. Bu ulusal özbilincin elde edilmesi, bir imparatorluğun daha önce kurulmuş olması gibi bir adım önde olmak demektir. Cenova'daki toplumlar, örgütlenmelerini mümkün kılan özbilinçten vazgeçmektense birbirlerinin boğazına saldırmayı yeğlerlerdi. Cenova, toplumların birbirlerine yumruklarını göstermeden kendilerini gerçekleştirerek işlevsel bir ilişki içerisinde bir araya gelebildikleri bir aşamayı temsil eder. Benliği gerçekleştirmek gereklidir ve eğer bunun kavgayla yapılması gerekiyorsa, sadece kavga tehdidini sürdürmek daha iyi olabilir. Ancak, toplumsal bir işlevi yerine getirmeye bağlı olarak benliğin gerçekleştirilmesi bireyler için olduğu kadar uluslar için de daha üst düzeyde bulunmaktadır.

41. İDEAL TOPLUMUN GELİŞİMİNE YÖNELİK UMUTLAR VE ENGELLER

Benliği deneyim açısından ele aldık; ortak eylemle meydana geldiğini, kişinin kendisi ve diğerlerine ait benzer tepkiler aracılığıyla mümkün kılındığını belirttik. Birey kendi bünyesinde bu tepkileri açığa çıkarıp diğer bireyin ilk bireye yönelik tavrını aldığı sürece bir özbilinç, organizmanın kendisine karşı bir tür reaksiyonunu, geliştirebilir. Diğer yandan, bu süreçte önemli bir meseleye daha değindik: Bireyin bu reaksiyona tepkisi herkes için ortak olan “sosyal ben” dediğimiz organize grubu içerir. Eğer bireyler kendilerini birbirleriyle özdeşleştiremeyecek kadar birbirlerinden ayrıysa yahut ortak bir zemin yoksa, o zaman iki taraf için de bütün bir benlikten bahsedemeyiz.

Böyle bir ayırım bebeklerde gözlemlenebilir. Bebek bir yetişkinde olduğu gibi tam bir özbilince sahip olamaz. Yetişkin de kendini çocuğun yerine koymakta zorlanır. Tabii bu imkânsız bir şey değildir; modern eğitimin gelişimi yetişkinin kendisi ve çocuk arasında ortak bir zemin bulabilme imkânına dayalıdır. 16, 17 ve hatta 18. yüzyılda, içinde çocukların geçtiği edebiyat eserlerine baktığımızda çocuklara küçük yetişkinler gibi davranıldığını görürüz. Eğitim ve ahlak açısından yaklaşım tamamen çocukların disipline edilmesi gereken eksik yetişkinler olduğu yönündeydi. Öğrenecekleri şeyler, bir yetişkinin anlayacağı şekilde çocuklara sunulurdu. Ve 18. yüzyıla kadar da çocuk eğitimi çocuk deneyimiyle ele alan bir girişim gerçekleşmedi.

Kast sistemi üzerine kurulu toplumlarda bile sınırlı sayıda da olsa bazı ortak tavırlar bulunur. Sınırlı olması yüzünden de tam bir benlik gelişimi mümkün olmaz. Bu koşullar altında tam bir benlik elde etmek için gerekli olan şey kasttan çekilmektir. Serfleri, derebeyleri ve kiliseye verilen imtiyazlarıyla tam bir kast örgütlenmesinin olduğu ortaçağ dönemi, dini topluluk üyeliğinin kazanılması için bireyin toplumdan çekilmesinin gerektiği bir ortam sunar. Bu kısmen de olsa manastır yaşamı ve çileciliğin

bir açıklaması olabilir. Aynı şey, toplumsal düzenden çekilip bu kastların daha hafif olduğu ya da hiç olmadığı bir topluma doğru yolculuğa koyulan azizlerin ortaya çıkışında da kendini gösterir. Demokratik toplumun gelişimi bireyin gelişimi için gerekli olduğu için kastların ortadan kalkmasını gerektirir. Birey bir kast içinde kendisi olamaz; bireyin ayırt edici özellikleri, kendisini diğerlerinden yalıtırmak yerine, onu diğerleriyle ilişki içine sokacak işlevsel bir farklılığa ait özellikler olarak algılanmalıdır.¹²⁷

Kast sistemindeki savaşıcı sınıfı, üyelerini toplumda ayıran bir sınıftı. Asker olarak özellikleri onları toplumun diğer üyelerinden farklı kılıyordu. Yaptıkları iş onları toplumdan koparıyordu. Öyle ki, savunmaları gereken toplumu yağmaladıkları bile olmuştur, çünkü işleri temelde savaşmaktır. 19. yüzyıl başlarında ulusal ordunun kurulmasıyla herkese asker olma imkânı tanınmıştır. Böylece askerler kendilerini aynı zamanda toplumun diğer üyeleriyle de özdeşleştirebilmiş, birbirlerinin tavırlarını alabilmişlerdir. Dolayısıyla asker ve toplumun geri kalanı arasındaki ilişki, insanları ayırtırmak yerine birbirine bağlayan bir ilişkiye dönmüştür. Aynı gelişme, yönetici ve yönetilen sınıflar gibi, bireylerin kendilerini karşı sınıftakilerle özdeşleştirmesinin imkânsız olduğu kastın diğer kademelerinde de gerçekleşmiştir. Demokratik düzen bu farkları ortadan kaldırıp herkesi hem yönetici hem de yönetilen yapmayı amaçlar. Kişi yönetici olduğu ölçüde bir yönetilendir de. Sahip olduğu hakları diğerlerinde de

127 Uzmanlaşma olağan ve faydalı olduğu sürece somut toplumsal ilişkileri artırır. Meslek alanındaki farklılıklar kast meydana getirmez. Kast, mülkiyet anlayışıyla kendisinden yararlanabilmek amacıyla bir yabancı'nın gruba alınmasıyla ortaya çıkmıştır. Grubun dışından olan bu kişiye yönelik düşmanlık, kastın gelişimi için gereklidir. Hindistan'daki kast, fetihlerden sonra ortaya çıkmıştır. Mutlaka bir grup düşman gerektirir. Bu yüzden, mesleğin soydan soya aktarımının kastları meydana getirdiğini savunan Cooley'e katılamayacağım. İnsan ilişkileri somutlaştıkça kast sistemi de çöker... Köleler, serfler, köylüler, zanaatkarlar, soylular... Tüm bu tabakalarda ilişkilerde bir artış gözlemlenir. Kast yönünden ayırım, grup açısından toplumsal işlev haline gelir... Demokratik bilinç, işlevlerin farklılıklarıyla oluşur (1912).

tanırsa, bu hakları yönetme ve koruma görevini ancak o zaman üstlenebilir.

Bir toplumdaki bireylerin toplumsal olarak birbirlerine bağlı olmaları ve bu durumun bilincinde olmaları sayesinde o toplumdaki etik kavrayışlar bireysel üyelerin bilincinde de yer eder. Bununla birlikte bireyler, ne zaman ki kendilerini adapte edemeyecekleri, kendilerini gerçekleştiremeyecekleri ya da kendi davranışlarını entegre edemeyecekleri toplumsal bir durumla bireysel olarak karşılaşır, işte o zaman etik problemler ortaya çıkar. Bu problemlerin (temel olarak diğer bireylerin eylem ve çıkarlarıyla uyumsuzluk problemleri) çözümüne eşlik eden duygu ise diğer bireylere yönelik olarak geçici bir karşıtlık ve kendini üstün görme duygusudur. Etik problemler noktasında, diğer bireylerle olan toplumsal ilişkilerimiz, etik ideallerin oluşumundaki gibi birlik, beraberlik ve diğerleriyle özdeşleşimden ziyade, onlara yönelik karşıtlığımıza dayalıdır. Etik davranabilmek için, herkesin kendisini özbilinçli bir kişilik haline getiren toplumsal davranış kalıbıyla bütünleştirmesi gerekir. Bireyi bir benlik olarak kendisi yapan doğru, iyi veya erdemli davranış bu toplumsal davranış kalıbıyla nasıl uyumluysa; yanlış, kötü veya günahkâr davranış da bu kalıpla o derece terstir. Bu olgu, çeşitli toplumsal durumlardaki davranışımızla ilişkili olarak değişen ölçülerde hepimizin sahip olduğu vicdan duygusunun temelini oluşturur. Bireysel benliğin, ait olduğu topluma bağlı olduğu düşüncesi görev duygusunun (ve genel anlamda da etik bilincinin) kaynağıdır; etik ve etik dışı davranış, temel olarak toplumsal terimlerle tanımlanabilir: Etik davranış toplumun iyiliğine ve mutluluğuna yardımcı olur; etik dışı davranış ise toplumsal olarak zararlı olup toplumsal çöküşe yol açar. Diğer açıdan, etik idealler ve etik problemler, bireysel benliğin sosyal ve asosyal (kişisel olmayan ve kişisel) yönleri arasındaki uyumsuzluk bakımından da düşünülebilir. Benliğin sosyal veya kişisel olmayan yönü, ait olduğu ve varlığını borçlu olduğu toplumsal grupla bütünleşir ve bireyin diğer üyelerle beraber hissettiği eşitlik ve dayanışma duy-

gusu ile nitelenir. Benliğin asosyal veya kişisel yönü ise (her ne kadar ortaya çıkışı açısından ve diğer bireylerle birtakım ilişkileri gerektirmesi bakımından temel olarak sosyal olsa da) ait olduğu toplumsal grubun diğer üyelerinden ayrışır ve bireyin bu üyelere karşı duyduğu üstünlük duygusu ile nitelenir. Tüm bireylerdeki dayanışma ve birbirlerine bağlı olma duygularını da beraberinde getiren beşer toplumun “sosyal” yönü, toplumdaki etik ideallerin oluşumu ve gelişiminin temelini teşkil eder. Bireysellik ve kendini üstün görme duygularını beraberinde getiren beşer toplumun “asosyal” yönü ise, toplumdaki etik problemlerin ortaya çıkışından sorumludur. Her bir bireysel benlikte bulunan bu iki temel yön, aynı anda bir bütün olarak insan toplumunun deneyimine karşılık olarak, bireyin kendi deneyiminde hem etik ideallerin gelişimi hem de etik problemlerin ortaya çıkışından sorumludur.

Bireyin kendi davranışını diğer bireysel benliklerin davranışıyla bütünleştirmesinin en kolay olduğu toplumsal ortamlar, tüm bireysel katılımcıların toplumsal olarak farklı işlevsel grupların üyelerinden oluştuğu ortamlardır; burada (her birey farklı bir işlevsel gruba aittir) birey ve diğerleri bu özel grubun üyeleri olarak kendi yeterliklerine göre hareket ederler. Diğer yandan, bireyin kendi davranışını diğerlerinininkiyle bütünleştirmesinin en zor olduğu ortamlar ise birbirinden çok ayrılmış veya birbiriyle uyuşmayan çıkar ve amaçlara sahip farklı işlevsel grupların üyeleri olarak hareket ettikleri ortamlardır. Birincisinde, her bireyin diğer bireylere karşı tavrı sosyaldir. Bireylerin birbirlerine karşı tüm bu sosyal tavırlarının birleşimi, birey davranışlarının bütünleşmesi, dayanışma ve birliğin olduğu bir toplumsal ortam idealini temsil eder. Burada birey kendisini toplumsal olarak, yani işlevsel grubun tüm diğer üyeleriyle ilişkili olarak gerçekleştirir ve kendi toplumsal işlevini de diğer bireylerin işlevi ile ilişkili olarak yerine getirir. Bireylerin birbirlerine ve kendisine yönelik sergilenen tavırları üstlenir ve kendi davranışını buna göre yöneterek o ortamla ya da grupla kendisini bütünleştirir;

bu yüzden diğer bireylerle ilişkilerinde rekabetçi ya da düşmanca hiçbir yön bulunmaz. İkincisinde ise bireyin diğer bireylere karşı tavrı asosyal veya düşmancadır; bu türden toplumsal bağlamlar farklı bireyleri ortak toplumsal ilişkilere sokamayacak kadar komplekstir, çünkü bu tip bir ortamda tüm bireyler tarafından paylaşılan ortak bir grup ya da toplumsal çıkar yoktur; bunun yerine birbiriyle ters düşen çıkarlar ya da amaçlar vardır. Buna örnek olarak sermaye ve emek arasındaki ilişkileri gösterebiliriz. Burada, bireylerin bir kısmı toplumsal örgütlenmenin bir ekonomik kolu olan kapitalist sınıfın üyeleri olarak kendi toplumsal işlevlerini yerine getirirken, diğerleri ise toplumsal örgütlenmenin bir başka kolu olan işçi sınıfının üyeleri olarak kendi toplumsal işlevlerini yerine getirirler. Bu grupların çıkarları birbirine zıttır. Bu noktada, bireylerin üretici ve tüketici ya da satıcı ve alıcı olarak birbirleriyle ekonomik ilişki içine girdikleri ve kendi toplumsal işlevlerini yerinde getirdikleri toplumsal ortamları da bu çerçevede düşünebiliriz. Ancak, bireyler arasında çıkar uyumsuzlukları ve toplumsal karşıtlıkların ortak çıkar ve dayanışmaya olanak tanımadığı bu toplumsal bağlamlar bile bir bütün olarak genel toplumsal deneyim sürecine ait ilişkisel yapının bileşenlerini oluşturlar.

Benlik teorisi esasına göre toplum düzeni için gerekli olan şey, tüm bireyleri kapsayan bir ortak tavır düzenlemesidir. Bu tip bir düzenleme toplumun tüm bireylerinde aynı şekilde yer alacak ve bireyin kişiliğine özgü olan şeyi ortadan kaldıracak gibi gelebilir. “Kişilik” terimi bireyin sahip olduğu ortak hak ve değerlerin yanı sıra bireyi kendisi yapan, onu diğerlerinden ayıran bir şeyi de ifade eder. Kişilik, bireyin en değerli parçasıdır. Peki bu, sosyal benliğe aktarılabilir mi? Ya da büyük bir toplum içinde bireye özgü olabilecek tepkileri sosyal benlik kendi içinde barındırabilir mi?

Birey özgün bir şekilde kendisini gerçekleştirdiğinde, kendi benliğini diğerleri karşısında muhafaza etmesini meşrulaştıran özel bir durumda kendisini diğerlerine göstermiş olur. Eğer ken-

di özgünlüğünü bir topluluğa aktaramazsa ya da özgünlüğü diğerlerince tanınmazsa ve diğerleri de bir şekilde bireyin o tavrını alamazsa duygusal anlamda bir takdir alamaz ve olmaya çalıştığı benlik olamaz. Yazarın, sanatçının bir okuyucu/dinleyici/izleyici kitlesine sahip olması gerekir. Kendi benliğini koyduğu eserin diğerlerince beğenilmesi, takdir edilmesi gerekir. Bireyin elde ettiği şey kendi içinde toplumsal olan bir şey olmalıdır. Bir benlik olduğu kadar, toplum yaşamının da organik bir parçası olmak durumundadır. Yaptığı katkı toplumsal bir içeriğe sahip olmak zorundadır. Kişi bir ideale ulaşabilir ama bu, topluma ait olduğunda değer kazanır. Kişi çağının ilerisinde olabilir, ancak ortaya koyduğu şey, üyesi olduğu toplum yaşantısına ait olmak durumundadır. O halde burada işlevsel bir farklılık olduğunu söyleyebiliriz. Toplumun geri kalanı bu farklılığa gerçek anlamda katılabilmelidir. Elbette bazılarının yapabildiği, bazılarının da yapamadığı katkılar olabilir; ancak benliği oluşturacak olanlar sadece paylaşılabilenlerdir. Toplumsal anlamda bireyin özgünlüğünün kabulü için, farklılaşma hem iyi örgütlenmiş bir toplumda yer almalı hem de bu, söz konusu tavırları diğer üyelerin alabileceği bir farklılaşma olmalıdır.

Örneğin işçi hareketini ele alalım. Toplumun diğer üyelerinin işçilerin tavrına katılabilmesi gereklidir. Bunu imkânsız hale getiren elbette kast örgütlenmesidir; modern işçi hareketinin gelişimi bu durumu toplumun önüne getirmekle kalmayıp kast örgütlenmesinin de çökmesine katkıda bulunmuştur. Kast örgütlenmesi bireylerin temel işlevlerini benliklerde ayırmış ve böylece biri diğerinin alanına girememiştir. Bu elbette toplumsal ilişki olasılığını ortadan kaldırmaz; ancak bu tip bir ilişki bireyin diğerlerinin tavrını alabilmesini gerektirir ve işlevsel farklılaşma da bunu imkânsız hale getirmez. Bir topluluğun üyesi her zaman diğer bireyler gibi olmak durumunda değildir çünkü kendisini diğerleriyle özdeşleştirebilir; farklı biri olabilir. İşlev benzerliği olmadan da ortak bir deneyim mümkündür. İşlevlerin farklı olması ortak deneyimin önüne geçmez; bireyin işlevi diğerinden

farklı olsa da kendisini diğersinin yerine koyabilir. Bir toplumun tüm üyeleri için ortak olan kişilik karşısında burada belirtmek istediğim kişilik tipi, işlevsel olarak farklılaşmış kişiliktir.

Elbette herkese ait olan toplumsal alanda farklılaşmayan ama farklı toplumların üyelerini, konuşma tarzlarını karakterize eden ortak eylem yöntemlerinde ve sahip olunan haklarda ifade bulan birtakım ortak tepkiler mevcuttur. Askerin kendisini düşmanın, öğretmen de kendisini eğitim verdiği öğrencisinin yerine koyması gibi, bireyin etki ettiği diğer bireyin ya da bireylerin rolünü alabilme gücüyle örneklendirilen, bireylerin toplumsal işlevlerinin farklılığıyla uyumlu olan kişilik bunlardan ayrılır. Bu güç bireye kendine özgü yönlerini sergilemesini ve aynı zamanda etki ettiği diğer bireylerin tavırlarını almasını sağlar. Birey, kendisini bireyselleştiren özgün yönleri geliştirmesi ve yine etki ettiklerinin tavrını alabilmesi şartıyla toplumun bir üyesi olabilir. Elbette bunun ne derece gerçekleştiği büyük ölçüde değişiklik gösterir, ancak toplumdaki yurttaşlık için bundan bir miktar gerekli olduğu kesindir.

İşlevsel farklılaşma ve toplumsal katılımın tam anlamıyla elde edilmesinin insan toplumu önündeki bir ideal olduğu söylenebilir. Bunun şimdiki aşaması demokrasi ideali içerisinde yer almaktadır. Genellikle demokrasinin, birbirinden keskin biçimde ayrılan kişiliklerin ortadan kaldırılacağı bir toplum düzeni olduğu varsayılır. Ancak tabii ki demokrasinin anlamı bu değildir: Demokraside birey, kendi özellikleri el verdiği ölçüde gelişebildiği kadar gelişir ve etki ettiği diğer bireylerin yerine kendisini koyabilir. Liderlik burada da mevcuttur, ancak liderlik edecekler, toplumun tavırlarını paylaşabildikleri sürece onların tavırları da toplum tarafından takdir edilir.

Toplumda bireylerin diğerlerinin tavırlarını ne ölçüde alabileceği birçok faktöre dayalıdır. Toplum bu tip bir özdeşleştirmeyi mümkün kılan toplumsal örgütlenmenin ötesine geçebilir. Bunun en çarpıcı örneğini ekonomik toplum oluşturur. Bu, kişinin

her koşulda ticaret yapabileceği herkesi kapsar, ancak herkesin diğerlerine ait tavırları paylaşmasının neredeyse imkânsız olduğu bir bütünü temsil eder. Diğer bireylere etki edip onlardan etkilenmeler de bir toplumda kastların olması, bireylerin diğerlerinin tavırlarına girmesini çoğunlukla imkânsız hale getirir. İnsan toplumunun ideali, insanları ilişkilerinde bir araya getirerek ve gerekli iletişim sistemini iyice geliştirerek, kendi işlevlerini yerine getiren bireylerin etki ettikleri diğerlerinin tavırlarını alabilmeleridir. İletişimin gelişiminde yalnızca soyut düşünceler söz konusu değildir; bu gelişim, kişinin kendisini diğerinin yerine koyma ve anlamlı sembollerle iletişim kurma sürecidir. Diğerlerini etkileyen jestin, bireyin kendisini de aynı şekilde etkilemesinin anlamlı sembol için gerekli olduğunu hatırlayalım. Birinin diğerine verdiği uyaran kendisinde de aynı veya benzer tepkiyi uyandırdığı zaman, ancak o zaman sembol, anlamlı bir sembol olur. İnsan iletişimi bu tür anlamlı sembollerle gerçekleşir ve sorun da bunu mümkün kılan bir toplumu örgütlemektir. Eğer bu iletişim sistemi teorik olarak kusursuz hale getirilebilirse, birey diğerlerini etkilediği gibi kendisini de her şekilde etkiler. İletişimin ideali budur; mantıksal söylemle erişilen bir ideal. Burada söylenen şeyin anlamı herkes için aynıdır. O halde, evrensel söylem için iletişimin formel idealidir diyebiliriz. Eğer iletişim başarıyla yerine getirilebilirse, işte o zaman, bahsettiğimiz demokrasi şekli de var olabilir: Her bireyin, tavrıyla toplumda uyandıracığını bildiği tepkiyi kendi içinde taşıyan bir demokrasi şekli. Bu, anlamlı iletişimi toplumdaki örgütleme sürecine dönüştüren şeydir. Bu yalnızca soyut sembollerin aktarılma süreci değildir; toplumsal eylemdeki bir jest sayesinde diğerlerinde ortaya çıkan eylem bireyin kendisinde de ortaya çıkar.

İnsan toplumunun idealine bir taraftan ekonomik toplum, diğer taraftan ise evrensel dinlerle yaklaşılmış, fakat bu ideal hiçbir şekilde tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir. Bu soyut kavramlar sadece demokratik toplum içinde birleştirilebilir. Günümüzde demokrasi var olduğundan, bireylerin kendilerini etkile-

şime girdikleri kişilerin yerine koyabileceği bir iletişim gelişimi mevcut değildir. Sonuç olarak ortada, sadece ortak olan değil, aynı olanın anlamsız ve aşırı bir kabulü mevcuttur. Bireylerin, kendilerine özgü işlevlerini yerine getirirken etki ettikleri diğer bireylerin tavırlarını üstlenmeleri, onların tavırlarını almaları imkânsız oldukça insan toplumunun ideali var olamaz.

ÖZET VE SONUÇ

Burada psikolojiyi davranışçılık açısından ele aldık; yani organizmanın davranışı üzerinde durup “akıl” olarak adlandırdığımız şeyi, özellikle de “özbilinçli akıl”, bu davranış içine yerleştirdik. Bu bakış açısı, çevresiyle ilişki içinde olan organizmaları ve bir bakıma organizma formunun duyarlılığının seçimiyle belirlenen çevreleri ifade eder. Organizmanın çevresini belirleyen şey yine organizmanın duyarlılığıdır ve bu anlamda organizmadan, çevresini belirleyen bir form olarak bahsedebiliriz. Çevrede bulunan uyaran (bir tepki), belirli bir yönde eylemde bulunma eğilimini açığa çıkarır. Bu davranış, formun ya da ait olunan türün devamlılığını sağladığı sürece, buna akıllı davranış diyebiliriz. Dolayısıyla akıl, form ve çevresi arasındaki ilişkiye ait bir işlevdir. İncelediğimiz davranış, formun çevresiyle ilişkisi içerisinde gerçekleştirdiği bir eylemdir. Bu akıl bitki ve hayvanlarda da bulunabilir; çevreyle etkileşiminde form, çevreden gelen uyaranlar sayesinde tepkilerini açığa çıkarır.

Önceki dönemim psikologları -ve halen günümüzde de çoğu psikolog-, organizmanın gelişiminin bir noktasında bilincin oluştuğunu savunur. Haz ve acı gibi tüm hissi aşamalarda ilk olarak bilincin ortaya çıktığı ve acı ve haz aracılığıyla formun

kendi davranışını kontrol ettiği varsayılır. Bilincin ise çevrede hâlihazırda bulunan uyaran sürecinin algılanmasında ifade bulunduğu düşünülür. Ancak bizim çalışmamız açısından bu algılamalar, çevrenin de izahını içerir; yani çevreyi algılarımız dışında başka bir şekilde kavrayamayız. Algının olduğu çevreyi, gördüğümüz, hissettiğimiz ve gözlemimizin var olduğunu kabul ettiği şeylere dayanarak tanımlarız. O halde bize göre bilinç, formun üzerine sonradan eklenen ayrı bir şey değil; en temel şekliyle, duyarlı organizmalarla ilişki içinde olan bir çerçevedir.

Böyle bir açıklama iki felsefi kavramı, oluş ve görelilik kavramını buluşturur. Gelişim sırasında belirli aşamalarda bazı özelliklerin meydana geldiğini düşünebiliriz. Örneğin su, hidrojen ve oksijenin birleşiminden meydana gelir; bu, suyu oluşturan atomlardan ayrı bir şeydir. Bütün olarak parçalarından daha büyük olan herhangi bir şey, kendisini oluşturan elementlerde bulunmayan, kendisine ait bir yapıya sahiptir.

Bilinç de, en geniş anlamıyla, belirli noktada kendiliğinden ortaya çıkan bir şey değildir; bir şeyin organizmayla ilişkisine dayalı birtakım özelliklerdir. Örneğin renk, görme organına sahip bir organizmayla ilişkili olarak meydana gelen bir şey olarak düşünülebilir. Bu durumda, bir forma ait olan ve bu formla ilişkili olarak meydana gelen bir çevre söz konusudur. Oluş ve görelilik kavramlarını kabul edersek, bunların, organizmayla ilişkili olarak var olan ve organizma sayesinde yeni özelliklerin meydana gelebileceği bir çevre olan bilince karşılık geldiklerini belirtmek isterim. Burada bunu bir felsefi görüş olarak savunma amacıyla değilim.¹²⁸ Amacım, bunun evrimin belirli noktalarında formlara kazandırılan bilinçli özelliklere karşılık geldiğini belirtmektir. Bu bakış açısına göre, özellikler tek başına organizmaya değil, çevresiyle ilişki içerisindeki organizmaya aittir. Bunlar, formun çevresindeki nesnelerin özellikleridir. Nesneler organizmayla ilişkilerinde renkli, hoş kokulu, acı verici, çirkin ya da güzeldir.

128 [Böyle bir savunma için bkz. *The Philosophy of the Present and The Philosophy of the Act*]

Özellikler form ve çevresi arasındaki ilişkiye bağlı olarak ortaya çıkar. Bir anlamda, bu özelliklerin bilinç alanını oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Bu bizim tereddüt etmeden zaman zaman kullandığımız bir kavramdır. Bir hayvan formu ortaya çıktığında çevredeki belirli nesneler yiyecek haline gelir ve bu nesnelerin yiyecek haline geldiğini kabul ederiz çünkü hayvan bu yiyeceği sindirecek bir sindirim sistemine sahiptir. İnsan türüne zararlı bazı mikroorganizmalar vardır; fakat bizler bu mikropların saldırısından etkileniyor olmasaydık, bunlar zararlı olmazdı. Çevrede güzel olan belirli nesneler bulunur, ancak bunları güzel olarak adlandıran bireyler olmasaydı, bu nesneler de güzel olmazdı. Güzellik, bu organik ilişki içinde doğar. Dolayısıyla, genel olarak formların, çevreyle ilişki halinde nesnel alanlar olduğunu kabul etmekteyiz. Bana göre bu kabulün kapsamı bilinç alanına dek genişletilebilir. Eğer bu açıdan bakacaksak bilinci; verili, forma doğuştan aktarılmış ve içsel bir şey olarak görmemek gerekir. Bir nesnenin formla ilişkisi sayesinde çevrede ortaya çıkan yiyecek gibi bir şeyden bahsettiğimizde bu kavramı (bilinç) kullanırız. Renk, ses ve koku gibi özelliklerden de aynı şekilde söz edebiliriz.

Bu durumda zihni olan şey, çevrenin bir organizma için sahip olduğu özelliktir. Bu bizi benliğin evrensel ve bireysel karakteri arasında yaptığımız ayrıma götürür. Benlik evrenseldir ve kendisini evrensel olan “sosyal ben”le özdeşleştirir. Bizler kendimizi diğer herkesin yerine koyarız ve hepimizin gördüğü şey evrensel anlamda ifade edilen şeydir. Ancak her birimizin farklı bir duyarlılığı vardır; örneğin bir renk her birimize farklı gelir. Bu farklılıklar, organizmanın kendine özgü karakteri sayesinde ortaya çıkar.

Deneyimlenen özelliklerin bilinç durumları mı yoksa çevreye mi ait olduğunu belirlemek önemlidir. Bunlar eğer bilinç durumları ise, çevrenin bireyle ilişkisinden kaynaklanan özellikler olarak kabul edilen “bilinç hali”nin yarattığından farklı bir

uyum sağlama süreci meydana gelir. Bu yüzden yapmamız gereken, diğer ilişkilerde kullandığımız gibi burada da bu kavramdan (bilinç) yararlanmaktır. Bu kavram sayesinde bilinçli benliği, bu açıdan yetersiz olarak görülmüş davranışçılık açısından ele alabiliriz. Böylece, aynı zamanda *Gestalt* psikologlarından gelebilecek eleştirilerin de önüne geçmiş oluruz; bu psikologların, doğrudan insanların sahip olduğu bilinç durumunu incelemeleri gerekir.

“Ferdî ben” büyük bir önem taşımakta olup, tam olarak psikoloji alanıyla ilgili olduğu için metafiziksel varsayımlar göz önünde bulundurulmadan ele alınmıştır. Bu sınırlama yerindedir çünkü psikolog bir metafizik açıklamayı sürdürme çabasına giremez. Etrafındaki çevreyi olduğu gibi ele alır. Elbette bu tutum yer yer metafiziksel problemler içerir, fakat yaklaşım bilimsel açıdan mantıklıdır.

Ayrıca “zihinsel imgeler” de maddî bir bilince yerleştirilmeden organizmayla ilişki içinde bulunabilir. Zihinsel imge bir bellek imgesidir. Semboller gibi düşünmede büyük rol oynayan bu imgeler çevreye aittir. Okuduğumuz bölüm bellek imgelerinden oluşur ve etrafımızda gördüğümüz insanları büyük ölçüde bellek imgelerinin yardımıyla görürüz. İmge, duyu organlarına sahip ama aynı zamanda geçmiş deneyimleri de olan bireyle ilişkili olarak bulunur. Bu tür deneyimleri olan organizma imgeleme sahiptir. Bellek imgesi, geçmiş deneyimleri ve belirli bir ortamla ilişkili olarak bulunan belirli değerleri olan bir organizmayla ilişkili olarak bulunur.

Dolayısıyla bilinç hem organizmaya hem de çevresine işaret etmekte olup sadece birisine yerleştirilemez. Bu konuda daha serbest bir tutum içinde olursak, Watson’ın zihinsel imgeleri ele almada yaşadığı zorluklarla karşılaşmadan davranışçı bir yaklaşım izleyebiliriz. Elbette aynı zorluk bilinç durumları olarak kabul edilen deneyimi ele almada da mevcuttur. Nesnelerin özelliklerinin organizmayla ilişkili olarak var olduklarını kabul edersek eğer, o zaman organizmaya davranışçılık açısından yaklaşabiliriz.

“Bilinç” olarak adlandırdığımız şey, seçilimin gerçekleştiği çevre ve organizmanın ilişkisinden ibarettir. Bilinç, form ve çevrenin karşılıklı ilişkisinden meydana gelir ve her ikisini de içerir. Açlık yiyeceği yaratmaz, ancak bir nesne açlıkla ilişkisi olmadan yiyecek nesnesi haline gelmez. Form ve çevre arasında bu ilişki olduğu zaman, diğer türlü bulunması mümkün olmayan nesneler ortaya çıkabilir; ancak bu ortaya çıkış, hayvanın yiyeceği yoktan var etmesi anlamında değildir. Form, çevreyle bu tip bir ilişki içine girdiğinde yiyecek niteliğinde bir şey ortaya çıkar. Buğday yiyecek bir şey haline gelir; tıpkı hidrojen ve oksijen ilişkisinden suyun meydana gelmesi gibi. Bu süreçte daha önce bulunmayan bir şey ortaya çıkar veya belirir. Bu görüşte, diğer bazı özelliklerin evrilmesine eklediğimizde bizi etkileyecek sihirli bir şeyler yoktur; bu görüş bilinç olarak ifade edilen alanı kapsamaktadır.

Eski dönem psikologların kullandığı, deneyimlenen her şeyin bilinç içine yerleştirildiği bilinç anlayışına dönersek, o zaman dışarıda başka bir dünya yaratmamız ve orada bu deneyimlere karşılık gelen bir şeyin olduğunu söylememiz gerekir. Bilinç kavramına takılmadan da davranışçı dünya görüşünü benimsemenin mümkün olduğunu söyleyebilirim. Fiziksel formlar tarihinin belirli bir aşamasında ortaya çıkan ve belirli sinirsel durumlarla paralel işleyen bir şey olarak bilinç kavramından daha ciddi zorluklar çıkartan başka bir kavram hiçbir yerde bulunmaz. Bu kavramı psikologların çalışmasına uygun olacak şekilde ifade etmeye çalışın; kendinizi oluş ve görelilik kavramlarında bulunanlardan çok daha büyük zorluklar içinde bulacaksınız. Dünyaya bu kavramlardan yaklaştırmaya razıysanız, o zaman psikolojiye de davranışçı bakış açısından yaklaşabilirsiniz.

Üzerinde durduğum bir diğer kavram ise insan türüne attettiğimiz bir zekâ türü olan “rasyonel zekâ” ile ilgilidir. Eğer bilinç bir gerçeklik ise bu bilincin tek başına rasyonel olduğu söylenebilir ve rasyonalitenin ortaya çıkış probleminin de önüne geçilmiş olur. Yapmaya çalıştığım şey rasyonaliteyi, bireyin kendisini ait olduğu gruptaki diğer bireylerin yerine koyduğu

bir davranış biçimine döndürmektir. Bu bakış açısına göre, tüm grup organize bir aktivite içerisinde ve burada birinin eylemi diğer herkesin eylemini gerektirir. “Mantık” olarak adlandırdığımız şey, organizmalardan biri kendi tepkisini diğer organizmanın tavrına yerleştirdiğinde ortaya çıkar. Böylece bu ortak süreç içerisinde, organizmanın kendi eylemine dâhil olan grup tavırlarını üstlenmesi mümkün olur. Organizma bunu yaptığında “rasyonel bir varlık” olur. Eğer davranışı böyle bir evrenselliğe sahipse o zaman tüm eyleme dâhil olan bir zorunluluk da mevcuttur -biri belirli bir yönde hareket ediyorsa diğerleri de diğer yönde hareket etmek zorundadır-. Eğer birey diğerlerinin tavrını alıp kendi eylemini bu tavırlarla ve diğerlerinin eylemini de kendi eylemiyle yönetebiliyorsa, o zaman “rasyonalite” dediğimiz şeyi elde etmiş oluruz. Rasyonalite, dâhil olan grup büyüklüğündedir ve bu grup da işlevsel ve potansiyel olarak istediğiniz kadar büyük olabilir; aynı dili konuşan tüm bireyleri içerebilir.

Ortak eyleme katılan birey, aynı eyleme dâhil olan diğer bireylerin tavırlarını dil süreci sayesinde alır. Jest, yani diğerlerinde tepki açığa çıkaran birey eyleminin bir parçası aracılığıyla kişi, diğerlerinin tavrını kendisinde uyandırabilir. Anlamli sembollerden oluşan dil, organizmanın diğerlerinin tepkisini açığa çıkarmada kullandığı bir jest grubudur. Bu jestler temelde, ortak eyleme dâhil olan diğerlerini, kendilerine düşen payları yerine getirmek için doğal olarak harekete geçiren eylemin parçalarından başka bir şey değildir. Jestin diğerine ait bir tepkiyi açığa çıkarma yönünde diğerlerini etkilediği gibi bireyi de etkilediğini kabul edersek, rasyonalite bu davranış açısından açıklanabilir. Zihin veya mantık için toplumsal örgütlenme ve bu örgütlenme içinde de ortak eylem gereklidir. Düşünme, bireyin sadece akıl yürütmesi, “ferdi ben” ve “sosyal ben” arasında bir iletişim kurmasıdır.

Birey, grubun tavrını alarak kendisini belirli bir yönde tepki verme konusunda uyarmış olur. Bireyin eylemde bulunma şekli “ferdi ben”i ifade eder. Eğer bu şekilde eylemde bulunursa gruba

bir şeyler katar ve grubu değiştirir. Dolayısıyla bireyin jesti birazcık farklı olacak bir jest açığa çıkarır. Böylece benlik de, aynı ortak eyleme dâhil olan diğerlerinin tavırlarını alabilen toplumsal forma ait davranışın gelişiminde ortaya çıkar. Bu davranışın ön koşulu, bireyin diğerlerinin tavırlarını almasını sağlayan sinir sisteminin gelişimidir. Organize bir toplumsal eylem olmadıkça -birinin eylemi diğerlerinin aynı eylemi tekrarlamasına sebep olacağından- tüm sinir yolları mevcut olsa bile bireyin diğerlerine ait sayısız tavrı alması mümkün olmaz. Ancak organize bir toplumsal eylemde birey gruptaki herkesin tavrını alabilir.

Bunlar bilince ilişkin ortaya koymak istediğim iki kavramdır, çünkü şimdiye kadarki sınırlarının ötesinde bir davranışçılık anlayışını mümkün kılmakta ve davranışçılığı sosyal psikolojinin amaçlarına uygun bir yaklaşım haline getirmektedir. Bu önemli kavramlar sayesinde, bireyin belirli içsel bilinç alanlarına dönülmesi gerekmez; birey davranışının çevreyle ilişkisi her yönüyle ele alınır.

George Herbert Mead

Zihin, Benlik ve Toplum

Elinizdeki çalışma, George Herbert Mead'ın 1927-28 yıllarında Chicago Üniversitesinde verdiği "sosyal psikoloji" derslerine dayanmaktadır. Bu ders notları Mead'ın ölümüne müteakip bir araya getirilmiş ve ilk defa 1934 yılında yine aynı başlıkla yayınlanmıştır. *Zihin, Benlik ve Toplum* o günden bu yana sosyal bilimler ve felsefe alanının tartışmasız en büyük klasiklerinden biri olarak kabul edilmiştir. Felsefi açıdan pragmatist gelenek içinde konumlanan Mead, ilk olarak, eylem açısından zihne atfedilen birtakım bilişsel süreçleri "doğal" olana geri iade eder. Bu açıdan bakıldığında iflah olmaz bir davranışçı ve evrimcidir Mead, ancak kendine özgü biçimde. Watson'ın tartışmalı ve indirgemeci davranışçılığını bir anlamda toplumla buluşturur. Toplum, sunduğu sembolik evren ve özellikle dil üzerinden, insanların fiziki nesnelere kurduğu ilişki üzerinde dahi etkili olur. Kısacası, birey-toplum, iç-dış, zihin-beden gibi mekanik dikotomileri tanımaz Mead. Benlikler çoğuldur; toplumsal yaşamın karmaşık ve çok yönlü ağlarında, bireyler arası etkileşimler üzerinden tesis edilirler. Esas olan ve incelenmesi gereken, bu deneyimlerin ve ilişkilerin bizzat kendisidir. Pragmatizmin diğer öncülerıyla ile beraber okunduğunda, Mead'ın ilişkisel bir sosyal bilim geleneği için neden vazgeçilmez bir referans olduğu da böylelikle anlaşılabilircektir.

George Herbert Mead (1863-1931): Amerikalı sosyal psikolog ve filozof (pragmatizm). Sosyal Davranışçılık akımının gelişimi üzerinde merkezi bir etkisi olmuştur. Benlik anlayışı ve etkileşim vurgusu, özellikle Chicago ekolü üzerinden, sosyoloji ve sosyal antropolojide de geniş bir yankı bulmuştur.

ISBN: 978-6059436199

9 786059 436199

/heretikiyayin

